

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА

STUDIA PHILOLOGICA

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1

Київ ● 2012

УДК 81+82:811.11+811.13
ББК 81+83Я73
S90

Засновник:

Київський університет імені Бориса Грінченка

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Протокол № 10 від 27.12.2012 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації,
Серія КВ № 19607-9407Р, видане
Державною реєстраційною службою України 11.12.2012 р.

Друкується з грудня 2012 р.

Головний редактор: *Буніятова І.Р.* — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка).

Редакційна колегія:

Белехова Л.І. — доктор філологічних наук, професор (Херсонський державний університет);
Бондарева О.Є. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Васьків М.С. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Воркачов С.Г. — доктор філологічних наук, професор (Кубанський державний технологічний університет, Російська Федерація);
Гладуш Н.Ф. — кандидат філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Єременко О.В. — доктор філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Жаботинська С.А. — доктор філологічних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького);
Кузьменко В.І. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Кшановський О.Ч. — кандидат філологічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Піменова М.В. — доктор філологічних наук, професор (Кемеровський державний університет, Російська Федерація);
Поліщук Я.О. — доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);
Фісяк Я. — доктор філологічних наук, професор (Університет імені Адама Міцкевича у Познані, Республіка Польща);
Харитончик З.А. — доктор філологічних наук, професор (Мінський державний лінгвістичний університет, Республіка Білорусь);
Шевченко І.С. — доктор філологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Відповідальний секретар: *Соколовська С.В.* — кандидат педагогічних наук, доцент (Київський університет імені Бориса Грінченка).

Рецензенти:

Гудманян А.Г. — директор Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, завідувач кафедри англійської філології і перекладу, доктор філологічних наук, професор;
Левицький А.Е. — професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук.

Studia Philologica (Філологічні студії): зб. наук. праць / ред. колегія: І.Р. Буніятова, Л.І. Белехова, О.Є. Бондарева [та ін.]. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. — Вип. 1. — 136 с. (Укр., рос. та англ. мовами).

УДК 81+82:811.11+811.13
ББК 81+83Я73

© О.Ю. Анрушенко, Л.Р. Безугла, Л.І. Белехова,
А.С. Бугрій, І.Р. Буніятова та ін. автори публікацій, 2012
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012

ПЕРЕДМОВА

Дорогі колеги!

У 2013 р. виповнюється 150 років із дня народження Бориса Грінченка — видатного українця, нашого духовного лідера. На честь цієї події за ініціативи громади мовознавців і літературознавців Київським університетом імені Бориса Грінченка започатковано збірник наукових праць «Studia Philologica».

Мета збірника — сприяти поширенню передових наукових ідей у галузі мовознавства й літературознавства. Передбачається, що публікації, розміщені на сторінках видання, представлятимуть концепції наукових шкіл-лідерів Університету, їхніх очільників та послідовників, дослідників з інших вищих навчальних закладів України та з-за кордону, всіх охочих реалізувати себе у царині лінгвістики й літературознавства. Усі матеріали, які редколегія прийматиме до друку, повинні виконуватися на засадах новітніх теоретичних моделей, мати пояснювальну силу.

Пропонуємо вашій увазі перший випуск збірника наукових праць «Studia Philologica». У ньому представлені роботи мовознавців з питань генеративної граматики, когнітивної лінгвістики та лінгвопрагматики на матеріалі германських, романських та слов'янських мов. Авторами публікацій проблеми мови та її функціонування у мовленні аналізуються у синхронії та діяхронії; осмислюються аспекти нової когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістичних студій.

Запрошуємо до співпраці вітчизняних учених та молодих науковців, аспірантів, а також дослідників з країн близького і далекого зарубіжжя.

Із найщирішими побажаннями,
головний редактор *Ізабелла Буніятова*

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
------------------------	---

МОВОЗНАВСТВО

<i>Буніятова І.Р.</i> Причини зрушень у складних відкритих системах: з досвіду історичного дослідження мов	5
<i>Долгополова Л.А.</i> Інфінітив у давніх германських мовах	13
<i>Калитюк Л.П.</i> Особливості вживання питальних висловлень як директивних мовленнєвих актів в англійській мові XII—XVII ст.	19
<i>Плоткіна М.Г.</i> Речення в світлі генеративної граматики	24
<i>Polkhovska M.V.</i> Structural Peculiarities of Middle and Ergative Constructions in English.	29
<i>Нурун О.В.</i> Reflexivity in Present-Day English.	32
<i>Андрущенко О.Ю.</i> Інформаційна структура речення: сучасні підходи та методи дослідження	36
<i>Воркачев С.Г.</i> Слово «народ» в русских пословицах	39
<i>Жаботинська С.А.</i> Синтаксична метафора у світлі граматики конструкцій (багатозначність структури Np_2 of Np_1)	43
<i>Шевченко І.С.</i> Онтологічні схеми простого речення в давньоанглійській мові.	51
<i>Кагановська О.М.</i> Когнітивно-наратологічний погляд на текстові концепти французької художньої прози	57
<i>Белехова Л.І.</i> Способи відтворення візантійських символів у світовій поезії епохи модернізму (зіставний аналіз словесних образів американської, канадської, російської та української поезії)	61
<i>Приходько А.М.</i> Лінгвокогнітивна природа складносурядного речення.	67
<i>Гнаповская Л.В.</i> Имя-текст: структура, семантика, культурологические импликации	73
<i>Домброван Т.І.</i> Аплікативний потенціал синергетичної парадигми в лінгвістиці.	79
<i>Троць О.В.</i> Вербалізатори давньогерманських магічних технік при пророкуванні долі	84
<i>Чеснокова Г.В.</i> Теоретичні витoki і принципи емпіричного вивчення художнього тексту	89
<i>Безугла Л.Р.</i> Лінгвістична прагматика та дискурсивний аналіз	95
<i>Соколовська С.В.</i> Історія становлення лінгвістичної прагматики в зарубіжній і вітчизняній науці.	101
<i>Лисичкіна І.О.</i> Лінгвокомунікативні механізми формування іміджу правоохоронної організації.	107
<i>Наваренко І.А.</i> Лінгвопрагматичні особливості іспанської народної казки.	111
<i>Федорова Л.О., Янко Ю.В.</i> Філософський дискурс та прагматичні проблеми його перекладу	117
<i>Мельник В.І., Качан О.Ю.</i> Кольороназви «жовтий» та «синій» у семантиці фразеологічної одиниці в англійській та французькій мовах.	120
<i>Русаченко Н.П.</i> Морфологічні особливості словотворчих моделей іменника староукраїнської мови другої половини XVI—XVIII ст.	123

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Бугрій А.С.</i> Код західноєвропейського відродження у романі Айріс Мердок «Свята і гріховна машина кохання»	129
<i>Відомості про авторів</i>	134

УДК 81:81'0

ПРИЧИНИ ЗРУШЕНЬ У СКЛАДНИХ ВІДКРИТИХ СИСТЕМАХ: З ДОСВІДУ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

Буніятова І.Р.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено сучасні засади дослідження мовних змін. Для кращого розуміння механізмів мовних змін представлено позиції найвпливовіших напрямів. Еволюційна гіпотеза розглядається разом із теорією катастроф. Останній приділено особливу увагу завдяки переконливим фактам, дібраним із низки індоєвропейських мов. На думку автора публікації, послідовне пояснення природи мовних змін можна було б отримати в межах теорій, що розроблені для інших біологічних систем. Синергетичну концепцію І. Пригожина використано для висвітлення деяких зрушень в історії англійської мови.

Вступ. Сучасна наука має помітні здобутки в поясненні зрушень, що відбуваються у складних відкритих системах. Це стало можливим завдяки розвитку природничих наук, які ґрунтуються на виявленні нових, специфічних форм зв'язку із природою, на переконанні, що природа дає змогу отримати відповіді на експериментальні питання. Згідно з І. Пригожином та І. Стенгерс, експериментувати — це не тільки вдаватися до достовірного спостереження автентичних фактів та пошуку емпіричних залежностей між явищами, але й до забезпечення систематичної взаємодії між теоретичними поняттями і спостереженнями [8, 44]. Гуманітарні дисципліни, історія розвитку яких позначена, з одного боку, розривами у традиції, а з іншого — емпіричною «залежністю», демонструють усе більше зближення з природничими, зокрема в питаннях, пов'язаних з еволюцією складних систем, до яких належить і мова [10; 12; 15; 18; 19; 20].

1. Еволюція vs революція як основні гіпотези розвитку. У теоретичному мовознавстві, яке активно послуговується напрацюваннями із цієї проблематики у фізиці, математиці й біології, наразі панують два полярні підходи до інтерпретації еволюційного руху мовних систем. Перший, за Дарвіном, передбачає поступовий перехід від простих форм до складних, від недиференційованих структур — до диференційованих. Це органічно вписується в теорію походження флексій в індоєвропейських мовах, якій ми завдячуємо компаративістам ХІХ ст. З іншого боку, схема розвитку органічних структур Дарвіна та його послідовників є неприйнятною для обґрунтування змін, що відбуваються, наприклад, у синтаксичних підсистемах. Настійна потреба в розв'язанні проблеми вибору системою того або іншого шляху розвитку із низки можливих сценаріїв спонукала дослідників до пошуку альтернативних рішень. Другий підхід був запропонований у межах теорії катастроф, яка вперше з'явилася як наукова дисципліна у 70-і роки минулого століття. У рідчисті цієї теорії розвиток біологічних систем розглядають як серію катастрофічних, одноразових актів. Як пише російський математик О.І. Чуличков, будь-яка достатньо складна система, що взаємодіє зі своїм оточенням, проходить у своєму розвитку певні етапи. Спочатку з неупорядкованих частин системи раптом складаються і з колосальною швидкістю починають зростати незчисленні структури — «нові форми». За рахунок протилежної, «руйнівної» тенденції, швидкість зростання поступово уповільнюється, деякі форми зникають, інші — набувають стійкості. Ця тенденція рано чи пізно бере гору, занурюючи все в початковий хаос, і настає криза, що породжує структури наступного етапу [11].

Нагадаємо, що з часів молодограматиків і до середини ХХ ст. ідеї про поступову й безперервну змінюваність мови були визначальними в описі історичного розвитку мовних структур. Свого часу Г. Пауль чітко висловив свою позицію щодо цього питання: «В усіх областях мовного життя можливий розвиток, що розчленовується на етапи, які поступово переходять один в інший. Це виявляється,

з одного боку, у видозмінах індивідуальних мов, і, з іншого, — у взаємовідношеннях між окремими індивідуальними мовами» [7, 54]. Проте в історії мовного розвитку зафіксовані періоди винятково інтенсивних зрушень, коли в певний проміжок часу їх відбувалося більше, ніж у попередні. Такий «сплеск» у мовному житті спільнот отримує пояснення, наприклад, у контексті сальтаціонізму — одного з недарвінівських учень у палеонтології. На протигагу тези про безперервну і поступову змінюваність видів, за Дарвіном, воно містить кілька цікавих положень, а саме: про особливі автономні сили прогресивної еволюції, про їхню іманентність усьому живому і стрибкоподібний (експлозивний) характер великомасштабної еволюції. Сальтаціонізм проголошує своїм ідейним гаслом перевернутий афоризм Лейбніца, що отримує новий смисл — «природа робить стрибки» [6, 235–236].

В історичних граматиках найбільш вивчених мов можна знайти безліч прикладів таких змін. Зокрема, дослідник новогрецької мови А. Мірамбель писав, що основні зміни, які зумовили специфічну форму грецької мови після класичного періоду, сталися в період, починаючи з утворення спільно-грецької мови, тобто з елліністичної доби до половини Середньовіччя. За його даними, найсуттєвіші зміни відбулися у період з I ст. до РХ до кінця III ст. [5, 300–301]. В історії французької мови найсуттєвіші якісні зміни в народній латині Північної Галлії спостерігалися у проміжок часу з V по VIII ст. Вони включають: (i) дифтонгізацію наголошених голосних середнього підйому переднього і заднього рядів; (ii) утворення двовідмінкової парадигми іменника (номінатив і акузатив) до VII ст.; (iii) нівелювання ненаголошеного вокалізму у фінальній позиції слова, що спричинило збіг флексій іменників і прикметників різних типів відмін (VII–VIII ст.). Перифрастичні конструкції, які слугували для вираження минулої й майбутньої дії, до VIII ст. утворили часові форми, які в романських мовах, зокрема у французькій, сприяли появі *Passé Composé* і *Futur Simple*. Напр., *j'ai écrit une lettre* (<*aveo lettera escripta*), а також *je par-lerai* (<*parlare aveo*). За аналогією з формами майбутнього часу до VIII ст. утворюється форма *Conditionnel Present*: *je parlereie* (<*parler (av) eie*) — фр. *je parlerais* [там само].

Причини періодів стрибкоподібних змін достатньою мірою не вивчені. Не можна також з упевненістю стверджувати, чи спостерігаються вони в усіх мовах. До чинників масових зрушень у певні періоди часто зараховують випадковий збіг обставин або наявність у системі кожної мови базових вузлів / ланок, на яких тримається решта елементів мовної структури. Із цього випливає припущення: якщо стрижнева ланка зазнає руйнування, то це спричиняє цілу серію зрушень, які відносно швидко змінюють одна одну. Так, наприклад, у складі голосних народної латини протягом I–II ст. відбувся перехід кількісної відмінності голосних у якісні. Довгі голосні залишилися закритими, а короткі — стали відкритими. Руйнація цієї ланки викликала цілу низку наслідків. У межах цих найвиразніших змін часто рееструють певну послідовність проміжних форм, кожна з яких є продовженням попередньої і поштовхом для розвитку наступної.

Серед таких послідовностей назвемо також якісну зміну англійських голосних у XV–XVII ст. (*Great Vowel Shift*), коли довгі голосні зазнали зсуву, в результаті якого відбулася перебудова всієї системи вокалізму англійської мови, або поступовий процес руйнації класу англійських претерито-презентних дієслів і утворення на їх основі модальних операторів, на зразок *can*, *may*, *must*, початок якого був закладений ще в давньоанглійській мові. Йдеться про те, що модальне дієслово у позиції справа від дієслова з повноцінною семантикою, як у головному, так і підрядному реченнях, трапляється в пам'ятках XI–XII ст. Навіть за умови високої варіативності моделей поверхневої структури підрядного речення, які містять модальні оператори в пізньодавньоанглійській, зокрема *SOVM*, *SVMO*, *SMOV*, *SOMV*, *SMVO*, остання виявляється домінантною, демонструючи перехід мови від *SOV*- до *SVO*-типу. Це означає, що давньоанглійське правило стосовно кінцевої позиції дієслова з повнозначною семантикою в підрядному реченні втрачає свою релевантність, і модель *SOVM*, у якій модальне дієслово зберігає свою повнозначність, виявляється неприйнятною для авторів цього періоду [1, 86].

2. Критика «чистого» дарвінізму в лінгвістиці. Повертаючись до теорії Дарвіна, нагадаємо, що його головною заслугою вважають не обґрунтування ідеї еволюції, а відкриття її основного рушійного механізму — природного добору. Цей фактор уможливив одночасно усвідомлення виникнення нових видів і походження органічної доцільності. Як влучно зазначив С. Пінкер, хоча більшість освічених людей привселюдно заявляє, що вірить у теорію Дарвіна, те, у що вони насправді вірять, — це модифікована версія стародавнього теологічного поняття про Великий Ланцюг Усього Суцього: про те, що всі біологічні види вишикувалися в лінійній ієрархії з людиною на чолі. Дарвінівський унесок, відповідно до цих поглядів, полягав у тому, щоб показати, що кожен із видів на цих сходах походить від виду, який стоїть однієї сходинкою нижче, а не був призначений на цю сходинку Богом [20, 340–382].

Наразі існує чимало гіпотез щодо походження й розвитку органічного світу, при цьому вчення природного добору продовжує зберігати за собою роль провідного спрямовального фактора в популяційних процесах, незважаючи на те, що неодноразово зазнавало переосмислення. У колах дослідників-генеративістів це положення викликає різке заперечення. Як правило, вони посилаються на те, що властивий лише людині мовний інстинкт видається несумісним із теорією природного добору. Або жодного мовного інстинкту не існує, або він розвинувся в інший спосіб. Нагадаємо, що в генеративній лінгвістиці *мовний інстинкт* — це складне ціле, яке містить багато частин: синтаксис із його дискретною комбінаторною системою, що будує структури безпосередніх складників; морфологію — другу дискретну систему, що будує слова; лексику; мовленнєвий апарат; фонологічні правила і структури; сприйняття мовлення; алгоритми синтаксичного аналізу; алгоритми засвоєння мови та ін. У фізичному сенсі ці частини становлять хитромудро структуровані нейронні системи, закладені завдяки послідовності генетичних подій, кожна з яких відбувалася в чітко відведений час. Те, чим є ці системи, на переконання генеративістів, — неймовірний дар, здатність передавати безкінечну кількість чітко структурованих думок із голови в голову за допомогою модулювання повітря на видиху [20, 5].

Як пише Н. Хомський, приписувати цей розвиток [уродженої ментальної структури] «природному добору» — цілком безпечно, оскільки ми усвідомлюємо, що в цьому твердженні немає нічого матеріального, що воно походить від однієї тільки віри в природничо-наукове пояснення цього явища. Вивчаючи еволюцію свідомості, ми не можемо припустити, як далеко простягаються фізично можливі альтернативи, скажімо, альтернативи трансформаційної генеративної граматики, для організму, який відповідає іншим фізичним умовам, характерним для людей. Можливо, їх немає або існує дуже мало, і за таких умов говорити про розвиток мовної здатності є просто недоречним [10, 45].

Н. Хомський погоджується з тим, що в граматиці простежується складна будова, але скептично налаштований відносно того, що це є результатом природного добору. На його думку, природний добір оперує у просторі вибору, детермінованого законами природи (а також можливими історико-екологічними обставинами), і було б чистим догматизмом виступати з апіорними прокламаціями про роль цих факторів у тому, що відбувається. Він іронічно зауважує — єдине, що вдалося «продемонструвати» або «переконливо аргументувати», так це те, що природний добір без вагань приймають як основний фактор еволюції, який доводив Дарвін, і ніхто навіть не намагається поставити це під сумнів. Окрім припущень, які поділяє широкий дослідницький загаль стосовно механізмів еволюції, важливо все-таки з'ясувати, що саме відбулося, чи то при вивченні ока, хребців шиї жирафа, середнього вуха, зорових систем ссавців, людської мови тощо. Насправді Н. Хомський не бачить «очевидного взаємозв'язку еволюції людського мозку, голосового тракту і мови» [10, 119].

Позиція Н. Хомського суголосна ідеям Ф. Лібермана, який пише, що анатомія мовленнєвого апарату і контроль над мовою — це єдине, що було модифіковано у процесі еволюції; граматичний модуль залишився незмінним. І оскільки дарвінівський природний добір передбачає маленькі кроки, які посилюють чинну функцію спеціалізованого модуля, еволюція «нового» модуля логічно неможлива [16, 212].

У кожного, хто ознайомлюється з цією тезою, виникає логічне запитання: *чи може існувати мовний орган, що розвинувся завдяки процесу, відмінному від того, який відповідає за еволюцію інших органів?* Намагаючись вирішити суперечку послідовників і противників природного добору, С. Пінкер зауважує, що в одному з розділів «Походження видів» Дарвін доводить, що його теорія може стосуватися як еволюції інстинктів, так і еволюції тіл. Якщо мова — такий же інстинкт, як і решта, то, ймовірно, він розвинувся в результаті природного добору — єдино вдалого наукового пояснення складних біологічних систем [20, 340–382]. Мовний інстинкт так само, як і око, — приклад того, що Дарвін називав тією досконалістю структури і співадаптації, яка справді викликає захоплення.

З іншого боку, якщо мова розвивалася поступово, то має існувати послідовність проміжних форм, кожна з яких була б корисною для її користувача. Для генеративістів у цьому випадку важливим є те, як виглядала проміжна граMATика. Із тези про те, що еволюція органів відбувається у формах, які послідовно ускладнюються, впливає, що у проміжних граMATиках має бути обмежений набір символів; правила, що застосовують із меншою точністю, модулі з меншою кількістю правил тощо. Згадаймо приклад О.О. Потєбні з Рігведи: *Раздавлены ногами слонами*, який, на його погляд, не є безглуздим — дійсно слонами (тобто їхніми ногами). «Лише тут відношення між двома речами ніяк не виражене, і вони зображені, так би мовити, на одній площині, без перспективи. І наскільки відсутність перспективи у живописі давніша її присутності, наскільки ці паратактичні звороти за типом давніші від тих, які походять із глибокої давнини, але більш узгоджені з нашою звичкою об'єднувати думки, як ногами слонів» [9, 45].

Щодо увиразнених у західній історичній лінгвістиці тенденцій пояснювати мовні зміни на еволюційних або нееволуційних засадах, зауважимо, що тут існують певні розбіжності навіть у колі одноподумців. Це стосується, насамперед, шляхів, якими ці зміни відбуваються. Найприйнятнішою видається теорія атрактора Р. Ласса, де історію динамічної системи представлено як певну траєкторію її руху у багатовимірному просторі [15, 277—305]. Під динамічною системою треба розуміти будь-яке ціле, що розвивається, де варіативність параметрів структури спричиняє зміну його стану. Із цього випливає, що мовний дрейф відбувається у напрямку до певної ділянки фазового простору, у якій система опиняється в певний момент, і залишається до того часу, доки її не витісняють за певних причин. Таке пояснення дає змогу, наприклад, відтворити шлях розвитку відмінкових флексій із граматикизованих незалежних морфем, на зразок *іменник (незалежна морфема) > постпозитив > частка > відмінкова флексія*, або перифрастичного майбутнього часу в англійській мові, утвореного за формулою *to be going INF*.

Запропонований Р. Лассом підхід уможливив також відтворення розвитку гіпотаксису на прикладі формування відносного зв'язку (*Parataxis Hypothesis*), що передбачає поступовий перехід від одного етапу до іншого: *згорнуті атрибутивні конструкції > безсполучникові конструкції типу апокойну > підрядні речення, оформлені особовими займенниками > відносні підрядні речення, оформлені сурядними сполучниками > відносні підрядні речення з деїктичними елементами > відносні підрядні речення, оформлені релятивним граматикизованим маркером* [1, 83—107].

3. Теорія радикальної реінтерпретації граматикичних структур. У граматиці спроба протиставити в мові зміни, які мають поступовий, повільний характер, змінам раптового характеру (*abrupt changes*) належить дослідникам генеративного напрямку (Д. Лайфут, Д. Денісон, А. Херріс, Л. Кемпбел та ін.). Як твердить Д. Лайфут, поступових змін зазнають не тільки первинні мовні дані, але й сама природа засвоєння мови, як правило, забезпечує певну наступність. Сформована граматикика дорослої людини є в основному тим мовним середовищем, в якому відбувається становлення граматикики її дитини. Це допомагає уникнути розриву наступності в засвоєнні базових моделей і пов'язаних з ними значень та гарантує певну стабільність переходу від одного покоління до іншого [18, 85].

Однак розриви наступності можуть траплятися. Згідно з генеративною концепцією, інтеріоризовані граматикики кожного покоління тотожні попереднім граматикикам, утвореним їхніми батьками. Із часом, однак, накопичений обсяг фонологічних, морфологічних і синтаксичних змін може спричинити такий рівень складності поверхневих форм висловлень, що ментальні граматикики, які в цілому виявляють значний ступінь подібності до граматикик попереднього покоління, ускладнюються ще більше, тобто містять більшу кількість правил, винятків тощо. На певному етапі спроба утворити традиційну модель граматикики в умовах існування даних (= граматикичних явищ), які значно відрізняються від тих, що використовувалися їхніми попередниками, виявляється неможливою. Унаслідок цього нове покоління конструє радикально інший тип ментальної граматикики, що узгоджується з новими даними. Такий розрив безперервності в ментальних граматикиках наступних поколінь називають реструктуризацією, або радикальною реінтерпретацією (*reanalysis*) [17, 109].

Залишаючись почасти в межах еволюціоністської гіпотези, Д. Лайфут, Д. Денісон та інші вчені враховують варіативність як рушійну силу мовних змін. Відмінність їхнього підходу полягає в тому, що вони постулюють хаотичний, нерівний характер як варіативності, так і мовних змін, причиною яких і виступає ця сама варіативність. За сценарієм Д. Денісона, мовні зміни починаються поступово, а потім, прискорюючись, завершуються вибухом. При цьому вони завжди мають випадковий характер. Як це насправді відбувається? Очевидно, що людина часто вдається до вибору мовних одиниць за принципом аналогії, моделюючи свою поведінку відповідно до того, що він/вона чують довкола себе. На лексичному рівні, наприклад, спочатку зазнає зміни одне слово, а потім зміни поступово виявляються у другому, третьому та інших словах; як тільки кількість слів, що демонструють зміни і виступають у ролі зразка, досягають «критичної маси», решта — втягуються у процес із подвоєною швидкістю до того часу, поки не модифікується частина слів, котрі залишилися. Згідно з концепцією Д. Денісона, цей процес є чимось на зразок ядерної ланцюгової реакції, що завершується вибухом, необхідною умовою якої є наявність «критичної маси» [13, 51—4].

Попри дискусійність теорій Д. Денісона і Д. Лайфута, треба визнати, що вони заслуговують на увагу, оскільки підтверджуються фактами історії германських мов, насамперед, англійської, німецької та нідерландської. У дослідженні змін, що відбулися в ранньомовноанглійській граматиці (XVI—XVII ст.), таке пояснення характеру змін допомогло встановити закономірності, які органічно узгоджуються з вищенаведеними тезами про раптовість і симультанність мовних зрушень, що відбувалися в названий період. Це стосується, насамперед, розвитку англійських модальних операторів, похідних від давньоанглійських претерито-презентних дієслів. Останні функціонували як звичайні

дієслова, утворюючи форми теперішнього часу за зразком минулого часу сильних дієслів, а форми минулого часу — за зразком минулого часу слабких дієслів. Тож виділення *can, may, shall, must* в окремий клас допоміжних модальних дієслів відбувається лише наприкінці XV ст. як результат радикальної реінтерпретації, коли вони втрачають властивості повнозначних дієслів, отримують фіксацію, характерну для сучасного речення, та набувають ознак граматикизованих одиниць [17, 109].

До інших наслідків радикальної реграматизації цього періоду належить також виокремлення класу квантифікаторів — слів на позначення неозначеної кількості, на зразок *all, any, both, each, either, every, few* та ін. Синтаксична дистрибуція цих одиниць виявилася тією діагностичною ознакою, яка дала змогу виокремити їх серед інших лексико-граматичних класів, насамперед прикметників. У попередні періоди помітні лише тенденції становлення цього класу слів, а в ранньоніоанглійській мові вони суттєво відрізняються від прикметників за своїми синтаксичними характеристиками [2, 14–15]. Саме на ранньоніоанглійський період припадає становлення класу приад'єктивних інтенсифікаторів і апроксиматорів, на зразок *very, too, much, much too, far*. Характерне для інтенсифікатора зближення первинної семантики та його граматикизація завершується, і з цього часу структури з *more, most more, most* оформлюють ступені порівняння англійських прикметників. Утім, трапляються випадки паралельного функціонування граматикизованих і неграматикизованих форм [4, 142–145]. Окрім цього, засвідчено якісні зрушення в синтаксисі складнопідрядного речення: закріплення чітких норм порядку слів взаємного розміщення головного й підрядного речень, а також додаткових (часових і модальних) маркерів їхнього зв'язку. Одночасно, завдяки успіхам риторики, упорядковуються інструменти реалізації змісту, який стає коротшим і чіткіше організованим структурно-семантичними засобами.

4. Сценарій розвитку складних відкритих систем за І. Пригожиним. Попри «революційність» запропонованої генеративістами концепції, вона містить усі ознаки наступності в розумінні природи мовних змін. Справедливо критикуючи детерміністський погляд лінгвістів XIX ст. на історію, вони звертають увагу на те, що молодогораматика, наприклад, не змогли екстраполювати свої ідеї фонетичних змін у площину синтаксису, оскільки працювали з готовими мовними продуктами, замість того щоб зосередити свою увагу на внутрішніх, глибинних процесах і абстрактних системах. А отже, ідеї лейпцигської школи виявляються завузькими для пояснення змін, що відбуваються в синтаксичних підсистемах. З іншого боку, наявні в літературі праці з обговорюваного питання містять положення, яке свідчить про сприйняття й творче переосмислення однієї з найважливіших ідей молодогораматиків, а саме принципу аналогії [7, 132]. Як пише Д. Лайтфут, синтаксичні зміни відбуваються як результат аналогії, в основі якої лежать реінтерпретація або реграматизація давніх поверхневих структур, що нівелює колишні відмінності і створює нові [17, 44].

Запропоновані в генеративній лінгвістиці та поза її межами пояснення змін, що відбуваються в різних за типологією мовах, визначають «обличчя» світового історичного мовознавства. Теоретичні здобутки останніх десятиліть, отримані у цій царині, об'єктивовані фактами мовної онтології, і тому переконливість сформульованих положень не викликає різких заперечень у більшості лінгвістів, які працюють у цьому сегменті мовного знання. З іншого боку, висновки, яких дійшли лінгвісти, є більшою мірою умоглядні, оскільки невисвітленим, наприклад, залишається сам процес поелементних змін, що накопичуються в окремих підсистемах мови, сприяючи появі нових структур і зникненню питомих. Незрозуміло також, як ці підсистеми взаємодіють між собою: еволюціонують повільно або зазнають катастрофічних зрушень.

Отже, виникає потреба у зверненні до рольових теоретичних моделей, розроблених для інших біологічних систем. Автором такої моделі є засновник синергетики І. Пригожин. Його праці складають основу Брюссельської школи, з якою пов'язують модерну всеосяжну теорію змін. На противагу механістичній парадигмі XIX ст., де вивчали лише прості, замкнуті системи, увагу дослідників цієї школи зосереджено на тих відкритих системах, які перебувають у нерівноважних умовах, де можуть спонтанно виникати типи структур, здатних до самоорганізації, тобто до переходу від безладу, «теплого хаосу», до впорядкованого стану. І. Пригожин назвав ці структури дисипативними, прагнучи підкреслити парадокс: процес дисипації (тобто безповоротних втрат енергії) відіграє в їх виникненні конструктивну роль. Особливе значення в цих процесах мають флуктуації — випадкові відхилення якоїсь величини від її середнього значення, що характеризують систему з великою кількістю одиниць [3].

За І. Пригожиним, замкнуті системи — це лише мала частка фізичного Всесвіту. Більшість систем, що становлять інтерес для науки, відкриті, — вони обмінюються енергією або речовиною з навколишнім середовищем. До числа відкритих систем, без сумніву, належать біологічні та соціальні, а це означає, що будь-яка спроба зрозуміти їх у межах механістичної моделі свідомо приречена на провал.

Окрім того, відкритий характер переважної більшості систем у Всесвіті свідчить про те, що чільну роль у навколишньому світі відіграють нестійкість і нерівноважність [8, 17]. Згідно з цією теорією, усі системи містять підсистеми, які перебувають у стані постійної флуктуації. Іноді окрема флуктуація або комбінація флуктуацій можуть стати (у результаті позитивного зворотного зв'язку) настільки сильними, що організація, яка існувала спочатку, не витримує і руйнується. У цей переломний момент (який автори книги називають точкою біфуркації) неможливо передбачити, в якому напрямі відбуватиметься подальший розвиток: буде стан системи хаотичним, або вона перейде на новий, більш диференційований і більш високий рівень упорядкованості [там само].

Наразі випробуємо модель розвитку, побудовану на основі поняття «порядок через флуктуації», на мовному ґрунті. В історичній лінгвістиці часто пишуть про те, що відповідь на запитання «чому?», на відміну від «як?», належить до кола найважчих завдань дослідника. Попри суттєві успіхи сучасного теоретичного мовознавства, незрозумілим залишається, чому серед можливих шляхів еволюції система спрямовано рухається в напрямку того, а не іншого кінцевого стану, у термінах синергетики — атратора. В історії германських мов, наприклад, засвідчено періоди, коли система перебуває у безпосередній близькості від точок біфуркації і в ній наявна значна кількість флуктуацій.

У цьому відношенні особливий інтерес становить англійська мова, яка, за висловом А. Мейє, у результаті свого розвитку демонструє лінгвістичний тип, зовсім не схожий на вихідний загальноіндоєвропейський. У середній період своєї історії (1150—1400) мовна система втрачає рівновагу, її характеризують інтенсивна рухливість і взаємодія всіх підсистем, що відбуваються на тлі специфічної мовної ситуації. Відсутність єдиного літературного стандарту і період білінгвізму, який затягнувся на століття, сприяли поживленню діалектів; взаємодія типологічно однорідних систем, англійської та скандинавських, прискорювала руйнацію словозмінних систем на півночі, і, навпаки, контакт двох гетерогенних моделей, флективної англійської й аналітичної французької на півдні, позначився на збереженні архаїчних форм у морфології і синтаксисі майже до початку XV ст. Сплеск мовної активності в цей період можна порівняти з тектонічними зсувами, які періодично відбуваються у природі. Різке збільшення варіантів, функціонально тотожних одиниць, на кожному мовному рівні свідчить про те, що система перебувала у нерівноважному стані, а отже, — у русі. Уведення нових структурних одиниць, здатних розмножуватися і залучати до взаємодії різні процеси, викликає відповідну реакцію системи [8, 251].

Як свідчить практика історичного дослідження, реакція системи не буває симультанною. В історії мов не зафіксовано, наприклад, раптової зміни порядку слів у реченні OV на VO. Навпаки, історичні студії містять свідчення про етапи поступового накопичення кількісних ознак, які завершуються появою якісно нових мовних об'єктів. Для ілюстрації цього положення звернімося до змін у структурі англійських інфінітивних конструкцій, що відбувалися протягом VII — XVII ст. За даними Ф. Т. Віссера, вже за часів короля Альфреда (871—899) конструкція *to INF* конкурує з неформальним інфінітивом (англ. *bare infinitive*), і превербальний елемент *to* помалу втрачає прийменникові ознаки [21, 948]. На середньоанглійський період припадає виникнення й стрімке поширення прийменникового інфінітива за моделлю *after (for) to, at, be, for, from, in, into, instead of (in stead; in lieu), on upon, thurh, till to, to for to, with, without INF*. У цей проміжок часу питомо англійський маркер інфінітива *to* поступово граматикалізується, частково зберігаючи ознаки прийменника. Решта наведених одиниць втягується в парадигму маркерів інфінітива в результаті активізації інтралінгвальних (процеси аналогії) та інтерлінгвальних (контакти з іншими мовами) ресурсів. У літературних джерелах ранньоніованглійського періоду прийменники продовжують маркувати інфінітив, але у подальшому надлишкові елементи зникають. Уважається, що в розвитку англійської мови лише *to* стає основним, майже єдиним (окрім *for to*) показником цієї неособово-дієслівної форми. Пор.: матеріал з Ф.Т. Віссера [21, 1031—1035]:

(1) 1400 Mandeville 48.6 *After for to speke of Jerusalem ... gee schull vdestonde þat it stont full faire betweene hills.*

(2) 13.. Curs. 9326 *Ne i herd neuer ... in land Men sua hard at to vnderstand.*

(3) 1340 Ayenbite, 121 *Vor tuo þinges is þe man yborge: be þe be-ulyngne of kueade and do þet gode.*

(4) 1300 King Horn 1135 *wel feor icome ... for fissen.*

(5) 1590-6 Spenser F. Q. II, 8, 28 *Or who shall let me know On this vile body from to wreak my wrong.*

(6) 1382 Wyclif Lev 18, 18 *Thou schalt not take the sister of thi wiif into liggin bi hir.*

(7) 1557 North, tr. Guevara Diall Pr. 231 *In steade to healpe him to dye well, [he] putteth hym in vayne hope of long life.*

(8) 1340 Ayenbite, 93 *honger and þerst ... of god to serui and to louie.*

(9) 1390 Gower (Morley) III, p. 171 *It is great wonder that men caste Her herte upon such wrong to winne.*

(10) 1200 Vices & V. 112 *waren spekinde between hem on hwiliche wise me mihte rightist ... to gode cumen. Sume sade purh fasten ... sum herborgin wrecce men, & feden & screden.*

(11) 1200 Orm. 16998 *rædig till To wissen himm & lærennn.*

(12) 1360 Cloud of Unknowing (EETS) *Bot by hem ... may a soule neuer come to for to knowe the ver-tewe & þe condicions of bodily creatures.*

(13) 13.. Curs. 22398 *Sua sal he peris al biseeten [Fairf. beshetin], Bath wit driten and soru beten.*

(14) 1556 J. de Flores' Aurelio & Isab. F6 *Without to see it whiche is written.*

Приклади (1)–(14) не охоплюють усього розмаїття даних, представлених у граматиках, словниках, побудованих на історичних засадах, та діалектних словниках. Проте матеріал показує, що окремі прийменники продовжують спорадично оформлювати інфінітив не лише упродовж середньо- та ранньоніованглійського періодів, як у прикладах (5), (14), але й значно пізніше. Зокрема, моделі *from INF, in, into INF* зафіксовано в літературних джерелах XIX ст., а *instead of INF* – у XX ст. Звернімо увагу також на те, що основний і маргінальні маркери інфінітива належать до одиниць питомо англійського словникового складу.

Якщо подивитися на цей перебіг подій в історії англійської мови з позиції синергетичної теорії І. Пригожина, то реакція системи на інтервенцію виглядатиме так: нові складники уводяться поступово, у невеликій кількості, що призводить до виникнення нової мережі реакцій між її компонентами, яка починає конкурувати зі старим способом функціонування системи (*to INF*). Якщо система структурно стійка щодо вторгнення нових одиниць, то новий режим функціонування не встановлюється, а самі інновації гинуть. Але якщо структурні флуктуації успішно «приживаються» (наприклад, якщо нові одиниці розмножуються достатньо швидко і встигають «захопити» систему до того, як гинуть), то вся система перебудовується за новим режимом функціонування; її активність підкорюється новому синтаксису [8, 251].

Як зазначалося вище, у досліджуваній час система демонструє всі ознаки нерівноважності, що позначилося на кількісному нарощуванні паралельних форм на різних рівнях мовної структури. У випадку оформлення інфінітивних конструкцій зафіксовано не лише стрімке поширення, але й довготривале функціонування нових прийменникових маркерів у пам'ятках середньоанглійської писемності і літературних творах Єлизаветинської доби, тобто упродовж п'яти століть. Ця тенденція переривається лише наприкінці ранньоніованглійського періоду. Вона виступає додатковим свідченням на користь гіпотези про зміну домінуючих когнітивних типів, що було продемонстровано на матеріалі творів В. Шекспіра, у яких, на відміну від його попередників, послідовність подій побудована на причинових і часових зв'язках. Те, що шекспірівські часи були добою своєїрідної «когнітивної революції», коли змінилися механізми когніції у цілого покоління, підтверджується також низкою інших симульганних змін, зокрема у граматиці англійської мови.

Завершуючи виклад матеріалу, зазначимо, що представлені підходи до пояснення мовних змін не виключають один одного, оскільки *єдиної схеми еволюції не існує*. Тому треба, очевидно, визнати, що теорії розвитку мовних систем потребують подальшого осмислення із залученням більшої кількості мовних даних. На окрему увагу заслуговує синергетична теорія І. Пригожина, яка дає змогу побачити весь ланцюг змін, а також теорія раптових, симульганних зрушень, що відбуваються в ментальних граматиках мовців. Очевидно, що більшої валідності працям дослідників, які працюють у межах цієї теорії, надасть залучення даних з історії інших мов, і не тільки індоєвропейських.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І. Еволюція гіпотаксису в германських мовах IV–XIII ст. : [монографія] / І. Буніятова. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
2. Грачова І.Є. Становлення класу слів-квантифікаторів в англійській мові (VII–XVII ст.): автореф. ... дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.Є. Грачова. – К., 2007. – 19 с.
3. Диссипативные структуры Пригожина и самоорганизация неравновесных структур [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://medbiol.ru/medbiol/lifehist/000bc9eb.htm> . – Название с экрана.
4. Карабан А.В. Развитие та функціонування кількісних модифікаторів якісної ознаки в англійській мові IX–XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Анна В'ячеславівна Карабан. – К., 2010. – 228 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык как исторически развивающееся явление // Общее языкознание. Формы существования. Функции. История языка: [научное издание] / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1970. – С. 197–313.

6. Назаров В.И. Эволюция не по Дарвину: смена эволюционной модели / В.И. Назаров. — М. : Изд-во КомКнига, 2005. — 550 с.
7. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль; [пер. с нем. С.Д. Кацнельсона]. — М. : Изд-во иностр. лит., 1960. — 500 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; [пер. с англ. Ю.А. Данилова]. — М. : Прогресс, 1986. — 431 с.
9. Холодович А.А. Партитивный атрибут в японском языке / А.А. Холодович // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. — М., 1958. — Т. VII. Вып. 1. — С. 45–57.
10. Хомский Н. О природе и языке / Н. Хомский; [пер. с англ. П.В. Феденко]. — М. : Изд-во КомКнига. — 2002. — 286 с.
11. Чуличков А. Теория катастроф и развитие мира / А. Чуличков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://katastrofa.h12.ru/theory.htm>
12. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. — Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2000. — 230 p.
13. Denison D. “Slow, slow, quick, quick, slow: the dance of language change?” / D. Denison // SELIM Studies in Medieval English Language. — Vigo : Universidade de Vigo. — 1999. — P. 51–64.
14. Harris A., Campbell L. Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective / A. Harris, L. Campbell. — Cambridge : Univ. Press, 1995. — 488 p.
15. Lass R. Historical Linguistics and Language Change / R. Lass. — Cambridge : Univ. Press, 1997. — 340 p.
16. Lieberman F. The Biology and Evolution of Language / F. Lieberman. — Cambridge, MA : Harvard University Press. — 1984. — 375 p.
17. Lightfoot D. Principles of Diachronic Syntax / D. Lightfoot. — Cambridge : University Press, 1979. — 429 p.
18. Lightfoot D. The Development of Language. Acquisition, Change, and Evolution / D. Lightfoot. — Oxford : Blackwell Publishers. — 1999. — 289 p.
19. Lightfoot D. How New Languages Emerge / D. Lightfoot. — Cambridge : Univ Press, 2006. — 199 p.
20. Pinker S. The Language Instinct / S. Pinker. — N.Y. : Harper Collins Publishers, 1994. — 525 p.
21. Visser F. Th. A Historical Syntax of the English Language / F. Th. Visser. — Leiden : E.J. Brill, 1963–1973. — Vol. 1–3.

В статье рассматриваются современные теории языковых изменений. Для лучшего понимания механизмов языковых изменений представлены позиции самых влиятельных направлений. Эволюционная гипотеза рассматривается вместе с теорией катастроф. Последней уделяется особое внимание благодаря убедительным фактам из ряда индоевропейских языков. По мнению автора, последовательное объяснение природы языковых изменений возможно в пределах теоретических моделей, разработанных для других биологических систем. Синергетическая концепция И. Пригожина использована для выяснения некоторых изменений в истории английского языка.

This paper deals with to-date theories for the investigation of linguistic change. The stance of the most influential trends is presented to move closer to the understanding of linguistic change mechanisms. The evolutionary hypothesis is regarded in parallel with the catastrophe theory, the latter being under special scrutiny due to the convincing data from an array of Indo-European languages. The author holds that a coherent explanation of linguistic change might be found within the theoretical frameworks developed for other biological systems. Ilya Prigogine’s formal concept of self-organization is used to reveal specific events in history of English.

ІНФІНІТИВ У ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Долгополова Л.А.,

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються морфосинтаксичні та функціональні особливості інфінітивних форм у давніх германських мовах; виявляються спільні й специфічні риси досліджуваного мовного явища в окремих германських мовах; уточнюється періодизація давніх германських мов.

Ключові слова: давні германські мови, інфінітив, інфінітивні форми, періодизація.

Сучасний етап розвитку граматичних студій характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних із природою граматичних явищ у синхронному й діяхронному аспектах. Пріоритет надається аналізу еволюційних змін і закономірностей розвитку граматичної системи, установленню формальних, семантичних і функціональних характеристик граматичних одиниць і пошуку граматичних універсалій, що дозволяє вийти на якісно вищий рівень узагальнень для пояснення процесів, які відбуваються у різних мовах.

Актуальність дослідження. У розвитку граматичної теорії є питання, що потребують нового погляду на відомі речі, пов'язані з визначенням лексико-граматичного статусу синкретичних одиниць, які викликають певні труднощі при їх ідентифікації. Саме історичний погляд на структурно-семантичні та функціональні характеристики інфінітива дозволяє встановити природу цієї граматичної форми і простежити її перехід від іменної до дієслівної системи, в ході якого інфінітив набуває суттєвих граматичних ознак дієслова і поширює їх.

Мета роботи полягає у виявленні і типологізації морфосинтаксичних ознак інфінітива у давніх германських мовах, що передбачає розв'язання таких **завдань**: уточнити періодизацію давніх германських мов; виявити основні форми інфінітива в окремих мовах і встановити загальні та специфічні ознаки інфінітива у різних мовах в епоху існування давніх германських мов.

Походження інфінітива привернуло пильну увагу лінгвістів у другій половині минулого століття й активно розроблялося в теоретичному плані такими відомими вітчизняними й зарубіжними лінгвістами, як М.М. Гухман, В.М. Жирмунський, Е.А. Макаєв, В.М. Ярцева, Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванов, Ю.О. Жлуктенко, Т.А. Яворська, В.В. Левицький, В.Г. Таранець, П. Аалто, Д. Дистерхефт, В. Георгієв, І.А. Перельмутер та ін. Інтерес дослідників концентрується навколо питань щодо джерел і шляхів виникнення інфінітивних форм, а також історичного аспекту типологічних рис інфінітива. Однак ці питання, як і проблема лінгвістичної хронології становлення і подальшого розвитку інфінітива, досі залишаються не вирішеними у повному обсязі. Дискусійними є також поняття «германські мови» і хронологічні межі кожної з них, а також періодизації німецької мови в її динаміці.

Термін «германська мова» виступає в сучасному мовознавстві у двох значеннях: 1) як одна із сучасних германських мов і 2) як мова періоду становлення германських мов. У другому значенні використовуються також поняття «прагерманська (протогерманська) мова» (Urgermanisch, Protogetmanisch) і «спільногерманська мова» (Gemeingermanisch).

Е. Прокош зауважує, що останні два терміни — це різні лінгвістичні поняття і пропонує своє тлумачення: «Urgermanisch» (прагерманська) стосується германської мови того періоду, коли поділ на діалекти ще був нечітким; «Gemeingermanisch» (спільногерманська) має відношення до тих мовних процесів, які відбувалися у всіх германських мовах незалежно один від одного [7, 15]. Схоже тлумачення цих розбіжностей знаходимо також у Г. Хірта, Ф. Клуге, В. Штрайтберга. Але ці лінгвісти виступають проти виділення прагерманської мови: «догерманський і протогерманський період складається із самих лише гіпотез» [14, VII].

Відомий німецький лінгвіст та історик А. Бах пропонує розглядати обидва терміни — «прагерманський» і «спільногерманський» — як синоніми, оскільки вони, на його думку, означають період остаточного відокремлення «догерманського» діалекту індоевропейської мови. Водночас він виділяє два етапи розвитку германської мови, але використовує для цього інші терміни: «догерманський діалект» і «пра- або спільногерманська мова». При цьому він звертає увагу на той факт, що «спільногерманський» — це термін, «який можна застосовувати тільки з певними застереженнями, оскільки германці, які заселили у той період багато земель, повинні були відповідно до територіального членування суттєво відрізнитися одні від одних культурою і мовою» [1, 32].

На думку А.Е. Макаєва, розмежування термінів «прагерманська» і «спільногерманська» (мова) витікає із спроби розглядати проблему не у вертикальному (хронологічному), а у горизонтальному (географічному) ракурсі: «спільногерманський (період) визначається відносно протогерманського як такий, що характеризує всі германські діалекти» [6, 109].

У сучасних історико-лінгвістичних студіях замість терміна «спільногерманська» (мова) пропонується виділяти два мовно-історичних періоди — «ранньогерманський» і «пізньогерманський» [4; 5].

На думку Ю.В. Жлуктенка й Т.А. Яворської, процес відокремлення спільногерманської мови від індоєвропейської охоплює два етапи:

- *ранньогерманський* — від епохи поступового відокремлення від західного індоєвропейського ареалу до стабілізації спільногерманської мови як окремої системи. У цей час у ній зберігається ще багато ознак, властивих індоєвропейській мові-основі;

- *пізньогерманський* — від стабілізації спільногерманської мови до її розпаду на окремі групи германських діалектів.

Діалектні відмінності ранньогерманського періоду в пізньогерманський період поглиблюються і спричиняють виразне розчленування германського мовного масиву [4, 33–34].

В.В. Левицький слідом за В. Келлером наводить приблизну хронологію цих етапів: ранньогерманський — до 500 р. до н.е. і пізньогерманський — 500 р. до н.е. — початок н.е., а також прагерманський — до 1500–1000 рр. до н.е. [5, 36–37].

Свого часу деякі вітчизняні лінгвісти уникали вживання обох неоднозначних термінів. В.М. Жирмунський користувався назвою «германська мова-основа», тому що ця мова функціонувала на дуже давньому етапі розвитку, не залишивши свідчень у писемних пам'ятках, тобто належить до періоду початкової мовної єдності, який позначається терміном «мова-основа» [3, 30].

Визначення своїх часових меж потребує також хронологія становлення і розвитку германських мов. Це питання, як і питання про прабатьківщину германців, є предметом багатьох дискусій і пропонує дві протилежні концепції стосовно історичної батьківщини германців. Перша з них лежить в основі роботи відомого історика Тацита «Germania, II». Згідно з нею прабатьківщиною германців є південь Скандинавського півострова, де германська народність сформувалась із індоєвропейських племен [1; 4 та ін.]. Той факт, що германців треба визнати нащадками індоєвропейців із більшим правом, ніж представників інших народів, спричинив свого часу підміну терміна «*індоєвропейський*» назвою «*індогерманський*», що викликало різке його неприйняття з боку радянських лінгвістів як «історично невинуватого і надзвичайно характерне для національного шовінізму німецької буржуазної науки» [3, 28].

Прихильники другої концепції, як, наприклад, відомий німецький історик Ф. Дан, схиляються до думки про те, що германці прибули з Азії до Європи в числі останніх — між 700 і 800-ми роками до н.е. Назву «германці» вони отримали від галів, а ті, у свою чергу, перейняли її від кельтів, де вона означає «сусіди» [13, 23].

Немає також вірогідної гіпотези про час, коли германська мова виділилася з індоєвропейської прамови. Припускають, що розпад індоєвропейської єдності почався приблизно у III тисячолітті до н.е., оскільки у II тисячолітті до н.е. вже існували такі індоєвропейські мови, як гінді, грецька, хетська [15, 33].

Становлення прагерманської мови, за даними лінгвістів (А. Бах, В. Шмідт), відбувалося найпізніше у середині I тисячоліття до н.е. Саме в цей період сталися зміни, які були «дуже суттєвими для відмежування германської прамови від прамови індоєвропейської» [1, 32]. До таких змін відносять *перший*, або *германський*, *пересув приголосних*, *втрату вільного індоєвропейського наголосу* (А. Бах), *модифікацію системи звуків і флексій* (В. Шмідт). На користь того факту, що на час початку нашої ери германці сприймалися у мовному плані як єдиний народ, свідчить «Германія» Тацита [там само].

Формування окремих германських мов, на думку В. Шмідта, закінчилося до початку III століття н.е. [15, 44]. Підтвердження цієї дати знаходимо і в А. Баха: «На III століття н.е. мовні відмінності між окремими великими групами германців стали настільки значними і глибокими, що, починаючи з цього періоду, не можна говорити про «спільногерманську мову», а доводиться розглядати «окремі германські мови»» [1, 53]. Припускаємо, що дата — III століття до н.е., про яку твердять німецькі вчені, пов'язана з добою *Великого переселення народів*, яке насамперед спричинило територіальне розмежування германських племен.

Оскільки розвиток писемності стародавніх германців відноситься до пізнішого періоду, що відзначається нерівномірністю процесів у різних мовах, то для потреб дослідження необхідно взяти до уваги момент появи перших писемних пам'яток — VIII–X ст. н.е. Цей часовий проміжок варто включити до запропонованої вітчизняними лінгвістами Ю.В. Жлуктенком і Т.А. Яворською періодизації.

Мовні явища цієї епохи виявляють багато збігів, здатних уможливити встановлення вихідної моделі інфінітива германських мов, а також спільних і специфічних тенденцій його розвитку.

Отже, періодизація, яку ми пропонуємо, охоплює такі етапи розвитку германської мови:

- **Прагерманська мова** (германська мова-основа, ранньogerманська мова) — до середини I тисячоліття до н.е.;

- **Спільногерманська мова** (пізньogerманська мова) — друга половина I тисячоліття до н.е. — початок III століття н.е.;

- **Давньogerманські мови** — III—VIII—X ст.

Розглянемо характерні ознаки формування інфінітива у кожний окремий період розвитку германської мови.

Пра- або спільногерманська мова на противагу індоєвропейській не належить до мов, дослідження яких можливе лише на основі наукових гіпотез і реконструкцій. Ми її знаємо (хоч і неповно) із доступних нам літературних джерел відповідного періоду; насамперед — це зафіксовані в пам'ятках германські топоніми й антропоніми. Що ж до граматичних форм і конструкцій, то вони у своїй більшості реконструюються на основі давніх індоєвропейських мов.

Оскільки формування інфінітива припадає на кінець розпаду індоєвропейської мовної єдності, ми можемо стверджувати, що для цього періоду характерна тенденція до виокремлення іменника у давальному відмінку шляхом його транспозиції. Поява цієї форми стала підґрунтям інфінітивних форм. Для германських мов таким іменником виявився віддієслівний іменник із суфіксом *-no-* [8, 270].

Для детальної реконструкції вихідної моделі інфінітива германських мов велике значення мають писемні джерела. Першими писемними пам'ятками прийнято вважати біблійські тексти, створені готською мовою. Хоч давнішими від них є рунічні написи III століття, однак вони не можуть розглядатися. По-перше, значна частина рунічних написів на сьогодні залишається нерозшифрованою. По-друге, більшість із них містить лише одне слово (найчастіше — власне ім'я), а відомі нам більші повідомлення-речення не містять жодного випадку фіксації інфінітивної форми.

Отже, до аналізу необхідно залучити пам'ятки готської писемності, а також відомі нам тексти, які відносяться до початку формування окремих германських мов. Цей період охоплює часовий проміжок від V до VIII століття.

Детальний аналіз інфінітивних форм цього періоду знаходимо у колективній праці «Сравнительная грамматика германских языков» (том IV, «Морфология») відомих вітчизняних лінгвістів М.М. Гухман, В.М. Жирмунського, Е.А. Макаєва та В.М. Ярцевої [8]. За результатами їхніх досліджень систему іменних форм дієслова складають один інфінітив і два види дієприкметників, які різняться як за походженням, так і за лексико-граматичними ознаками. Інфінітиву давньogerманських мов притаманні такі ознаки:

- наявність опозиції відмінювана / невідмінювана форма;
- неоднаковість кількості форм і ступеня їхньої підпорядкованості системі граматичних категорій дієслова у різних мовах;
- відсутність категорії стану і часу [8, 270—271].

На підставі результатів аналізу автори дослідження доходять висновку, що «статус германського інфінітива на *-no-* у дієслівній системі не являє собою якоїсь інновації; він однотипний зі станом цієї категорії у більшості давніх індоєвропейських мов» [8, 272].

Порівняймо морфологічні ознаки інфінітива різних германських мов за таблицею, запропонованою свого часу Е. Прокошем [7, 217].

Таблиця 1

ТАБЛИЦЯ ФОРМ ІНФІНІТИВА ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Гот.	bairan	Nasjan	salbōn	haban	fullnan
Д. сканд.	bera	Nelja	kalla	segja	Valkna
Д. англ.	beran	Nerian	sealfian	secg(e)n	
Д. сакс.	beran	Nerian	makon	seggian	
Двн.	beran	Nerien	salbōn	sagēn	

Спільні ознаки усіх форм виявляються у тотожності кінцевої морфеми *-an*, що свідчить про ідентичність способу формування інфінітива.

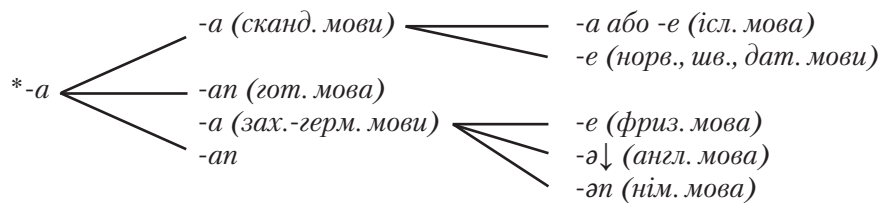
Відмінності між формами мають *зовнішній* і *внутрішній* характер: зовнішні — стосуються розбіжності форм між мовами, внутрішні — між формами дієслова в одній мові.

Опозицію зовнішніх відмінностей складають кінцеві афікси *-a/-an*. Форму з *-a* демонструє інфінітив давньоскандинавської мови, де кінцеве *-n* у ненаголошеній позиції складу, до якого він входить, випало ще в дописемний період [10, 9].

Існує два підходи до тлумачення появи *-a* у фінальній позиції. М.І. Стеблін-Каменський відзначає, що відсутність редукції ненаголошених голосних у таких мовах, як, наприклад, ісландська, веде до втрати кінцевого *-n*: **takan* — **taka* [9, 125].

Натомість В.Г. Таранець і О.А. Мартинюк на основі аналізу розвитку фонетичної структури слів германських мов, здійсненого в рамках енергетичної теорії мовлення, роблять висновок про те, що у формі інфінітива цих мов відбувається часткове артикуляційне ослаблення кінцевого *-a*. Цей факт підпадає під дію «принципу компенсації при перерозподілі артикуляційної енергії у слові в його розвитку, посиленню енергії закономірно відповідає ослаблення її в ненаголошеній кінцевій частині слова» [10, 11].

На думку цих авторів, у прагерманській мові в кінці форми інфінітива виступав назалізований голосний **-a*, який розвивався в германських мовах різними шляхами: «поступове ослаблення в кінці слова привело в одних мовах до утворення «чистого» голосного [a], а в інших — до розщеплення **-a* на *a + n*» (10, 12), що схематично відображено авторами так:

Друга точка зору видається більш переконливою через те, що відповідає «закону кінця», який передбачає поступове послаблення кінцевих ненаголошених, що підтверджують приклади запозичень із германської мови до фінської, які зберігають архаїчну форму [там само].

В англійській мові спочатку також спостерігається редукція голосного і поява редукованого [ə], а згодом — утрата голосного [n]. Подібні факти характерні і для окремих діалектів сучасної німецької мови.

До зовнішніх відмінностей належить також різна огласовка кінцевої морфеми одного і того самого інфінітива в різних мовах, напр.: д. сканд. — *segja*, д. англ. — *secg(e)n*, д. сакс. — *seggian*, д. н. — *sagēn*. Ця варіативність виникає внаслідок певних фонетичних процесів, які торкнулися всіх германських мов.

Внутрішні розбіжності формальних ознак інфінітива стосуються також кінцевої морфеми. У межах однієї мови відбувається варіювання голосного, напр.: д. англ.: *beran* — *nerian*; гот.: *bairan* — *salbōn* та ін. Ці відмінності мають морфологічну природу і пов'язані з належністю до певного класу дієслів.

Структурна нетотожність інфінітива давньогерманських мов виявляється не тільки у варіантності кінцевої морфеми. Так, опозиція *відмінювана/невідмінювана форма інфінітива* реалізується не в усіх германських мовах. Крім того, існує різниця в кількості відмінюваних форм та особливостях їх уживання. Порівняємо форми інфінітива, представленого різними германськими мовами, у межах одного й того самого тексту: «Що легше сказати: “даруються всі твої гріхи” або сказати: “вставай і ходи”?» (Матф. 9:5).

Гот.: *hvaþar ist raihtis azetizo qīþan: aſletanda þuſ frawaurhteis, þau qīþan: urreis jah gagg?*

Д. сканд.: *huārt er auþveldara at ſergia: þēr ero þīnar ſynder fyrergefnar eþa at ſergia: ſtatt upp ok gakk?*

Уссекська: *Hwāt is ēaplicere tō cweþenna, þē bēoþ forgyfene þīne ſynna, oþþe tō cweþanne, Arīs and gā?*

Східно-франкська: *Uuedar ist odira, zi quedanne: ſint thir furlazano ſunta, edo zi quedanne: arſtant inti gang?*

Баварська: *Huuedar ist gazelira za quhedanne, forlaazſeno dhir uuerdant dhīno ſuntea, odo za quhedanne, arſtant enti ganc?* [7, 322–324].

Невідмінювана форма інфінітива використовувалась у готській (*qīþan*) і давньоскандинавській мовах (*at sergia*); в інших мовах інфінітив виступає у давальному відмінку: уес. — *to sweþenna*, схід. франк. — *zi quedanne*, бав. — *za quhedanne*. Відомо, що саме уессекський діалект є основою давньоанглійської, а східнофранкський і баварський — давньовірхньонімецької мов.

Оскільки давньоанглійська і давньовірхньонімецька мови належать до західногерманської групи мов, то стає очевидним, що в час виникнення писемності західногерманська група зберігає більш архаїчні форми інфінітива, тоді як системи інфінітива давньоскандинавської та готської мов, де також відсутня відмінювана форма [12, 98], була більш розвинутою.

На користь цього факту свідчить також наявність у західногерманських мовах більш архаїчної форми інфінітива в родовому відмінку: д. англ. — *berennes*, д. сакс. — *berannias*, днв. — *berennes*; а у давньовірхньонімецькій мові — форм орудного й давального відмінків множини інфінітива. Водночас у давньоскандинавській мові функціонувала складна форма зі значенням майбутнього часу — *інфінітив претерит* — утворена за участю модальних дієслів *skyldo*, *mondo*, *vildo*:

(vi) *hann kuazk (=kuap-sik) koma mondo*

«Він сказав, що він збирається прийти, він прийде» [7, 217].

Така аналітична форма має дієслівні ознаки і характеризує інфінітив як частину граматичної системи дієслова.

До спільногерманських ознак треба віднести наявність певних засобів для формування відмінюваних форм і прийменника-форманта при давальному інфінітиві.

Формування відмінюваної форми у германських мовах характеризується уніфікованістю: індоєвропейський суфікс *-no-* поширюється суфіксом *-j-*, що завершується утворенням єдиного суфікса *-nja-*. При цьому відбувається подовження *-n-*, що на письмі передається подвоєнням цієї літери [4, 117].

Давальний відмінок інфінітива обов'язково супроводжується прийменником *to / zi / za*: уес. — *to sweþenna*, схід. франк. — *zi quedanne*, бав. — *za quhedanne*. У давньоскандинавській мові прийменник характерний для невідмінюваної форми: *at sergia*.

Порівняємо морфологічні особливості інфінітива германських мов, відображені нами в *табл. 2*.

Таблиця 2

ТАБЛИЦЯ ФОРМ ІНФІНІТИВА У ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Мови Форми інфінітива	Західногерманські		Східногерманські	Скандинавські
	д. англ.	днв.		
невідмінюваний інфінітив	+	+	+	+ (з <i>at</i>)
відмінювана форма	родовий давальний (із <i>to</i>)	родовий давальний (із <i>zi / za</i>) орудний давальний (множина)	відсутня	відсутня
аналітична форма	відсутня	відсутня	відсутня	претерит інфінітив

Очевидно, що найбільш архаїчна система інфінітива представлена у давньовірхньонімецькій мові, де збереглася розвинута іменна парадигма. Інфінітив у давньоскандинавських мовах був на більш високому ступені розвитку: у ньому відсутні іменні категорії і наявні перші ознаки інтеграції до дієслівної системи (аналітична форма).

Порівняно з індоєвропейською мовою в інфінітиві германських мов виявляється більш чіткий взаємозв'язок форми і функції. Так, давальний інфінітив переважно виконує функцію *обставини мети*: д. англ. — *paet treo waes god to etanne*, букв.: «те дерево було добрим на їжу (їстівне)» [4, 117] або *атрибута іменника*. Водночас у готській мові цю функцію виконує невідмінювана форма, порівняймо:

Гот: *Abban ei witeiþ þatei waldufni habaiþ sa sunus mans ana airþai afletan frawaurhtins.*

Д.-сакс.: *ik geuuald hebbiu sudea te fargebanne endi ðc seocan man te geheleanne.*

Уссекська: *pæt ge soplice witon pæt mannes sunu tō forgyfanne.*

Східнофранкськ.: *Zi thiū thaz ir uuizit thaz mannes sun habet giuualt in erdu zi furlazenne sunta.*

Баварська: *Daz ira uh uuizit dhaz mannes sunu habet gauualt in erdhu za forlaazsanne suntea.*

«...Щоб ви знали, що Син Людський має владу на землі прощати гріхи ...» (Матф. 9:6) [Цум. за: 7, 322–324].

Невідмінювана форма функціонує як частина складного дієслівного предиката, де модальне дієслово виступає у фінітній формі:

д.-сакс. — *that scolda thana uuīh Godes Zacharias bisehan* [7, 325].

«І у порядку черги він мусив служити Богові».

д. ісл. (д. сканд.) — *at menn scyllde sva coma til allpinges* [2, 128].

«що народ має зібратися на альтинг».

Місцеположення інфінітива відносно фінітної форми має нестабільний характер. Якщо у першому випадку інфінітив займає фінальну позицію, то у другому — його позиція майже контактна. Питання формування рамкової структури давньогерманського речення висвітлено в монографії І.Р. Буніятової. За її спостереженнями, структура давньогерманського речення демонструє відносну свободу в розміщенні дієслів і відсутність усталеної традиції в розміщенні другої частини складного предиката [2, 264–280].

Подальший розвиток інфінітива та інфінітних форм у германських мовах має як спільні, так і відмінні ознаки, серед них:

- фонетичне послаблення ненаголошених кінцевих голосних із можливою втратою кінцевого *-n*;
- зникнення окремих складників системи інфінітива (відмінювані форми);
- поява нових елементів системи (герундій в англійській мові, супін у скандинавських мовах та ін.) [11, 142].

Сукупність перетворень у системі інфінітних форм спричиняє перерозподіл відношень між її членами, виникнення нових морфологічних ознак і розширення синтаксичних функцій. Система інфінітива давньогерманських мов перебуває у процесі інтегрування до дієслівної парадигми, зберігаючи водночас архаїчні іменні ознаки (відмінювання).

Висновки. Виникнення інфінітива німецької мови відбувається у спільногерманський період: інфінітив германських мов демонструє тотожність вихідної форми, якою виявився віддієслівний іменник із суфіксом *-no-*, входження до парадигми відмінювання, розширення функціонування. Інфінітив у давньогерманських мовах на початок появи перших писемних пам'яток характеризується неоднорідністю розвитку. Найбільш розвинутою є система інфінітива давньоскандинавських мов, яка на той час втратила відмінкові форми і розвивалася шляхом інтеграції нових аналітичних форм. Інфінітивна система давньверхньонімецької мови демонструє найбільш архаїчні ознаки з-поміж інших германських мов.

Тенденціями розвитку системи інфінітива є послаблення кінцевої морфеми (в окремих мовах — до цілковитого її зникнення), втрата відмінкових форм і виокремлення інших інфінітних форм (герундія, супіна). У німецькій мові спостерігається реалізація лише однієї тенденції — до втрати відмінкових форм. Іменні форми (герундій, супін) — відсутні, кінцева морфема зберігається і набуває повної уніфікації.

Перспективи подальшого дослідження полягають у встановленні семантичних ознак окремих інфінітивних форм і специфіці еволюції інфінітива в сучасних германських мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бах А. История немецкого языка / Адольф Бах; [пер. с нем. Н.Н. Семенюк] / ред., предисл. и прим. М.М. Гухман. — [3-е изд., стереотипное]. — М. : Едиторал УРСС, 2005. — 344 с.
2. Буніятова І. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.): [монографія] / Ізабелла Буніятова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 327 с.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка / В.М. Жирмунский. — М. : Высш. школа, 1965. — 408 с.
4. Жлуктенко Ю.О. Вступ до германського мовознавства / Ю.О. Жлуктенко, Т.А. Яворська. — К. : Вища школа, 1986. — 232 с.
5. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. — Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. — 528 с.
6. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев [отв. ред. В.Н. Ярцева] / предисл. К.Г. Красухина. — [2-е изд.]. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 224 с.

7. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош; [пер. с англ. Т.Н. Сергеевой] / под ред. В.А. Звегинцева. — М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1954. — 379 с.
8. Сравнительная грамматика германских языков: в 5-и т. — М. : Наука, 1966. — Т. IV. Морфология. — 496 с.
9. Стеблин-Каменский М.И. История скандинавских языков / М.И. Стеблин-Каменский. — М.; Л. : Наука, 1953. — 340 с.
10. Таранець В.Г. Про походження інфінітива у германських мовах / В.Г. Таранець, О.А. Мартинюк, В.В. Нечепуренко // Іноземна філологія. — Вип. 92. — Л. : Вища школа, 1988 — С. 9—13.
11. Ярцева В.Н. Именные формы глагола / В.Н. Ярцева // Историко-типологическая морфология германских языков. — М. : Наука, 1978. — С. 92—142.
12. Braune W. Althochdeutsche Grammatik / W. Braune. — Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1955. — 425 S.
13. Dahn F. Die Goten / Felix Dahn. — Berlin : Baumgdrtel, 1899. [Reprint: Essen, Emil Vollmer Verl.], 1997. — 504 S.
14. Kluge Fr. Urgermanisch. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte / Fr. Kluge. — Halle: Max Niemeyer, 1926. — 155 S.
15. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen / Wilhelm Schmidt; [2. Aufl.]. — Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1970. — 428 S.

В статье рассматриваются морфосинтаксические и функциональные особенности инфинитивных форм в древних германских языках; выявляются общие и специфические черты данного языкового явления в отдельных германских языках; вносятся уточнения в периодизацию древних германских языков.

Ключевые слова: древние германские языки, инфинитив, инфинитивные формы, периодизация.

The article studies grammatical and functional peculiarities of infinite forms in Old Germanic languages. The author discusses their common and specific features in some Germanic languages and contributes to established periodization of Old Germanic languages.

Key words: Old Germanic, infinitive, infinitive forms, periodization.

УДК 811.111'04:81'367.322"11/16"

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПИТАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ЯК ДИРЕКТИВНИХ МОВЛЕННЕВИХ АКТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ XII—XVII СТ.

Калитюк А.П.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються транспозиційні можливості питальних висловлень щодо реалізації директивних мовленнєвих актів в англійській мові XII—XVII ст., окреслено їх реквестивний прагмасемантичний відтінок (прохання, виклик, заклик). Встановлені й описані лексико-граматичні засоби середньо- та ранньоновоанглійської мови, причетні до аранжування таких висловлень. Стаття містить змістовний ілюстративний матеріал, дібраний з різних за жанром середньо- та ранньоновоанглійських текстів.

Ключові слова: питальне висловлення, директив, мовленнєвий акт.

Визначальною рисою англійської мови є інтенсивне вживання питальних висловлень, які, у свою чергу, можуть реалізувати своє пряме прагматичне значення запитування або ж використовуватися непрямо як констативи, експресиви, метакомунікативи, директиви, менасиви. Попри постійну увагу науковців до прагматично транспонованих висловлень, невирішеними все ще залишаються проблеми, пов'язані, наприклад, із їх історичним розвитком. Відтак **актуальним** є діахронічне вивчення прагматично транспонованих питальних висловлень (**об'єкт дослідження**), що реалізують реквестивний прагмасемантичний відтінок директивності (**предмет дослідження**).

Матеріал для дослідження був дібраний із різних за жанром середньо- та ранньоновоанглійських текстів (108 позицій). У досліджуваних текстах впадає у вічі постійна наявність непрямих директивних мовленнєвих актів (МА) (у середньому — 10,5 %). Втім у різні періоди їхня питома вага різна. Так, найчастотнішими транспоновані директиви (4,88 %) є в текстах XII — першої половини XIII ст. та в текстах

XVI ст. (9,17 %). Прийнята у статті періодизація англійської мови має такі часові межі: ME1 (1151–1250), ME2 (1251–1350), ME3 (1351–1420), ME4 (1421–1500), ENE1 (1501–1570), ENE2 (1571–1640).

Транспоновані МА директиви розглядаються як такі, у яких домінує інтенція адресанта спонукати адресата до певного вчинку з метою змінити існуючий стан речей. Серед прагмасемантичних різновидів директива виділяємо: ін'юнктиви (наказ / заборона, пропозиція, запрошення, порада, побажання, вимога) і реквестиви (прохання, виклик, заклик). Вони відрізняються за своїми ілокутивними, локутивними характеристиками, а також за ступенем реалізації стратегій ввічливості в дискурсі. Співвідношення ін'юнктивів та реквестивів досліджуваного періоду *grosso modo* становить 2:1, за винятком другої половини XIVст. та всього XVст., де засвідчене співвідношення 1:1. Як правило, ці висловлення переважно займають позицію ініціальної репліки-стимулу.

Семантична структура реквестивних висловлень виявляється в мовленнєвому спонуванні адресата повідомлення до певної поведінки, а значить, вони включаються до ширшого, спонукального дискурсу [2, 192]. Непрямі директиви-реквестиви, які у цій праці розглядаються як ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось, прохання про що-небудь [1, 996], уводяться за допомогою таких вербальних засобів **ME1**: *mei ich* (AW, VII.311); **ME2**: *wilt thou* (Bevis, 3737); *wiltow* (там само, 3734; Warwick, 1021); *wi nul* (DS, 314); *wyll ye* (Eglamour, 198); *why wylt* (Chan d'Ave, 79.36); **ME3**: *Shal I* (Merchant, 351); *why wole ye* (Athel, 246); *wolle ye* (Nun, 41); *I pray the* (Launfal, 325); *may y* (там само, 107); *canste thou* (Erle, 513); *shul yee* (Regiment, 863); *why shal I* (Pearl, 6); **ME4**: *what nedyth* (SK, XIV.772–773); *can ye* (там само, II.23.1045); *why wyl ye not* (там само, V.20.1144); *wyl ye* (Kempe, I.I.27.1487); *wolde ye* (там само, I.II.80.4610); **ENE2**: *wilt thou* (Errors, IV.IV.111; Diana, p. 32, 7th decad, VIII); *will you* (Errors, IV.II.46; New Way, I.III.42; Dekker, V.V.91); *you will not* (там само, I.I.139); *shal I request this favour* (там само, IV.V.96); *shall I have* (New Way, V.I.171); *canst thou* (Funerall, 6); *wilt thou not* (Munday, III.207).

Прохання як складне багатокomпонентне утворення включає три основні частини: 1) підготовчі кроки, 2) власне прохання, 3) кроки на підтримку [6, 100–101]. Питальні висловлення, що реалізують МА цього типу, є складовою другої частини багатокomпонентного утворення «прохання» — за І.Н. Софроновою [там само]. С.С. Мірсеїтова виокремлює модель сучасної англійської мови, яка залучається на позначення прохання через спеціальне питання **Why negative verb 2nd person Pronoun?**, як у наведеному нею прикладі *Why don't you leave me alone?* [3, 7]. У середньоанглійській мові прохання передається здебільшого моделлю із залученням модальних дієслів разом з повнозначним дієсловом, яке зрідка виступає у заперечній формі. Випадків вживання у вказаній моделі допоміжного *do* не засвідчено навіть у ранньомовноанглійській мові **ENE2**. Продукт такого МА може спонукати адресата до певної потрібної йому дії, вказуючи на його моральні зобов'язання перед мовцем або ж апелювати до почуттів потенційного виконавця прохання: **ME3**: *han yee no pitous blood* (Regiment, 923); *why be ye so dull* (Merchant, 1178); **ME4**: *whether youre tendre hert/Of swete pity be not therewith agrewed* (Belle, 401–402). Може вказувати на важливість для нього отримати бажане: **ME3**: *your absence is my grevous passioun* (Regiment, 865); *the lak of your presence / Manaceth me to sterve in indegence* (там само, 867–868) чи нарікати на нещасливу долю: *y may not spede* (Erle, 671). Щоб зменшити ймовірність відмови у проханні, адресант може нагадувати про певні моральні зобов'язання адресата чи апелювати до здорового глузду: **ME3**: *Som tyme we knewe us, yore* (Launfal, 108); **ME4**: *where on is youre thowte* (SK, V.20.1152); *bettyr is to bowe than vylensly to be dede* (там само, V.20.1157). Однією з тактик мовця є обіцянка матеріальної, духовної чи моральної винагороди або підтримки (1) **ME2**: *so Christ thee be milde* (Bevis, 3733); *so richeliche y schal the schrede* (= *so richly I shall you equip*) (Amis, 935); *riches anough y may the finde bothe bi night and day* (там само, 762–763); **ME3**: *I shall alowe thee* (= *I shall praise you*) (AMA, 1036); **ME4**: *ye may be set in stage/Ryght as a goddesse* (SK, V.20.1151–1152). Поширеним було також звернення до вищих сил із метою досягнення прагматичної мети: **ME2**: *for love of Seyn Tomas of Ynde* (Amis, 759); *for His love* (Belle, 399). Напр.: **ME2** (1) “*Wilt thou kep it for to min,*” a sede, / “*And I shel quite wel thee mede?*” / *The forster him grauntede ther,* / *To kepe hit al seven yer* (Bevis, 3737–3740) — “Ти збережеш це для мене? — він сказав. — І я тобі добре заплачу” (прохання).

Звертання в цих МА переважно адекватні й відображають статусно-рольові відношення: **ME3**: *felowe* (Erle, 671); *maide* (Asneth, 619); *damsel* (Kempe, I.I.27.1487); *serys* (там само, I.II.80.4610); *master Sheriffe* (там само, VII.968); шанобливі й компліментарні на зразок: **ME3**: *lefe* (AMA, 1035); **ME4**: *Good lord* (JN, III.82); *noble mayde* (SK, V.20.1144); **ENE2**: *my sugar-candy* (Dekker, II.V.25); *faire Marian* (Munday, V.629); *gratious mother* (там само, VIII.1161).

Відповідь, як правило, етикетна, шаноблива, містить (не)пряму згоду (2) або відмову (3) у задоволенні бажання співрозмовника. Відмова звичайно поширена і включає прохання не перейматися, не сердитися: *be noght wroth for this dede* (Amis, 940); залучення у свідки божественних сил: *for Jhesus*

love ful, of might (там само, 939); пояснення причин, що унеможливають виконання певного вчинку: *ich have that wrong and he the right, therefore icham aferd to fight* (там само, 941–42). Автор відмови може вдаватися до втішань, наголошуючи на певних позитивних моментах, пропонованих життям, які допоможуть обійтися без бажаного (4). У період **ENE2** вперше трапилася брутальна реакція на прохання: *No mercy? — Vanish!* (New Way, IV.II.97–II.98). Ми не схильні вважати, що середньовічний англієць був чемнішим за англійця XVI ст. Пояснення можна знайти, звернувшись до типу тексту. Така реакція на прохання нами засвідчена у драматичному творі, особливістю якого, за нашими спостереженнями, є досить адекватне відтворення існуючих норм розмовного мовлення. Скоріш за все, розмовний варіант лише в XVI ст. отримує своє відтворення на письмі.

У випадку невдачі зацікавлена сторона — засмучена, саркастична, гірко сміється тощо: *he hadde scorn inowgh* (Launfal, 116). Реакцією на відмову виконати прохання буває погроза, вперше нами засвідчена в **ENE2** (3). Відзначені випадки, коли директив транспонується в інший тип МА (квеситив, констатив, експресив). Наприклад, первісток Ісав просить свого батька Ісаака про благословення, яке вже облудним шляхом отримав його молодший брат. Реквестив вуалюється під квеситив, де питання ставиться стосовно того, чи має Ісаак таке саме благословення, яке вже було дано [1]. Ісаак відмовляє синові у благословенні, формулюючи відмову так, як це передбачає відповідь на квеситив [2], проте батько стримано втішає улюбленого сина, зазначаючи ті блага, які дарував Ісавові Господь [3] (4). Напр.: **ME2** (2) *“Frende Youn,” seyde the king/“Wiltow fight for mi thing /Other Y schal another purway?” / “Therfor com ich hider,” quath Gii* (Warwick, 1021–1024) — «...Саме тому я прийшов сюди» (непряма згода); **ENE2** (3) *Over Shall I have security? / Well No, indeed you shall, not, / Nor bond, nor bill, no bare acknowledgement; / You great looks fright not me. / Over But my deeds shall.* (New Way, V.I.171–75) (погроза як реакція на відмову); **ME3** (4) *Esau haue ye kepyd me none other / Blyssyng then ye set bym one? [1] / Isaak sich another haue I none; [2] / Bot god gif the to thyn handband, / the dew of heuen & frute of land, [3]; / Other then this can I not say* (Towneley. Isaak, 30–35) — Ісав: «У вас немає ще одного благословення, яке ви дали?» Ісаак: «Оскільки іншого у мене немає, то Бог дав тобі росу небес і фрукти землі. Іншого я не скажу».

Реквестив із супутньою ілокутивною силою експресивності передає відтінки **благання** (наполегливе ласкаве прохання) і **заклинання** (настійне прохання). Такий тип МА є характерним для плачів, молитов та станів, коли мовець зазнає значних фізичних чи душевних страждань [4, 45]. Квазі-адресатні звертання (здебільшого до вищих сил) були досить поширеними не лише в англійській мові, часто вживалися ще від античних часів до середніх віків (зокрема, у середньовічній французькій літературі) [5, 84]. Звернення у нашому матеріалі адресуються здебільшого Богу: **ME2**: *hevene King, schepere of erthe and alle thing* (Bevis, 1579–80); *Lord, God Almighty / That winde and water and al thing dight* (Warwick, 2353–54); *suete god* (Harley Lyrics, 13.45.050); **ME3**: *glorious God in heven, that al thing madest of noght* (Merchant, 2207); **ME4**: *Lord* (Kempe, I.II.79.4479); *dysseyvabyl (= deceptive) spyrytus* (A&C, 2017); *Lorde of Trouthe* (Compl L L, 285); *Lorde of Israele most myhty* (St Anne, 328); *eternaile God* (Wallace, II.180); *gastlye Fadyr that deit apou the Tre* (там само, II.184); *deyr God* (там само, II.196); *Nature Queen, lusty May* (Palis, Prologue, 91); **ENE2**: *Hope & Feare* (Diana, p.17, 4th decad, V); *Aire Sunne* (там само, p. 10, 2nd decad, X). Нерідким у його оточенні виступає експресив з прагмасемантичним відтінком докору, який, як правило, має на меті поліпшити певні негативні характеристики (квазі)адресата. Напр.: **ME4** (5) *how may thou se thus in Thy presence / Without mercy mordred Innocence?* (Compl LL, 286–287) — «Як міг ти бачити, щоб у твоїй присутності було безжально вбито Невинність?»

Автокомунікативне мовлення, квазіадресатність та діалоги з уявним, непритомним чи мертвим адресатом особливо характерні для текстів періоду **ME4** “*Margery Kempe*”, “*Julian of Norwich*”. Для текстів-плачів основним мотивом застосування питальних висловлень у складі таких МА є припинення страждань чи зусиль адресанта, які, на думку мовця, не дають очікуваного ефекту (6). Приклад (6) показовий і з дещо іншої точки зору. Сучасна людина життя метафорично асоціює зі шляхом, циклом, історією [7, 3]. Для середньовічної епохи концептуальними метафорами, ймовірно, були: «ЖИТТЯ Є НИТКА», «ДОЛЯ Є КОЛЕСО», що особливо помітно у прикладах із текстів, датованих другою половиною XIV ст. (Prisoner, 15–21). Напр.: **ME3** (6) *And Antropos, that makith an end of al, / cutte of the threde — wherto wiltow tarye, / And help me hens, sith I nedis shal, / That men to chirche my corps myght carye; / And my soule to God and Seynt Marie / I now betake, and pray hem to yeve me space / My rightes al to receyve or I hens passe* (Prisoner, 57–63). — «Й Антропос, яка приносить усьому кінець, / переріж нитку [мого життя] — навіщо зволікати, / І допоможи мені вмерти, оскільки я мушу [вочевидь померти тут], / Щоб люди до церкви моє тіло могли понести; / І мою душу Господу й святій Марії / Я зараз вручаю і молю їх дати мені досить часу / Мої останні права отримати перед відходом».

Власне благанню може передувати питання про те, навіщо покарано адресанта, який вважає себе несправедливо обділеним долею: *what have ich so meche misgilt (=what have I done so wrong)* (Bevis,

1581). Мовець нарікає на свої страждання, просить покласти їм край: *myn herte breketh a tuo* (Harley, 13.45.049); *hou mai it lengore laste* (там само, 13.45.051). Реквестив-благання супроводжується розповідними реченнями, які експлікують прохання пожаліти, змилюються: *ich bedde Thee Lord, for thee pity, that thou have merci on me* (Bevis, 1585–86); *on me have now pity* (Warwick, 2355). Як і власне прохання, благання може містити обіцянку певних благ, навіть цілу низку їх (7 [1, 2, 3]). Напр.: **ME4** (7) *Iff thou be foul, Y schal thee make clene* [1]; / *Iff thou be siik, Y schal thee hele* [2]; / *If thou moorme ought, Y shal thee meene* [3]. / *Whi wolt thou not, fair love, with me dele?* (Valley, 89–92) — «Якщо ти забруднишся, я тебе зроблю чистою, якщо ти будеш хвора, я тебе зцілю, якщо ти засумуєш, я тебе звеселю. Чому ти, моя любове, не хочеш зі мною бути?» (обіцянка низки благ [1], [2], [3]).

Прагмасемантичним різновидом непрямого директива-реквестива є заклик, прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися, розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе [1, 301]). Заклик дещо перегукується із запрошенням, тому для зняття неоднозначності, ми відносимо до заклику прохання розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводитися.

Уводяться МА вказаного типу лексичними одиницями: **ME1**: *hwi* (AW, V.201-202); **ME3**: *wy* (Pearl, 290); *whi* (Asneth, 629); *why* (AMA, 3968); *what* (Merchant, 3016); зокрема модальними дієсловами: **ME3**: *shal we* (FDR, 443). Цей тип містить пояснення стосовно ситуації, яка спровокувала вживання заклику (8). У нашій вибірці змальована негативна, болісна, незручна, небажана для адресанта ситуація: *how long schall we suffyr this cursidenes* (SK, V.17.1122). Може мати місце також критика дій чи бездіяльності адресата. Напр.: **ME4** (8) *In youre bokes I trow ye lerned this thinge: / The grete dygnyty may not down trede; / It longyth to yow to obey onto your heede / Syth it is ryght, why will ye not it doo?* (SK, V.20.1158–1161) — «У ваших книгах, я вірю, ви вивчили цю річ: велику шляхетність не можна плюндрувати. Від вас вимагається слухняність тому, що це правильно. Чому ж ви це не робите?»

У низці текстів (здебільшого клерикального жанру періоду **ME4**) співрозмовником є уявна особа, тобто герой має видіння і сам з собою веде діалоги, вважаючи, що говорить з реальним співрозмовником. Наприклад, міський роман “*Margery Kempe*” зображує жінку, яка має видіння, бродить по світу, гірко плаче й страждає, сама з собою говорить, має істеричні напади і вважає, що її страждання — це воля Христа (9). Більшість комунікативних актів цього твору не можна назвати автокомунікацією, як не можна їх вважати квазіадресатними, оскільки уявний співрозмовник реагує на репліки. В інших за жанром творах так само адресатом може бути не лише реальна, а й уявна особа, тобто у таких типах МА квазіадресатність допускається принаймні у періоди **ME3** — **ME4**. Наприклад, король Артур звертається до смерті із закликом не баритися, а прийти й полегшити його страждання, оскільки його не влаштовує наявний стан речей. Обґрунтовуючи негативні чинники, мовець закликає діяти певним чином для виправлення небажаної ситуації (10). Напр.: **ME4** (9) *Owr mercyful Lord, spekyng in hir mende, blamyd hir of hyr feerdnes, seying, “Why dredist the? Why art thou so aferd? I am as mythy her in the see as on the londe. Why wilt thou mistrostyn me?”* (Kempe, II.3.227–3.2229) — «Наш милостивий Господь, промовляючи у її думці, звинуватив її у боягузтві, сказавши: “Чому боїшся ти? Чому ти така налякана? Я такий же могутній тут у морі, як і на землі. Чому ти Мені не довіряєш?”». **ME3** (10) *“Alas,” said Sir Arthur, “now eeks my sorrow! / I am utterly undone in mine owne landes! / A doutous, derf dede, thou dwelles too long! / Why drawes thou so on dreghe? Thou drownes mine herte!” / Then sweltes the sweet king and in swoon falles* (AMA, 3965–3969) — «Далебі, — сказав сер Артур, — зараз збільшується моя туга! / Я геть пропав у своїй власній землі! / Страшна, жорстока смерте, ти зволікаєш занадто довго! / Чому ти баришся так довго? Ти топиш моє серце!» / Потім знемагає милий король і зомліває.

МА **директив-реквестив** періоду **ME3** маркується стабільно одноманітно з незначними винятками. У структурі наявне дієслово мовлення *sey* (Merchant, 218), *seyst* (там само, 3016). Отже, в переважній більшості випадків цей тип директива можна умовно назвати *What sey ye*. З цього приводу має сенс твердити про наявність супутньої ілокутивної сили метакомунікативності. Візьмемо для прикладу ситуацію з тексту “*Merchant’s Tale of Beryn*”, коли мовець каже, що заплатить за вечерю сам, закликаючи адресатів зробити те ж саме (МА директив-реквестив-заклик), запрошуючи їх до співбесіди (контактовстановлювальний метакомунікатив). Співрозмовники погоджуються виконати дію, до якої закликає адресант (11). Напр.: **ME3** (11) *“And as towching my persone, I hold me payde, / And so I trowe that al doth. Sirs, what say ye?” / The Monke and eke the Marchaunte and al seid “Yee!”* (Merchant, 224–226) — «Що стосується моєї особи, я заплачу, / І так само вірю, що всі зроблять. Панове, що скажете?» Монах і кожен купець, і всі сказали: «Так!»

Непрямий МА **директив** може передавати прагмасемантичний відтінок **некатегоричної (по-слабленої) вимоги**, яку ми розуміємо як побажання, прохання, висловлене в спосіб, що не припускає заперечень [1, 101]. Такі МА можуть мати вигляд прямого запитування, і контекст є надійним чинником, що сприяє адекватній інтепретації такого висловлення. Вказаний тип МА вводиться та-

кими лексичними засобами: **ME2**: *tel me sothe par charity* (Warwick, 128); *y pray thee, par amour* (там само, 129); *const thou* (DS, 285); **ME3**: *why* (Emaré, 765); *wherto* (там само, 930); **ME4**: *quhair* (Fabillis, Cadger, 1965); *why* (SK, II.XVII.884; Kempe, I.I.42.2381); **ENE1**: *shalt thu* (Gest of Rob, 309); **ENE2**: *can you* (Dekker, II.III.9); *will you* (там само, III.III.39; New Way, I.II.70); *what* (Dekker, V.II.12); *dar'st* (Diana, 3rd decad, I); *hast thou no* (там само, 3rd decad, I); *why shouldst thou* (Salmacis, 41). Мовець може, з одного боку, вживати семантично дифузні дейктичні вирази, що пом'якшують висловлення, позбавляючи його категоричності — *ever in thi life* (Warwick, 129), з іншого боку, він може супроводжувати питальні висловлення вказаного типу експлікацією своєї інтенції, запобігаючи потенційній детальної відповіді співрозмовника на поставлене запитання. Напр.: **ME4** (12) *Quhair hes thow bene this sesoun fra my sicht? Thow sall beir office, and my stewart be* (Fabillis, Cadger, 1965–1966) — «Де ти був цієї пори поза моїм зором? Ти мусиш нести службу й бути моїм наймитом».

Адресант може апелювати до вищих сил, ставити під сумнів соціальний статус співрозмовника, що уповноважує діяти в певний спосіб: *art not thou a trewe kyng?* (Emaré, 766), висловлювати сумнів з приводу дієздатності адресата: *me thinketh that thou art wod (= mad)* (DS, 286), *other elleg thyn yge to lyt-her is lyfte (= or else is your eye turned to evil)* (Pearl, 21). Задіюється значний арсенал мовленнєвих засобів, які, на думку мовця, мають сприяти досягненню його прагматичної мети. Респондент у відповідь не надає інформацію, про яку запитують, а вдається до пояснень, заспокоює співрозмовника (13). Наприклад, Вілекін, закохавшись в заміжню жінку, намагається домогтися її кохання, що є надзвичайно проблематичним, якщо брати до уваги час написання твору (XIII ст.), коли навіть вияв любові до власної дружини не заохочувався у суспільстві. Висловлення симпатії до чужої дружини таврувало честь жінки й свідчило про її легку поведінку, а подружня зрада каралася спаленням на вогнищі (див., напр., лицарський роман “*Sir Tryamour*”, 205–210). Не дивно, що дама серця Вілекіна була незворушною. У розпачі Вілекін звертається до пані Сіріц, знаної свахи, і просить допомогти схилити на свій бік непохитну кохану. Пані Сіріц обіцяє посприяти у цій делікатній справі. Вілекін, побачивши, що вона годує цуценя гірчицею замість того, щоб поліпшити ситуацію, спонукає її робити щось дієвіше і виражає сумнів у ефективності заходів, що нею вживаються. У відповідь пані Сіріц, розпізнавши в цьому вимогу, відзначає нерозважливність співрозмовника і пояснює, що вона таки зробить обіцяне. Напр.: **ME2** (13) [Wilekin] “*Wat! Nou const thou no good? / Me thinketh that thou art wod: / Gevest thou the welpe mustard?*” / [Dame Sirith] “*Be stille, boinard! / I shal mit this ilke gin / Gar hire love to ben al thin.*” (DS, 285–290) — «Що?! Не можеш нічого кращого вдіяти? / Мені здається, ти з'їхала з глузду. / Годуєш цуценя гірчицею?» / [Пані Сіріц] «Тихо будь, дурню! / Я цим фокусом / зроблю, щоб її любов була тобі» (реквестив-вимога + сумнів у дієздатності + МА констатив-сумнів).

Іноді важко розмежувати послаблену вимогу і МА метакомунікатив, особливо коли йдеться про наполегливе домагання з боку адресанта отримати від співрозмовника відповідь, тобто коли предметом послабленої вимоги є сам акт мовлення. Ми вважаємо, що такі МА мають дві ілокутивні сили, де однаково задіяні фатичність і реквестивність. Напр.: **ME4** (14) *What sey ye meyde — where is your answer?* (SK IV.24.1602) — «Що скажете, дівчино? Де ваша відповідь?»

Непрямі МА директиви із супутньою ілокутивною силою експресивності можуть передавати комплекс додаткових смислів, як-то: *незгоди, вимогу, докір* тощо (15). Ступінь вияву цих відтінків може бути рівновеликим. Пор., напр.: **ME4** (15) *Thee grete thevys galowes were greyd, / That evere to robbe ronnen ryfe; / Why schal my sone theron be leyde? / He noyed no man ne wyfe* (Mary, § 43.44) — «Тобі великі бандитські шибениці були збудовані <...> Чому мій син має там бути? Він не скривдив ані чоловіка, ані жінки» (відтінки благання, докору, незгоди, заклинання).

Отже, характер вживання середньоанглійських питальних висловлень свідчить на користь того, що прагматична транспозиція є історично притаманною англійській мові, директивні МА з прагма-семантичним відтінком реквестивності передаються лексико-граматичними засобами, здебільшого із залученням модальних дієслів, звертань. Однією з характерних ознак таких МА є автокомунікативність та квазіадресатність. Найясніше директиви-реквестиви представлені у лементаційних віршах (голосіннях).

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. — 1440 с.
2. Комина Н.А. Вопросы лингвистической прагматики в сборниках Калининского университета / Н.А. Комина // Прагматические аспекты изучения предложения и текста: сб. науч. тр. — К. : Киевск. гос. пед. ин-т иностр. яз, 1983. — С. 189–193.

3. Мирсеитова С.С. Транспозиция вопросительных предложений в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.С. Мирсеитова. — М., 1991. — 22 с.
4. Павильч А.А. Особенности коммуникативных моделей поведения в религиозном дискурсе / А.А. Павильч: мат-лы докл. Междунар. науч. конф. [«Номинация и дискурс»], (Минск / Беларусь 8–9 ноября 2006 г.). — Минск : МГЛУ, 2006. — С. 44–45.
5. Смуциньська І.В. Лінгвостилістичні засоби вираження суб'єктивної модальності в сучасному французькому романі / І.В. Смуциньська // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського держ. лінгв. ун-ту [Лінгвопакс — VIII]. — К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. — Вип. 3А. — С. 82–85.
6. Софронова И.Н. Речевой акт просьбы в мужской и женской речи: структурный аспект (на материале современного русского языка) / И.Н. Софронова: мат-лы докл. Междунар. науч. конф. [«Номинация и дискурс»], (Минск / Беларусь 8–9 ноября 2006 г.). — Минск : МГЛУ, 2006. — С. 101–103.
7. Vorobyova O. Iconicity of literary text and the emotional resonance effect / Vorobyova O. // Recent trends in language and literature studies: insights and approaches: Abstracts. — К. : Vydavnychyy Tsentr KNLU. — 2005. — P. 3–4.

В статье рассматриваются транспозиционные возможности вопросительных высказываний, помогающие реализовывать директивные речевые акты в английском языке XII–XVII вв., исследован такой директивный прагматический оттенок как реквестив, включающий в себя просьбу, вызов, призыв. Определены и описаны лексико-грамматические средства средне- и ранненовоанглийского языка, привлекаемые к аранжировке таких высказываний. Статья содержит богатый иллюстративный материал, собранный из разножанровых источников средне- и ранненовоанглийского периода.

Ключевые слова: вопросительное высказывание, директив, речевой акт.

The article aims at investigating transpositional potential of interrogative utterances to be used as directive speech acts in Middle and Early New English. Primary attention is paid to requests (asking, summon, challenge and appeal). The approach is to outline the language units that enable detection of directive meaning of interrogative speech acts. Such utterances are viewed in diachronic perspective while the analysis is based on rich data selected from Middle and Early New English texts of different genres.

Key words: interrogative utterance, directive, speech act.

УДК 81'36:81'367.2

РЕЧЕННЯ В СВІТІ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

Плоткіна М.Г.,

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Розвідка присвячена дослідженню концепції речення в генеративній граматиці. Автор висвітлює основні постулати цієї синтаксичної теорії, акцентує на особливостях підходу генеративістів до реченнєвих утворень, а також презентує парадигму речення, що є прийнятною у межах цього методу.

Ключові слова: речення, генеративна граматика, глибинна структура, поверхнева структура, трансформації, ядерне речення.

Теорія речення, розвиток якої відбувається сотні років, все ще має певні лакуни, заповнення яких є нагальним питанням мовознавчих студій сьогодення. Останні роки відмічені появою низки теоретичних праць, виконаних у руслі синтаксису традиційного (С.П. Бевзенко, Ю.І. Беляєв, А.П. Загнітко, Ю.А. Левицький, L. Alexander, S. Greenbaum, G. Leech), функціонального (Г.О. Золотова, А.В. Лепетуша, Н.В. Лешкова, Н.О. Меркулова, J. Firbas), семантичного (О.В. Падучева, В.З. Санніков) та генеративного (І.Р. Буніятова, Л.П. Калитюк, М.В. Полховська, І.Є. Снісаренко, Я.Г. Тестелець, N. Chomsky, A. Freidin, J. Grinder, L. Haegeman, A. Radford). Останній, у свою чергу, стає дедалі більш популярним не тільки серед мовознавців, а й тих, хто цікавиться проблемами мови.

Представлена розвідка має на меті репрезентацію концепції речення в генеративній граматиці. Відповідно до поставленої мети можуть бути визначені такі конкретні завдання: виділити основні по-

студати генеративної граматики, стисло передати особливості підходу до речення в межах даної теорії, акцентувати на реченнєвій парадигмі, яку виділяють представники цієї течії.

Історію напрямів і теорій не потрібно сприймати як зміну концепцій, які себе не виправдали, із яких кожна наступна заперечує попередню. Звісно, деякі погляди відкидають як такі, що не були підтвержені практикою. Але за законами діалектики наука переважно розвивається по спіралі. Знання, що були отримані в один із попередніх періодів, не зникають безслідно, вони відходять на другий план та можуть відродитися на новому витку спіралі [2, 14].

Генеративний підхід до мови з'явився як альтернатива школі дескриптивізму 1950-х рр. ХХ ст. [3, 13]. Низка недоліків граматики БС, їх усвідомлення та критика в дескриптивній лінгвістиці, спроба створення методу аналізу мовних відрізків, більших за речення, або ізольованих речень, які не підлягають іншим методам лінгвістичного аналізу, — усе це стало головною причиною для створення трансформаційного методу та безпосереднім поштовхом для розробки понять трансформацій [10, 157].

З ім'ям Н. Хомського пов'язують становлення та бурхливий розвиток трансформаційної граматики та «хомськiанську революцію» [20, 12], у результаті якої у працях лінгвіста був упроваджений генеративний підхід [5, 247]. У своїх «Синтаксичних структурах» (1957) дослідник завдає серйозної критики методу БС та вказує на підстави для відхилення цієї теорії аналізу як неадекватної меті лінгвістичного опису. Найвагомiшим аргументом на користь цієї думки він вважає неможливість застосування методу БС до певної природної мови, тому що будь-яка грамика, яку можна побудувати на основі цієї теорії, буде надзвичайно складною, емпіричною та «ненаочною» [14, 439].

Крім того, Н. Хомський, обґрунтовуючи необхідність появи трансформаційного методу, критично висловлювався щодо традиційної граматики. Він стверджував, що навіть найтрадиційніша грамика спирається на інтуїцію та кмітливість читача, який повинен сам зробити правильні висновки на основі великої кількості прикладів та натяків (а також на основі списків винятків), які вона містить [13, 471]. Якщо читач має справу з гарною грамикою, то він може вирішити це завдання цілком успішно; однак найсуттєвіші закономірності мови, які йому так чи інакше вдається відкрити, у грамиці не сформульовані явно, а природа даних, що дозволяють йому досягти бажаних результатів, залишається не розкритою. Оцінити кількість та обсяг подібних прогалин у традиційній грамиці може лише той, хто намагається побудувати правила, які сформульовані в явному вигляді та повно описують ту структурну інформацію, якою володіє тільки зрілий носій мови [там само, 472].

Отже, повертаючись до питання наступності в науці, треба зазначити, що, попри заперечення генеративістами деяких положень структуралізму, очевидними стають тісні зв'язки трансформаційного аналізу з дескриптивним та, ширше, дескриптивною лінгвістикою, хоч їх мета і завдання, як зазначено в науковій літературі, суттєво відрізняються [1, 101]. Відомо, що дескриптивний опис мови обмежується встановленням лише лінійних, синтагматичних відношень між її одиницями [22, 150]. Так, наприклад, метод БС спрямований на визначення структурних частин речення, а трансформаційний дає пояснення, шляхом яких структурних перетворень виведено певне речення [1, 91]. Трансформаційна модель установлює не принципи виділення одиниць мови, а певну суму правил побудови різних типів «правильних» речень та парадигматичні відношення між ними [16, 24].

Рiзними є також загальнотеоретичні настанови. Дескриптивісти розглядали мову як набір знаків, що потребують виділення та класифікації, тому їх грамика є описовою. Трансформаційні студії представляють мову як особливий породжуючий прилад, який на виході продукує правильні речення. Така грамика за своєю природою є синтезуючою, «породжуючою» [1, 96].

Трансформаційний метод у синтаксисі застосовується із системоутворювальною метою (застосування правил «переходу» від одного речення до іншого, включення його в такий спосіб до системи зв'язаних відношень синтаксичного продукування типів) або з метою класифікації (опис та класифікація окремих компонентів речення та їх семантико-синтаксичних функцій у процесі його трансформацій) [9, 31].

Генеративна грамика пройшла декілька етапів свого розвитку, зміна яких пов'язана з розробкою нової версії теорії. Головне нововведення стандартної теорії (*англ.* Standard Theory) в історії лінгвістики, як вказує Дж. Бейлін, зводиться до того, що в ній уперше запропоновані окремі рівні синтаксичного представлення речення: глибинна структура (*англ.* Deep Structure, Underlying Structure, Base Structure, Remote Structure, Initial Structure) та поверхнева структура (*англ.* Surface Structure). Ці рівні пов'язані між собою за допомогою трансформацій (*англ.* transformations), які можуть переводити одну глибинну структуру в декілька різних поверхневих структур [6, 262–263]. Деякі лінгвісти, і насамперед Н. Хомський, вважають, що витoki цих понять треба шукати у філософській грамиці епохи Відродження, а саме у вченні Санкція (1523–1600), якому належать ідеї про дво-

рівневий синтаксис і відношення поверхневих структур до значення, що були пізніше сприйняті і перероблені авторами Граматики Пор-Рояля [4, 78].

Трансформації граматики пояснюють як певні процеси / перетворення / операції, що співвідносять речення з його глибинною структурою [25, 315] та підкреслюють факт їх упорядкованого застосування [7, с. 23].

У стандартній теорії глибинна структура — рівень синтаксичного аналізу, на якому здійснюється семантична інтерпретація речення та застосовуються трансформації [11, 20; 25, 310]. Вона має вигляд дерева, що утворене за правилами структури безпосередніх складників, у яке слова завантажуються у такий спосіб, щоб задовольнити їх вимоги стосовно сусідніх із ними синтаксичних груп [8, 439].

Глибинній структурі протиставлена поверхнева структура як рівень синтаксичного аналізу, на якому забезпечується фонетична інтерпретація речення [11, 20; 25, 315]. Вона також представлена у вигляді дерева, яке утворюється після застосування пересувів до глибинної структури [8, 443].

Отже, загальна картина центрального синтаксису через призму генеративної граматики, на погляд У. Чейфа, має такий вигляд: глибинні структури та їх трансформації, а також два інтерпретативних компоненти: семантичний, що веде до глибинних структур, до певної смислової інтерпретації, та фонологічний, що функціонує у зворотному напрямку — від поверхневих структур до звукової інтерпретації [15, 78–79].

Відзначають постійний розвиток понять глибинної та поверхневої структур у працях генеративістів [4, 80–82]. При цьому інтерпретація поверхневої структури як безпосередньо приналежної лінгвістичному аналізу залишалася відносно прозорою, а формулювання глибинної у багатьох випадках — досить абстрактним [там само, 78].

За Н. Хомським, глибинна структура має повністю відрізнитися від поверхневої. Поверхнева репрезентація не виражає граматичних відношень, які визначають семантичну інтерпретацію. Глибинні структури не можуть ототожнюватися з поверхневими структурами. Нездатність поверхневих структур позначати семантично значущі граматичні відношення (тобто слугувати глибинною структурою), як зауважує синтаксист, є фундаментальним фактом, що вмотивовує розробку трансформаційної породжуючої граматики як у її класичному, так і в сучасному варіантах [12, 153].

Існує думка про те, що глибинна структура — це звичайний технічний інструмент граматичної теорії [8, 109]. Вона не є значенням і універсальним компонентом усіх людських мов. Хоч універсальна граMATика та абстрактна структура безпосередніх складників належать до основних ознак граматичної теорії, багато лінгвістів вважають, що можна обійтися без самої глибинної структури як такої. Із виходом «Програми мінімалізму» відбувається радикальне переосмислення основ теорії, відмова від базових понять — глибинної й поверхневої структур [18, 8–13].

Ще один момент, який, як ми вважаємо, потребує висвітлення в нашому дослідженні, — це підхід до речення в межах трансформаційного синтаксису. За Н. Хомським, генеративна граMATика — система правил, які можуть інтегрувати та породжувати при цьому нескінченно велику кількість структур. Ця система правил може бути розкладена на три основні компоненти: синтаксичний, фонологічний та семантичний. Перший визначає нескінченну кількість абстрактних формальних об'єктів, кожний із яких включає в себе всю інформацію, суттєву для однієї інтерпретації конкретного речення. Лінгвіст застосовує термін «речення» до ланцюжка формантів і зазначає, що «серед речень з одним базовим С-показником можна виділити власне підмножину, так звані “ядерні речення” (*англ.* kernel sentence) особливого виду, які для свого творення мінімально залучають трансформаційний апарат» [11, 19–21].

Під «ядром» розуміють одне слово у складі синтаксичної групи чи одну морфему у складі слова, яка визначає значення та властивості всього цілого [8, 447]. Саме воно, на думку П. Робертса, становить «серце граматики, ядро мови» — і через цей компонент визначаються всі граматичні відношення в генеративній граматиці [23, 97]. Ядерне речення складається з іменної (NP) та дієслівної (VP) груп. Перша — функціонує як суб'єкт, друга — як предикат речення [там само, 97].

Сутність цієї синтаксичної структури сформульована Л. Ла-Паломбарою у такий спосіб: це розповідне речення; радше стверджувальне, ніж заперечне; основне дієслово завжди в активному стані, хоч воно може бути в будь-якій часовій формі та будь-якого виду; не містить складників (*англ.* compounds); порядок слів у такому реченні завжди «звичайний»: підмет + дієслово (+ додаток); воно вимовляється зі звичайною інтонацією, тобто нормальним тоном, розвиваючись рівномірно від початку до кінця без незвичайних пауз, наголосів чи варіацій висоти тону; не містить інших означень (окрім детермінантів) у безпосередній препозиції та постпозиції до іменника. Лінгвіст наводить одинадцять моделей базисних, чи ядерних речень [21, 238].

У пізнішому варіанті трансформаційної теорії, виділяючи дві категорії речень («атомарні / базові» та похідні від них), Р. Стоквел указує на застарілість терміна «ядерне речення» та замінює його «атомарним / базовим реченням» (*англ.* atomic sentence) [24, 10]. Характерними ознаками таких синтаксичних конструкцій науковець вважає наявність у них лише одного дієслова, відсутність сполучників, що забезпечують паралельні функції, мінімальну кількість партиципів та відсутність другорядних операторів, як-от заперечення, модальність та ін. Отже, типове атомарне речення — простіша, стверджувальна, декларативна, предикативна мовна структура. Решта є похідними у тому розумінні, що вони різними способами поєднують атомарні речення або додають їм певні специфічні константи [там само, 11—12]. Р. Стоквел виокремлює шість базових типів атомарних речень. Їх кількість незначною мірою варіюється від мови до мови:

1. NP V (Adv); 2. NP V NP (Adv); 3. NP V NP Prep P (Adv); 4. NP be NP; 5. NP be Adj; 6. NP be Prep P [224, 103—104].

Просте речення розглядається також як таке, що в технічному значенні містить лише один Р-маркер (*англ.* phrase-marker): воно починається з одного і тільки одного S (*англ.* sentence) [19, 77].

На відміну від нього складне речення базується на більш ніж одному Р-маркері, похідні яких починаються з двох чи більше окремих S [19, 117]. Складні речення можуть бути представлені як синтаксичні конструкції з координацією та синтаксичні конструкції із субординацією [17, 153—154].

Якщо трансформації зазнають декілька ядерних речень, ідеться про проблему сурядності та підрядності, а саме — процес «вбудови», коли одне речення розглядають як частину іншого. Отже, речення, яке є частиною іншого речення, відоме як «конституент», а речення, у яке воно «вбудоване», — як «матриця» [22, 141].

Паралельно прихильники трансформаційного синтаксису послуговуються також традиційною термінологією та оперують поняттями простого, складного, складносурядного та складнопідрядного речень. Речення класифікують за структурною ознакою за допомогою поняття клаузи. Визначаючи клаузу як суб'єктно-предикатне утворення, вони тлумачать речення як таке, що може розглядатись як «еквівалент» клаузи, складносурядне — як речення, що складається з двох або більше клауз, граматично незалежних одна від одної та пов'язаних вираженими експліцитно чи імпліцитно відношеннями координації; складнопідрядне, у свою чергу, складається з головної, або незалежної клаузи та однієї (чи більше) залежної клаузи. Виділяють також так зване «complex-complex» речення, у якому залежна клауза є залежною відносно іншої залежної клаузи. Таке речення містить думку, яка занадто «прошита» супутніми ідеями, щоб дозволити їх адекватне вираження за допомогою одного суб'єкта та предиката; два або більше суб'єкти чи предикати є необхідними [21, 77].

Переосмислення та використання певних понять традиційної граматики, продовження розробки ідей структуралістів та впровадження власних оригінальних ідей дозволило генеративістам представити не тільки поверхневу, а й глибинну структури речення та пояснити процеси, що лежать в основі його творення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирова Т.А. Из истории лингвистики XX века: структурно-функциональное языкознание (истоки, направления, школы): [учеб. пособ.] / Тамара Александровна Амирова. — М. : ЧеРО, 1999. — 106 с.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике: [учеб. пособ.] / Ирина Владимировна Арнольд. — М. : Высшая школа, 1991. — 140 с.
3. Бейлин Дж. Краткая история генеративной грамматики / Дж. Бейлин // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной; пер. с англ. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — С. 13—57.
4. Буніятова І.Р. Сучасний стан синтаксичної теорії речення / І.Р. Буніятова // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. — 2001. — Т. 4. — № 1. — С. 74—84.
5. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В.З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. — С. 239—320.
6. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз; [пер. с англ. Н.Н. Перцова, Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев, Б.Ю. Городецкий] / под ред. и с предисл. В.А. Звегинцева. — Изд. 2-е. — М. : Едиториал УРСС, 2010. — 544 с.
7. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса: материалы к трансформационной грамматике русского языка / Елена Викторовна Падучева. — М. : КомКнига, 2007. — 296 с.
8. Пинкер С. Язык как инстинкт / Стивен Пинкер; пер. с англ. Е.В. Кайдаловой / общ. ред. В.Д. Мазо. — [Изд. 2-е, испр.]. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 456 с.

9. Распопов И.П. Современные методы синтаксических исследований: из лекций по спецкурсу «Актуальные проблемы синтаксиса» / Игорь Павлович Распопов. — Воронеж, 1970. — 50 с.
10. Хоккет Ч. Грамматика для слушающего / Ч. Хоккет // Новое в лингвистике. — Вып. VI. / Составление, редакция и вступительная статья В.Ю. Розенцвейг. — [Пер. с англ. В.В. Лазарева]. — М. : Изд-во «Прогресс», 1972. — С. 139–166.
11. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Ноам Хомский; [Пер. с англ. В.А. Звегинцева]. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1972. — 260 с.
12. Хомский Н. Вопросы теории порождающей грамматики / Ноам Хомский; [Пер. с англ.] // Актуальные проблемы современной лингвистики / сост. Л.Н. Чурилина. — 3-е изд. — М. : Флинта: Наука, 2008. — С. 141–161.
13. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории / Н. Хомский // Новое в лингвистике — Вып. VI. / Составление, редакция и вступительная статья В.Ю. Розенцвейг. — [Пер. с англ. И.А. Мельничук]. — М. : Изд-во «Прогресс», 1972. — С. 465–576.
14. Хомский Н. Синтаксические структуры / Н. Хомский // Новое в лингвистике. — Вып. II. / Составление В.А. Звегинцев. — [Пер. с англ. К.И. Бабицкого; математические термины просмотрены В.А. Успенским]. — М. : Изд-во иностранной л-ры, 1962. — С. 412–457.
15. Чейф У.Л. Значение и структура языка / Уоллис Л. Чейф. — М. : Прогресс, 1975. — 472 с.
16. Aitchison J. Teach Yourself Linguistics / J. Aitchison. — Chicago, 1999. — 232 p.
17. Brown E. K. Syntax: A Linguistic Introduction to Sentence Structure / E.K. Brown, J.E. Miller.— L., etc. : Hutchinson, 1980. — 394 p.
18. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. — Cambridge : Cambridge University Press, 2000. — 228p.
19. Fowler R. An Introduction to Transformational Syntax / R. Fowler. — L. : Routledge and Kegan Paul, 1973. — 178 p.
20. Katz J.J. Chomsky on meaning / J.J. Katz // Lg. 1980. — V. 56. — № 1. — P. 1–41.
21. La Palombara L.E. An Introduction to Grammar: Traditional, Structural, Transformational / L.E. La Palombara. — Cambridge, Massachusetts: Winthrop Publishers, Inc., 1976. — 450 p.
22. Palmer F. Grammar / Frank Palmer. — L., etc. : Pelican Books, 1984. — 205 p.
23. Roberts P. English Syntax: a Programmed Introduction to Transformational Grammar / P. Roberts. — NY., Chicago, San Francisco, Atlanta : Harcourt, Brace & World, Inc., 1964. — 454 p.
24. Stockwell R.P. Foundations of Syntactic Theory / R.P. Stockwell. — New Jersey : Prentice — Hall Inc., 1977. — 217 p.
25. Weisler S.E., Milikic S. Theory of Language / S.E. Weisler, S. Milikic. — A Brandford Book. The MIT Press Cambridge, Mass., L., 2000. — 344 p.

Статья посвящена изучению концепции предложения в генеративной грамматике. Автор объясняет основные постулаты этой синтаксической теории, акцентирует на особенностях подхода генеративистов к предложению, а также представляет его парадигму, которая принята в рамках этого метода.

Ключевые слова: предложение, генеративная грамматика, глубинная структура, поверхностная структура, трансформации, ядерное предложение.

The article aims at research of sentence concept in Generative Grammar. The author clarifies the fundamentals of the theory, stresses the peculiarities of the generative approach to the sentence and offers its paradigm appropriate to this method.

Key words: sentence, Generative Grammar, deep structure, surface structure, transformations, kernel sentence.

STRUCTURAL PECULIARITIES OF MIDDLE AND ERGATIVE CONSTRUCTIONS IN ENGLISH

Polkhovska M.V.,

Zhytomyr State University named after Ivan Franko

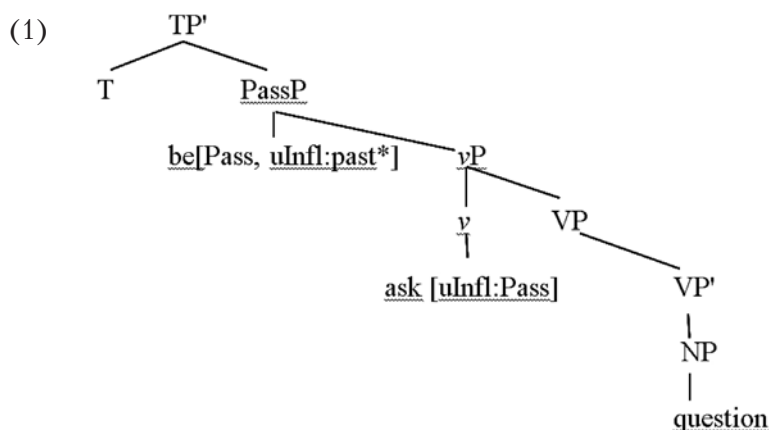
The article analyzes syntactic peculiarities of English middle and ergative constructions from the point of view of generative grammar. It claims that middle and ergative verbs generate from the same verb class. The main syntactic differences of these constructions are ergative verb marking of implicit subject with causer *teta*-role, and middle verb generation of position for two subjects.

Key words: Middle and Ergative Construction, Implicit subject, Position of Specificator, Teta-Role.

Modern trends in linguistics point out to the increasing interest towards the investigation of integrative processes of morphology, syntax, semantics, and pragmatics. The category of voice is one of the most conceptually complex categories in the verb system. Regardless numerous researches, it still remains the subject of constant linguistic debates, which is explained by the peculiarities of voice semantics, means of voicemeaning-expression, as well as by different interpretations of the term “voice”. When analyzing category of voice linguists advert to its dual nature: formally, the category of voice is a morphological category (as it is expressed with the help of a specific grammatical marker, i.e. it involves the change of the verb form), while semantically, voice is a syntactic-semantic category, it indicates certain relations among parts of the sentence and their referents. The majority of linguists who investigate the English language do not doubt active and passive voice existence. However, the existence of reflexive, reciprocal, middle voices, and the category of ergativity is a controversial matter. Our **research goal** is to investigate common and differential features of English ergative and middle constructions applying the methodology of generative grammar. The **object** of the investigation is English ergative and middle constructions. The **subject** of the paper is the generative peculiarities of these constructions, the analysis of their common and differential syntactic peculiarities.

The generative grammar emergence marked a new era in linguistic investigations. The linguistic theory started to be understood as the investigation of the process of interrelation of thought and language. The object of generative grammar research is syntax, conventionally defined as a creative part of grammar. Syntactic structure of a sentence is a system of rules and principles, that enable the speaker, on the one hand, to form correct sentences and, on the other, to evaluate them from the point of correctness or incorrectness of grammatical structure. With the help of these rules the speaker with his limited possibilities is able to generate infinite amount of sentences. Moreover, the semantic component of grammar is not neglected either, it is considered to be the integral part of grammar [2, 175].

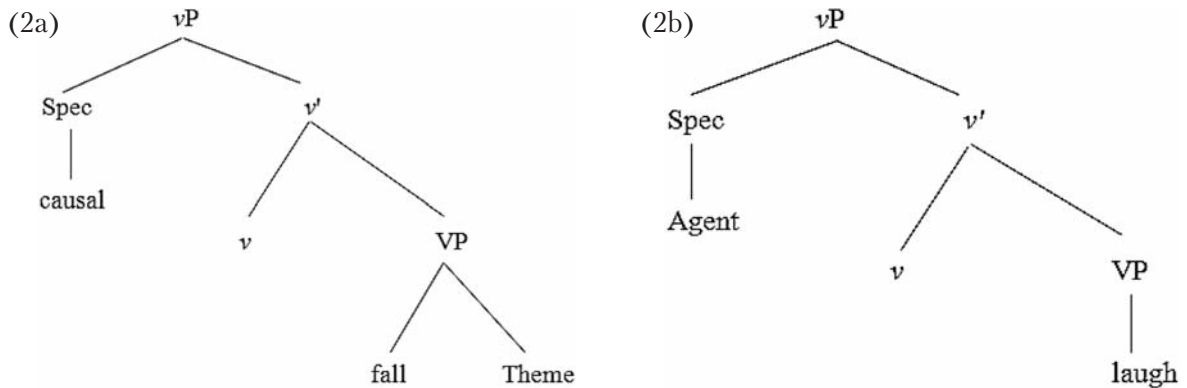
The main peculiarity of passive construction is the absence of external argument of the verb and the failure to mark the internal argument with an accusative case (Scheme 1.) That's why the internal argument – NP (noun phrase) *question* moves to the position specifier TP to check the feature of EPP (Extended Projection Principle), which is formulated as the obligatory subject presence in the structure of the sentence. The emergence of auxiliary verb *to be* in the passive construction is explained by the presence of functional projection Pass P (Passive Phrase) in its structure [3; 5].

Scheme 1. The generation of passive construction *question was asked*

The main criteria to distinguish the class of ergative verbs in English (typologically a nominative language) is transitivity/intransitivity of the verb. The intransitive one-argument verbs depending on the position of the argument are divided into unaccusatives (ergatives) and unergatives [6, 35].

The scheme of generation of ergative and unergative verb phrases are presented in examples (2a) and (2b) correspondingly:

Ergative verbs lack external argument, the grammatical subject in the position of internal argument, receives Theme Theta-role but is not marked with accusative case (hence, the second name of ergative verbs – unaccusatives). After moving to the position of specifier TP, NP receives nominative case. In comparison to unaccusatives, unergatives lack internal argument.

The peculiarity of the ergative verb lies in the fact that meaning juxtaposition (active or passive) takes place in one voice form, that is in the active voice form [1, 63]. According to this, the verb is classified ergative if the internal argument of its transitive realization and the external argument of its intransitive realization are expressed by the same word form that has a “patient” theta-role:

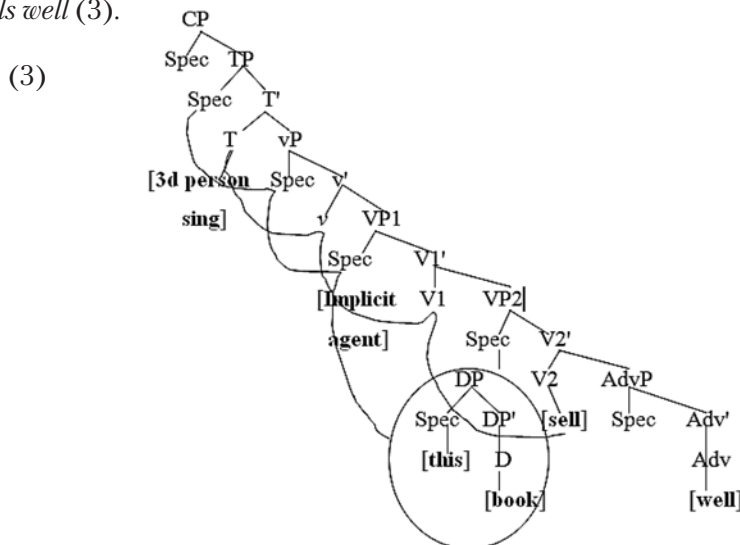
*An explosion **shook** the room* (transitive verb).

*The whole room **shook*** (ergative construction).

Another example of non-agent construction is middle construction, which is determined as one-argument construction, formed with the help of a transitive verb, though having the intransitive meaning. This reminds of the ergative construction definition.

Syntactically, the difference between middle and ergative verbs lies in the fact that despite the fact that these verbs generate from the same verb class with the help of anti-causation process, ergatives mark the internal argument (if any) with theta-role of causation, meanwhile the middle verb has implicit external argument, which has theta-role of agent. This argument is generated in the position of specifier V1, which is introduced into the structure of the sentence to account for middle verb implicit external argument generation. The peculiar feature of this analysis is that the positions for two grammatical subjects are distinguished in middle constructions, that is, the position for external argument (agent) – position Spec V2, and the position for implicit subject (causator) – position Spec V1. The verb in middle construction moves into functional projection vP (verbalizer phrase) to check the middle voice features (to receive abstract middle morpheme).

Let us consider the structure of the simple unextended sentence with middle construction *This book sells well* (3).

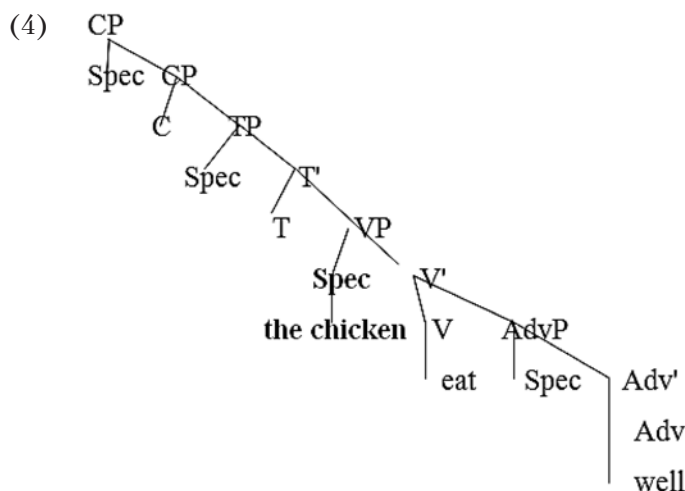

The verb *sell* is generated in the structure of VP2 with DP in the position of external argument. The DP has a demonstrative pronoun in the position of specifier and a noun *book* as a head. To be verbalized lexeme *sing* moves, through the position of vP, into the position of the head TP, to get the marker of present third person singular. The implicit agent is generated in the position of specifier VP1.

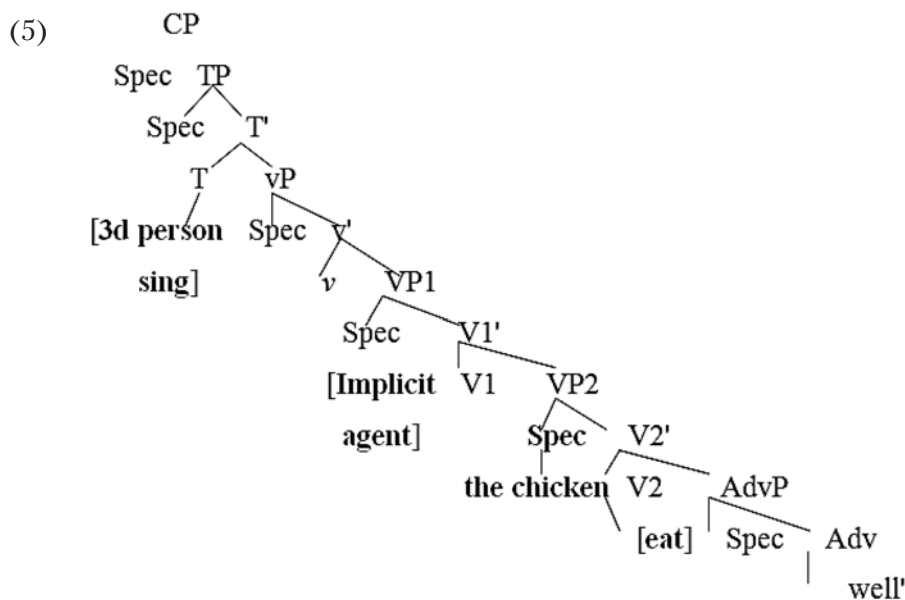
Linguistically interesting in this respect is a trait example “*The chicken eats well*”, a sentence that is often used to exemplify the transposition processes within voice system of modern English verb.

According to the structural analysis of the sentence “*The chicken eats well*”, the ambiguity of syntactic construction is not caused by the coincidence of active / passive semantics, but that of active and middle.

In the active meaning the position of external argument (specifier VP) of the verb is occupied by the noun phrase, which has a theta-role of agent, in this case the structure of the sentence can be represented as follows:

In the middle meaning the structure generates an additional projection to generate implicit agent in it, and the noun phrase *the chicken* receives a theta-role of patient. The structure of the sentence with middle construction can be represented as follows:

The middle realization of the verb presupposes the generation of two verb phrases in the structure of the sentence “*The chicken eats well*”. They open the positions for the generation of two subjects. The implicit subject is generated as the part of VP1, the patient noun phrase is generated in the structure of VP2.

Thus, besides syntactic restrictions on the language items functioning in middle and ergative constructions, there also exist certain semantic restrictions. The field for further investigation lies in the analysis of semantic restrictions on the usage of predicate, subject and adverb in middle and ergative constructions as well as in the analysis of semantically correspondent to medial constructions *able*-adjectives.

REFERENCES

1. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка / В.Н. Ярцева. — М., Л. : Издательство АН СССР, 1961. — 308 с.
2. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. — М. : РАН, 1995. — С. 144–238.
3. Adger D. Core Syntax. A Minimalist Approach / D. Adger. — 2002. — 349 p.
4. Chomsky N. Minimalist Program for Linguistic Theory / N. Chomsky // The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of S. Bromberger. — Cambridge, Mass. : MIT Press, 1993. — P. 1–52.
5. Chomsky N. The Minimalist Program / N. Chomsky. — Cambridge, London : The MIT Press, 1995. — 420 p.
6. Holmer A. On Complements of Unaccusative and the Argument Structure of Motion Verbs / A. Holmer // Working Papers. — London : London University, Dept. of Linguistics, 1999. — № 47. — P. 107–121.

У статті аналізуються синтаксичні особливості медіальних та ергативних конструкцій в англійській мові з позиції генеративної граматики. Встановлено, що медіальні та ергативні дієслова походять з одного класу дієслів. Головною синтаксичною відмінністю цих конструкцій є маркування ергативним дієсловом імпліцитного підмета тета-роллю каузатора і генерування медіальним дієсловом позицій для породження двох підметів.

Ключові слова: медіальна та ергативна конструкції, імпліцитний підмет, позиція специфікатора, тета-роль.

В статье анализируются синтаксические особенности порождения медиальных и эргативных конструкций в английском языке с позиций генеративной грамматики. Установлено, что медиальные и эргативные глаголы происходят из одного класса глаголов. Главной синтаксической разницей этих конструкций является маркировка эргативным глаголом имплицитного подлежащего тета-ролью каузатора и генерация медиальным глаголом позиций для порождения двух подлежащих.

Ключевые слова: медиальная и эргативная конструкции, имплицитное подлежащее, позиция спецификатора, тета-роль.

УДК 811.111'04 + 81'367

REFLEXIVITY IN PRESENT-DAY ENGLISH

Hyryn O.V.,

Zhytomyr State University named after Ivan Franko

The paper deals with the morphological and syntactic aspect of English reflexive pronouns in the [Vtrns + Pronoun reflexive] structure. It is argued that there is no reflexive voice category in English. Instead, reflexivity is purely lexico-semantic category, and the reflexive pronouns either perform the function of a direct or a prepositional complement in a sentence or are lexicalized with the preceding verb.

Key words: analytical form of the verb, direct object, grammaticalization, lexicalization, reflexive pronoun, reflexive voice.

The verbal category of voice is considered to relate the action to its doer. Present-day English grammatical theory usually claims the active and passive voices [15, 159]. However, there are controversial viewpoints on reflexivity, which is the **subject matter** of our study, namely the means of its implementation — [V + reflexive Pronoun] or / and the possibility to define it on grammatical principles, which is **the scope** of our study.

The active voice is considered to express the relation where the subject of the sentence and the semantic agent (or the source of an action) coincide, whereas the passive voice expresses the relation where the subject of the sentence does not coincide with the semantics of the doer of the action [6, 277].

Note that to study reflexivity means to refer to the majority of related linguistic aspects: morphology, syntax, semantics, word formation, lexicology, and phraseology. It all determines the **relevance** of the research. The study is also relevant due to the lack of linguistic insights into issues devoted to the reflexive pronouns and structures in which they are used.

Reflexivity refers to the category of voice, transitivity / intransitivity, and therefore it focuses the attention of the linguists, who work in the sphere of typology, as well as the scholars of the Russian functional grammar school [1; 7]. Reflexive constructions have received coverage relying on the data, originating from many languages, including English, German, Italian, Russian, Bulgarian, Czech, Latvian, Lithuanian, and others. The focus of such form > content directed studies par excellence is reflexive constructions semantics, or just reflexive verbs semantics. Yet, the grammatical category of reflexivity is still the object of discussions in the linguistic literature. The differences in its interpretation are caused by the fact that the [Vtrns + Pronoun reflexive] structure does not meet the criteria which serve to define the active and passive forms of the verb.

Hence, **the aim** of the study is to prove that reflexivity is a lexico-semantic category, therefore there is no reflexive voice in present-day English and reflexive pronouns perform the function of objects in a sentence or they collide semantically with the preceding verb to create a new lexical unit.

Sentences with the reflexive constructions [Vtrns + Pronoun reflexive] serve **the material** of the study.

It should be recalled that there are two approaches to define the category of reflexivity: the semantic one, according to which reflexivity is interpreted as the direction of an action on the doer himself (semantic agent), who is both the subject and the object of this action [2; 9; 10]; and the formal one, which requires the inventory of the corresponding reflexive markers [8; 16].

Thus, speaking about the grammatical category of reflexivity in present-day English presupposes deciding on the status of the reflexive pronoun, namely, whether it is an auxiliary word in combination [Vtrns + Pronoun reflexive] thus wise forming an analytical reflexive form of the verb. This problem requires a morphological insight. Syntactic debatable point regarding reflexive pronouns is their function in a sentence. This issue in today's grammatical studies is represented as the opposition of two points of view. On the one hand, the reflexive pronoun in the combination [Vtrns + Pronoun reflexive] is always a separate member of the sentence, mostly direct object (objective complement [17, 95], or direct complement [13, 57]). On the other hand, the reflexive pronoun is a part of the predicate.

Some linguists [4; 5] insist on the existence of the reflexive voice in present-day English. Yet they agree that some reflexive pronouns can perform a syntactic function of an object in non-reflexive constructions. In this case a linguist should distinguish between the analytical form and free syntagmatic combination of a transitive verb with a direct object, expressed by a reflexive pronoun. This analysis presupposes clarifying the degree of the action object tangibility. This object is explicated by a reflexive pronoun. In cases where the reflexive pronoun refers to the non-tangible object, it is grammaticalization that has taken place [5, 168]. This approach allows the researchers to distinguish two types of reflexive constructions: with the reflexive meaning proper and with the middle-reflexive one. They claim the reflexive meaning proper in cases when the verb expresses an action performed by the agent, and the latter himself is the object of his action (*to warm oneself, to hurt oneself*). In such constructions the object of action is real, therefore the reflexive pronoun functions as the direct object and is not a grammaticalized reflexive marker. The middle-reflexive meaning of the [Vtrns + Pronoun reflexive] construction is observed when the action does not involve an external object, but is triggered on the subject. The middle-reflexive meaning which is considered by these linguists as the reflexive voice is divided by them into two types: (i) the verbs denoting actions which do not exceed the agent's activity sphere and underline his external physical changes or movement (*to speed oneself, to stir oneself, to stretch oneself*); (ii) the verbs denoting the agent's inner condition (*to enjoy oneself*) [4, 139; 5, 167–168].

Reflexive voice finds no recognition in traditional grammar. However, some its representatives in the first half of the 20th century, including Poutsma [14] raised the question of its existence, believing that the reflexive pronouns, though they perform the function of a direct object in a sentence, are devoid of semantic significance. It was mentioned that transitive verbs and reflexive pronouns could form a free syntagmatic phrase – transitive-reflexive, but intransitive verbs – intransitive reflexive (definitions after Poutsma). O. Jespersen when referring to the category of reflexive voice, appealed to the concept of verb valency, saying in particular that reflexive verbs are observed exclusively in cases when they are unable to be used with any other object, rather than a reflexive pronoun (e.g.: *to pride oneself*) [3, 231].

We assume that the traditional grammar representatives acknowledged the reflexive voice in English by analogy with some other European languages. Indeed, later it was discovered that there are certain reasons: semantics of reflexive constructions, special dependence of reflexive pronoun from the verb semantics on the one hand, their binding with the sentence subject on the other. Reflexive pronoun, for instance, functions as a direct object like other objects, but it can also either trigger the action on the agent, or completely change the lexical meaning of the verb.

Herein we insist that present-day English verbs do not have reflexive voice forms, and there is no grammatical reflexive voice category; the combination of a verb with a reflexive pronoun is not an illustration of the analytical verb paradigm. We recognize only those analytical forms that are substantiated

by complete paradigms. By contrast, the [Vtrns + Pronoun reflexive] structure is not a part of the verbal paradigm, since it cannot be opposed to the active or passive voice units both structurally and semantically. A sequence of [Vtrns + Pronoun reflexive + *and / or / not* + NP] type proves that a reflexive pronoun, like any other NP performs the function of an object. The grammatically correct sentence *Next week I expect myself and my wife to get promoted* is an example of consequent symmetric coordinate reflexive and non-reflexive objects. It attests to the full lexical meaning of *myself*. In case of an analytical reflexive form *myself* would be completely or partially derived of its lexical meaning.

Thus from the syntactic viewpoint reflexive pronouns preceded by a verb are either a separate member of the sentence — a direct or prepositional object (complement), — or a part of complex object (Objective with the infinitive).

Considering reflexive pronouns from the morpho-semantic perspective it seems problematic to define their function, which is to denote the object of an action — the patient. It is problematic due to the ambiguity of the reflexivity surface structure. For instance, some verbs are able to explicate reflexive semantics in the appropriate context without a reflexive pronoun (e.g.: *dress, wash, etc.*). However, it should be noted that implicitly reflexive constructions are not widely used in present-day English [17, 95]. The language inventory also includes a number of phrasal verbs that denote changes in time and movement, which can be followed by personal pronouns and here with indicate the identity of the subject and object. e.g.: *She wrapped the coat around her.*

On the other hand, a technically reflexive [Vtrns + Pronoun reflexive] construction may be devoid of reflexive semantics, as it is in the following word combinations: *to enjoy oneself, to find oneself, to help oneself*. These vocabulary units demonstrate lexical merge of its immediate constituents. The assertion introduced by some linguists [4, 139; 5, 172]) about grammaticalization of the reflexive pronoun and grammatical merge of the items into an analytical form in such combinations appear to be false. Should grammaticalization be taking place, the reflexive pronoun would add reflexive semantics to the verb meaning. It is obviously missing in such units.

In case of lexicalization, the elements create an entirely new language unit which cannot be split into immediate components, whilst a grammaticalized element is used in the new status with a number of units [11, 36]. The latter is not observed in English as far as reflexive pronouns are concerned, since they are not used with all verbs and not even with all transitive verbs. Therefore we insist that it is lexicalization that caused the emergence of the language units in question (*to enjoy oneself, to find oneself, to help oneself etc.*).

Furthermore, if we compare the number of words with the lexicalized reflexive pronoun in English and other European languages, German in particular, the latter comprises a considerably greater number of them (e.g.: *sich beeilen, sich wundern, sich schmen, sich ereignen, etc.*). Since the English reflexive pronouns are relatively “younger” than their German cognates (German reflexive pronouns developed from the Common Germanic *sih* in contrast to English reflexives which date back to not more than ten centuries), it means the former had less time for lexicalization. The difference is indicative of English reflexive pronouns having full semantic value [12, 231] thus, in our opinion, making their grammaticalization impossible at the present stage of the English language development. Therefore, reflexive pronouns in English do not serve auxiliary words to create an analytical reflexive voice form. Instead, they are vocabulary items with a full lexical meaning in constructions like [Vtrns + Pronoun reflexive].

To assume that [Vtrns + Pronoun reflexive] construction is an analytical form of the verb is impossible due to the heterogeneity of their complementary capabilities. In some cases, reflexive pronoun preceded by a verb, especially by a so-called ditransitive verb denotes not an object of an action but the addressee, i.e. performs the syntactic function of the indirect object. O. Popova suggests defining such constructions as comodal [5, 164]. E.g.: *She made herself some coffee*. Such a differentiation is an additional evidence that the [V + Pronoun reflexive] construction is not grammaticalized.

To admit the possibility of reflexive pronouns semantic fadeout and further grammaticalization in reflexive constructions, would mean the appearance of new nominal category in the analytical reflexive voice form of the verb (e.g.: *helps himself*) — gender, and a semantic category — person / non-person. Besides, the category of number gets a new explication way. These changes would disrupt the well-established views and approaches in the system of verbal categories in English grammar.

Furthermore, if we assume that the combination of a transitive verb with a reflexive pronoun be an illustration of an analytical reflexive voice form, we would have to admit the same in regard to the synonymic intransitive verbs followed by a reflexive pronoun. E.g.: *to tell oneself — to say to oneself*. However, these prepositional constructions are definitely not analytical forms, but free word combinations.

Thus, everything stated above illustrates special character of the [V + Pronoun reflexive] combination, however, we do not find enough data to prove the existence of the analytical forms of the verb to explicate

reflexivity. In sentences like “*She expressed herself*” the verb is used in the active voice form, and the reflexive pronoun performs the function of a direct object. In cases where the [Vtrns + Pronoun reflexive] combination is characterized by certain idiomatic features (e.g.: *to find oneself, to help oneself, to enjoy oneself*), it is a lexical rather than grammatical fusion of the immediate constituents that has taken place.

However, the controversy within the scope of all possible [V + Pronoun reflexive] constructions and the ability of reflexive pronouns to change the meaning of verbs not only in cases where their semantic content makes it possible, but also where reflexivity is not inherent (e.g.: *to argue with oneself*), suggest new **perspectives for further research**. It is possible to approach the problems concerning reflexive pronouns to obtain the answer to the question, whether the reflexive construction is not a voice form, but a special type of reflexive verbs which can modify their semantics. Provided that, reflexive verbs would occupy a specific place in the field structure of the verbs, that is, would be their reflexive variant. Such an approach to the issue from the semantic point of view offers wide opportunities for further research.

REFERENCES

1. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. — СПб.: ЛКИ, 2007. — 208 с.
2. Гухман М.М. О происхождении возвратных конструкций / М.М. Гухман // Язык и мышление. — М.; Л., 1948. — С. 104–133.
3. Есперсен О. Философия грамматики; пер. с англ. В.В. Парсека, С.П. Сафроновой / предисл. Б.А. Ильиша / О. Есперсен. — М.: Изд-во иностранной литературы. — 1958. — 404 с.
4. Иванова И.П. Современный английский язык / В.Н. Жигadlo, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. — М.: Высш. шк., 1956. — 230 с.
5. Попова О.Д. Возвратная конструкция в среднеанглийском. / О.Д. Попова // Исследования по английской филологии. Сборник IV. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. — С. 162–178.
6. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории / А.А. Холодович. — Л.: Наука, 1979. — 304 с.
7. Шелякин М.А. Русские возвратные глаголы в общей системе отношений залоговости / М.А. Шелякин // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. — СПб.: Наука, 1991. — С. 312–327.
8. Янко-Триницкая Н.А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н.А. Янко-Триницкая. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — 248 с.
9. Buscha J. Reflexive Formen, reflexive Konstruktionen, reflexive Verben / J. Buscha // Deutsch als Fremdsprache. — 1982. — №2. — S. 167–174.
10. Helbig G. Probleme der Reflexiva im Deutschen (in der Sicht der gegenwärtigen Forschung) / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. — 1984. — №2. — S. 78–89.
11. Himmelmann N. P. What makes grammaticalization? A look from its fringes. / W. Bisang, N.P. Himmelmann, B. Wiemer. — Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2004. — 354 p.
12. König, E., Gast V. Reflexive pronouns and other uses of self-forms in English / E. König, Gast V. // Reflexives and Intensifiers — the Use of Self-forms in English. Special Issue of Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 50, 3. — Tübingen: Stauffenburg, 2002. — Pp. 225–238.
13. Lifari V. Modalitățile lexico-gramaticale de exprimare a categoriei de diateză în limba engleză: Teză de doctor în științe filologice: 10.02.04 / Viorica. Lifari. — Chișinău: 2007. — 201 p.
14. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English, Part II / H. Poutsma. — Groningen: Noordhoff, 1926. — 891 p.
15. Greenbaum S. A Comprehensive Grammar of the English Language. / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — London—New York: Longman, 1985 — 1779 p.
16. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik / W. Schmidt. — Berlin: Volk und Wissen, 1967 — 346 S.
17. Valeika L. An Introductory Course in Theoretical English Grammar / L. Valeika, J. Buitkienė. — Vilnius: Vilnius Pedagogical University, 2003. — 136 p.

У статті розглядаються морфологічний і синтаксичний аспекти англійських зворотних займенників у структурі [Vtrns + Pronoun reflexive]. Стверджується, що в сучасній англійській мові граматичної категорії зворотного стану не існує. Натомість зворотність — категорія лексико-семантична, а зворотний займенник виконує у реченні функцію прямого чи прийменникового додатка або виступає з попереднім дієсловом як лексикалізована одиниця.

Ключові слова: аналітична форма дієслова, граматикалізація, лексикалізація, зворотний займенник, зворотний стан, прямий додаток.

В статье рассматриваются морфологический и семантический аспекты английских возвратных местоимений в структуре [Vtrns + Pronoun reflexive]. Делается вывод, что в современном английском языке грамматической категории возвратного залога не существует, а возвратность — категория лексико-семантическая. При этом возвратные местоимения в предложении либо функционируют как прямое или предложное дополнение, либо сливаются лексически с предыдущим глаголом.

Ключевые слова: аналитическая форма глагола, грамматикализация, лексикализация, возвратное местоимение, возвратный залог, прямое дополнение.

УДК 81'1:81'367.2

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА РЕЧЕННЯ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Андрушенко О.Ю.,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглядаються сучасні підходи до дослідження інформаційної структури речення (ІСР), визначаються її основні компоненти (нова — стара інформація для дискурсу, топік — коментар, фокус — фон) та їх взаємозв'язок. Грунтуючись на надбаннях останніх десятиліть в галузі лінгвістики, автор пропонує власну методику дослідження ІСР, яка представляє синтез двох парадигм — формальної (генеративної) та функціональної із урахуванням граматичної структури речення, визначенням глибинних відмінків, а також особливостей взаємодії інформації у дискурсі.

Ключові слова: інформаційна структура речення, стара/нова інформація, топік/коментар, фокус/фон.

Інформаційна структура речення (ІСР) відображає семантичні відношення між смисловими групами, що складають основу його змісту та впорядковані й оформлені відповідно до граматики певної мови [8, 21]. ІСР включає такі компоненти: 1) лінгвістична форма; 2) комунікативні функції, які виконує ця форма; 3) контексти, або вихідні компоненти оповіді, у яких певні лінгвістичні форми можуть виконувати відповідні комунікативні функції [3, 83].

Проблематика ІСР набуває дедалі більшої актуальності, оскільки пов'язана з вивченням феномену інформації у різних загальнокогнітивних системах. Окрім того, дослідження інформаційної структури речення сприяє вирішенню цілої низки проблем у царині синтаксису, просодії, теорії дискурсу, семантики і прагматики.

Як свідчать останні розробки, складність дослідження ІСР полягає в тому, що її аналіз передбачає виявлення взаємозв'язку між лінгвістичною формою й ментальним станом мовця і слухача, тобто одночасне вивчення формального та комунікативного аспектів мови [5, 1]. Широке коло питань, які охоплює теорія ІСР, спонукає науковців до пошуку ефективних підходів та методів дослідження. Сучасні лінгвістичні студії дедалі частіше пропонують при вивченні інформаційної структури поєднувати різні напрями, наприклад, функціоналізм та формальну генеративну граматику [9].

Мета нашого дослідження — проаналізувати найновіші лінгвістичні концепції, окреслити їх переваги та недоліки, з'ясувати шляхи подальшого розвитку теорії ІСР.

Новітній інтерпретативний підхід, який спирається на Програму мінімалізму Н. Хомського, вивчає внутрішні та зовнішні функції конститuentів речення, вважаючи ІСР інтерфейсом між граматикую і прагматикою [8].

За концепцією Л. Ріцці [7], компоненти інформаційної структури речення пов'язані між собою формулою:

$$[ForceP[TopP[FocP[FinP[IP...]]]]],$$

де *ForceP* — (силова фраза) встановлює відношення речення до контексту, включаючи інформацію про тип речення; *TopP* (топік) — презентує стару інформацію в контексті; *FocP* (фокус) — експлікує нову інформацію; *FinP* (фінитна група) — містить такі елементи як час, спосіб, стан тощо. Отже, топік і фокус є «сендвічами» між *ForceP* та *FinP*.

Уважається, що топік та фокус утворюють субструктуру, яка експліцитно подає сигнал на зовнішні системи щодо певних інтерпретативно-релевантних якостей (рис. 1):

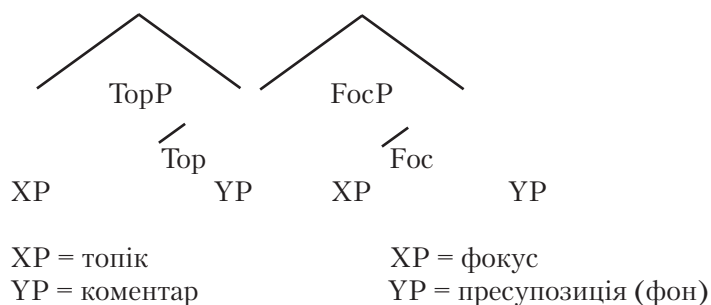

Рис. 1. Субструктура топика та фокусу

Здобутком цієї концепції є формальний аналіз речення, проте недоліком такого підходу є дослідження речення в ізоляції, без урахування контексту, який є важливою складовою, оскільки це дозволяє вивчити якості й функції категорій інформаційної структури повною мірою [4, 306].

Інтерпретативний підхід передбачає виявлення та аналіз компонентів інформаційної структури за наступними критеріями [2]:

- а) стара : : нова інформація (наявність або відсутність інформації у попередньому дискурсі);
- б) топик : : коментар (де топик — це адресування інформації в загальній позиції, у якій інформація, що містить коментар, зберігається);
- в) фокус : : фон (де фокус визначається в термінах альтернатив, у такий спосіб фокалізований елемент контрастує з різноманітним набором альтернатив).

Аналіз структурування дискурсу за критерієм «старої / нової» інформації Е. Прінс пропонує здійснювати з урахуванням таксономії «передбаченої обізнаності»: викликана > невикористана > передбачувана > така, що містить передбачуване > нова фіксована > абсолютно нова [6]. Відповідно, інформацію у висловленні можна представити у вигляді таксономії двох взаємопов'язаних відмінностей (табл. 1).

Таблиця 1

РІЗНОВИДИ ІНФОРМАЦІЇ У ВИСЛОВЛЕННІ

Інформація	Відома для слухача	Нова для слухача
Відома для дискурсу	Викликана	(не зустрічається)
Нова для дискурсу	Невикористана	Абсолютно нова

Як видно з табл. 1, головними факторами, що визначають структурування інформації, є її статус у дискурсі, а також особливості сприйняття слухачем. Статус інформації, нової як для дискурсу, так і для слухача, передбачає, що вона не була попередньо згадана. Окрім того, мовець припускає, що ця інформація — невідома слухачеві. Інформація, нова для дискурсу і для слухача, характеризується тим, що на початку оповіді мовець зазначає обставини місця або часу. Статус інформації, старої для слухача та нової для дискурсу, стосується суті речей, про які, на думку мовця, слухач знає, проте про неї не йшла мова у попередньому дискурсі. Статус інформації, старої як для слухача, так і для дискурсу, передбачає наявність інформації, про яку йшла мова в попередньому дискурсі. Інформації, відомої для дискурсу, але нової для слухача, — немає, оскільки мовець припускає, що слухач слідкує за дискурсом, тому інформація, відома для дискурсу, відома і для слухача. Варто зазначити, що певні конструкції в мові чутливі до інформаційного статусу окремих конститuentів та їх позиції в реченні. У багатьох випадках інформаційний статус таких конститuentів пов'язують із їх фіксованою позицією в дискурсі, тобто статус цих конститuentів стосується того, чи подавалася інформація раніше в дискурсі, чи мовець вважає її відомою слухачеві, оскільки вона є частиною загальновідомих знань [6].

Аналіз наведених вище підходів спонукає нас до створення власної концепції дослідження ІСР. Пропонуємо врахування таких характеристик: граматична структура речення (суб'єкт, предикат, об'єкт тощо), визначення глибинних відмінків (агенс, пацієнс, інструмент та ін.), а також особливості взаємодії інформації у дискурсі (дана : : нова, топик : : коментар, фокус : : фон). При такому підході враховуються основні особливості породження висловлення при взаємодії мовця та слухача.

У своїх останніх працях Н. Хомський зазначає, що породження мови відбувається від змісту до форми, відтак основним елементом, із якого мовець починає побудову своєї думки, є дієслово: воно відкриває позицію для підмета, об'єкта тощо [1]. Аналізуючи дієслова у структурі речення, необхідно звернути увагу на такі характеристики, як час, спосіб, стан, оскільки вони є основними для визначення місця дієслова у поверхневій структурі. Дієслово тісно пов'язане з граматичними характеристиками самого суб'єкта, що також впливає на його граматичну форму. Окрім того, у поверхневій структурі важлива роль належить різноманітним адвербам, які теж впливають на остаточний вигляд речення. Отже, для розуміння того, у який спосіб глибинна структура набуває того чи іншого вигляду в поверхневій структурі, доцільно застосовувати формальні методики, підґрунтям яких є останні здобутки генеративної теорії, зокрема програма Мінімалізму та теорія пересування фаз. Проте застосування лише генеративного підходу не зможе пояснити такого факту: чому при усталеному порядку слів, як от SVO в англійській мові, і сполученні елементів зміст одного речення відрізняється від іншого. Напр.:

- (1) My car broke.
- (2) The branch broke.
- (3) He broke his finger.

Відповідь на це питання дає аналіз семантичних ролей, які відповідають суб'єкту, об'єкту тощо. На наш погляд, найбільш придатними для дослідження ІСП у цьому аспекті є різноманітні рольові граматики та новітні моделі функціонального синтаксису, які також пропонують формальні методики виокремлення ролей [3; 5].

Третім етапом дослідження ІСП є вивчення екстралінгвістичного оточення речення, оскільки останнє існує не окремо, а в дискурсі, що впливає на позицію всіх його елементів. Для об'єктивнішого аналізу потрібно взяти до уваги три типи інформації, зазначені вище, оскільки вони також впливають на особливості порядку поєднання елементів. На цьому етапі дослідження повинно здійснюватися з урахуванням останніх здобутків теорії дискурсу [2; 8; 9].

Аналіз численних концепцій та підходів, присвячених проблематиці ІСП, виявив таку тенденцію: новітні розробки дедалі більше спираються на синтез двох парадигм — формальної (генеративної) та функціональної. Оскільки основні компоненти інформаційної структури (топік, фокус тощо) в жодній мові не мають спеціалізованих граматичних засобів вираження, дослідження ІСП спонукає використовувати методики рольових грамастик і функціонального синтаксису та останні надбання теорії дискурсу, що значно посилює позиції генеративізму у вирішенні складних завдань теорії інформаційної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chomsky N. The Minimalist Program. — Cambridge, Mass. : MIT Press, 1995. — 420 p.
2. Fery C., Krifka M. Information structure. Notional Distinctions, Ways of Expression // Unity and Diversity of Languages / Ed. van Sterkenburg P. — Amsterdam : John Benjamins, 2008. — 123–136.
3. Fillmore, Ch. J. Topics in Lexical Semantics // Current Issues in Linguistic Theory / Ed. R. Cole. — Bloomington IN : Indiana University Press, 1976. — P. 76–138.
4. Konopka M., Kubczak J., Mair Ch., Štícha F., Waßner U. Grammatik and Korpora, Mannheim, 22–24.09.2009. Dritten Internationalen Konferenz. — Narr Verlag : Tübingen, 2011. — 408 p.
5. Lambrecht K. Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents. — Cambridge : CUP, 2000. — 388 p.
6. Prince E.F. The ZPG Letter: Subjects, Definiteness, and Information Status // Discourse Description. Diverse Linguistic Analyses of a Fund Raising Text. — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. — P. 295–325.
7. Rizzi, L. The Fine Structure of the Left Periphery // Elements of Grammar. — Dordrecht : Kluwer, 1997. — P. 281–337.
8. Schwabe K., Winkler S. On Information Structure, Meaning and Form. — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. — 350 p.
9. Слюсарь Н.А. На стыке теорий: грамматика и информационная структура в русском и других языках / Н.А. Слюсарь. — М. : УРСС, 2009. — 415 с.

В статье рассматриваются современные подходы к исследованию информационной структуры предложения (ИСП), определяются ее основные компоненты (новая — старая информация для дискурса, топик — комментарий, фокус — фон) и их взаимосвязь. Основываясь на достижениях последних десятилетий в лингвистике, автор предлагает собственную методику исследования ИСП, представ-

ляющую синтез двух парадигм — формальной (генеративной) и функциональной с учетом таких характеристик, как грамматическая структура предложения, определение глубинных падежей, а также особенностей взаимодействия информации в дискурсе.

Ключевые слова: информационная структура предложения, старая/новая информация, топик/комментарий, фокус/фон.

The article highlights modern approaches to studies of sentence information structure (IS sentence), determining its main components (new / old information for discourse, topic / comment, focus / background) and their correlation. In the view of latest linguistic trends, the author offers her methodology of IS sentence analysis. The approach presupposes synthesis of two paradigms — formal (generative) and functional, which would consider such characteristics as sentence grammatical structure, determination of deep cases as well as peculiarities of information interaction in discourse.

Key words: information structure of a sentence, old / new information, topic / comment, focus / background.

УДК 81:1; 81:39

СЛОВО «НАРОД» В РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ¹

Воркачев С.Г.,

Кубанский государственный технологический университет

На материале паремиологического фонда исследуются наиболее древние и устойчивые представления русского этнического сознания о народе; устанавливается, что простота выделения народа как трудового большинства населения страны здесь усложняется амбивалентной оценкой властной элиты, в составе которой выделяются положительная и отрицательная части.

Ключевые слова: народ, элита, пословица, национальный характер.

К непосредственному изучению идеологического концепта «народ» российская лингвокультурология обратилась с некоторым запозданием по сравнению с такой другой базовой составляющей идеи патриотизма, как «родина», в то время как косвенно, конечно, он исследовался, главным образом, в межкультурной коммуникации через такие характеристики, как этничность, этническая идентичность и национальный характер.

Данная работа выполнена в лингвокультурологическом ключе и посвящена исследованию этноспецифических черт характера русского народа, закреплённых в русском пословичном фонде.

Считается, что в единицах естественного языка отражается «наивная картина» мира его носителей [2, т. 1: 56–60], а в лексической семантике представлено «обыденное сознание» этноса, в котором закреплёны память и история народа, его опыт познавательной деятельности, мировоззрение и психология. Специфические же черты этого сознания — этнический менталитет — то, что в русской традиции можно назвать «духовностью» — хранятся в паремиологическом фонде языка: пословицах, поговорках, различных формах народного творчества.

Паремический корпус языка образует, пожалуй, тот пласт лексики, в котором «отложены» наиболее древние и устойчивые архетипы этнического сознания, сформированные ещё при становлении нации и восходящие к этике крестьянства, выступавшего «определяющим сословием для русских как этноса» [12, 118–119]. Конечно, в современном языке пословицы и поговорки превращаются в достояние литературного жанра — в устной речи их мало-помалу вытесняют рекламные слоганы и

¹ В качестве источников использовались паремиологические словари: Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки. — М., 1988; Даль В. Пословицы русского народа: В 3 т. — СПб., 1996; Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. — М., 2000; Зимин В.И., Спиринов А.С. Пословицы и поговорки русского народа. Большой толковый словарь. — М., 2005; Михельсон М.И. Русская мысль и речь: Свое и чужое: Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: В 2 т. — М., 1997; а также сайты Рунета: posloviz.ru; poskart.ru; millionstatusov.ru; ru.wikipedia.org/wiki; aphorisms.org.ru.

прочие прецедентные явления. Тем не менее, они по-прежнему составляют основу пассивного лексического фонда носителей русского языка и, безусловно, могут служить отправной точкой для исследования эволюции языкового сознания.

Мнение русского народа о самом себе передается где-то двумя сотнями пословиц и поговорок (см.: [1; 3; 4; 5; 6]), где представлены такие словарные лексико-семантические варианты лексемы «народ», как 1) просто «люди» (см.: [10, т. 7: 448; 13, т. 2: 413; 7: 344]); 2) «группа людей, имеющих что-либо общее, какие-либо общие признаки» [10, т. 7: 448]; 3) «население, жители страны» [7: 344; 8: 391]; 3) «национальность, народность, группа родственных племен» [10, т. 7: 446; 13, т. 2: 413; 8: 391] и 4) «основная масса трудового населения, «простонародье» (в основном крестьянство и мещанство)» [11, т. 2: 724] — «простые люди», от которых отделяется меньшинство — властная элита. Естественно, здесь нет слова «нация», зато чуть ли не в каждой второй пословице присутствует слово «мир» — имя крестьянской общины.

Если в афористических высказываниях о русском народе ощущается присутствие некоей отстраненности — ведь о нем говорят представители национальной, но все-таки элиты, то в пословичных изречениях русский народ говорит о самом себе и, тем самым, воспроизводит сложившиеся в национальном сознании автостереотипы. Более того, с определенной долей уверенности можно предполагать, что когда он говорит о свойствах народа вообще, в конечном итоге, «по умолчанию», он имеет в виду все также себя самого.

Значение «люди» как супплетивная форма множественного числа к имени «человек» лексемой «народ» передается где-то в десятке пословиц: «*В избе драка — народ у ворот*»; «*Вались народ от Яузских ворот!*»; «*Дьякон во весь народ завякал*»; «*Живой мертвого бьет, мертвый благим матом кричит, на крик народ бежит*»; «*Народ как волна, так и шапка полна (т. е. у торговца)*»; «*Нетолченая труба народу. Едут — дуга на дуге (много)*»; «*Ныне народ больно смешлив стал: и соврать не дадут*»; «*Ныне народ хуже прошлогоднего: пришел ввечеру, а вышел поутру — скажут, что ночевал*»; «*Плохая шутка баламутка. Хорошо пошутил, народ помутил*»; «*То пьян, коли пальцы впрямь, а народ в глазах, что ельник*»; «*Что больше народу в церкви, то он (ханжа) выше руку заносит*».

Значение профессиональной общности передается лишь в двух пословицах: «*Подъячий — породы собачей; приказный — народ пролазный*»; «*Я и сам с Волги. Здесь народ — Волга (т. е. бурлаки, бойкий)*».

Как и афоризмы, пословицы — универсально-референтные и внеконтекстные (во всяком случае, в сборниках и паремииологических словарях) высказывания, во многих случаях «развести» лексико-семантические варианты присутствующей в них лексемы «народ» и отделить друг от друга понятия «народ-население», «народ-нация / этнос» и «собственно народ» не представляется возможным. Поскольку из-за недостаточной разрешающей силы контекста многозначность лексемы «народ» не снимается, здесь представляется вполне допустимым условное иллюстративное выделение одного из значений этой лексемы.

Этническое значение слова «народ» реализуется в пословичном фонде русского языка, как минимум, в нескольких вариантах.

Прежде всего, это «народ вообще», однозначная речевая реализация которого определяется присутствием множественного числа или определительных детерминантов: «*Народы нашей страны дружбой сильны*»; «*В какой народ попадешь, таку / такую и шапку наденешь*»; «*В каком народе живешь, того и обычья держись*»; «*Что край, то обычай; что народ, то и вера*».

В отсутствии подобных признаков разделить значения народа-этноса, народа-населения и собственно народа как части последних не представляется возможным: «*Народ — не камень: на месте не лежит*»; «*Народ, как вода на ночвах переливается*»; «*Народу служить — не ворон ловить*».

«Народ вообще» в русских пословицах представляется бессмертным («*Народ не убьешь, его на всё хватит*»; «*Народ что бор дремучий: весь до корня не вырубшь*»), непобедимым и всемогущим («*Если народ един, он непобедим*»; «*Кто с народом, тот непобедим*»; «*Солнце не померкнет, народ не сломится*»; «*Народ захочет, бездну перескочит*»; «*Если вздохнуть всем народом — ветер будет*»).

Его невозможно заставить молчать («*Гром и народ не заставишь умолкнуть*») и опасно обижать («*Обиженный народ хуже ос жжёт*»), он составляет основу мощи и благополучия страны («*Земля народом сильна*»; «*Без народа — одна невзгода*»). Он всегда прав и никогда не ошибается («*Народ зря говорить не будет*»; «*Где народ, там и правда*»; «*Море не высохнет, а народ не заблудится*»), у него следует учиться и его следует учить («*Учи народ, учишь у народа*»).

Прославляется служение народу («*Для себя жить — тлеть, для семьи — гореть, а для народа — светить*»; «*Если народу служить, и на полюсе можно прожить*»; «*Служи так народу, чтобы за него в огонь и в воду*»; «*Кто стоит за народ, того народ героем зовёт*»).

Конкретный народ в русских пословицах представлен в трех основных ипостасях: русские как жители России («русаки»), русские как жители конкретных городов и областей России и иностранцы.

Русские как жители конкретных городов и областей России фигурируют в нескольких пословицах, часто в достаточно неприглядном виде: «Город Архангельский, а народ в нем — дьявольский»; «Лысковцы — народ честный; коли не вор, так мошенник»; «Коляне господни — народ израильский: что ни слово, то забудра»; «Смоляне миром блоху давили»; «Города Коростеня, владения Ольгина, народ кривичи»; «Русак — до читанья, хохол — до спеванья».

Иностранцы — немец, француз, поляк — так же описываются без особой симпатии и лишь на фоне русского: «Что русскому здорово, то немцу — смерть»; «Русский немцу задал перцу»; «Кабы у немца наперед, что у русского назади — с ним бы и ладов не было»; «Немец своим разумом доходит (изобретает), а русский — глазами (перенимает)»; «Француз (поляк) боек, а русский стоек».

Что же касается русских самих по себе, то они фигурируют уже почти в полусотне пословиц. Где-то два десятка из них — аксиологически нейтральны: свойствам характера русского человека в них никакой оценки не дается, а приводится простая констатация неких психологических фактов. Таких, например, что русский человек весьма свободно относится ко времени («В русский час много воды утечет»; «Русский час — все сейчас. Русский час долог»; «Русский час — с днем тридцать; деревенский месяц — с неделей десять»), что он любит тепло и баню («Русская кость тепло любит»; «Русского человека что парит, то и правит / лечит»), что он миролюбив и сам в драку не лезет («Русский задора ждет»; «Русский терпелив до зачина»), что он нуждается в сильной власти («Нельзя быть земле русской без государя»; «Русский народ — царелюбивый»), что он тяжеловат на подъем («Русские медленно запрягают, но потом быстро скачут»), любит праздники («Русская рубаха без цветных ластовок не живет»), живет большими семьями («Русский человек без родни не живет») и пр. («Русским богом да русским царем святорусская земля стоит»; «Наш народ растет из года в год»; «Наш народ по будням затаскан»).

В одной пословице воспроизводится ставший впоследствии, пожалуй, самым популярным стереотип о двусмысленности и противоречивости русского национального характера: «Из нас, русских, — как из дерева: и дубина, и икона».

Отрицательные черты характера русского народа отмечаются всего лишь в 7 пословицах: обилие дураков («На Руси, слава богу, дураков лет на сто припасено»), отсутствие предусмотрительности («Русак умен, да задним умом. Русский назад умен. Русский человек задним умом крепок»), склонность к неоправданному риску, беспечность («Русский крепок на трех сваях: авось, небось да как-нибудь. Русский человек любит авось, небось да как-нибудь. Русский на авось и взрос»), необходимость принуждения для успеха дела («Русский народ не боится креста, а боится песта»), любовь к «зеленому змию» («Русский с горя пьет и с радости»), разгульность и хвастливость («Русский человек и гуллив и хвастлив»).

В то же самое время, в отличие от русской афористики, положительные свойства русского национального характера отмечаются уже почти в двух десятках пословиц. Русский человек смекалист и умен («Бей русского, часы сделает»; «Русский что увидит, то и сделает»; «Русский догадлив / сметлив / себе на уме»); «Русак не дурак: поест захочет — скажет, присест захочет — сядет»), у него — отменный аппетит, он практически всеяден («В русском брюхе и долото сгниет»; «Русский аппетит никогда / ничему не претит»), он отличается храбростью и бойцовскими качествами («Враг боек, да наш народ стоек»; «Русский до конца стоек»; «Русский молодец — сте басурманам конец»; «Коли у русского солдата поясница поразомнется да ноги поразмотаются, так только держись подметки»; «Смерть русскому солдату свой брат»; «Русский ни с мечом, ни с калачом не шутит»; «Русский в поле не робеет»), он сам — добр и помнит чужое добро («Русский человек — добрый человек»; «Русский человек добро помнит»), обязателен («Наш народ зря не любит говорить, а если сказал, то связал»; «Русский в словах горд, в делах — тверд»), непобедим («Наш народ сплочен, как один, он — непобедим») и гостеприимен («Русский человек хлеб-соль водит»).

Особенностью русского паремического фонда является массовая (более 80 единиц) представленность в нем лексемы «мир» в значении «сельская община, а также члены этой общины»; «общество крестьян»; «сходка». В современной лексикографии она фиксируется с пометой «истор.» (см.: [13, т. 2: 223–224; 9, т. 2: 275]), а в современной речи воспроизводится, главным образом, во фразеологических оборотах («всем миром») и в пословицах.

Как уже отмечалось, паремический фонд русского языка создавался в те времена, когда «определятельным сословием» для русского этноса было крестьянство, и, видимо, поэтому слово «мир» как крестьянская община синонимизируется здесь в значительной мере со словом «народ».

«Мир» заменяет «народ» в значении «люди»: «*На миру и смерть красна*»; «*На миру работа спора*». Однако в большинстве пословиц подчеркивается значимость, сила и суверенность решений крестьянской общины — народа: «*Кто больше мира будет? С миром не поспоришь*»; «*Мир — велик человек, всякого прокормит*»; «*Мир дунет — ветер будет, мир плюнет — море будет, мир охнет — лес сохнет*»; «*Мир заревет, так леса стонут*»; «*Мир зинет — камень треснет*»; «*Мира не перетянешь*»; «*Мирская шея толста (т. е. много снесет, сможет)*»; «*С миром и беда не убыток. Мир — золотая гора*»; «*Что мир порядил, то Бог рассудил*»; «*Что миром положено, тому быть так*»; «*Мир никем не судится, одним Богом*».

Немало волнует русского крестьянина присутствие воров в общине: «*Вор ворует, а мир горюет*»; «*Вор попал, а мир пропал. Вор попался, а мир поплатился*»; «*Один вор всему миру разоренье*».

В паремическом корпусе четко отражается потребность русского народа в сильной и стабильной власти, признание необходимости такой власти, которая воплощается в образе царя: «*Русский народ — царелюбивый*»; «*Нельзя быть земле русской без государя*»; «*Народ — тело, царь — голова*»; «*Где хан (царь), тут и Орда (и народ)*»; «*И мир не без начальника (не без головы)*»; «*Мир без старосты, что сноп без переясла*»; «*Мир — всех старше, а и миру (и в миру) урядчик есть*»; «*Русским богом да русским царем святорусская земля стоит*»; «*Народ без грозы, что конь без узды*»; «*Русский народ не боится креста, а боится песта*».

«Собственно народ» как трудовое большинство населения страны в русском паремическом корпусе выделяется достаточно просто — отделением от него властной элиты того времени: царя и его присных — бояр и воевод: «*Коли царь Бога знает, Бог и царя и народ знает*»; «*Народ согрешит — царь умолит; царь согрешит — народ не умолит*»; «*Царь и народ — все в землю пойдет*».

Однако простота иерархического деления усложняется здесь амбивалентной оценкой самой властной элиты, в составе которой выделяются положительная и отрицательная части: сам царь и исполнители его воли — бояре и воеводы. Можно сказать, что миф о добром царе и злых боярах сложился еще в те стародавние времена: «*В городе (В Питере) рубят, по деревням (по городам) щепки летят (т. е. вести, письма расходятся; или: города, деревни, народ приплачиваются за боярские причуды)*»; «*Мир окладывают, да волости скрадывают*»; «*На мир — беда, а воеводе — нажиток*»; «*Наказал Бог народ — наслал / послал воевод*»; «*Помутися народ, накорми воевод! Помути Бог народ, накорми воевод!*»; «*Царю застыят, народ напастят*». Особенно раздражают русский народ временщики: «*Как мир вздохнет, и временщик издохнет*»; «*Не царь гнетет народ, а временщик*».

Таким образом, исследование представлений о народе в русских пословицах позволяет прийти к следующим заключениям.

В паремическом корпусе языка отложены наиболее древние и устойчивые архетипы этнического сознания, сформированные при становлении нации и восходящие к этике крестьянства.

Особенностью русского паремического фонда является обилие в нем единиц с лексемой «мир» в значении «крестьянская община», где «мир» синонимизируется словом «народ».

В пословичных изречениях русский народ говорит о самом себе и, тем самым, воспроизводит сложившиеся в национальном сознании эндостереотипы.

Отрицательные черты характера русского народа отмечаются всего лишь в нескольких пословицах. В то же самое время, в отличие от русской афористики, положительные свойства русского национального характера отмечаются уже почти в двух десятках паремических единиц.

Простота выделения «собственно народа» как трудового большинства населения страны в русском паремическом фонде усложняется амбивалентной оценкой властной элиты, в составе которой выделяются положительная (царь) и отрицательная (бояре-воеводы) части — свидетельство того, что миф о добром царе и злых боярах сложился еще в те времена.

В паремиях о народе уже фигурируют такие стереотипы, как неоднозначность характера, отсутствие у русских людей предусмотрительности, склонность к неоправданному риску, беспечность, необходимость принуждения для успеха дела, любовь к «зеленому змию», разгульность и хвастливость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки / В.П. Аникин. — М.: Художественная литература, 1988. — 431 с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды: в 2-х томах / Ю.Д. Апресян. — М.: Языки русской культуры, 1995.
3. Даль В. Пословицы русского народа: в 3 т. / В. Даль. — СПб.: Диамант, 1996.

4. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. — М. : Русский язык, 2000. — 544 с.
5. Зимин В.И. Пословицы и поговорки русского народа. Большой толковый словарь / В.И. Зимин, А.С. Спириин. — М. : Цитадель, 2005. — 544 с.
6. Михельсон М.И. Русская мысль и речь: Свое и чужое: Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: в 3 т. / М.И. Михельсон. — М. : Терра, 1997.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. — М. : Госиздат иностранных и национальных словарей, 1953. — 848 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М. : Азбуковник, 1998. — 944 с.
9. Словарь русского языка: в 4-х т. — М. : Русский язык, 1981.
10. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. — М.—Л. : АН СССР, 1951—1965.
11. Словарь языка Пушкина: в 4-х т. — М. : Госиздат иностранных и национальных словарей, 1956.
12. Уфимцева Н.В. Этнос и традиция / Н.В. Уфимцева // RES LINGUISTICA. Сборник статей к 60-летию проф. В.П. Нерознака. — М. : Academia, 2000. — С. 118—122.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / Д.Н. Ушаков. — М. : Астрель-Аст, 2000.

На матеріалі пареміологічного фонду досліджуються найбільш давні та стійкі уявлення російської етнічної свідомості про народ; встановлюється, що простота виділення народу як трудової більшості населення країни тут ускладнюється амбівалентною оцінкою владної еліти, у складі якої виділяються позитивна і негативна частини.

Ключові слова: народ, еліта, прислів'я, національний характер.

The most ancient and constant views on Russian mentality are studied on the basis of proverbs. It is established that in them the simplicity of grasping people as a working majority is complicated by the ambivalent evaluation of governing elite in which positive and negative parts are distinguished.

Key words: people, elite, proverb, national character.

УДК81'367.4

СИНТАКСИЧНА МЕТАФОРА У СВІТЛІ ГРАМАТИКИ КОНСТРУКЦІЙ (багатозначність структури NP_2 of NP_1)

Жаботинська С.А.,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

У статті надається лінгвокогнітивне пояснення причин синонімії та багатозначності синтаксичних структур, запропоноване з позицій граматики конструкцій, у якій конструкція розглядається як єдність узагальненої синтаксичної форми (формальної моделі) та узагальненого значення (концептуальної моделі). Синонімія та багатозначність синтаксичних структур зумовлені тим, що узагальнене значення конструкції, яким є одна з базисних пропозиціональних схем, може бути виражене не тільки закріпленою за нею інгерентною формою, а й формами інших конструкцій. В останньому випадку має місце взаємодія двох базисних пропозиціональних схем, спричинена синтаксичною метафорою. Її дія проілюстрована на прикладі англійської синтаксичної структури NP_2 of NP_1 , аналогом якої у слов'янських мовах є субстантивне словосполучення з генітивом.

Ключові слова: синтаксис, конструкція, взаємодія базисних пропозиціональних схем, синтаксична метафора, полісемія конструкцій.

Однією з провідних парадигм сучасного мовознавства є когнітивна лінгвістика, представлена низкою шкіл і теорій, у яких надається пояснення різних феноменів мови й мовлення з урахуванням їх поняттєвих засад (ментальних структур і процесів). При цьому когнітивна лінгвістика спирається на постулат теорії іконізму, за яким форми мовних знаків ізоморфні формам мислення, а не утворюють у ньому окремих самостійний модуль, як припускається в генеративних студіях. Аналогічна ідея отримує розвиток у *граматиці конструкцій* (Construction Grammar), згідно з центральною тезою якої конструкції є формальними моделями (наприклад, синтаксичними чи слово-

твірними), наділеними своїм власним узагальненим, або схемним значенням, що не залежать від того, яким лексичним чи морфологічним матеріалом вони заповнюються. Таке схемне значення є концептуальною структурою, ізоморфною до форми конструкції. Суттєвим є те, що конструкції не будуються зі слів чи морфем за певними правилами. У мисленні вони зберігаються як готові цілісності, гешталти. Узагальнене значення конструкції додається до значень одиниць, що її заповнюють. Іншими словами, одиниці, які заповнюють конструкцію, набувають значення цієї конструкції. Прикладами конструкцій є *He sniffed the napkin off the table*. — *Він зчихнув серветку зі столу*; *The father frowned off the compliment*. — *Батько відсунув комплімент* [15; 22]. Для вітчизняного мовознавства ідея існування у формальних структур свого власного узагальненого значення не є новою, якщо згадати всім відому *Глокую Куздру* Л.В. Щерби або значення словотвірних моделей, що зумовлює появу оказіоналізмів у дитячому мовленні (*намакаронитися*) або в художній літературі (рос.: *Я повсеградно оэкрашен, я повсесердно утвержден*. — И. Северянин).

У фокусі цієї статті перебувають схемні значення конструкцій, які підпорядковують, по-особливому аранжують значення їх складників. **Метою** дослідження є підтвердження гіпотези, за якою значення конструкцій, що виникають шляхом узагальнення конкретних онтологічно зумовлених відношень, можуть взаємодіяти одне з одним. При цьому значення однієї конструкції, закріплене за певною синтаксичною формою, може передаватися за допомогою іншої синтаксичної форми, що має значення, яке переструктурує вихідне, перетворює його на **концептуальну трансформу**. Взаємодію значень різних синтаксичних форм можна визначити як **синтаксичну метафору**. Якщо в лексичній метафорі порівнюються дві сутності, позначені лексичними одиницями ($X \in \text{начебто } Y$), то в синтаксичній метафорі порівнюються пари сутностей ($X - Y \in \text{начебто } P - Q$), експліковані позиціями елементів співставлених синтаксичних структур. Наприклад, первісним значенням синтаксичної форми (1) $NP_1 \text{ causes } NP_2$ (*music causes joy* — *музика приносить радість*) є каузативна концептуальна схема «**X-каузатор робить / спричиняє Y-фактитив**». Це значення може бути передане також за допомогою інших синтаксичних структур: (2) $NP_1 \text{ is } NP_2$ (*music is joy* — *музика є радість*), значенням якої є схема класифікації «**X-вид є Y-рід**», що уподібнює каузатор виду, а фактитив — класифікатору-роду; (3) $NP_2 \text{ is in } NP_1$ (*joy is in music* — *радість [є] у музиці*), значенням якої є локативна схема «**X є ТАМ-місце / локатив**», що уподібнює каузатор місцю, а фактитив — предмету, що там знаходиться. Відповідно приклади (2) і (3) є класифікаційною та локативною трансформами каузативної схеми.

Наявність первісних значень синтаксичних структур і значень, що є концептуальними трансформами, зумовлює явище **синтаксичної синонімії** (див. приклади (1), (2) і (3)) як здатності декількох синтаксичних форм експлікувати різні модифікації одного й того самого схемного значення, а також явище **синтаксичної багатозначності**, за якого одна й та сама синтаксична форма може мати не одне, а цілу низку схемних значень. У статті взаємодія схемних значень конструкцій продемонстрована із залученням явища синтаксичної багатозначності. При цьому **матеріалом** для аналізу слугують значення англійської синтаксичної форми $NP_2 \text{ of } NP_1$, які були і залишаються предметом інтенсивних наукових дискусій.

Проблема встановлення значення синтаксичної структури $NP_2 \text{ of } NP_1$, аналогом якої у слов'янських мовах є субстантивне словосполучення з генітивом, пов'язана з невизначеністю семантики прийменника *of*, який указує на численні типи відношень між двома предметними сутностями. Це, зокрема, відношення між власником і власністю (*the master of the slave* — *хазяїн раба*; *the slave of the master* — *раб хазяїна*), між частиною і цілим (*the roof of the building* — *дах будинку*), між вмістом і контейнером (*the months of the year* — *місяці року*), між якістю і предметом (*beauty of the girl* — *краса дівчини*; *a girl of beauty* — *дівчина надзвичайної краси*), між кількістю і предметом (*five of the students* — *п'ятеро зі студентів*), між предметом і місцем або часом (*the books of this library* — *книжки цієї бібліотеки*; *the books of the 19th century* — *книжки 19-го століття*), між дією й агенсом (*invitation of the professor* — *запрошення професора*), між дією й пацієнсом (*invitation of the professor* — *запрошення професора*; *presentation of the paper* — *представлення доповіді*), між родом і видом (*the crime of murder* — *злочин-убивство*), між корелятом і референтом метафори (*a flower of a girl* — *дівчина-квітка*) тощо. Оскільки різноманіття відношень, позначених прийменником *of*, важко пояснити, у генеративній традиції [20; 9 та ін.] він вважається елементом, позбавленим значення й уживаним за синтаксичними правилами виключно із граматичною метою. Усупереч цьому твердженню, когнітивна граматика [19, 73] доводить, що *of* передає певний зміст, і саме він зумовлює граматичну поведінку прийменника.

За Р. Ленекером, *of*, як і більшість мовних форм, є полісемантичною одиницею. Релятивні значення прийменника пов'язані з профілюванням (profiling) відношень між двома сутностями, одна

з яких є траектором (trajector), або первинним семантичним фокусом, а інша є орієнтиром (landmark), або вторинним семантичним фокусом. Для змісту мовної одиниці обидва фокуси є важливими [17, 51; 19, 7–8, 74]. Різні конкретні смисли, експліковані прийменником *of*, об'єднуються в межах узагальненого, схемного (schematic) поняття, яке можна визначити як «внутрішньо притаманні, суттєві (intrinsic) відношення певного типу між двома учасниками» [19, 7–8]. Значення прийменника *of* та його матеріальна форма є іконічними. З усіх англійських прийменників *of* є фонологічно найслабшим: він зазвичай редукується, перетворюючись на клітик, і фактично не сприймається на слух. Його фонологічна мінімальність іконічна відносно його значення в тому плані, що поняття «внутрішньо зумовленої притаманності» (intrinsicness) створює мінімальну концептуальну відстань між учасниками посесивних відношень [19, 77]. Такі відношення, що поєднують дві сутності — володаря (Possessor) і приналежне (Possessed), — представлені в цілій низці мовних виразів, включаючи і словосполучення з прийменником *of* [17; 19, 173]. Р. Ленекер вважає, що посесивні синтаксичні структури належать до численних мовних маніфестацій «відношень референційної точки» (reference point relationships), які існують на найбільш абстрактному, схемному рівні. У посесивних структурах володар є референційною точкою, а приналежне є цільовим поняттям, що встановлюється відносно референційної точки і входить до її «домініону» (dominion) як сукупності сутностей, доступ до яких забезпечується через ментальний контакт із референційною точкою [там само].

Оскільки поняття «внутрішньо зумовленої притаманності» залишається доволі розмитим, воно потребує уточнення. Таке уточнення частково представлене в дослідженнях [1; 8; 10; 16; 11 та ін.], де конкретні посесивні зв'язки — частина й ціле; власник і власність; родинні відносини; предмет і його якість, кількість, місце та час існування; об'єкт і його матеріал; об'єкт і його джерело; автор та його твір; об'єкт і ті, для кого він призначений; відношення тотожності; відношення між подією та її учасниками тощо — були класифіковані за типами. Зважаючи на характер зв'язку між володарем та приналежним, дослідники розрізняють відчужувану (alienable) та невідчужувану (inalienable) посесивність. При відчужуваній посесивності зв'язок між володарем і приналежним є тимчасовим, і обидва учасники, виступаючи автономними сутностями, можуть існувати порізно. Невідчужувана посесивність демонструє нерозривний, або інгерентний зв'язок між учасниками [13]. Невідчужувана і відчужувана посесивність розгалужуються на підтипи з урахуванням природи учасників (живі істоти або неживі предмети) і характеру володіння (постійне або тимчасове) [16]. Інша класифікація бере до уваги іменні або ад'єктивні засоби позначення володаря. Відповідно, посесивні відношення визначаються як субстантивні або кваліфікативні [7].

Суттєвий доробок зазначених досліджень залишається, однак, у межах дескриптивної лінгвістичної парадигми, яка фіксує стан речей у мові й не пропонує *пояснення* причин існування широкого спектра посесивних значень. Таке пояснення може бути надане із залученням універсальних пропозиціональних схем, що входять до складу п'яти базисних фреймів. Запропонований нижче аналіз починається із загального опису цих фреймів. Далі надається детальний розгляд пропозицій посесивного фрейму, які демонструють первісні, онтологічно зумовлені типи посесивних відношень, експлікованих словосполученнями із прийменником *of*. Наприкінці аналізується взаємодія посесивних концептуальних структур зі структурами, представленими в інших базисних фреймах (взаємодія, що є результатом синтаксичної метафори і приводить до утворення посесивних концептуальних трансформ).

1. Базисні фрейми. Згідно з концепцією базисних фреймів [2; 3; 4; 5; 6; 23 та ін.], розробленою з урахуванням доробку різних шкіл когнітивної лінгвістики, упорядкування інформації у мисленні людини відбувається за допомогою універсальних поняттєвих структур — пропозицій, які демонструють реляції між основними найбільш узагальненими (схемними) категоріями нашого мислення. У зв'язку з тим, що ці пропозиції структурують основи, підвалини поняттєвої системи, вони названі базисними. Базисні пропозиціональні схеми обмежені за числом і тематично згруповані у базисних фреймах — предметному, акціональному, посесивному, ідентифікаційному та компаративному. Тип фрейму зумовлює й тип пропозицій, що входять до його складу.

Предметний фрейм містить *буттєві схеми*, що структурують інформацію стосовно властивостей окремого предмета (X). Буттєвими схемами є: квантитативна схема «X є СТІЛЬКИ-кількість»; квалітативна схема «X є ТАКЕ-якість»; локативна схема «X існує ТАМ-місце»; темпоральна схема «X існує ТОДІ-час»; схема способу буття «X існує ТАК-спосіб».

Пропозиції, включені до інших фреймів, структурують інформацію, пов'язану здебільшого із взаємодією предметів, які наділяються семантичними, або аргументними ролями.

Акціональний фрейм поєднує *акціональні схеми*, які моделюють дію предметної сутності. Це схема стану / процесу «AG-агенс діє», що репрезентує дію агенса (виконавця дії), яка мислиться як

така, що не спрямована на інший предмет; схема контактної дії «AG-агенс діє на РТ-пацієнс» / «AG-агенс діє на АF-афектив», яка демонструє взаємодію агенса й іншого предмета — пацієнса (того, що не змінюється в результаті дії агенса) або афектива (того, що змінюється в результаті дії агенса, тобто набуває нової якості); схема каузативу «CR-каузатор робить FT-фактив», що показує створення діючою особою-каузатором нового предмета-фактива, який не існував раніше.

Акціональні схеми можуть бути поширені за рахунок низки аргументних ролей. При цьому численні ролі із традиційного списку (див., наприклад, [12; 13; 14; 15]) групуються за спільністю значення та за спільністю свого формального мовного маркера: сирконстант (різновиди — супроводжувач, помічник, інструмент / медіатив): [діє, діє на, робить] з, за допомогою; стимул (різновиди — мета, причина): [діє, діє на, робить] із-за, через; передумова (різновиди — умова, поступка): [діє, діє на, робить] якщо, попри; реципієнт (різновиди — адресат, бенефактив / той, хто має користь з дії/, малефактив /той, кому дія шкодить/): [діє, діє на, робить] до, для; локатив (різновиди — джерело, шлях / місце, ціль): [діє, діє на, робить] там, туди, звідти; темпоратив (різновиди — початок, відрізок / момент, кінець): [діє, діє на, робить] тоді / протягом, з такого часу, до такого часу.

Посесивний фрейм поєднує **посесивні схеми**, які демонструють зв'язок «володар має приналежне». Ними є партитивна схема «WH-ціле має PR-частину»; інклюзивна схема «CR-контейнер має СТ-вміст»; схема власності «OW-власник має OD-власність».

Ідентифікаційний фрейм конституюється **ідентифікаційними схемами**. До них належать: схема персоніфікації «ID-ідентифікатив (індивід) є PS-персоніфікатор», де персоніфікатором є власне ім'я; схема класифікації «ID-ідентифікатив (індивід / вид) є CL-класифікатор (рід)», у якій класифікатор є більш загальним поняттям, ніж ідентифікатив; класифікатор є понятійною категорією ідентифікатива; в англійській мові показником класифікатора стає неозначений артикль та його аналоги; схема специфікації «ID-ідентифікатив (індивід) є SP-специфікатор», в якій ідентифікатив і специфікатор належать до одного рівня узагальнення, і специфікатор надає додаткову характеристику ідентифікативу; в англійській мові показником специфікатора є означений артикль та його аналоги.

Компаративний фрейм містить **компаративні схеми**, що демонструють різні види порівняння предметних сутностей, яке може відбуватися за будь-якою ознакою, репрезентованою буттєвими, акціональними, посесивними та ідентифікаційними схемами. Компаративними схемами є схема тождності, або метаморфози: «CV-компаратив є /наче/ MS-корелят», яка демонструє порівняння двох іпостасей однієї й тієї самої сутності, яке відбувається за їх «первинністю» (*диван є наче ліжко > диван є ліжко > диван-ліжко*); схема схожості, або аналогії: «CV-компаратив є наче AN-корелят», яка порівнює дві сутності, що належать до одного й того самого понятійного класу (*цей хлопець є як /наче його батько*); схема подібності, або метафори: «CV-компаратив є начебто MT-корелят» (*цей чоловік є як /начебто лев*), яка зіставляє сутності, що належать до різних понятійних класів.

Базисні фрейми, конституювані базисними пропозиціями, є відмінними від фреймів у їх традиційному розумінні як концептуальних моделей стереотипних предметних ситуацій типу «купівля — продаж» (див., наприклад, [21, 111; 14, 245]). Базисні фрейми є **операціональними**, тобто вони містять **інструментарій** мислення, за допомогою якого вибудовуються фреймові структури (онтології) конкретних предметних царин. При цьому для побудови концептуальних моделей типових предметних ситуацій використовуються не фрейми, а базисні пропозиціональні схеми, що входять до їх складу. Самі ж фрейми є лише засобами систематизації цих пропозиціональних схем. Поєднані один з одним, базисні фрейми демонструють різні типи ознак — статичних і динамічних, якими наше мислення може наділяти предмет.

2. Посесивний фрейм. Концептуальним підґрунтям синтаксичних структур із прийменником *of* є посесивні пропозиціональні схеми. Ці структури безпосередньо приєднуються до синтаксичних структур із дієсловом *have — мати*. Понятійною основою структур NP_1 *has* NP_2 та NP_2 *of* NP_1 залишається та сама пропозиція, в якій логічним суб'єктом, або цільовим поняттям є володар, а логічним предикатом, чи ознакою суб'єкта є приналежне. Різні синтаксичні форми відбивають різницю у значенні, зумовлену семантичним «висвітленням» (salience) членів пропозиції: той із них, що позначений у синтаксичній структурі першим, має більшу «висвітленість». У термінах когнітивної граматики [17; 18] він є первинним семантичним фокусом, або траектором, а другий член синтаксичної посесивної структури є вторинним семантичним фокусом, або орієнтиром. У термінах ономазіологічних моделей траектор є ономазіологічним базисом, а орієнтир — ономазіологічною ознакою:

Possessor (trajectory / basis) **has** Possessed (landmark / property) >

Possessed (trajectory / basis) **of** Possessor (landmark)

Володар (траектор / базис) **має** Приналежне (орієнтир / ознака) >

Приналежне (траектор / базис) Володаря _{рол.в.} (орієнтир / ознака)

Звідси витікає важливе уточнення: значення ПРИНАЛЕЖНЕ ВОЛОДАРЯ, експліковане синтаксичною структурою NP_2 of NP_1 , спирається на посесивну схему, в якій приналежне є більш акцентованим, промінянтним, ніж володар.

У посесивних схемах володар має ключову роль, якою наділений вагоміший член пари. Це — автономний предмет, що може існувати окремо від приналежного. Абстрактне значення посесивності, або володіння можна розглянути в термінах «контролю»: володар «здійснює контроль» над приналежним. Такий «контроль» зумовлений відношеннями у просторі: приналежне залишається у просторових межах володаря. У трьох посесивних схемах (партитивній, інклюзивній і схемі власності) природа меж «контролю» є різною (рис. 1). Відношення визначаються як ЦІЛЕ—ЧАСТИНА, коли предмет-частина завжди перебуває в межах предмета-цілого (пор. із поняттям невідчужуваної посесивності). Відношення кваліфікуються як КОНТЕЙНЕР—ВМІСТ, якщо предмет-вміст може перебувати як у межах, так і поза межами предмета-контейнера, тобто вміст можна «вийняти» з контейнера. На відміну від частини і вмісту, що існують у «внутрішньому просторі» цілого та контейнера, у відношеннях ВЛАСНИК—ВЛАСНІСТЬ поєднання предметів відбувається в межах «зовнішнього простору» власника, тобто в межах його «навколишньої території», де і розташовується власність (пор. поняття вмісту і власності із поняттям відчужуваної посесивності).

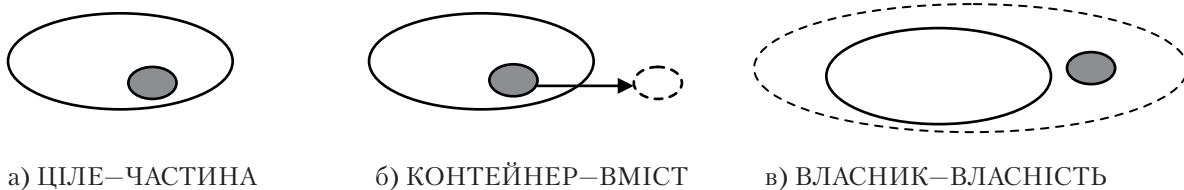

Рис. 1. Посесивні відношення

Отже, першою причиною розгалуженості зв'язків, позначених прийменником *of*, є існування трьох основних посесивних схем, які безпосередньо представлені в семантиці конкретних мовних одиниць:

- а) «WH-ціле має PR-частину» (*the book has a cover* — книга має обкладинку) > «PR-частина WH-цілого» (*the cover of the book* — обкладинка книги);
- б) «CR-контейнер має СТ-вміст» (*the team has players* — команда має гравців) > «СТ-вміст CR-контейнеру» (*the players of the team* — гравці команди);
- в) «OW-власник має OD-власність» (*the master has a slave* — хазяїн має раба) > «OD-власність OW-власника» (*the / a slave of the master* — раб [цього, свого] хазяїна).

Іншим фактором, що спричиняє варіювання посесивних значень, є зміна ролей. Вона можлива за умов, коли приналежне має достатній ступінь відчужуваності, автономності для того, щоб сформулювати свою «зону контролю» і набути статусу володаря. Зміна ролей ніколи не відбувається у партитивній схемі (пор. «ціле має частину» > «частина цілого» і «частина має ціле» > «ціле частини»), але вона можлива для предметних сутностей в інклюзивній схемі та схемі власності, у зв'язку з чим виникають дві додаткові посесивні схеми:

- г) «СТ-вміст має CR-контейнер» (*the players have a team* — гравці мають команду) > «CR-контейнер CN-вмісту» (*the team of the players* — команда [цих] гравців);
- д) «OD-власність має OW-власника» (*the slave has a master* — раб має хазяїна) > «OW-власник OD-власності» (*the master of the slave* — хазяїн раба).

Зміна ролей не є регулярним явищем. Випадки зміни, проілюстровані наведеними вище прикладами, можна вважати наслідком **слабкої посесії**. Водночас в основі значення багатьох словосполучень із прийменником *of* лежить **сильна посесія**, за якої зворотний порядок слів у словосполученні є неможливим (пор. інклюзивна схема: *гличик має молоко* — **молоко має гличик*, схема власності: *студент має книгу* — **книга має студента*). При сильній посесії зміна порядку слів може приводити до зміни типу посесивної схеми (пор. схема власності: *Greeks have cities* — греки мають міста > *the cities of Greeks* — міста греків; vs. інклюзивна схема *the cities have Greeks* — міста мають греків > *the Greeks of the cities* — греки [з] цих міст).

Відношення слабкої посесії, що уможливають зворотність тих самих смислів, залежать від конкретного значення відповідних лексичних одиниць. Зворотність можлива тоді, коли лексичні одиниці належать до того самого понятійного домену як «окремої зв'язаної області концептуалізації, відносно якої характеризується семантична структура» [17, 547]. Пор. домен РОДИНА: *the son of the father* —

the father of the son (син батька — батько сина); домени РОДИНА й СУСІДИ: *the son of my neighbor — *my neighbor of the son* (син мого сусіда — *мій сусід сина). Інше обмеження пов'язане з персоніфікацією володаря: пор. *the son of Peter — син Петра*, але не **Peter of the son*). Це явище потребує докладнішого аналізу, який є окремою темою, що виходить за межі досліджуваної проблеми.

Центральним для здійснюваного дослідження є твердження, за яким синтаксична структура NP_2 of NP_1 є конструкцією, тобто єдністю узагальненої форми й узагальненого значення. Останнє є онтологічно варіативним, тобто представленим п'ятьма базисними посесивними схемами, які демонструють типи посесивних відношень, наявних у предметному світі. Водночас синтаксична структура NP_2 of NP_1 може бути вжита для позначення предметних відношень, які онтологічно не є посесивними, які представлені іншими типами базисних пропозицій і які є первинними значеннями інших синтаксичних структур. Тобто завдяки синтаксичній метафорі можуть виникати посесивні трансформи різних базисних пропозиціональних структур.

3. Посесивні трансформи пропозицій базисних фреймів. Виникнення посесивних трансформ інших пропозиціональних схем, зумовлене існуванням наділених мовною формою посесивних конструкцій, є третім фактором, що пояснює різноманіття значень прийменника *of*. Якщо поняття, представлені у пропозиціях базисних фреймів, є предметними або стають предметними завдяки номіналізації, зв'язок між ними може метафорично уподібнюватись зв'язку між сутностями різних посесивних схем.

3.1. Трансформи буттєвих схем. Буттєві схеми — квалітативна, квантитативна, локативна й темпоральна — взаємодіють із партитивною та інклюзивними схемами. При цьому предмет уподібнюється цілому, а його якість — частині цілого; кількість уподібнюється контейнеру, а кількісно визначений предмет — вмісту контейнера; місце та час уподібнюються контейнеру, а предмет, що існує в цьому місці чи в цей час, — вмісту контейнера:

• квалітативна схема → партитивна схема: «X є ТАКЕ-якість» (*the girl is beautiful — дівчина [є] вродлива; the girl is kind — дівчина [є] добра*) → «X-ціле має ЯКІСТЬ-частину» > «**ЯКІСТЬ-частина X-цілого**» (*beauty of the girl — врода дівчини, kindness of the girl — доброта дівчини*);

• квалітативна схема → інклюзивна схема: «X є ТАКЕ-якість» (*the girl is [very] beautiful — дівчина є [надзвичайно] вродлива*) → «ЯКІСТЬ-вміст має X-контейнер» > «**X-контейнер ЯКОСТІ-вмісту**» (*the girl of [outstanding] beauty — дівчина надзвичайної вроди; пор. глечик чистої води*);

• квантитативна схема → інклюзивна схема: «X є СТІЛЬКИ-кількість» (*the students are two / a couple — пор. студентів є два / пара; два хлопці*) → «X-вміст має КІЛЬКІСТЬ-контейнер» > «**КІЛЬКІСТЬ-контейнер X-вмісту**» (*a couple of students — двоє / пара студентів*);

• локативна схема → інклюзивна схема-1: «X є ТАМ-місце» (*the chestnuts are in the park — каштани [є] в парку*) → «МІСЦЕ-контейнер має X-вміст» > «**X-вміст МІСЦЯ-контейнера**» (*the chestnuts of the park — каштани [цього] парку*);

• локативна схема а інклюзивна схема-2: «X є ТАМ-місце» (*the chestnuts are in the park — каштани [є] в парку*) → «X-вміст має МІСЦЕ-контейнер» > «**МІСЦЕ-контейнер X-вмісту**» (*a / the park of chestnuts — парк каштанів*);

• темпоральна схема → інклюзивна схема-1: «X є / існує ТОДІ-час» (*these events were last year — ці події були в минулому році*) → «ЧАС-контейнер має X-вміст» > «**X-вміст ЧАСУ-контейнера**» (*the events of the last year — події минулого року*);

• темпоральна схема → інклюзивна схема-2: «X є / існує ТОДІ-час» (*these events were last year — ці події були в минулому році*) → «X-вміст має ЧАС-контейнер» > «**ЧАС-контейнер X-вмісту**» (*the year of many events — рік багатьох подій*).

3.2. Трансформи акціональних схем. Акціональні схеми стану / процесу, контактної дії та каузації трансформуються в партитивну схему, інклюзивну схему та схему власності. У посесивних трансформах основні учасники дії — агенс, каузатор, пацієнс, афектив і фактив — стають цілим, частиною якого є дія, яку вони виконують або яка спрямована на них (пор. концептуалізацію якості як частини предмета-цілого); усі актанти дії — основні та допоміжні — уподібнюються вмісту контейнера, яким стає пов'язана з цією дією подія; відношення між виконавцем або адресатом дії та її об'єктом уподібнюються до відношень між власником і власністю:

• схеми стану / процесу, контактної дії та каузації → партитивна схема: «AG-агенс діє» (*the star falls — зірка падає*), «AG-агенс діє на PT-пацієнс / AF-афектив» (*Plato explains the rule — Платон пояснює правило; Plato changes the rule — Платон змінює правило*), «CR-каузатор робить FT-фактив» (*Plato formulates the rule — Платон формулює правило*) → «AG/CR/PT/AF/FT-ціле має ДІЮ-частину» > «**ДІЯ-частина AG/CR/PT/AF/FT-цілого**» (*falling of the star — падіння зірк; explanation of Plato — пояснення Платона; explanation of the rule — пояснення правила; changing of the rule — зміна правила; formulation of the rule — формулювання правила*);

● схеми стану / процесу, контактної дії та каузації → інклюзивна схема: «AG-агенс діє» (*somebody fights – хтось бореться*), «AG-агенс діє на PT-пацієнс / AF-афектив» (*somebody discusses / reconstructs something – хтось обговорює / перебудовує щось*), «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody builds / constructs smth – хтось будує щось*) → «ПОДІЯ-контейнер має AG/CR/PT/AF/FT-вміст» > «**AG/CR/PT/AF/FT-вміст ПОДІЇ-контейнера**» (*participants of the fight / discussion / reconstruction / construction – учасники боротьби / обговорення / перебудови / будівництва; topic of the discussion – тема обговорення; object of the reconstruction / construction – об'єкт перебудови / будівництва*). Аналогічно, вмістом ПОДІЇ-контейнера стають усі аргументні ролі (сирконстант, стимул, передумова, реципієнт, локатив та темпоратив), які поширюють три основні акціональні схеми. Наприклад, сирконстант-медіатив: *to discuss smth with / according to the plan – обговорювати щось із / за планом* > *the plan of the discussion – план обговорення*; стимул-причина: *to discuss smth because of the necessity – обговорювати щось через необхідність* > *necessity of the discussion – необхідність обговорення*; локатив-місце: *to discuss something in that place – обговорювати щось у тому місці* > *the place of the discussion – місце обговорення*;

● схеми контактної дії та каузації → схема власності-1: «AG-агенс діє на PT-пацієнс» (*somebody reads the book – хтось читає книгу*); «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody / author writes a book – хтось / автор пише книгу*) → «AG/CR-власник має PT/AF/FT-власність» > «**PT/AF/FT-власність AG/CR-власника**» (*the book of the reader / writer – книга читача / автора*). За умов наявності додаткової ролі реципієнт-адресат, останній також концептуалізується як власник, а пацієнс дії – як власність (*to send the letter to the addressee – надіслати листа адресату* > *the addressee of the letter – адресат листа*);

● схеми контактної дії та каузації → схема власності-2: «AG-агенс діє на PT-пацієнс» (*somebody reads the book – хтось читає книгу*); «CR-каузатор робить FT-фактив» (*somebody / author writes a book – хтось / автор пише книгу*) → «PT/AF/FT-власність має AG/CR-власника» > «**AG/CR-власник PT/AF/FT-власності**» (*the reader / writer of the book – читач / автор книги*).

3.3. Трансформи ідентифікаційних схем. Із ідентифікаційних схем посесивні трансформи мають схеми персоніфікації та класифікації, обидві з яких взаємодіють із інклюзивною схемою. У схемі персоніфікації ідентифікатив (індивід) стає контейнером, а персоніфікатор (власне ім'я) – його вмістом. У схемі класифікації класифікатор (рід) стає контейнером, а ідентифікатив (індивід або вид) – вмістом контейнера:

● схема персоніфікації → інклюзивна схема: «ID-ідентифікатив (індивід) є PS-персоніфікатор» (*the lake is Ontario – озеро [є] Онтаріо*) → «PS-вміст має ID-контейнер» > «**ID-контейнер PS-вмісту**» (*the lake of Ontario – пор. відсутність аналогічної трансформи у слов'янських мовах*);

● схема класифікації → інклюзивна схема-1: «ID-ідентифікатив (індивід / вид) є CL-класифікатор (рід)» (*murder is a crime – убивство є злочин, chess is a game – шахи є гра*) → «ID-вміст має CL-контейнер» > «**CL-контейнер ID-вмісту**» (*the crime of murder, the game of chess – пор. відсутність аналогічної трансформи у слов'янських мовах*).

3.4. Трансформи компаративних схем. Компаративною схемою, яка має посесивні трансформи, є схема подібності / метафори, похідна від ідентифікаційної схеми класифікації (на відміну від схеми класифікації, у компаративних схемах сутність не стає представником певного класу, а порівнюється з ним). Аналогічно до схеми класифікації посесивні трансформи схеми подібності / метафори виникають у результаті її взаємодії з інклюзивною схемою:

● схема подібності / метафори → інклюзивна схема: «CV-компаратив є начебто MT-корелят» (*the man is like / as if a lion – чоловік є наче / начебто лев; the girl is like / as if a flower – дівчина є наче / начебто квітка*) → «CV-вміст має MT-контейнер» > «**MT-контейнер CV-вмісту**» (*a lion of a man; a flower of a girl – пор. лев, а не чоловік; квітка, а не дівчина*).

Різні посесивні схеми як такі, а також посесивні трансформи інших базисних схем можуть об'єднуватись у ланцюгових конструкціях із декількома прийменниками *of*. Типовим ієрархічним відношенням між складниками таких ланцюгів є ЧАСТИНА – ЦІЛЕ. Наприклад:

(*acknowledgement*)_{частина} *of* (*the foreign origin of part of the Greek vocabulary*)_{ціле}
 (*the foreign origin*)_{частина} *of* (*part of the Greek vocabulary*)_{ціле}
 (*part*)_{частина} *of* (*the Greek vocabulary*)_{ціле}.

У підсумку можна стверджувати, що кількість первісних, онтологічно зумовлених конструкцій є обмеженою, але завдяки їх трансформам, тобто завдяки вираженню їх значень за допомогою «чужих» синтаксичних форм, виникає широкий спектр мовних засобів, які входять до складу мовної системи.

Відповідно потрібні подальші дослідження таких первісних конструкцій у плані їх багатозначності й синонімії, спричинених синтаксичною метафорою. При цьому треба враховувати те, що конструкції, за допомогою яких різні мови передають, «конструюють» певні типи значень, можуть бути різними. Пор.: англ. *I am proud of you* (*I am proud* – квалітативна схема, *proud of you* – інклюзивна схема) та укр. *Я пишаюся тобою* (*Я пишаюся* – схема стану / процесу + [із] *тобою* – сирконстант-супроводжувач). Тим самим актуальними є подальші дослідження конструкцій, виконані з позицій порівняльного мовознавства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка / Бархударов Л.С. – М. : Высшая школа, 1974. – 156 с.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Філологічні науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17.
3. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254–259.
4. Жаботинская С.А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С.А. Жаботинская // Проблемы загалного, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 357–368.
5. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели и событийные схемы / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 837. – С. 3–14.
6. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный поход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 982. – С. 6–20.
7. Мухин А.М. Морфологические категории и функциональный синтаксис / А.М. Мухин. – СПб. : Наука, 2002. – 173 с.
8. Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М. : Наука, 1986. – 216 с.
9. Chomsky N. Remarks on Nominalizations // Jackobs, R.A. & P.S. Rosenbaum (eds.). Readings in English Transformational Grammar. – Waltham, MA : Ginn, 1970. – P. 184–221.
10. Cruse D.A. Lexical Semantic / D.A. Cruse – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 310 p.
11. Dirven R. Cognitive exploration of language and linguistics / Dirven R. & M. Verspoor. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1999. – 300 p.
12. Fillmore Ch.J. The Case for Case / Ch.J. Fillmore // Bach, E. & R.T. Harms (eds.). Universals in Linguistic Theory. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. P. 1–88.
13. Fillmore Ch.J. The Case for Case Reopened / Ch.J. Fillmore // Cole, P. & J.M. Saddock (eds.). Syntax and Semantics. V. 8: Grammatical Relations. – New York : Academic Press, 1977. – P. 59–81.
14. Fillmore Ch. Frame semantics / Ch. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (ed.). Linguistics in the Morning Calm. – Seoul : Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 11–37.
15. Goldberg, A.E. Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure / A.E. Goldberg. – Chicago & London : The University of Chicago Press, 1995. – 265 p.
16. Heine B. Cognitive Foundations of Grammar / Heine B. – New York & Oxford : Oxford University Press, 1997. – 185 p.
17. Langacker, R.W. Possession and possessive constructions / R.W. Langacker // Taylor, J.R. (ed.). Language and the Cognitive Construal of the World. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1995. – P. 51–79.
18. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
19. Langacker R.W. Grammar and conceptualization / R.W. Langacker. – Berlin & New York : Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.
20. Lees R.B. The Grammar of English Nominalization / R.B. Lees. – The Hague : Mouton & Co, 1966. – Vol. 46. – 205 p.
21. Minsky M. The society of mind / Minsky M. – New York et al. : Simon & Schuster, 1988. – 339 p.
22. Ostman J.-O. Construction grammar: Cognitive grounding and theoretical extensions / J.-O. Ostman & M. Fried, eds. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 324 p.
23. Zhabotynska, S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries / S.A. Zhabotynska [Електронний ресурс] // Cognition, communication, discourse. International On-line journal. – Когніція, комунікація, дискурс. Міжнародний електронний збірник наукових трудов. – Харківський національний університет імені В. Каразіна. – 2010. – № 1. – С. 75–92. – Режим доступу : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no1-2010/zhabotynskaa-s-a>

В статье предлагается лингвокогнитивное объяснение причин синонимии и многозначности синтаксических структур, предложенное с позиций грамматики конструкций, в которой конструкция рассматривается как единство обобщенной синтаксической формы (формальной модели) и обобщенного значения (концептуальной модели). Синонимия и многозначность синтаксических структур обусловлены тем, что обобщенное значение конструкции, каковым является одна из базисных пропозициональных схем, может быть выражено не только закрепленной за ней ингерентной формой, но и формами других конструкций. В последнем случае имеет место взаимодействие двух базисных пропозициональных схем, вызываемое синтаксической метафорой. Её действие проиллюстрировано на примере англоязычной синтаксической структуры NP_2 of NP_1 , аналогом которой в славянских языках является субстантивное словосочетание с генитивом.

Ключевые слова: синтаксис, конструкция, взаимодействие базисных пропозициональных схем, синтаксическая метафора, многозначность конструкций.

In this paper, synonymy and semantic variability of syntactic structures is accounted for from the standpoint of Construction Grammar, which views a construction as the unity of a particular schematic form (formal model) and a particular schematic meaning (conceptual model). Synonymy and semantic variability of syntactic structures is caused by the fact that the schematic meaning of a construction, i.e. some basic propositional schema, may be expressed not only with its inherent form, but with the forms of other constructions. The latter case involves interaction of two basic propositional schemas, which is grounded on the syntactic metaphor. Its workings are illustrated with the English syntactic structure NP_2 of NP_1 , the analog of which in Slavic languages is a noun phrase with the Genitive.

Key words: syntax, construction, interaction of basic propositional schemas, syntactic metaphor, semantic variability of constructions.

УДК 81'36:811.111'01

ОНТОЛОГІЧНІ СХЕМИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Шевченко І.С.,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі запропоновано моделювання характеристик простого речення у їх взаємодії в мові давньоанглійського періоду із застосуванням когнітивного методу. Уточнено статус синтаксично репрезентованого концепту, встановлені синтаксичні й семантично-рольові властивості конститuentів речення, побудовано його когнітивно-граматичні (ментальні) схеми згідно з його аргументно-предикатною структурою та лексико-семантичним наповненням.

Ключові слова: просте речення, давньоанглійська мова, ментальна схема, аргументно-предикатна структура.

Питання структури речення — провідної одиниці синтаксису — постійно привертають увагу дослідників. Однією з найбільш відомих та найбільш розгалужених в англістиці є класифікація з 39 схем речення професора Г.Г. Почепцова. Попри чимало класифікацій, що існують, ця проблематика не втрачає своєї **актуальності**, а становлення нової когнітивної парадигми в лінгвістиці надає змогу її вирішення в новому ракурсі. **Метою** цієї розвідки є визначення синтаксичних, семантичних, когнітивно-граматичних характеристик простого речення в мові давньоанглійського періоду. Обрання простого речення давньоанглійської мови за **об'єкт** дослідження зумовлено метою, обраним когнітивним підходом та **матеріалом** аналізу: схемне представлення онтологічних моделей речення є найбільш наочним у давньоанглійському дискурсі, що є кількісно обмеженим текстами певного часового зрізу. **Предмет** аналізу становить комплекс синтаксичних, семантичних, когнітивно-граматичних характеристик простого речення давньоанглійського періоду, що моделюється у вигляді онтологічних схем речення.

Підвалини сучасного розвитку синтаксичних теорій закладені у працях І.Р. Буніатової, Л.Г. Верби, В.В. Михайленка [1; 7; 27] та інших, але низка проблем історичного синтаксису, зокрема давньоанглійського речення, залишається остаточно не вирішеною. Новий погляд на ці проблеми уможливорює когнівістика. Мова розглядається в когнітивній лінгвістиці як упорядкована інформаційна система, яка піддається когнітивним операціям. Сучасні напрямки когнітивної лінгвістики фокусуються на аналізі структур знання (теорія семантичних примітивів (Wierzbicka [28]), теорія прототипів (Rosch [25]), фрей-

мова семантика й конструкційна граматики (Fillmore; Goldberg [19; 21]), когнітивна граматики (Langacker [23; 24]), а також на описі когнітивних операцій (теорія концептуальної інтеграції (Fauconnier [20]), теорія метафори), причому домінують дослідження лексично поданих концептів і категорій.

Останнім часом когнітивна лінгвістика пильну увагу зосереджує на дослідженнях значень одиниць мови й мовлення, які формують систему наших знань про мову і світ. Значення визначаються як ментальна сутність — *концепт*, «пов'язаний» знаком [10, 6]. Цей когнітивний феномен — структура знань, подана певною одиницею номінації, зазвичай, словом, рідше — словосполученням, фразеологізмом. Як суб'єктивне віддзеркалення об'єктивних даних, концепт має динамічну природу: він конструюється свідомістю людини, у зв'язку із чим *значення* визначається як *концептуалізація* (результат когнітивної обробки [24, 5]).

Передавання значень — лексично втілених концептів — відбувається не хаотично, а згідно з певними онтологічними схемами, що відповідають структурі ситуації, знання якої вербалізується у вигляді синтаксичних конструкцій. Такий підхід впливає з розуміння синтаксичної конструкції як знака, який має план вираження (послідовність словоформ) і план змісту [9, 547]. Останній надає когнітологу об'єкт дослідження — узагальнений *смысл* або *пропозицію*. Пропозиція, що містить окремі компоненти смислу та відношення між ними, є «суто смисловим набором» компонентів, які мовець прагне вербалізувати (дія, діяч, інструмент, об'єкт дії, час, місце дії та ін.) [11, 79].

Синтаксична структура речення досліджується школою генеративної граматики та подається за правилами теорії управління та зв'язування Н. Хомського як проекція аргументно-предикатної структури [17]. (Саме опозиція аргументів та предикатів у логічній формі речення дозволяє пізніше сформулювати когнітивну теорію частин мови завдяки введенню до дефініцій частин мови «їхньої здатності будувати той чи інший член пропозиції» [5, 221]).

Співвідношення синтаксису й лексики в реченні здавна входить до найбільш важливих проблем лінгвістики, що вирішувались через структурні схеми (тобто характеристики предиката й актантів і відношень між ними), а також класи лексем, що наповнюють відповідні позиції предиката й актантів [12].

Новітні когнітивні підходи в семантиці й синтаксисі відкривають перспективи схемного представлення речення: це конструктивна граматики Адель Голдберг, теорія синтаксичних концептів Г.О. Волохіної та З.Д. Попової та інші. Предикування фіксується у структурних схемах простого речення, які З.Д. Попова та Й.А. Стернін услід за О. Кравченко визначають як синтаксичні концепти — «структурні схеми простого речення — знаки різних видів відношень, усвідомлені та класифіковані людиною» [11, 79; 4, 11]. За Л.О. Фурс, «синтаксично репрезентований концепт — це максимально абстраговані компоненти смислу, які концентрують у структурованому вигляді знання про світ і про мову, та спроектовані на їх репрезентацію у пропозиційній формі» [13, 13]. Синтаксичний концепт — типова пропозиція, зумовлена відповідною структурною схемою простого речення, — характеризується як «*категоріально-семантичний* концепт, *смысл*» [11, 80], що робить його універсальним феноменом (при цьому автори справедливо зазначають, що термін «синтаксичний концепт» — це скорочення, що вказує на «концепти, об'єктивовані синтаксичними засобами» [11, 82]).

Для когнітивного аналізу речення як двостороннього знака, що поєднує категорії формальних та семантичних одиниць, ми використовуємо моделювання у термінах схеми як абстрактної категоризації. Під схемою розуміємо генералізацію, абстраговану від мовних форм і значень; схема ментально представляє властивості, подібні у численних випадках вживання знака. Слідом за Р. Ленекером, схему вважаємо укоріненим у свідомості (мисленні) зразком людського досвіду. Як одиниця змісту, онтологічна схема організує семантичний простір мови, у чому помітний прояв взаємозалежності граматики й лексичної семантики, пор.: «граматика не є окремою від лексики, а, навпаки, “синкретичною” із нею», а лексикон організований за сітьовим принципом, є асоціативно-семантичною сіткою з включеною до неї і значною мірою лексикалізованою граматиною» [3, 87].

У цілому, виходячи з тотожності структурних схем і типових пропозицій, для російської мови З.Д. Попова і Й.А. Стернін [11, 148] виокремлюють сім синтаксичних концептів, релевантних і для української мови:

БУТТЯ ОБ'ЄКТА (ХТО (ЩО) Є ДЕ (КОЛИ)), наприклад: *Птах — на дереві.*

НЕБУТТЯ ОБ'ЄКТА (КОГО НЕ ІСНУЄ (ДЕ) І ХТО НЕ РОБИТЬ (ЧОГО)), наприклад: *Дощу не було.*

ІНШОБУТТЯ ОБ'ЄКТА (ХТО ДІЄ ЧИМ), наприклад: *Птах махає крилами.*

БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА (ХТО (ЩО) Є ЯКИМ), наприклад: *Півень — співучий.*

АГЕНС ВПЛИВАЄ НА ОБ'ЄКТ (ХТО БАЖАЄ ЧОГО тощо), наприклад: *Птах з'їв комаху.*

СТАН ПАЦІЄНСА (ХТО ПОЧУВАЄТЬСЯ ЯК), наприклад: *Йому зле. Мені подобається.*

ПЕРЕМІЩЕННЯ АГЕНСА (ХТО ЙДЕ КУДИ (ЗВІДКИ)), наприклад: *Птахи летять на південь.*

Дискусії, що точаться навколо теорії синтаксичних концептів, не безпідставні. З нашої точки зору, спільний теоретично-методичний апарат, що застосовується для аналізу одиниць лексичного, морфологічного, синтаксичного, а останнім часом із виявленням «текстового концепту» і текстового рівнів, зумовлює як плюси, так і мінуси такого підходу. З одного боку, забезпечується єдиний підхід до розуміння концептуалізації інформації, поданої різнорівневими мовними знаками, з іншого, виникає спокуса прямого перенесення методик сфери граматики на сферу лексики. Так, подання концептуальних структур, що стоять за окремими частинами мови, відрізняється від моделювання концептів, вербалізованих словом. При визначенні частин мови з когнітивного погляду схематично подані іменники та дієслова, за Р. Ленекером, позначають сутності трьох типів: речі, процеси, атемпоральні якості [23, 183, 189]. Щодо двох підходів до лексично поданих концептів, то в культурних концептах (на кшталт ДІМ, ДОБРО, БАТЬКІВЩИНА тощо) вирізняються їх понятійний, образний, ціннісний складники, в той час як для аналізу когнітивних концептів, структурування інформації, поданої окремим словом або лексичним полем, використовується міжфреймова сітка С.А. Жаботинської [2].

Як уточнює Л. Фурс, для сучасної російської мови концепт, що поданий синтаксичними засобами на кшталт таких, як-от «орієнтованість на дію; орієнтованість на діяча; орієнтованість на об'єкт впливу; орієнтованість на стан об'єкта; орієнтованість на властивості об'єкта; орієнтованість на результат впливу; орієнтованість на інструмент впливу», реалізує «базові смислові компоненти, які мають першорядне значення для мовця в осмисленні дійсності» [14, 172]. Методологічними принципами концептуальної уніфікації визнаються редуccionізм, уніфікація, прототиповість (там само: 171). Однак останнє передбачає наявність певної категорії, для якої той чи інший член визнається прототиповим. Указуючи на прототиповість суб'єкт-предикат-об'єктних відношень, Л. Фурс виражає їх поняттям «орієнтованості», що залишає суть досліджуваного явища (за її термінологією — синтаксичного концепту) невизначеною: як видно з наведених З.Д. Поповою та ін. конструкцій, кожна з них не є окремим концептом, а радше структурою, сіткою для упорядкування окремих концептів. Тож, не заперечуючи значущості досвіду аналізу речення як синтаксичного концепту, вважаємо за потрібне уточнити його принципи і термінологію.

Теоретичні основи цього підходу простежуються у працях Л. Талмі 1980-х років. Він описує концептуальні структури для мовного вираження ситуацій місцезнаходження та переміщення об'єктів на базі дієслів: концепт руху, на його думку, подається конструкцією з дієсловом *to move*, а концепт місцезнаходження — за допомогою дієслова *to be* [26].

Конструкційна граматика, яка розвиває фреймову семантику, описує синтаксис у термінах конструкцій. Як зауважує В. Крофт, конструкція — це незалежна граматична сутність, представлена в мисленні як інтегроване ціле, що не зводиться до суми конструктивних елементів. Це — єдність форми й функції, якій притаманні власна морфологія, синтаксис і значення. Конструкції різняться за ступенем схемності, формують сітку знань, пов'язаних із мовою [18, 64–66].

Для представників конструкційної граматики (Ч. Філлмор, А. Вежбицька, Р. Джекендофф та ін.) конструкції та їхні елементи є одиницями, що пов'язані певними відношеннями: таксономічними (ДЕХТО є ЯКИЙ), міронімічними (ДЕЩО є СКІЛЬКИ) і под.

Теорія конструкційної граматики А. Голдберг [19] базується на тому, що конструкціям — простим реченням належить провідна роль у поєднанні форми й значення. Синтаксичні структури (*patterns*) простих речень набувають певного значення, тобто визначаються носієм власного значення, яке може лише модифікуватися лексичним наповненням. А. Гольдберг проводить когнітивно-семантичний аналіз конструкцій із повнозначним дієсловом залежно від аргументних ролей.

Отже, максимальна узагальненість синтаксичних патернів і типових пропозицій простого речення їхня наближеність до базових категорій людського мислення зумовлює вибір для їх опису терміна *схема*, який позначає узагальнену понятійну сутність категоріального [8; 15]. За визначенням С. Кеммер, «схеми в мові є генералізаціями, абстрагованими від мовних форм і значень. Схема є когнітивною репрезентацією, що вміщує подібні ознаки, які наявні в численних випадках вживання знака. Схеми є укоріненими в мисленні зразками досвіду; <...> вони можуть бути використані у продукуванні й сприйнятті мовних виразів. І в тому, і в іншому випадках останні категоризуються за допомогою схем. Отже, мовні вирази пов'язані зі структурами знання, які їх породжують і забезпечують їхню інтерпретацію» [22].

Онтологічний характер, максимальна абстрагованість ментальних схем простого речення також зумовлює надання переваги термінові *схема* порівняно з терміном *модель*, яка видається більш конкретизованою (пор. поняття ідеалізованої когнітивної моделі — ІКМ (Idealized Cognitive Model — ІСМ) Дж. Лакоффа [6], яка демонструє, що для ідентифікації концептів необхідне знання про домен, на фоні якого певне поняття концептуалізується).

Схеми речення *онтологічні* за природою, оскільки вони мають безпосереднє відношення до «концептуальних архетипів» Р. Ленекера (conceptual archetypes). Це до-концептуальні феномени, «повторювані й чітко диференційовані аспекти нашого досвіду, які ми зазвичай використовуємо для структурування наших знань», «прототипові цінності базових мовних конструктів» [24, 294–295].

Досліджувані онтологічні схеми простого речення є свого роду *прототипами* через те, що вони регулярно повторюються, є частотними, виділеними у процесі як продукування, так і сприйняття мовлення та виступають відправним пунктом для процесів синтаксичного розвитку речення (за А. Голдберг, важливіші смисли конструкцій — аргументно-предикатних структур «пов'язані із ключовими для індивіда ситуаціями — дехто передає комусь щось, дехто змушує дехто рухатися або змінювати стан, дехто зазнає чогось, дехто зазнає зміни статусу або місця і т.п.» [19, 225–226].

Аргументним позиціям конститuentів простого речення відповідають семантичні ролі: суб'єкта (агенс, експерієнсер тощо), об'єкта (пацієнс, адресат, бенефактив, об'єктив та ін.). виділені в ході когнітивного аналізу **базові ментальні схеми** простого речення моделюють інформацію онтологічного плану про предмети, їх властивості та дії, відношення. Запропоновані ментальні схеми простого давньоанглійського речення (мова цього періоду була вербоцентричною) узагальнюють позиційні й структурні моделі простого речення, виходячи із семантики дієслова — присудка. Предикати дії пов'язуються з активним суб'єктом (особою-діячем), а предикати стану — з пасивним об'єктом (носієм стану). Вузли ментальних схем відповідають елементам семантичної структури — ДІЯ / СТАН, СУБ'ЄКТ, ОБ'ЄКТ. За даними О.В. Михайлової [8], для давньоанглійського простого речення, як базові, виділяються шість ментальних схем: за процесуальною ознакою предикатів у трьох схемах вузол ДІЯ подається динамічним предикатом, у трьох — статичним; у трьох випадках акцентовано вузол СУБ'ЄКТ, у трьох — ОБ'ЄКТ.

Когнітивні різновиди базових схем моделюються відповідно до пропозиційних різновидів простих речень, реалізованих у конкретних ситуаціях мовлення згідно з аргументно-предикатними (рольовими) та семантичними параметрами їхніх вузлів, і є соціально й культурно специфічними. Для давньоанглійської мови це такі базові схеми та їхні варіативні моделі (за О.В. Михайловою [8]) (рис. 1):

БУТТЯ/СТАН	ОБ'ЄКТ	БУТТЯ ОБ'ЄКТА (1)	МІСЦЕ БУТТЯ ОБ'ЄКТА
			ЧАС БУТТЯ ОБ'ЄКТА
		БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА (2)	ІДЕНТИФІКАЦІЯ
			ЕКСПЛІКАЦІЯ
	ХАРАКТЕРИЗАЦІЯ		
	СУБ'ЄКТ	СТАН СУБ'ЄКТА (3)	ЗМІНА ОЗНАКИ
			ОЗНАКОВА РЕЛЯЦІЯ
			ЕМОЦІЙНИЙ СТАН
		МОДАЛЬНИЙ СТАН	
ДІЯ	ОБ'ЄКТ	ВПЛИВ НА ОБ'ЄКТ (4)	ВПЛИВ СТИХІЇ
			ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ
			ВПЛИВ НА БЕНЕФАКТИВ
			ВПЛИВ НА ПАЦІЄНС
	СУБ'ЄКТ	ДІЯ СУБ'ЄКТА (5)	КАУЗАЦІЯ ЗМІНИ ОБ'ЄКТА
			КАУЗАЦІЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТА
			РЕЗУЛЬТАТИВНА ДІЯ
	САМОСТІЙНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА (6)	—	

Рис. 1. Когнітивні різновиди ментальних схем простого речення давньоанглійського періоду

Наведемо приклади (нумерація відповідає нумерації схем на рис.1):

(1) МІСЦЕ БУТТЯ ОБ'ЄКТА: *On þæt morum eardiap Finnas* [Orosius, 42–43] – *У тих горах жили фіни.*

(2) ІДЕНТИФІКАЦІЯ: *Wæs on Defenum ealdormon* [Chron., 901] – *Був у Девоні елдерменом.*

(3) ЕМОЦІЙНИЙ СТАН: *Ða mec* (Ac)ongon hreowan [Ярцева, с. 53] – *Мені стало сумно.*

(4) УПЛИВ ПРИРОДНИХ ЧИННИКІВ: *Us unwædera foroft weoldan unwæstm* [Sermo Lupi Ad Anglos, 47] – *Нам шторми дуже часто завдавали пошкодження.*

(5) МОВЛЕННЄВО-МИСЛЕННЄВА ДІЯ: *Æt ærestan we lærað, þæt ...* [Laws of Ælfred, 2: 1–2] – *Перш за все ми вчимо, що ...*

(6) САМОСТІЙНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА: *Ða Wals flugon þa Englan swa fyr* [Chron., 473] – *Ті валійці бігли від англійців, як від вогню.*

Окремі схеми активують різні вузли: схеми БУТТЯ ОБ'ЄКТА [ХТО / ЩО Є ДЕ / КОЛИ], СУБ'ЄКТА [КОМУ Є ЯК] та БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА [ХТО / ЩО Є ЯКИМ] активують статичні відносини вузлів ОБ'ЄКТ і СУБ'ЄКТ з іншими вузлами схеми [8]. (Пор. : предметний і таксономічний фрейми С.А. Жаботинської [2], слоти яких (узагальнені значення) відповідають основним категоріям мислення. Такі схеми є концептуальною основою виділення частин мови, характеризуючи природу (ДЕХТО / ДЕЩО) за буттєвим, кількісним і якісним, локативним і темпоральним параметрами, які задані пропозицією, де між предметом і його якостями встановлюється зв'язок *бути / існувати*: ДЕЩО є СТИЛЬКИ (кількість); ДЕЩО є ТАКЕ (якість); ДЕЩО існує ТАК (спосіб буття); ДЕЩО є / існує ТАМ (місце буття); ДЕЩО є / існує ТОДІ (час буття)).

Схеми ВПЛИВ НА ОБ'ЄКТ [ХТО / ЩО ЗАЗНАЄ ВПЛИВУ], ДІЯ СУБ'ЄКТА [ХТО РОБИТЬ ЩО] та САМОСТІЙНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА [ХТО ЙДЕ КУДИ / ЗВІДКИ] активують динамічні відношення вузлів ОБ'ЄКТ і СУБ'ЄКТ з іншими вузлами [8].

Застосування зазначених параметрів до аналізу простого речення різних мов [15] вносить корективи в розуміння універсальної природи цих феноменів: з одного боку, варіює кількість схем, спільних для європейських мов, а з іншого, має місце варіювання різновидів онтологічних схем речення за етнокультурним та історичним параметрами (пор: схема СТАН СУБ'ЄКТА [КОМУ Є ЯК], зафіксоване для носіїв давньоанглійської, української й російської мов, відсутнє у більш аналітичній сучасній англійській мові). Існують також найбільш характерні ментальні схеми окремих національних картин світу, виділення яких є завданням подальших досліджень.

На завершення підведемо **підсумки**. Когнітивний підхід до простого речення виходить із загальних теоретичних положень когнітивної лінгвістики про те, що ментальні схеми речення, оформлені у вигляді відповідних синтаксичних конструкцій, передають в узагальненому вигляді типові пропозиції, які відображають базові категорії мислення. Ментальні схеми, вузлами яких є ДІЯ, СУБ'ЄКТ, ОБ'ЄКТ, відповідають аргументно-предикатній структурі речення. Вони виступають універсальним інструментарем для мовного втілення й аранжування лексично поданих концептів, усієї інформації, яка стоїть за структурою речення.

Як бачимо, у російській, українській та давньоанглійській мовах з відносно вільним порядком слів виділяється спільна базова схема з об'єктом — пацієнсом, який зазнає впливу / стану (*мені подобається, me likas*), яка відсутня в сучасній англійській мові з її фіксованим словопорядком. Ці й подібні розбіжності пов'язані як із мисленнєвими процесами, позамовним досвідом, так і з типологічно-мовними закономірностями. Отже, можна вважати, що у найбільш узагальненому вигляді набір схем-універсалій обмежений схемами буття / стану, дії. Інші схеми, що є базовими для певної мови, а тим більше їхні розгалуження є етно- й соціокультурно специфічними, що відкриває **перспективи** подальших досліджень синтаксису різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.) : монографія / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с. – Бібліогр. : с. 244–325.
2. Жаботинская С.А. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети / С.А. Жаботинская // Pstyga A. (red.) Złovo z perspektywy językoznawcy i tłumacza, tom II. – Gdansk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2005. – P. 53–62.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : УРСС, 2003. – 264 с.
4. Кравченко А.В. Проблема языкового значения как проблема представления знаний // Когнитивные аспекты языковой категоризации / А.В. Кравченко. – Иркутск : ИГУ, 1997. – 210 с.

5. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Лакофф Дж. / Пер. с англ. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 792 с.
7. Михайленко В.В. Дискурсивність адвербіального порядку слів / В.В. Михайленко // Другі Каразінські читання: Матер. конф., Харків, 5 лют., 2003 р. — X. : ХНУ, 2003. — С. 89–90.
8. Михайлова О.В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Михайлова Олена Володимирівна. — Харків, 2007. — 206 с.
9. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М.В. Никитин. — Владимир : Владимир. гос. пед. ин-т, 1974. — 222 с.
10. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. — СПб., 1997. — 184 с.
11. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — Воронеж : Истоки, 2003. — 191 с
12. Степанов Ю.С. Индоевропейское предложение / Ю.С. Степанов. — М. : Наука, 1989. — 288 с.
13. Фурс Л.А. Синтаксически репрезентируемые концепты: автореф. дис. ... докт. филол. наук / Людмила Александровна Фурс. — Тамбов, 2004. — 36 с.
14. Фурс Л.А. Роль когнитивной доминанты в моделировании синтаксически репрезентируемого концепта / Л.А. Фурс // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. научн. тр. — М. — Калуга : ИП Кошелев, 2007. — С. 169–176.
15. Шевченко И.С. Концептуальный анализ предложения: онтологические схемы / И.С. Шевченко. — Культура народов Причерноморья. — 2007. — № 110. — Т. 2. — С. 320–322.
16. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. — М. — Л. : АН СССР, 1961. — 308 с.
17. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind / N. Chomsky. — Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000. — 230 p.
18. Croft W. Some contributions of typology to cognitive linguistics, and vice versa / W. Croft // Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology / Ed. by T. Janssen & G. Redecker. — Berlin — New York : Mouton de Gruyter, 1999. — P. 61–93.
19. Fauconnier G. The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities / Fauconnier G. & M. Turner. — New York : Basic Books, 2002. — 440 p.
20. Fillmore Ch. Case for case reopened // Syntax and semantics 8: Grammatical relation / Ch. Fillmore / Ed. by P. Cole. — New York : Academic Press, 1977. — P. 76–138.
21. Goldberg A.E. Constructions: A construction grammar approach to argument structure / A. Goldberg. — Chicago & London : University of Chicago Press, 1995. — 265 p.
22. Kemmer S. Schemas and lexical blends / S. Kemmer // Motivation in language: Studies in honor of Gunter Raddern / Ed. by H. Cuykens, T. Berg, R. Dirven, R. & K. — U. Panther. Manuscript. — 2001. — 18 p.
23. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar / R.W. Langacker. V. 1: Theoretical prerequisites. — Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. — 516 p.
24. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar / R.W. Langacker. V. 2: Descriptive application. — Stanford, CA : Stanford University Press, 1991. — 395 p.
25. Rosch E. Natural categories / E. Rosch // Cognitive psychology. — 1973. — V. 3. — № 4. — P. 326–350.
26. Talmy L. Lexicalization patterns: Semantic structures in lexical forms / L. Talmy // Language typology and syntactic description. V. 3. T. Shopen (Ed.). — Cambridge : CUP, 1985. — P. 57–149.
27. Verba L. History of the English language. — Вінниця : Нова книга, 2004. — 304 p
28. Wierzbicka A. Semantics. Primes and Universals / A. Wierzbicka. — Oxford — New York : Oxford University Press, 1996. — 500 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

29. Anglo-Saxon Chronicle. Manuscript A. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/asc/a.html>
30. King Alfred's Orosius. Untitled Document. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.arts.usyd.edu.au/departs/english/ASNAC/OE/moretex/stillmore/oht/oht.html>
31. Laws of Alfred and Ine. The Parker Chronicle and Laws (Corpus Cristi College, Cambridge, MS. 173, ff. 33–52 v) — facs. edd. Robin Fowler and [A.] H. Smith. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.8georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library>
32. Sermo Lupi ad Anglos. The Critical Text. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.cif.rochester.edu/~mjbernst/wulfstan/crittext.html>

В работе предложено моделирование характеристик простого предложения в их взаимодействии в языке древнеанглийского периода с применением когнитивного метода. Уточнен статус синтаксически представленного концепта, установлены синтаксические и семантико-ролевые свойства конститuentов предложения, построены его когнитивно-грамматические (ментальные) схемы в соответствии с его аргументно-предикатной структурой и лексико-семантическим наполнением.

Ключевые слова: простое предложение, древнеанглийский язык, ментальная схема, аргументно-предикатная структура.

The paper focuses on modeling of the simple sentence characteristics in their interaction in the language of the Old English period with the use of cognitive methods. The paper clarifies the status of the syntactically represented concept, singles out syntactic and semantic role properties of sentence constituents and builds cognitive grammar (mental) sentence schemes in accord with its argument-predicate structure and lexical-semantic content.

Keywords: simple sentence, Old English, mental schema, argument-predicate structure

УДК 81'42:821.133.1:82.3

КОГНІТИВНО-НАРАТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Кагановська О.М.,

Київський національний лінгвістичний університет

У статті запропоновано новий, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів французької художньої прози на семантичному, метасеміотичному та метаметасеміотичному рівнях. Дослідження зосереджено на вивченні динаміки розгортання текстових концептів, що дозволило побудувати їх ієрархію і визначити функції у французьких романах середини ХХ сторіччя. Представлено нарративну організацію досліджуваних романів. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії.

Ключові слова: текстовий концепт, концептуальний складник, когнітивна динаміка, нарративний аспект.

Актуальність дослідження, представленого у запропонованій статті, визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту, на розкриття її інтенціонального аспекту. Термінологічна невизначеність поняття текстового концепту, відсутність комплексного підходу до дослідження текстових концептів художнього твору зумовлюють необхідність подальшого всебічного аналізу його природи з використанням новітніх методик, зорієнтованих на проникнення в глибинні механізми художньої творчості.

Метою статті є встановлення тенденцій розгортання текстових концептів французької художньої прози середини ХХ століття шляхом розкриття їхньої когнітивної та комунікативної динаміки відповідно до ієрархії цих концептів та виконуваних ними функцій у художніх творах.

Об'єктом дослідження є текстові концепти французьких художніх прозових творів романного жанру середини ХХ століття, **предметом** — когнітивна та комунікативна динаміка розгортання текстових концептів аналізованої художньої прози.

Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язують із розумінням їх як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи. У такому розумінні художній твір, завершений для автора, стає для його сучасників та нащадків початком і вираженням нового творчого етапу, у якому «саме творіння є лише точка, лише момент» [5, 14] (тут і далі переклад наш. — О.К.). У художніх метаобразах віддзеркалюються загальні літературні тенденції певної епохи; на відміну від них, концептуальні метаобрази визначаються концептом художнього твору.

Зумовленість концептуального метаобразу принципом метаопису пов'язана з положенням про те, що зображене у творі мистецтва не збігається з тим, що виражається [8, 290]. Принцип художнього метаопису, за Ю.С. Степановим, передбачає існування в образній системі художнього твору *двох систем образів* — системи безпосередньо виражених образів і системи безпосередньо не виражених образів.

Безпосередньо не виражений словесний образ виступає як узагальнюючий порівняно із словесно вираженим образом. За такої умови на перший план виходить відповідність більш загального, безпосередньо не вираженого образу (так званої другої системи) кільком словесним образам (першої системи).

Обопільною властивістю концептуальних і художніх метаобразів є тенденція до виходу на більш високі рівні абстракції (метаобрази → метаметаобраз_{1,2,3,н...} → мегаобраз), тобто на вершину описаної вище піраміди метаопису Ю.С. Степанова. Спільна якість як концептуальних, так і художніх метаобразів полягає також у тому, що й ті, й інші розгортаються в опосередкованій формі, збагаченій новими смислами. Концептуальний метаобраз, який складає підґрунтя концептуальної системи художнього тексту і виникає завдяки багаторазовому викривленню смислу і зміні контекстів, створює упорядковану ієрархічну систему. У такому плані концептуальний метаобраз пов'язаний із категорією *мерехтіння* і визначається у філософії мови як «мерехтіння імені» [6, 118], а в семантиці художнього тексту — як «мерехтіння тексту» [2, 78].

Якщо розглядати текстові концепти (далі — ТК) як утілення метаобразів художнього твору, піраміда художнього метаопису інтерпретується нами у такий спосіб: при вершинному положенні метаобразів ТК мають базовий статус, тобто центральне положення між вербалізованими концептами і метаобразами, або зберігають вершинний статус відносно вербалізованих концептів (*див. рис. 1*):

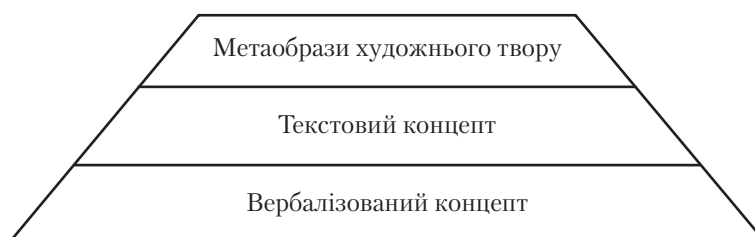

Рис. 1. Схема кореляції метаобразів / (текстових / вербалізованих) концептів художнього твору

Між метаобразами і ТК можна провести аналогії, що базуються на співвідношенні двох динамічних структур: когнітивної і комунікативної. У французькій лінгвістиці динамічний аспект ТК зумовлений їхнім знаковим характером, що набуває властивості статусної ознаки: «Подібно до того, як стійкість об'єкта співвідносить його з дією, дія співвіднесена з ідеєю або відповідно до прийнятої на сьогодні термінології — з концептом, який має бути не “описаним”, а “позначеним”» [12, 163]. Ж. Женетту належить розуміння ТК як процедури *концептуальної редукації*, тобто ментальної операції, що полягає у редукуванні об'єкта або події, до яких зведена дія у художньому творі [12, 170]. Виникає певне протиріччя, пов'язане з *відчуженням* смислу і формуванням нової множинної мови, тобто мови, побудованої так, що будь-яке породжуване нею художнє творення набуває множинності смислів.

У романних метаобразах формується так звана системна єдність, шляхом якої розгортається художній світ творів. Як показує аналітичний огляд, проведений одним із відомих французьких літературних критиків середини ХХ сторіччя М. Брауншвігом, основною ознакою, що найяскравіше характеризує романи цього періоду, є поряд із відмовою більшості французьких письменників належати до якоїсь певної школи намір здійснити синтез усіх тенденцій, які намічалися ізольовано у кожній окремій течії [11, 146]. Метаобрази, що створювалися письменниками цього періоду, надавали «ковток оригінальності і самобутності, [...] шокували зневагою до гарного смаку та багатством і оригінальністю змісту, що приваблювало читача» [11, 155]. Іншу причину виняткової гнучкості романів цього періоду треба шукати в ідеологічному конфлікті 30-х років ХХ століття, результатом розв'язання якого стало виникнення ряду течій, що прискорило створення «нового літературного космополітизму» [11, 159] саме в романних творах, автори яких вбачали свою мету в пізнанні європейської душі. У середині ХХ сторіччя нове покоління французьких письменників сформувало образи героїв, життя яких проходило паралельно, немов у двох вимірах — у прийнятті дійсності і в абстрагуванні від неї, що стало своєрідним протестом проти мовчазної поразки Франції у 1940 році. Завдяки цьому виникли метаобрази, в яких окреслилися подальші тенденції розвитку французької романістики другої половини ХХ сторіччя.

Проблема звернення до ТК, як до підґрунтя формування метаобразів, зводиться до скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, що концентрує у собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачу. У сучасних романських дослідженнях звернення до ТК виходить, з одного боку, із внутрішньої логіки художнього тексту [9, 154], з іншого — з їхнього виняткового положення в експлікації фактів [13, 4], оскільки полягає в «поясненні руху, при якому текст немов би

розгортає світ перед самим собою» [7, 99]. Різномановістю відрізняється розуміння ТК як засобів своєрідного програмування, виходячи з положення про те, що метою текстового аналізу має бути не те, що автор *хоче сказати*, а *реально сказане*, незалежне від інтенцій автора [10, 74]. Іншими словами, об'єктом зацікавлення стає сам художній текст.

За своєю питально-відповідною сутністю ТК подають «еліпсис» знання [4, 218]. У цьому полягає **еліптична функція концепту**, віддзеркалена в його етимології, оскільки латинське «conscriptio» визначається чотирма ознаками: а) сума, система; б) сховище; в) зачаття; г) словесний вираз. Сучасне розуміння ТК увібрало в себе всі вказані ознаки: він зберігає те, що втрачене у безпосередньому тексті, підсумовує можливості для результируючої даності, а, отже, є початком того, що перебуває по інший бік описуваної художньої реальності.

Такі сутнісні характеристики ТК, як багатосмислова напруженість, надкатегоріальність, питальність і еліптичність, віддзеркалюють їх **імпліцитний** характер, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені. Набуття знаком свого значення свідчить про проходження ним певного коду, що визначає кодування як творення художнього повідомлення й передачу через його значення, а декодування — вилучення значення з художнього повідомлення, тобто його інтерпретацію. Подібне розуміння сутності кодування характерне й для Ж. Рікарду, який, виділяючи під час читання художнього твору важливість етапу декодування і дешифровки, вбачає мету роботи над текстовим матеріалом у побудові «найбільш когерентного і найбільш багатого ансамблю знаків», із наданням йому «інтегрального функціонування» [14, 20]. Йдеться про своєрідну надтекстову організацію значень, що складають уявлення про певну структуру у такий спосіб, що текст, влітаючи у культурну тканину, стає її «пам'яттю». Останнє досягається особливим поєднанням знаків, якістю якого є здатність набувати додаткових значень понад тими, що безпосередньо в них містяться.

Теоретичні засади процесу кодування інформації, що проходить у ТК, закладені в античній філософії. Поєднання в аристотелевській термінології праксису та проаірезису надало можливість установити їхню поняттєву взаємозалежність, а саме імплікований поведінковий результат, що стосується цілої низки властивих персонажам інтерперсональних стосунків. ТК являє собою знак, своєрідний код, в якому міститься «відлуння чогось, що вже було читано, бачено, зроблено, пережито: код є слідом цього “вже”» [1, 39]. У розумінні ТК як смислу макрознака підкреслюється їх лінгвопсихологічний характер, що підтверджує погляд на них, як на розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору під час опису об'єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту. Отже, до окреслених вище характеристик ТК додається інтенціональність, у якій ураховане психологічне начало ТК. Таким чином, **ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ** становить кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознак художнього твору.

Методика семантико-когнітивного аналізу ТК аргументує звернення до цілого твору, в межах якого унаочнена дана аналітична процедура. Базуючись на вихідному положенні лінгвосеміотичної теорії А.О. Білецького [3] про системність семантичних кореляцій, ТК відповідно до традиційної наукової грецької термінології розглядаються нами у підпорядкуванні до вершинного ТК, а саме **мегаконцепту**, і відповідно до зниження ступеня узагальненості визначаються як **мезоконцепти**, **макроконцепти** і **катаконцепти**. У розгалуженості ТК представлена їхня ієрархічна структура, тобто мережа текстових мезоконцептів, макроконцептів та катаконцептів із відповідними *складниками* ТК кожного рівня. Формується своєрідна піраміда за типом піраміди ієрархії метаобразів художнього тексту (*рис. 1*), верхівку якої займає текстовий мегаконцепт художнього твору (*див. рис. 2*):

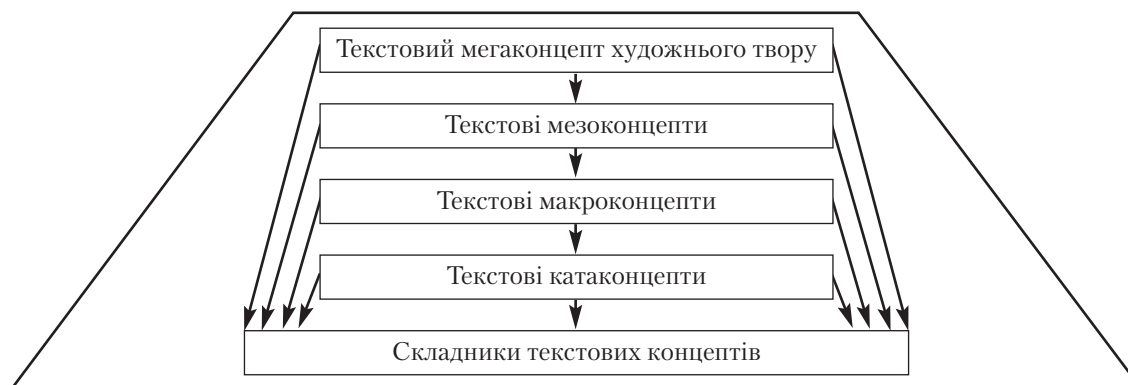

Рис. 2. Ієрархія текстових концептів художнього твору

Текстові мезоконцепти, які у концептуальному плані становлять базові концепти, окреслюють концептуальні лінії твору і стають своєрідним фундаментом для розгортання як мегаконцепту твору, так і текстових макроконцептів, що розгортаються в його межах і характеризуються підпорядкуванням відповідно до концептуальних рівнів макроконцепту (макроконцепт_{1, 2, 3...n}). Вершинний характер макроконцептів першого рівня (макроконцепт₁) стосовно макроконцептів інших рівнів (макроконцепт_{2, 3...n}) визначається більш вузькими узагальнюючими функціями, що ними виконуються. Вершинний характер текстових мезоконцептів відносно макроконцептів та катаконцептів уможливорює подальшу ієрархію ТК. Структура всіх ТК визначається накладанням складників ТК, поєднання яких розгортає відповідні концепти.

У висновках зазначаємо, що семантичні процеси в художньому тексті зумовили розгляд у парадигмі лінгвопоетики системи відношень макротекстуального рівня між реальністю, автором і художнім твором. У смисловому просторі художнього тексту віддзеркалений інтегративний характер єдності «знак» — «образність», пов'язаної з багаторівневістю художнього твору, його властивістю розгортатися у просторі й часі. Урахування багаторівневості, що є особливою рисою художнього твору, дозволяє бачити в художній комунікації складний знак найвищого порядку з множинністю значень, тобто складне організоване ціле. Когнітивно-комунікативна природа художнього тексту пояснює корелятивність зв'язків між імплікацією та експлікацією, що стала підґрунтям текстових концептів французьких романів середини ХХ сторіччя. У розгортанні ТК не лише проходить своєрідне реструктурування логіко-смислових відношень глибинного рівня, а й окреслюється кодований імпліцитний характер, що створює їхню непередбачуваність. Унікальність ТК художнього твору полягає у складному переплетенні надзнакових відношень, глибина яких визначає існування суб'єкта і засуб'єктної реальності, тобто, того, що і як подане, і послідовно того, хто подає цей діалог (інакше кажучи, де саме перебуває його джерело). Саме з позицій різних точок зору віддзеркалюється своєрідна багатомірність ТК, витоки якої містяться у природі творів романного жанру.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы / Ролан Барт; [пер. с фр.]. — М.: Прогресс-Универс, 1994. — 616 с.
2. Баталова Т.М. Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности / Т.М. Баталова // Лингвистические аспекты образности: сб. науч. тр. — Вып. 174. — М.: Московск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. — 1981. — С. 75–82.
3. Белецкий А.А. Семантические корреляции (опыт суммарного обзора на материале лексики современного русского языка) / А.А. Белецкий // Математическая лингвистика. — К.: Изд-во Киевск. гос. ун-та. — Вып. 1. — 1973. — С. 5–13.
4. Библер В.С. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога) / В.С. Библер. — М.: Политиздат, 1975. — 399 с.
5. Горнфельд А.Г. Пути творчества / А.Г. Горнфельд. — Пг.: Колос, 1922. — 232 с.
6. Ионесян Е.Р. Проблемы эпистемического согласования / Е.Р. Ионесян // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. — М.: Наука. — 1989. — С. 116–123.
7. Рикер П. Время и рассказ / Поль Рикер. — Т. 1: Интрига и исторический рассказ. — М.; СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН, Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. — 313 с.
8. Степанов Ю.С. Французская стилистика / Ю.С. Степанов. — М.: Высшая школа, 1965. — 355 с.
9. Antoine G. Pour une méthode d'analyse stylistique des images / G. Antoine / Langue et Littérature: Actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes. — P.: PUF. — 1981. — P. 151–162.
10. Auroux S. La philosophie du langage / S. Auroux. — P.: PUF, 1996. — 442 p.
11. Braunschvig M. La littérature française contemporaine étudiée dans les textes (de 1850 à nos jours) / M. Braunschvig; [3-ième éd. revue et augmentée]. — P.: Armand Colin, 1950. — 437 p.
12. Genette G. L'œuvre de l'art. Immanence et transcendance. — Collection Poétique. — P.: Seuil, 1994. — 304 p.
13. Jeandillou J.-F. L'analyse textuelle / J.-F. Jeandillou. — P.: Armand Colin, 1997. — 192 p.
14. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman / J. Ricardou. — P.: Seuil, 1967. — 207 p.

В статье предложен новый, комплексный семантико-когнитивный подход к рассмотрению текстовых концептов французской художественной прозы на семантическом, метасемиотическом и метамета-семиотическом уровнях. Исследование сосредоточено на изучении динамики развертывания текстовых концептов, что позволило выстроить их иерархию и определить функции во французских

романах середини ХХ века. Представлена нарративная организация исследуемых романов. Определена тенденция к негативной направленности текстовых концептов всех уровней иерархии.

Ключевые слова: текстовый концепт, концептуальная составляющая, когнитивная динамика, нарративный аспект.

The article suggests a new comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts research in French literary prose at semantic, metasemiotic and metametasemiotic levels. The research focuses on revealing dynamics in unfolding textual concepts. By way of such an approach, a hierarchy of textual concepts is worked out and their functions in mid-20th century novels are defined. The narrative organization of the novels under consideration is explored. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy is determined.

Key words: textual concept, conceptual constituent, cognitive dynamics, narrative aspect.

УДК 81'37:82 – 1 "18/19"

**СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ВІЗАНТІЙСЬКИХ СИМВОЛІВ
У СВІТОВІЙ ПОЕЗІЇ ЕПОХИ МОДЕРНІЗМУ
(зіставний аналіз словесних образів
американської, канадської, російської та української поезії)**

Белєхова Л.І.,

Херсонський державний університет

У статті запропоновано аналіз поетичних текстів епохи модернізму, пояснено особливості архетипних символів Візантії, розкрито мовні механізми формування словесних образів-символів та виявлено лінгвостилістичні засоби втілення архетипної символіки в поетичних текстах різних лінгвокультур епохи модернізму.

Ключові слова: архетипні образи, образи-символи, модернізм, лінгвостилістичні засоби.

Джерелом руху будь-якої поезії є діалектика нового й старого, збереження канону, традицій і витворення нових образів. Кожний новий напрям у поезії розглядає минуле як передумову сьогодення, як нижчий ступінь, що визначає можливість подальшого розвитку до новизни. У світовій культурі саме епоха модернізму відзначається розмаїттям різних напрямів і шкіл художньої творчості, що характеризуються високим рівнем діалогічності. Діалог культур забезпечує, передусім, звернення до скарбниць світового мистецтва. Такою спільною скарбницею виступає культура Візантії. Так, американський поет Дж. Лоуел писав, що в американській літературі найкраще втілено образи й мотиви візантійської культури, оскільки американське суспільство формувалося як сукупність різних релігій, вірувань і культурних традицій [1, 19]. Американці втілюють найкращі риси, притаманні римлянам та грекам у період Східної Римської імперії [2, 18], тобто Візантії. Головними візантійськими символами, що знаходять своє відображення в американській літературі, визнаються хрест, лілія, круг, а символічними кольорами — синій, зелений та золотий. Щодо візантійських мотивів архітектури, то до них відносять куполи церкви, широкі круглі арки, мозаїку з перевалюванням синього та золотого кольорів [3, 249].

Культура ХХ століття, попри суперечливість і різноманітність виявів ставлення людини до світу, характеризується, насамперед, своїми інтеграційними процесами. У цей час виникає прагнення до формування єдиної загальнолюдської культури, що розвивається через взаємозбагачення й взаємопроникнення її національних форм. Відбуваються фундаментальні зміни у культурно-ціннісній орієнтації людини, у становленні єдиних основ загальнолюдської культури, формуються нові потреби і культурні стереотипи. Нова історико-культурна парадигма зумовлює розвиток нової поезії з характерними словесними поетичними образами.

Актуальність статті визначається загальним спрямуванням досліджень семантики художніх текстів, поетичних зокрема, на визначення особливостей об'єктивізації різних типів знань про світ (архетипних і стереотипних), опредметнених у словесних образах, та виявлення способів їхнього втілення в поетичних текстах різних літературно-стильових напрямів.

Метою нашої статті є виявлення способів відтворення візантійських символів, образів та мотивів у словесній тканині поетичних текстів епохи модернізму. Цей період вибрано нами тому, що в ньому якнайкраще простежується використання архетипних символів, образів та мотивів, запозичених із різних культур, Візантійської зокрема.

Передумови універсалізму художньої свідомості й глобалізму поетичного мислення в поезії склалися ще на початку ХХ століття й пов'язані не лише зі змінами у культурно-історичному розвитку суспільства, а й суто творчими процесами: способами й методами художнього відображення картини світу. Одним із факторів, що забезпечують успішність художньої комунікації, когнітивну гармонію у сприйнятті нових образів, прототипове прочитання поетичного тексту, є відродження міфопоетичного способу мислення. За Є. Мелетинським, реміфологізація в епоху модерну виявляється в екстенсивному вживанні в поетичній творчості архетипних символів, образів й мотивів [2, 10].

Модернізм — досить умовна позначка періоду культури від імпресіонізму до нового роману й театру абсурду. Модернізм — не група, не школа, і тим більше не художній напрям, а певний тип мистецтва, за яким стоїть певна філософія життя й творчості. Нижньою хронологічною межею модернізму є реалістична (чи позитивістська) культура початку ХХ століття, а верхньою — постмодернізм, тобто 60–70-ті роки ХХ століття [4, 177]. У літературознавстві та культурології модернізм визначається неоднаково. Так, для одних авторів характерним є розмежування авангарду й модернізму як принципово різних напрямів у мистецтві, в основі яких лежать протилежні принципи розуміння новизни [5, 135]. Інші вважають, що авангард, який включає футуризм, сюрреалізм, дадаїзм, імпресіонізм, постімпресіонізм, символізм, постсимволізм, акмеїзм, імажизм, неосимволізм, об'єктивізм, прожективізм, конкретна, розповідна (наративна) та сповідальна поезія є різними напрямками єдиної модерністської культури [6, 24–26].

У контексті нашої роботи модернізм характеризується як культурна епоха, що включає різноманітні поетичні напрями і школи, межі яких можуть перетинатися, оскільки один і той самий поет працює в різних напрямках. Критерієм розрізнення словесних поетичних образів виступають методи і способи художнього відображення реального чи уявного світу.

Однією з головних особливостей модернізму є підкреслене вираження поетами своєї індивідуальності. Цим зумовлені постійні пошуки раніше не використовуваних образотворчих засобів, наслідками яких стали відродження ролі емоційного спілкування зі світом, твердження самоцінності й самодостатності естетичних переживань, пріоритету почуттєвого відображення над можливостями раціонального пізнання. Загалом поезія епохи модерну характеризується руйнуванням повсякденного уявлення про світ, яке було створене здоровим глуздом раціоналістичного мислення художньої свідомості та закріплене автоматизмом мовних форм і стереотипних образів, і формуванням концептів, що задають стратегію та параметри нових поетичних світів.

Так, у поезії **символізму** для поетичних образів, побудованих на метафорах-символах, характерним є **відродження архетипних символів** із міфології різних народів. Звернення до міфології поповнило поетичне мовлення власними назвами, які повторюються в поезії багатьох народів. Наприклад, міфологічні образи Пана, Психеї, Нарциса, Діоніса, Ероса простежуються в поезії В. Іванова; Прометея, Психеї, Цирцеї, Медеї, Орфея, Евридіки — у Є. Баратинського; Пана, Психеї, Діоніса, Адоніса — у ранніх творах Е. Паунда, Р. Фроста, У. Стівенса; Феба, Парки — у поезії І. Анненського; Феба, Аріадни — у Т. Еліота.

Словесні поетичні образи, в яких вживаються вищезгадані власні назви з античної міфології, відбивають традиційні, усталені характеристики, що приписані цим персонажам у контексті загальної культури людства. У поезії символізму традиційні образи не переосмислюються, а **парафразуються**: «*Мне жизнь приносит злую муку / В своем заржавленном ковше*» (Сологуб АРП) — замість усталеного «*чаша жизни*» — «*заржавленный ковш*». Порівняйте також аналогічні парафрази в американській поезії: “*I drained the cup that brings the sleep of Lethe*” (Winters) — «*я осушив (замість випив) чашу, що несе сон Лети*»; “*til the gray eyes drain of life like cold pure water from a tin pail*” (Васа) — «*доки не витече життя із сірих очей, як холодна чиста вода з відерця*».

Поезії модернізму, на відміну, наприклад, від романтизму, властивий парафраз. Так, словесний поетичний образ поета-романтика Дж. Уїт'єра “*The best day is the first to flee*” (Whittier NA, 167) — «*Найкращий день відлітає першим*» є майже дослівним перекладом Вергілія “*Optima dies prima fugit*” (Вергілій) — «*Найкращий день першим плине*». Натомість у Е. Камінгса маємо парафраз архетипного образу “*Carpe diem, quam minimum credulo postero*” (Горацій) — «*Лови момент, не довіряй майбутньому*» (тобто не покладай надії на майбутнє) у “*Tomorrow is our permanent address*” (Cummings NA, 385) — «*Завтра є наша постійна адреса*». Іронічного звучання набуває словесний поетичний образ Е.А. Робінсона через парафраз архетипу ТРІЙЦЯ: “*Dollar, Dove, Eagle make Trinity*” (Robinson NA) — «*Долар, Голуб й Орел створюють Трійцю*», та словесний поетичний образ А. Макліша “*Our human part is to redeem the god / Drowned in this time of space, this space / That time enclosed*” (McLeish NA) — «*Нашою гуманною роллю є спасіння Бога, який потону в цьому часовому просторі, просторі, який замкнув час*». У канадського поета Дж. Розенблата трапляється навіть такий словесний образ, як “*God is death*” (Rosenblatt CV, 302) — «*Бог — це смерть*».

Вимоги часу до створення образів сформулював Е. Паунд у своїх теоретичних творах [7] та поетичних текстах, одним із прикладів яких є уривок з вірша “Life and Contacts” – «Життя й контакти»:

*The age demanded an image
Of its accelerated grimace,
Something for the modern stage,
Not, at any rate, an Attic grace;
Not, not certainly, the obscure reveries
Of the inward gaze;
Better mendacities
Than the classics in paraphrase!*

У вірші йдеться про нагальність створення такого образу, що відбиває гримасу – *grimace*, яка личить модернізму, його прискореному – *accelerated* – руху, а не граціозній ході Античності – *an Attic grace*. Такий образ має бути не маренням, чи незрозумілою фантазією про внутрішній стан душі – *the obscure reveries*, а краще вже неправдою – *Better mendacities*, аніж простим переказом класики – *the classics in paraphrase*. Іншими словами, Е. Паунд наголошує на необхідності переосмислення образів у дусі віянь часу, образ повинен містити танок інтелекту серед слів (“the dance of intellect among words”) [7, 21]

Саме такі образи створюються у пізньому модернізмі, зокрема в **постсимволізмі**, де відбувається **переосмислення** традиційних смислових зв'язків імені і того, що воно означає. Це стосується не тільки переосмислення значень власних імен, але й архетипних значень традиційних понять, що споконвіку є ключовими темами поезії: життя, смерть, душа, любов, сонце, небо, зорі, місяць. У поезії постсимволізму прикладом реінтерпретації архетипного значення смерті може бути словесний поетичний образ У. Стівенса: “*Death is the mother of beauty; hence from her / Alone, shall come fulfilment to our dreams / And desires*” (Stevens NA, 644) – «Смерть – мати краси; від неї однієї прийде виповнення наших мрій та бажань». Традиційними вважаються словесні поетичні образи, в яких смерть асоціюється з істотою з косою і є символом знищення або смерть тлумачиться як заспокоєння від земних турбот, перехід до іншого способу буття. Наприклад: “*Death like quieting balm*” (Jeffers NA, 146) – «Смерть наче заспокійливий бальзам», або “*Death is a quiet step into a sweet clean midnight*” (Sandburg NA, 627) – «Смерть є тихим кроком у солодку, ясну нівиць».

У. Стівенс створює новий образ, розширюючи семантичне поле *смерть* значенням *народження нового*. Причому внаслідок розгортання семантичної структури словесного образу виникає подвійний образ: образ смерті як чогось красивого й образ смерті як породжуюче начало. У такий спосіб словесний поетичний образ “*death is the mother of beauty*” обіймає простори двох образів, тобто набуває контурів образного простору: СМЕРТЬ Є КРАСА та СМЕРТЬ Є НАЧАЛО ІНШОЇ СУТНОСТІ.

У віршах канадських поетів смерть також змальовується як у традиційних словесних образах, так і нових, де вона зветься братом Порядку, тобто Бога: “*Go, seek My wondering sheep hand in hand with the dark brother of our Order, Death*” (M. Pickthall CV, 84) – «Ідіть, шукайте Мою блукаючу вівцю разом з темним братом нашого Порядку, Смертю».

Спрямованість словесних поетичних образів на нове вимагає нових образних засобів або модифікації старих. Так, їх надзвичайна музичність досягається створенням звукообразу або слухових образів шляхом використання як традиційних експресивних можливостей фонетичної системи мови, так і нових, зокрема синестезії, яка в епоху модернізму набуває нових ознак: вона конденсує образ, заощаджує слово через поєднання з паронімічною атракцією [8, 186–239]. Наприклад, у словесному поетичному образі “*the monotonous houses go mile on mile / along monotonous streets*” (Sandburg NA, 625) – «монотонні будинки шикуються міля за мілею вздовж монотонних вулиць» – зорове відчуття однаковості архітектури будинків передається через слуховий образ монотонної музики завдяки вживанню епітета *monotonous*. Паронімічна атракція *sunset – sound, hovers – horns* та синестезія (поєднання одночасного сприйняття кольору й звуку) створюють гармонію візуального й слухового відчуття у словесному поетичному образі А. Робінсона: “*Sunset hovers like a sound of golden horns*” (Robinson NA, 543) – «Захід сонця майорить, наче звук золотих горнів». Своєрідний перегук образів знаходимо у К. Сендберга: “*There are sunsets that whisper a good-by*” (Sandburg) – «Є сонячні заходи, що шепотять прощання». Паронімічна атракція абсорбує форму й зміст образу, репрезентуючи союз форми, думок і почуттів, наприклад: “*Sunrise’s yellow noise*” (Round) – «Жовтий гомін сходу сонця». Аналогічні образи простежуються й в українській поезії: «тверда журба» (Д. Павличко); «туга туга» (І. Драч); «Усе сумує смутками своїми» (Л. Костенко); «скрежетілі жалі», «біль колючий», «ридання деркуче» (В. Стус); «Лисніє липовий липневий місяць, липучий і лискучий в білім збанку» (Б.-І. Антонич).

Музичність наведених словесних поетичних образів пояснюється наявністю звуків, які виступають знаками певних емоційних й музикальних тонів, що надає мелодійного звучання всьому словесному поетичному образу. У свою чергу, наявність рис знаку в словесному поетичному образі збільшує його узагальнюючий смисл — його здатність відсилати до вічного й головного [9, 349]. Поети-символісти намагалися описати світ обмеженою кількістю універсальних образів-символів, оскільки в них зберігаються вічні смисли, незмінні сутності, які не потребують переосмислення. Так, Ю.М. Тинянов, аналізуючи творчість О.О. Блока писав, що «він надає перевагу традиційним, навіть стертим образам (“ходячим істинам”), тому що в них зберігається стара емоційність, трохи оновлена; вона сильніша за емоційність нового образу, оскільки новизна, зазвичай, відволікає увагу від емоційності у бік предметності» [10, 121]. Ось чому перенесення акценту з емоційності на предметність стає характерною властивістю пізнього американського імажизму й постсимволізму, зумовленою прагненням створити словесні поетичні образи, що відображають нове бачення старих істин.

Домінуючим художнім принципом символістської поезії є лозунг “a realibus ad realiora” («від реального — до найреальнішого»), що передбачає своєрідне перекодування прямих і предметних, денотативних значень слів у план смислових абстракцій [9, 338]. Характер абстрагування визначає своєрідність символізму ХХ століття, який не прагне до відображення світу в його конкретності, натомість шукає універсальні закономірності його вираження. Треба зауважити, що символізм відрізняється від реалізму або інших способів відображення буття не вживанням символів (образи-символи використовуються в кожному поетичному напрямі й на всіх етапах поетичного розвитку), а механізмом створення символів. Модерністський образ-символ — це образ як модель свідомості, а не світу як такого [11, 234], причому — це модель свідомості відчуженої. Відчуженість свідомості стає все більш очевидною ознакою епохи аж до постмодернізму. Така свідомість прагне ухопити ще невлітні обриси майбутнього, відкрити нові смисли. Символістів цікавлять не речі, а ідеї. Множинність способів вираження ідеї зумовлює унікальність словесних поетичних образів та пояснює існування різних поетичних течій та шкіл (акмеїзм, постсимволізм, неосимволізм) у межах одного символістського напрямку [12, 9].

Серед різних стилістичних засобів, якими послуговуються символісти у побудові словесних поетичних образів, у першу чергу треба назвати ті, що є типовими для всієї світової поезії. До таких відносимо вживання «абстрагованого» (рос. «отвлеченного») епітета, яке пов'язано із субстантивациєю прикметника [13, 10]. Порівняйте, наприклад, субстантивовані епітети у словесних поетичних образах двох авторів: «Кружусь над **яркостью** свечи» (Брюсов) та “in the **brightness** of the sun” (Milley MV, 63) — «в **яскравості** сонця». Зміщення акценту з предмета на його ознаку, якість або властивість впливає на семантику слова, що стоїть поруч із абстрагованим епітетом, надаючи цьому слову інакомовний смисл. Зміст словосполучень **яскравість** свічки чи **яскравість** сонця не дорівнює змісту словосполучень **яскрава** свічка чи **яскраве** сонце. Епітет «яскравість», на наш погляд, відроджує внутрішню форму іменників «свічка» та «сонце», їх архетипне значення — «світло, що дає життя, освітлює життєвий шлях».

Використання абстрагованого епітета в поезії символізму різних авторів і культур В.М. Жирмунський пояснює впливом поезії французького символізму, де, окрім субстантивованого епітета особливого значення набули епітети з символічним значенням кольорів [14, 157–58]. Теорія кольорних символів знайшла втілення у творчості американських поетів, особливо У. Стівенса, У. Уільямса та К. Сендберга. Колірні епітети стали джерелом індивідуальних символів у постсимволістській поезії У. Стівенса, імажизмі У. Уільямса, реалізмі К. Сендберга.

Так, наприклад, образи У. Стівенса “green evening”, “green frustrations”, “green freedom” (Stevens MV, 634) не можна адекватно перекласти і зрозуміти, якщо не знати, що в його поезії “green” і “red” символізують «літнє» та «осіннє» бачення світу [15, 271–281]. Літнє бачення життя означає радісне, веселе, світле, тепле, легке сприйняття всіх речей у природі [15, 279]. За таких умов, “green evening” тлумачиться як «літній, теплий вечір», а “green freedom” як «радісна свобода», “green frustrations” — «легкі розчарування».

Певні труднощі для розуміння й перекладу становлять деякі словесні поетичні образи канадської поезії, в яких використовується візантійська символіка зеленого кольору: “the green flame of fire” (CV, Yates, 348); “green flame of life” (CV, S. Layton, 155); “the green glimmer into the light” (CV, W. Ross, 87); “the day was green — magnificent” (CV, A. Smith, 399). У наведених прикладах епітет **зелений** вживається для передачі архетипних значень кольору: **надія, радість**.

Справа не в тому, що символісти частіше за інших вживають символи, а в тому, що в них символ стає основою структури поетичного тексту, де не лише кожен словесний поетичний образ, але й весь

текст отримує символічне значення, і — що найсуттєвіше — символ об'єднує текст не лише по горизонталі, а й по вертикалі, тобто визначає парадигматику і синтагматику твору [12, 24]. Кожен образ і увесь текст загалом — це символи, які взаємопроникають. Завдяки такій взаємодії універсальні символи набувають індивідуальних авторських ознак.

Так, у поезії К. Сендберга символічне значення отримує абстрагований епітет *блакить* і весь вірш “*Cheap Blue*” — «*Дешева блакить*»:

*Hill blue among the leaves in summer
Hill blue among the branches in winter —
Light sea blue at the sand beaches in winter,
Deep sea blue in the deep, deep waters —
Prairie blue, mountain blue —
Who can pick up a pocketful of these blues,
a handkerchief of these blues.
And go walking, talking, walking as though
God gave them a lot of loose change
For spending money, to throw at birds,
To flip into the tin cups of blind men?*

(Sandburg CP, 387)

*Пагорбна блакить серед листя літа
Пагорбна блакить між гілок зими —
Ясна морська блакить на пляжі взимку,
Насичена блакить у темних водах моря —
Блакить прерій, гірська блакить —
Хто може у хусточку зібрати ці блакиті
Великі пригорці блакитей у кишеню
Гйти, блукати так, неначе
Творець нам дав усі ці копійки,
Щоб тринькати їх, вціляти у птахів,
Чи кидати у кухоль для сліпих? (перекл. наш. — Л. Б.)*

У наведеному прикладі відбувається гра конотативного і денотативного значень субстантивованого прикметника “*blue*”, який, сполучаючись з іменниками *hills* — *пагорби*, *sea* — *море*, *prairie* — *прерії*, *mountain* — *гори*, функціонує як абстрагований епітет, актуалізуючи субстантивоване значення *блакить*. А поряд з дієсловом *pick up* та іменниками *handkerchief*, *pocketfuls* — *blue* функціонує у ролі іменника, втрачаючи денотативне значення кольору, набуваючи натомість двох значень: сигніфікативного — *небесний простір* і конотативного — *безцінність*. Виникнення нового значення *безцінність* зумовлено також семантичним паралелізмом перших рядків у першій строфі та метафорою-порівнянням *блакиті* з грошима — в останній. Заголовок після прочитання вірша сприймається як оксиморон, чому сприяє зіштовхування протилежних, антонімічних значень *дешевий* та *безцінний*, *коштовний*.

Універсальність функціональної переорієнтації прикметника *блакитний*, *синій* можна підтвердити прикладами словесних поетичних образів з української та російської поезії: «На синю синь води похмура впала тінь» (М. Вінграновський ЗВ, 45); «І небо — синь, і синява — розлив» (Є. Ольжич ЗВ, 78); «Светлеет солнце в лазоревой сини» (Ф. Сологуб АРП, 368); «В разлитой сини плывут облака» (М. Волошин АРП, 134). У поезії С. Єсеніна епітет *блакитний* (*синій*) набуває, окрім символіки кольору, додаткового значення — *близький*, *рідний*, *дорогий*, *єдиний*: «Голубая да веселая страна; заметался пожар голубой; я покинул родимый дом, голубую оставил Русь» (С. Єсенін АРП, 167).

Отже, в поезії епохи модернізму відтворення архетипних візантійських символів здійснюється через словесні поетичні образи шляхом використання в них власних назв у функції алюзії, цитацій цілих рядків текстів грецької поезії, переосмислення архетипів, символіки кольоропозначень. Кожний окремий напрям поезії епохи модернізму відзначається власними способами відтворення візантійських символів. Так, для символістів більш характерним є **відродження архетипних символів**, а для постсимволізму — **переосмислення** традиційних смислових зв'язків імені й того, що воно означає. Символічні значення кольору набувають у творчості різних поетів своєрідного авторського тлумачення.

Подальшою **перспективою** дослідження може бути виявлення лінгвокогнітивних механізмів формування й функціонування архетипних образів і символів у поезії постмодернізму.

ЛИТЕРАТУРА

1. Malkoff G.I. Introduction to American Poetry: Trends and Schools / G.I.Malkoff. — Washington (D.C.): Georgetown University Press, 1974. — 346 p.
2. Венедиктова Т.Д. Обретение голоса: Американская национальная поэтическая традиция / Т.Д. Венедиктова. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — 151 с.
3. Evans I.H. Dictionary of Phrase and Fable / I.H. Evans. — L.: Wordsworth Reference, 1995. — 876 p.
4. Руднев В.П. Модернизм // В.П. Руднев. Словарь культуры XX века. — М.: Аграф, 1997. — С. 177—180.
5. Затонский Д. Что такое модернизм? // Контекст 1974. Литературно-теоретические исследования. — М.: Наука. — 1975. — С. 135—168.
6. Зверев А.М. Модернизм в литературе США / А.М. Зверев. — М.: Наука, 1979. — 318 с.
7. Pound E. Melopoeia, phanopoeia, and logopoeia / E. Pound // Twentieth Century Poetry: Critical Essays and Documents / Ed. by G. Martin and P.N. Furbank. — L.: The Open University Press. — 1975. — P. 21—22.
8. Григорьев В.П. Паронимия / В.П. Григорьев // Языковые процессы современной русской художественной литературы: Поэзия. — М.: Наука. — 1977. — С. 186—239.
9. Эпштейн М.Н. Диалектика знака и образа в поэтических произведениях А. Блока / М.Н. Эпштейн // Семиотика и художественное творчество. — М.: Наука. — 1977. — С. 338—354.
10. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю.Н. Тынянов. — М.: Наука, 1977. — 575 с.
11. Белый А. Магия слова / А. Белый. // Символизм как миропонимание. — М.: Республика, 1994. — С. 131—142.
12. Колобаева Л.А. Русский символизм / Л.А. Колобаева. — М.: Изд-во МГУ, 2000. — 296 с.
13. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала XX века / Н.А. Кожевникова. — М.: Наука, 1986. — 252 с.
14. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: Избранные труды / В.М. Жирмунский. — Л.: Наука, 1977. — 407 с.
15. Frye N. The realistic oreole: A study of Wallace Stevens // Modern Poetry: Essays in Criticism / Ed. by J. Hollander. — Oxford: Oxford University Press. — 1968. — P. 267—284.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. АРП — Антология русской поэзии / Под ред. И. Смирнова. — М.: Языки русской культуры, 1994. — 876 с.
17. ЗВ — Збірка віршів сучасних українських поетів. — К.: Дніпро, 1994. — 24 с.
18. CV — The New Oxford Book of Canadian Verse. — L., N.Y.: Oxford Univ. Press, 1982. — 476 p.
19. MV — The Pocket Book: Modern Verse / Ed. by Oscar Williams. — N.Y.: Washington Square Press, Inc., 1958. — 635 p.
20. NA — The Norton Anthology of American Literature: Third Edition — N.Y., L.: W.W. Norton & Company, 1989. — 2856 p.

В статье предложен анализ поэтических текстов эпохи модернизма, объяснены причины обращения к архетипным образам, византийским символам, в частности; раскрыты языковые механизмы формирования словесных образов-символов и выявлены лингвостилистические средства воплощения архетипной символики в поэтических текстах разных лингвокультур эпохи модернизма.

Ключевые слова: архетипные образы, образы-символы, модернизм, лингвостилистические средства.

The article suggests a comprehensive analysis of Modern poetic texts and explains the peculiarities of Byzantine symbols. Special attention is drawn to revealing linguistic and stylistic means which ensure the embodiment of archetypal symbols into the texts of different poetic cultures.

Key words: archetypal symbols, image-symbol, linguistic and stylistic means.

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПРИРОДА СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Приходько А.М.,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті доводиться, що семантико-синтаксична структура паратаксису спирається на опозиції зумовленість / незумовленість, відповідність / невідповідність, оператором комбінування яких є пропозиційний предикат, що призводить до утворення тернарно організованих фреймів.

Ключові слова: паратаксис, фрейм, ситуація, пропозиція, релятив, предикат-конектор.

Об'єктом аналізу цієї статті є складносурядне речення (ССР, паратаксис) сучасної німецької мови, а **предметом** — його розгляд з точки зору когнітивної семантики. Така постановка питання стимулювалася, насамперед, усвідомленням того факту, що існуючі концепції ССР все ще перебувають у полоні логіко-семантичних теорій синтаксису. Ці теорії, безперечно, відіграли свою позитивну роль у його інтерпретації як поліпредикативного утворення з координативним зв'язком між складовими (кон'юнктами), проте на сьогодні видаються недостатніми. Тож основною **метою** цієї розвідки є з'ясування лінгвокогнітивної структури ССР сучасної німецької мови.

Орієнтація сучасного мовознавства на функціональний аспект мовних одиниць у контексті когнітивної парадигми лінгвістики уможливує погляд на ССР як на холістичну одиницю в єдності її конструктивних, семантичних та комунікативних параметрів, у т.ч. й крізь призму теорії фреймів.

Зазвичай, поняття «фрейм» застосовується до більших за речення мовних утворень, де він розуміється як «важливий мовний компонент когнітивного поля текстових структур» [8, 212]. Імовірно, що не менш важливим буде і його застосування до складних реченневих конструктивів, які формуються для відображення референтних (мікро)ситуацій у предметно-пізнавальній діяльності людини.

Формулюючись у термінах дескрипції, фрейм містить кванти інформації про певну галузь людської діяльності, про онтологію або гіпотетику навколишнього світу, про систему уявлень людини про все, що тематично пов'язано в одну картину, сценарій, кадр. Це дає підставу говорити про фрейм як про певним чином організовану систему (набір, сітку) пропозицій, яка схематизує відповідні їм референтні ситуації.

Наявність корелятивних відношень між фреймом та пропозицією дозволяє говорити про універсальність пропозиційної структури як базового елемента всіх ментальних процесів [3] і розглядати її як особливу форму репрезентації знання. Тлумачення фрейму як ланцюга пропозицій має певний сенс, якщо не проводити чіткої делімітації понять «пропозиція» і «ситуація». Оскільки в нашому розумінні пропозиція є лише символічним записом ситуації, то ми дозволимо собі погляд на фрейм як на рамку, у якій поєднуються референтні (денотативні) ситуації. Це надає право представити його у вигляді формули:

$$\text{ФРЕЙМ} = \text{СИТ}_1 + \text{СИТ}_n \text{ (де } n \geq 2\text{)}$$

Фрейм є своєрідним інформаційним блоком і як такий може співвідноситися і з текстом, і з абзацом, і зі складним реченням, у т.ч. й паратаксисом. Зокрема, концепт *die Sonne* може інкорпоруватися у ситуацію *Die Sonne — scheinen* (СИТ₁), а *der Regen* — у ситуацію *Es — regnen* (СИТ₂). Обидві ситуації є включеними у фрейм «стан погоди» (напр., *Die Sonne scheint, und es regnet; Die Sonne scheint, oder es regnet; Die Sonne scheint, aber es regnet; Die Sonne scheint nicht, sondern es regnet* [15, с.185]). Конститууючи одне синтаксичне ціле, СИТ₁ і СИТ₂ відтворюють певну топікальну єдність, але виявляють різні типи концептуальних відношень. Традиційний синтаксис кваліфікує ці відношення відповідно як копулятивність, розділовість, протиставність та градаційність, що само по собі є правильним, але з позицій когнітивної граматики недостатнім.

Виходячи з того, що синтаксис є «конвенціональним відображенням у символічній формі певних семантичних структур» [5, 50], логічно припустити, що концептуалізація відношень між референтними ситуаціями, які описуються паратаксисом, здійснюється за допомогою двох когнітивно-семантичних опозицій — «зумовленість» vs. «незумовленість» та «відповідність» vs. «невідповідність» (див. табл. 1).

МАТРИЦЯ УЗАГАЛЬНЕНИХ СМИСЛІВ НІМЕЦЬКОГО ПАРАТАКСИСУ

	Зумовленість (+cond)	Незумовленість (–cond)
Відповідність (+cor)	А (A/1) <i>Der Urlaub war schön, <u>denn</u> das Wetter war gut.</i> (A/2) <i>Ich halte es nicht mehr aus <u>und</u> laufe fort.</i> (A/3) <i>Er ist schwer krank, <u>oder</u> er simuliert meisterhaft.</i> (A/4) <i>Er ist sehr tüchtig, <u>aber</u> ihm fehlt die Erfahrung.</i>	В (B/8) <i>Die Sonne scheint, <u>und</u> es regnet.</i> (B/9) <i>Die Frau nickte <u>und</u> zuckte die Achseln.</i> (B/10) <i>Du kannst ihm schreiben, <u>oder</u> du kannst ihn anrufen.</i> (B/11) <i>Die Sonne scheint nicht, <u>sondern</u> es regnet.</i>
Невідповідність (–cor)	Б (B/5) <i>Es regnete oft, <u>aber</u> der Urlaub war schön.</i> (B/6) <i>Er trinkt zwar nicht, <u>dafür</u> raucht er jedoch um so mehr.</i> (B/7) <i><u>Entweder</u> zahlen Sie, <u>oder</u> ich rufe die Polizei.</i>	Г (Г/12) <i>Ich schälte Kartoffeln, <u>und</u> sie blätterte in einem Magazin.</i> (Г/13) <i>Hans lebt in Berlin, <u>aber</u> Peter in München.</i>

Когнітивно-семантична опозиція зумовленість vs. незумовленість передбачає залежність або незалежність предметної інформації в одному елементарному реченні від інформації у другому (напр., у (A/1) *вдала відпустка залежна від гарної погоди*). За таких умов комплекс відношень передбачає такий зв'язок між референтними ситуаціями, при якому одна виступає достатньою підставою для реалізації іншої. Проте, така підстава є не завжди очевидною. Вона може виходити за межі фонду знань мовця (B/5), знаходитись за межами розуміння (B/6) або свідчити про тривіальне небажання мовця розкривати мотиви своїх учинків (B/7). У цьому випадку треба говорити про латентну зумовленість.

Семантика зумовленості / незумовленості виникає на підставі співвіднесеності інформативного змісту кон'юнктивів ССР і конститується через сполучуваність їх пропозиціонального змісту (що, чим і як мотивується / не мотивується). Унаслідок цього виникає інтегративне значення, яке має риси єдиного цілого і не виводиться із простої суми двох складових однієї макроситуації. Визначальним при цьому є смисл першого кон'юнкта. Саме він створює підстави для зумовленості або незумовленості.

Загальною рисою смислу ССР «зумовленість» є інформаційна недостатність позиційно першого кон'юнкта, його смислова незавершеність, а при незумовленості, навпаки, — смислова завершеність. При сепаратизації кон'юнктивів, у результаті якої можна отримати відповідно по два простих речення, вимальовується досить чітка картина. Зокрема, речення (B/8a – Г/13a) є не тільки граматично, але змістовно і комунікативно завершеними. Вони можуть виступати в мовленні як автономні, повноцінні повідомлення.

(A/1a) <i>Der Urlaub war schön.</i>	(B/8a) <i>Die Sonne scheint.</i>
(A/2a) <i>Ich halte es nicht mehr aus.</i>	(B/9a) <i>Die Frau nickte.</i>
(A/3a) <i>Er ist schwer krank.</i>	(B/10a) <i>Du kannst ihm schreiben.</i>
(A/4a) <i>Er ist sehr tüchtig.</i>	(B/11a) <i>Die Sonne scheint nicht.</i>
(B/5a) <i>Es regnete oft.</i>	(Г/12a) <i>Ich hörte Musik.</i>
(B/6a) <i>Er trinkt nicht.</i>	(Г/13a) <i>Hans lebt in Berlin.</i>
(B/7a) <i>Sie zahlen.</i>	

Навпаки, речення-кон'юнкти (A/1a – B/7a), незважаючи на прозорість змісту та здатність вживатися самостійно, є дещо незавершеними, оскільки імплікують деякий невідомий слухачеві елемент смислу, що приводить його до питання *Чому?* або *Ну й що?* Смисл таких речень потребує обґрунтування, тобто розширення референційної співвіднесеності, адже успіх спілкування залежить від того, чи володіють люди спільними референтами [5, 160]. У цих номінаціях смисл в цілому зрозумілий, але антецедент залишається невідомим адресату, комунікативна ситуація не є повноцінною і тому вимагає інтерактивної взаємодії з метою з'ясування поки ще невідомого адресату пресупозитивного компонента повідомлення (пор. : *Der Urlaub war schön.* – Warum? – *Weil das Wetter gut war* або *Es regnete oft.* – Na und? – *Aber der Urlaub war schön.*).

Питання *Чому?* та відповіді на них впливають зі змісту першого речення. Вони поєднані між собою внутрішнім зв'язком, тоді як питання *Коли?, Де?, Як?* тощо, які теж можливі в подібних інтерахціях, детермінуються «допитливістю» співрозмовника. Виникнення питального імпульсу пов'язане з інформативною неповнотою змісту (для адресата) першої частини сурядної. З іншого боку, зміст висловлювань групи (А) і (Б) (табл. 1) може асоціюватися з деякою незвичністю, індивідуальністю, суб'єктивністю, а, отже, сигналізувати про відхилення від норми (девіантність), невідповідність звичному, очікуваному. Аналогічне можна стверджувати й стосовно (Г): якою б не була за своїм змістом інформація в обох частинах ССР, вона супроводжується імпульсами невідповідності. Речення типу (В/8а — Г/13а) не тяжіють до питання *Чому?*. Вони, навпаки, фіксують звичність, очікуваність, відповідність певній нормі.

Когнітивна опозиція відповідність vs. невідповідність безпосередньо стосується ідеї «знання». Вживаючи сурядну конструкцію, мовець автоматично демонструє свій когнітивний стан, який може бути двояким — а) «знаю (і можу пояснити, чому)», б) «не знаю (і не можу пояснити, чому)». Суб'єктивний епістемічний стан — це наявність або відсутність знань у ментальному світі мовця стосовно певного факту, події, явища, які потрапляють у поле його зору в момент мовлення, у т. ч. і його спроможність / неспроможність раціоналізувати тип відношень між ними.

Епістемічний стан тісно пов'язаний із поняттям *с т е р е о т и п*, яке в широкому сенсі означає традиційний, звичний канон думки, сприйняття та поведінки [4]. У своїй буденній діяльності людина не завжди має можливість критичного осмислення традицій, норм, цінностей та соціальних конвенцій. Хоч людина є істотою інформаційною, але вона ніколи не володіє повною інформацією. Епістемічний талант *homo loquens* — це постійне наближення до істини. Для спрощення своїх дій та полегшення процесу прийняття рішень людина нерідко поводить себе стереотипно, відповідно до тих шаблонів, що вже існують у її ментальному архіві, бо саме вони сприяють кращому орієнтуванню в обставинах, які не потребують ні поглибленого аналізу, ні додаткових зусиль. Мовна особистість — це ще й ергономічно діюча особистість [2].

Стереотип визначає специфіку мислення людини, впливає на характер її поведінки, переконання, світогляд, набір уяв, спонукає її до тих чи інших вчинків. Як вважають психологи, ми часто бачимо дещо саме таким не тому, що воно таке, а тому, що звикли уявляти собі, яким воно має бути. Із маси інформації людина відбирає саме такі факти, які підтверджують її попередні уявлення, і не звертає увагу на ті з них, які ці уявлення проблематизують, адже «досвід минулого безапеляційно диктує свою волю» [16, 21]. Являючи собою набір уявлень та оцінок і маючи відношення до системи обробки інформації, стереотипові знання є не чим іншим, як відносно стійкими когнітивними структурами індивіда.

Наведені думки вдало підкреслюють дві суттєві особливості стереотипного знання — сприйняття та категоризацію навколишньої дійсності відповідно до: а) колективного (етнокультурного) досвіду; б) так званої буденної свідомості. Така стереотипізація життєвого світу знаходить своє втілення й у мовленні, де вона постає як засіб фіксації стандартних уявлень про світобудову або певні шаблони комунікативної співпраці. У такий спосіб стереотипізація розповсюджується на весь універсум мовленнєво-мисленнєвої (когнітивної) діяльності людини. Зрозуміло, що вона не може не тягти за собою таку мовну одиницю, як речення.

Екстраполяція стереотипних уявлень мовної особистості на номінативний рівень ССР здійснюється саме під кутом зору взаємної відповідності або взаємної невідповідності референтних ситуацій. У першому випадку макроситуація, яка описується сурядним цілим, не суперечить когнітивним стереотипам комунікантів про устрій життєвого світу (А, В), а в другому, навпаки, суперечить (Б, Г). У реченнях групи (А) і (В) існування одної ситуації асоціюється у стандартних уявленнях мовця з іншою: одна ситуація логічно мотивує іншу (А/1, А/2), одна ситуація нормативно супроводжує іншу (В/8, В/9), мовець має зробити вибір між двома ситуаціями — істинною та хибною (А/3, В/10). Співіснування таких ситуацій відповідає когнітивним стереотипам мовця, бо залишається в межах норми — того стандарту, який склався або в мовному медіумі, або у свідомості як наслідок буденного досвіду індивіда. У будь-якому випадку тут має чинність «закон непротиріччя» [12, 442].

Відхилення від цього закону буде вже відображенням невідповідності між стереотипними уявленнями мовця про світоустрій та реальним станом речей. Зокрема, вдала відпустка та дощова погода (Б/5), тверезий образ життя та паління (Б/6), відмова від сплати послуг (Б/7) — все це не зовсім відповідає нашим відчуттям норми. В іншому випадку невідповідність між ситуаціями, не досягаючи статусу протиріччя, рефлектується у вигляді вагання зробити вибір між нормою та не-нормою.

Концепти «відповідність» і «невідповідність» корелюють, таким чином, із фактором *з н а н н я*, яке може належати або до інтелектуального фонду лише окремих його представників (*Я знаю, що...*),

або до загального фонду всього мовного колективу (*Всі знають, що...*). Звичайно, в останньому випадку цей концепт буде результатом процесів конвенціоналізації, на що звертав увагу Дж. Остін [9, 298], уважаючи відповідність між реченнями і типом ситуації суто конвенціональним феноменом. Проте в обох випадках мовець підводить референтні ситуації під деякі нормативно зумовлені еталони, залишаючись у полоні стереотипізації як стосовно устрою об'єктивного світу, так і стосовно своєї або чужої соціальної поведінки. Не випадково, соціальна психологія вважає, що поведінка людини детермінована її знаннями.

Висловлювання, які відповідають когнітивним стереотипам комунікантів, не створюють ефекту очікування, не потребують подальших пояснень і виявляються комунікативно самодостатніми (А, В). Висловлювання ж, які таким стереотипам не відповідають (Б, Г), концептуалізуються як не-виправдане очікування, а тому потребують пояснення того стану речей, що має місце, тим самим вимагаючи подальшого розгорнення інтеракції.

Виправдане очікування ставить дві позамовні ситуації в тематичну (топікальну) належність до одної картини, описує події, явища, факти «односценарно». Невиправдане очікування, яке має своїм наслідком не-норму, ніби розводить мікроситуації за різними сценаріями, фіксує порушення алгоритму їх взаємовідповідності, «збій» когнітивної програми. У цьому випадку мовець сигналізує порушення своїх узуальних стереотипів — він або не знає і тому не може пояснити, чому відбувається саме так, а не інакше (Б/5—Б/7), або не докладає зусиль для пояснення того, що має місце (Г/12, Г/13). У таких висловлюваннях помітна тенденція до сигналізування певної аномальності у співіснуванні двох ситуацій і, в той же час, до активної демонстрації мовцем свого власного розуміння норми.

Виділені на основі квадратичної матриці чотири види відношень між денотативними ситуаціями (табл. 1), які можуть концептуалізуватися суб'єктом, корелюють на когнітивно-семантичному рівні паратаксису зі пропозиційними предикатами-конекторами (ПК) — операторами генерування складного висловлювання. З урахуванням двох зазначених когнітивно-семантичних опозицій доцільно розрізнити чотири види таких предикатів (табл. 2). З ними співвіднесені сурядні сполучники-релятиви, однак ця кореляція буде неповною, бо безсполучниковий зв'язок теж входить до скопусу (сфери чинності) ПК. Звичайно, ні сполучник як частина мови, ні ПК як когнітивний шаблон не володіють референцією, але призначення останніх у мовленні має особливу вагу, оскільки вони фіксують відношення між тими явищами (ситуаціями), які такою референцією володіють.

Таблиця 2

ТИПИ СКЛАДНИХ ПРЕДИКАТІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У ПАРАТАКСИСІ, ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ

Значення предикатів	Складні предикати			
	ПК _{+cond/+cor}	ПК _{+cond/-cor}	ПК _{-cond/+cor}	ПК _{-cond/-cor}
Встановлення раціональної взаємозумовленості ситуацій	+	+	-	-
Фіксація відповідності ситуацій епістемічним уявленням комунікантів	+	-	+	-

Предикати-конектори утворюють вузли «когнітивної матриці», в яку можуть бути вміщені у своєму найузагальненішому вигляді основні семантико-синтаксичні типи ССР. У такий спосіб предикат-конектор ПК_{|+cond/+cor|} концептуалізує лімітативно-протиставні (А/4), селективно-розділові (А/3) та каузальні (А/1, А/2) відношення, ПК_{|+cond/-cor|} — власне протиставні (Б/5), компенсаційно-протиставні (Б/6) та опозитивно-розділові (Б/7), ПК_{|-cond/+cor|} — відношення копулятивності (В/8, В/9), власне розділовості (В/10) і градаційності (В/11), а предикат-конектор ПК_{|-cond/-cor|} — зіставності (Г/12, Г/13).

Зазначені типи складних предикатів можна розглядати і як аналогове представлення інформації в мові, як вузли семантичних сіток, що відбивають, структурують, класифікують ту палітру відношень, у які суб'єкт мовлення вміщує своє бачення взаємозв'язку між референтними ситуаціями. У нашій системі ПК розуміються як найузагальненіші засоби репрезентації тих відношень, які суб'єкт

фіксує в позамовній дійсності і які він може «вкласти» у форму ССР. ПК, не маючи референційної співвіднесеності з об'єктами позамовного світу, здійснюють проекцію думки на ці об'єкти. Вони входять до людської свідомості так само, як і феномени «фізичний об'єкт», «намір», «бажання», «причина», «мета» тощо, які Н. Хомський вважає універсальними засобами структурування думки [13, 154]. Предикати-конектори напряму не співвіднесені з певним знаком, а тому несуть інформацію досимволічного порядку.

Очевидно, субсимволічна інформація зберігається у свідомості індивіда у вигляді готових зразків для кодування характеру відношень між референтними ситуаціями. Це означає, що ПК є облігаторним елементом семантичної структури ССР, а отже й важливим «інгредієнтом» тернарно організованого фрейму. Нами змодельовано чотири типи стандартизованих фреймів (когнітивно-семантичних конфігурацій), які можуть оформлюватися паратактичним способом:

- СИТ₁ • ПК_{+cond/+corl} • СИТ₂ (А/1, А/2, А/3, А/4)
- СИТ₁ • ПК_{+cond/-corl} • СИТ₂ (Б/5, Б/6, Б/7)
- СИТ₁ • ПК_{-cond/+corl} • СИТ₂ (В/8, В/9, В/10, В/11)
- СИТ₁ • ПК_{-cond/-corl} • СИТ₂ (Г/12, Г/13).

Ці фреймові структури будуть базовими для когнітивно-семантичного представлення ССР, оскільки вони сприяють виходу канонічної моделі паратаксисту із площини конструктивної бінарності у площину когнітивної тернарності, уточнюючи її згідно з концептами «відповідність» / «невідповідність», «зумовленість» / «незумовленість». Ці структури є дійсними для усіх різновидів ССР — синдетичних, асиндетичних та полісиндетичних.

В останньому випадку ПК можуть конституювати ССР у різних констеляціях. Продемонструємо це на прикладі поліному *Friedemanns besuchten auch Gesellschaften, denn sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt, aber geheiratet hatten sie beide noch nicht, denn ihr Vermögen war eben nicht groß, und sie waren ziemlich häßlich* /Th. Mann/, де видно, що тернарна когнітивно-семантична структура паратаксисту влаштована так, що кожна попередня ситуація виступає позиційно першою відносно наступної, а кількість триномів у одному ССР визначається формулою $n-1$ (де n = кількості ситуацій).

Поєднання триномів у сурядний фрейм не є кількісно довільним. Обмеження n тут підпорядковується такому правилу: в одному фреймі може бути не більше чотирьох триномів. Пор. : **Трином-1:** *Friedemanns besuchten Gesellschaften* (СИТ₁), *denn* (ПК_{+cond/+corl}) *sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂); **Трином-2:** *Sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂), *aber* (ПК_{+cond/-corl}) *geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃); **Трином-3:** *Geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃), *denn* (ПК_{+cond/+corl}) *ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄); **Трином-4:** *Ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄) *und* (ПК_{-cond/+corl}) *sie waren ziemlich häßlich* (СИТ₅).

У такий спосіб фреймовий ланцюг паратаксисту виступає як послідовне поєднання ситуацій, в основі якого лежить тернарна когнітивно-семантична модель думки. П. Флоренський писав, що «число три проявляється усюди як основна категорія життя і мислення. Життя розуму пульсує у своєму діалектичному русі ритмом тези, антитези і синтезу» [14, 20]. Наголосимо ще раз: у нашому розумінні паратактичне тріо конституюється як дві референтні ситуації плюс пропозиційний предикат.

З цієї точки зору, традиційні логіко-семантичні типи ССР виявляються, з одного боку, певним чином співвіднесеними з диз'юнкцією (розділові) та імплікацією (каузальні), а з іншого — розчиненими в них. В останньому йдеться про копулятивність, протиставність, зіставність та градаційність, які корелюють із логікою кон'юнкції. Більш того, значна кількість ССР, які згідно з постулатами формальної логіки мають трактуватись як кон'юнктиви (А/2, А/4, Б/5) або диз'юнктиви (А/3, Б/7), стають обтяженими відношеннями імплікації (\approx зумовленості).

Уже один цей факт спростовує розхожу думку про рівноправність, самостійність, неієрархічність координативного зв'язку на противагу субординативному. Цілком очевидно, що фіксація рівноправності референтних ситуацій засобами паратаксисту здійснюється лише у разі їх взаємної незумовленості (копулятивні, зіставні, власне-розділові). Навпаки, протиставні, каузальні, селективно-і опозитивно-розділові ССР, у яких відношення між (мікро)ситуаціями концептуалізуються через феномен зумовленості, мають риси ієрархічно організованої єдності. У цьому випадку сурядний зв'язок виступає лише прихованим способом фіксації субординативних відношень, що не є парадоксальним, адже можливість вираження одного й того ж значення різними типами речень зумовлюється незмінністю глибинних і плінністю поверхневих структур [1, 382], тим, що одна глибинна структура може реалізуватися кількома поверхневими.

У підсумку зазначимо, що з точки зору одноранговості поєднаних одиниць, складносурядне речення буде явищем не гомогенного, а гетерогенного порядку. Воно є ергономічним способом пред-

ставленням у мові каузально зумовлених і каузально незумовлених, епістемічно відповідних і епістемічно невідповідних відношень між ситуаціями позамовного світу, які сприймає, усвідомлює та «омовлює» людина у своїй перманентній діяльності.

Перспективним у плані запропонованого підходу є вивчення різних структурно-семантичних типів речення — простих, ускладнених, складнопідрядних і надскладних, а також вивчення різних типів конструктивно ускладненого речення.

ЛИТЕРАТУРА

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV—XIII ст.) / І.Р. Буніятова. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. — 327 с.
2. Гетьман З.А. Лингвистическая интерпретация понятия эргономики // Вестник МГУ. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация / З.А. Гетьман, Т.П. Архипович. — 1999. — № 4. — С. 7—14.
3. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С.А. Жаботинская // Когнитивные исследования языка. Типы знаний и проблема их классификации: сб. научн. тр. — Вып. 3. — М. — Тамбов : ТГУ им. Г.Р. Державина, 2008. — С. 61—74.
4. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем) / Ю.М. Каныгин. — К. : Укр. академия информатики, 1993. — 236 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. — М. : МГУ, 1996. — 245 с.
6. Кусько К.Я. Фреймові стратегії у різножанровому іноземномовному дискурсі // Мовні і концептуальні картини світу / К.Я. Кусько. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. — С. 210—214.
7. Левицкий Ю.А. Семантические типы сложносочиненных предложений : уч. пособ. по спецкурсу / Ю.А. Левицкий. — Пермь : Пермский ун-т, 1982. — 84 с.
8. Левицкий Ю.А. Основы теории синтаксиса : уч. пособ. / Ю.А. Левицкий. — М. : КомКнига, 2005. — 368 с.
9. Остин Дж. Избранное: пер. с англ. / Дж. Остин. — М. : Идея-Пресс, ДИК, 1999. — 332 с.
10. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис / Я.Г. Тестелец. — М. : РГГУ, 2001. — 800 с.
11. Троицкий Е.Ф. Компонеты сочинительной конструкции и их отношения / Е.Ф. Троицкий. — Смоленск : СГПИ им. К. Маркса, 1987. — С. 81.
12. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 576 с.
13. Хомский Н. Язык и проблема знания / Н. Хомский // Вестник МГУ. Серия 9: Филология. — 1995. — № 4. — С. 131—155.
14. Юрченко В.С. Космический синтаксис: Бог, человек, слово / В.С. Юрченко. — Саратов: Саратовск. гос. пед. ин-т им. К.А. Федина, 1992. — 137 с.
15. Eichler W. Deutsche Grammatik: Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache / Eichler W., Bünting K.-D. — Weinheim : Beltz Athenäum, 1994. — 313 S.
16. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / Schwarz M. — Tübingen; Basel : Francke, 1996. — 238 S.

В статье доказывається, що семантико-синтаксическа структура паратаксису опирається на опозиції обусловленность / необусловленность, соответствие / несоответствие, оператором комбинирования которых является пропозициональный предикат, что приводит к образованию триарно организованных фреймов.

Ключевые слова: паратаксис, фрейм, ситуация, пропозиция, релятив, предикат-коннектор.

In the article, the author claims that the semantic and syntactic structure of parataxis is based on two cognitive oppositions: conditioning vs. non-conditioning and corresponding vs. non-corresponding, propositional predicates serve the purpose of combining these concepts into a sentence, the combination, in its turn, leads to trio-organized frames formation.

key words: parataxis, frame, situation, proposition, relative, predicate-connector.

ИМЯ-ТЕКСТ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИМПЛИКАЦИИ

Гнаповская А.В.,

Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

В статье лингвистический статус имени собственного обосновывается в терминах понятий когнитивной науки и лингвокультурологии. На основе интерпретации семантической структуры апеллятивов современных английских имен германского происхождения доказывается мысль о текстовой природе онима. Антропоним как свернутый национально-культурный текст анализируется на уровне текстономических связей между его компонентами, объединенными внутренними отношениями в рамках холистического образования.

Ключевые слова: имя собственное, антропоним, свернутый национально-культурный текст, холистический уровень, текстономические отношения.

Начатый еще в античности спор о феноменологической сущности имени положил начало многочисленным исследованиям, целью которых стало рассмотрение вопроса о том, что кодирует в своей внутренней форме слово-имя: соответствует ли то, что в нем «явлено», определенной внутренней, спрятанной от глаз сущности. С тех пор вопросы познания природы номинативных процессов интересуют философов, лингвистов и гуманитариев в целом. Данные проблемы нашли отражение в концепциях слова как результата выражения духа народа и способа организации ментальной субстанции у В. Гумбольдта; как средства объективации субъективной мысли говорящего в трудах А.А. Потебни; в интерпретации слова как посредника между внутренним и внешним миром человека у П.А. Флоренского; в учении о языковом знаке А.Ф. Лосева, по мнению которого имя, являющееся формой самопроявления сущности в инобытии, живущее по своим собственным законам и обладающее своей собственной природой, есть функция собственно человеческого познания и мышления.

Когнитивный ракурс изучения семантики языкового знака, предопределяемый теми задачами, которые диктуются современной функциональной парадигмой, позволяет по-новому осмыслить таксономию различных групп номинативных единиц, особенно тех, чей статус в языковых классификациях до сих пор дискутируется. К таким единицам, в частности, относится имя собственное, использование которого в ряде языковых ситуаций настолько отлично от соответствующего поведения других языковых категорий, что это, по словам Ю.М. Лотмана, «невольнo наталкивает на мысль о том, что перед нами инкорпорированный в толщу естественного языка некоторый другой, иначе устроенный язык» [3, 287].

Осознание неизбежности выхода из замкнутой системы языка при анализе семантической структуры языкового знака и признание того факта, что значение в естественных языках является мысленно кодируемой информационной структурой, а семантическая структура, соответственно, представляет собой форму концептуальной структуры, придало актуальности установлению тех характеристик имени собственного, которые позволяют рассматривать его в качестве некоей когнитивной формулы, вписанной в контекст общественного сознания составляющих социум на конкретном временном и социальном срезе индивидов.

Целью данной статьи является обоснование авторского видения онтологического статуса онимической лексики. Личные имена (далее — ЛИ) как один из разрядов ономастической системы рассматриваются в предлагаемом исследовании в качестве свёрнутых национально-культурных текстов (далее — НКТ), т.е. единиц более высокого по сравнению с именем-словом уровня организации. **Актуальность** обозначенного подхода к рассмотрению природы антропонима обусловлена тем, что он вписывается в общие концептуальные рамки современных когнитивно ориентированных филологических изысканий, имеющих в большинстве своем отчетливо выраженную текстуальную направленность, и коррелирует с наметившейся в современных лингвистических исследованиях трактовкой текста как сложного имени особого рода [4]. В частности, по мнению Ю.И. Сватко, в рамках функциональной парадигмы изучения языка, где язык Бытия уступил место языку Информации и, как следствие, «стал возможен диалог физика и философа» [op.cit., 67], высветился новый ракурс в изучении текста — выявление и описание механизмов его формирования, раскрытие природы его качественной определённости, развёртывание вертикальной модели текста как иерархии зависимостей, которые в совокупности создают его структуру. Такой подход подразумевает углубленное

изучение самого феномена «текстовости» как результата синтеза конститутивных свойств текста, которые приобретаются последним в ходе формирования и характеризуют его с различных сторон, отличая текст от не-текста [1, 12]. В этой связи отправным для нас в рамках данного исследования служит предлагаемый Ю.И. Сватко набор характерных особенностей, присущих тексту как сложному имени особого рода по сравнению с простым именем (не-текстом) как элементом иной языковой парадигмы [4]. В наиболее общем виде, утверждает исследователь, текст как сложное имя особого рода может быть идентифицирован по следующим признакам.

Он отражает вполне определенную референтную ситуацию, одновременно идентифицируя и характеризуя ее как самостоятельный целостный «предмет». Процессы идентификации и характеристики происходят в едином акте номинации—предикации, который одновременно актуализирует и обобщает «предмет». Таким образом, текст получает денотатную (референтную) закрепленность и собственное значение, независимое (в той или иной степени) от других текстов, т.е. смысл, который не сводим к простой сумме смыслов его составляющих.

Фиксируемый актом номинации—предикации смысл представлен в тексте в виде иерархизированных по вертикали смысловых структур, выраженных линейной последовательностью языковых единиц, что обуславливает пространственно-временную протяженность текста.

Всякий текст обязательно мотивирован, т.е. обладает своеобразной внутренней формой, что связано с представленностью в нем «субтекстов» как его непосредственных составляющих, обозначающих отдельные понятия, которые можно проинтерпретировать как фрагменты или осколки знания, приобретающие в ряде случаев самостоятельную значимость.

Текст максимально приближен одновременно к мыслительным процессам и к системе языка.

Данная статья резюмирует некоторые размышления о том, как перечисленные выше конститутивные свойства текста проявляются в имени собственном и в частности его разновидности — личном имени как свёрнутом национально-культурном тексте. При этом исходным положением нашей концепции служит утверждение о том, что с лингвистической точки зрения всякий антропоним:

а) обладает текстовостью как совокупностью свойств и характеристик, отличающих его как сложное имя особого рода от не-текста;

б) *формируется и существует как сложный знак*, характеризующийся специфическим планом выражения, многомерным и полисистемным планом содержания и функционирующий в качестве номинативно-коммуникативного целого, что определяет его статус лингвосоциального знака человека-личности.

С учетом вышесказанного, в ЛИ как свёрнутом НКТ мы выделяем два слоя его плана выражения — холистический и текстонамический. На уровне холистического слоя через совокупность лингвистически оформленных характерологических признаков как внешних признаков текста, с которыми интерпретатор знакомится до его детального «прочтения», антропоним идентифицируется нами как целостное образование, своеобразный «гештальт», т.е. структура, являющаяся одновременно целостной и анализируемой, состоящей из частей, связанных внутренними отношениями [1, 49]. Последние проявляются в текстонамическом слое, где эксплицируются различного рода соотношения и связи между отдельными компонентами текста, в основе взаимного соотношения которых лежит общность их функционально-текстовой значимости.

Объектом рассмотрения в предлагаемой статье являются *исконные* английские ЛИ, этимоны которых представлены обще- и западногерманскими апеллятивными основами. Выбор в качестве объекта анализа группы личных имён германского происхождения из общего калейдоскопа имен, в совокупности составляющих современную английскую антропонимическую систему, объясняется, прежде всего, тем, что в этой системе анализируемые имена представляют уникальный пласт, позволяющий на конкретном языковом материале проследить истоки становления английского национального менталитета.

Интерес к рассматриваемым именам обусловлен также своеобразием сложившейся в англосаксонской ономастической сфере ситуации. Специфика последней состоит в том, что в отличие от типичных для современной системы антропонимической номинации случаев, когда ЛИ являются лишь *социально мотивированными знаками*, антропонимы эпохи раннего англосаксонского общества с присущим ему мифопоэтическим типом мышления относились к совершенно иному «теоретическому полюсу именованья» [5, 126—127]: они были *семантически мотивированы*, т.е. каждое имя обладало прозрачным смыслом, проверяемым на материале апеллятивной лексики; передавало информацию о своем референте; заключало в себе значительный прагматический потенциал и выполняло определенную коммуникативную задачу — реализовало установку имядателя на формирование посредством наречения именем физически и духовно гармоничной личности именуемого. Данный экстра-

лингвистический факт обусловил специфику протекания собственно языковых процессов в антропонимической системе средневековых англосаксов.

При рассмотрении структурно-семантических характеристик английских ЛИ германского происхождения как свёрнутых национально-культурных текстов первым делом обращает на себя внимание факт их *формальной* неоднородности. Антропонимы древних германцев структурно могли быть простыми (типа *Frōda* — «мудрый, старый», *Hwīta* — «белый», *Granta* — «воркун / зубоскал», *Hæsta* — «яростный, вспыльчивый», *Hugh* — «ум, душа») или сложными, двухкомпонентными (напр., *Æthelbeald* — «благородный» + «смелый», *Æthelstān* — «благородный» + «камень», *Eadgār* — «владение, богатство» + «копье», *Frithuwulf* — «мир» + «волк», *Maerwine* — «известный, славный» + «друг», *Wigfrith* — «битва, война» + «мир»).

Простые имена, зафиксированные в современных лексикографических источниках, генетически представляют собой как самостоятельные образования (к примеру, муж. имена *Budd* — «посланник» или «командир», *Byron* — «медведь», *Carter* — «извозчик», *Charles* — «свободный человек», *Dale* — «тот, кто живет в долине», *Drew* — «тот, кому можно доверять», *Earl* — «граф», *Fowler* — «охотник на дикую птицу», *Harper* — «арфист», *Waldo* — «сильный, властвующий», *Ward* — «страж, защитник»; а также жен. имена: *Golda* — «золотоволосая», *Haila* — «здоровая, сильная», *Honey* — «сладкая (как мед)», *Maida* — «девушка», *Merrie* — «приятная, веселая»), так и дериваты сложных, двусоставных имен, и возникновение их рассматривается как результат сокращения последних. Так, современные самостоятельно функционирующие имена *Bert* (муж.) и *Bert(h)a* (жен.) первоначально представляли собой сокращенную форму многочисленных антропонимов с компонентом *-bert-*, этимологически восходящим к др.-англ. лексеме *beorht* — «яркий, знаменитый» (*Albert*, *Cuthbert*, *Ethelbert*, *Gilbert*, *Herbert*, *Hubert*, *Lambert*, *Robert(a)*, *Berthold*, *Bertram* и др.), а затем стали употребляться как самостоятельные ЛИ. Мужское имя *Garth* — первоначально сокращенная форма имени *Gareth (Garett)* («копье» + «могучий») — ныне функционирует как самостоятельный антропоним. Женское имя *Helma* на ранних этапах своего становления употреблялось как сокращенная форма от *Wilhelmina* (женская форма мужского имени *Wilhelm* — «воля, желание» + «шлем»), а затем перешло в разряд самостоятельных ЛИ.

Внешняя холистическая данность односоставных имен как простых в структурном отношении образований, однако, не означает, что с точки зрения своей смысловой структуры они представляют меньший интерес для исследователя, чем двусоставные антропонимы, за внутренней формой которых в большинстве случаев отчетливо прослеживается определённый социальный сюжет. Как показал анализ, односоставные имена с полным правом могут трактоваться в качестве свёрнутых НКТ наравне с антропонимическими композитами на том основании, что формирование их внутренней формы также восходит к процессу кодирования информации об одной из типовых ситуаций, отражающих определенную сферу жизнедеятельности индивидов, составляющих социум на конкретном временном и социально-историческом срезе. Проиллюстрируем данную мысль на примере имени *Sterling*.

Современное мужское личное имя *Sterling* этимологически связано с названием древнеанглийских денег. М. Нурнберг и М. Розенблум [7, 162] предлагают три версии, объясняющие происхождение самого термина «стерлинг», каждая из которых, считают исследователи, имеет право на существование:

- *Sterling* — сокращенная форма *Easterling* («с востока»). Данную версию можно считать достаточно правдоподобной, поскольку древнеанглийские монеты чеканились в восточной части Европы;
- *Sterling* происходит от англосаксонского «звезда» (*star*), т.к. на древних норманских монетах были изображены звезды;
- *Sterling* равнозначно *starling* (др.-англ. *stærling* — «скворец»). Данная версия этимологической основы также звучит достаточно убедительно, если принять во внимание, что некоторые англосаксонские монеты содержали изображение четырех птиц.

В любом случае, каково бы ни было этимологическое значение апеллятивной основы имени *Sterling*, его современная семантика связывается с понятием «стандарта, обладающего отличным качеством» в силу стабильности английской валюты.

В целом, исходной в рамках проведенного исследования является мысль о том, что сама внешняя (формальная) оболочка имени как простого или композитного образования служила в контексте англосаксонской культурно-исторической традиции сигналом его адресованности определенному социальному типу адресата — представителю верхушки общества (двухкомпонентные имена) либо, наоборот, человеку более низкого происхождения (простые антропонимы). Иными словами, холистическая данность ЛИ у англосаксов эпохи раннего средневековья имплицировала глубинные и сложные процессы социальной стратификации общества.

Формальные признаки английских антропонимов, восходящих к германским основам, сигнализируют, однако, не только о *социальной принадлежности адресата-носителя* того или иного имени. Даже достаточно поверхностный взгляд на внешнее оформление антропонимов рассматриваемой группы наряду с предположением о типе социально-юридических отношений последнего в обществе дает возможность очертить *временные рамки* появления каждого отдельно взятого ЛИ. Так, наиболее древние германские имена, пришедшие в английский антропонимикон до норманского завоевания, — это, как правило, композиты, семантика апеллятивов которых отсылает к сфере духовной культуры общества, к обозначению социально-значимых понятий, релевантных в контексте мифопоэтического сознания и героического восприятия мира. Приведенная ниже *табл. 1* демонстрирует наиболее частотные элементы современных имен, которые служат своеобразными маркерами, сигнализирующими о принадлежности имени к группе ранних германских антропонимов, а его носителя — к социальной верхушке общества (имена такого типа мы определяем как «элитарные»).

Таблица 1

МАРКЕРЫ «ЭЛИТАРНЫХ» АНТРОПОНИМОВ ГЕРМАНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Маркер	Этимологический апеллятив	Примеры имен
• <i>alf-</i> (<i>alv-</i>), <i>aelf-</i>	< др.-англ. (a)elf — «эльф»	<i>Alfred, Alvar, Alvin, Aubrey</i> (<Aelfric)
• <i>adal-</i> (<i>adol-</i>), <i>al-</i> (<i>el-</i>), <i>athel-</i> (<i>ethel-</i>), <i>ayl-</i>	< др.-англ. æthele (двн. adal) — «благородный»	<i>Adalbert</i> (<i>Albert, Ethelbert</i>), <i>Ethelred, Ethelwin, Elmer, Elgar, Alger, Athelstan, Aylwin, Aylwald, Aylmer, Alphonse, Adolph</i>
• <i>-bald-</i> , <i>-bold-</i>	< др.-англ. b(e)ald (двн. bald) — «смелый»	<i>Baldwin</i> (<i>Boldwin</i>), <i>Archibald, Theobald</i>
• <i>-bert-</i>	< др.-англ. beorht (двн. beraht) — «яркий, знаменитый»	<i>Berthold, Bertram, Egbert, Dagobert, Lambert, Gilbert, Albert</i>
• <i>ed-</i>	< др.-англ. ēad (двн. audo) — «богатство, имущество»	<i>Edgar, Edmund, Edric, Edsel, Edward, Edwin</i>
• <i>eld-</i> (<i>ald-</i>)	< др.-англ. (e)ald — «старый, мудрый»	<i>Eldridge, Eldred, Eldwin, Aldrich, Aldous</i>
• <i>ferd-</i> , <i>-fr(i)ed-</i> , <i>-fr(e)y</i> (<i>-phr(e)y</i>)	< др.-англ. frith (двн. fridu) — «мир»	<i>Ferdinand, Frederic, Manfred, Siegfr(i)ed, Wilfred, Winfred, Humphr(e)y, Godfr(e)y, Geoffr(e)y</i>
• <i>-gar-</i> (<i>-ger-</i>)	< др.-англ. gār (двн. gēg) — «копье»	<i>Gervase</i> (<i>Jarvis</i>), <i>Gerald, Garrick, Roger, Alger, Elgar, Edgar</i>
• <i>-hard-</i> , <i>-ard</i>	< др.-англ. heard (двн. hart) — «сильный, крепкий»	<i>Erhard, Bernard</i> (<i>Barnard</i>), <i>Gerard, Leonard, Maynard, Everard</i>
• <i>her(e)-</i> , <i>-er</i>	< др.-англ. here — «армия»	<i>Hereward, Herman, Herbert, Alger, Fulcher, Gunther, Luther, Rayner</i>
• <i>-iam-</i> , <i>-elm</i>	< др.-англ. helm — «шлем»	<i>William, Anselm, Kenelm</i>
• <i>-mund-</i> , <i>-mond-</i> (<i>-mont</i>)	< др.-англ. mund — «защита»	<i>Edmund, Siegmund, Esmond, Raymond, Egmont</i>
• <i>os-</i> , <i>ans-</i>	< др.-англ. ōs (двн. ans) — «бог, божество»	<i>Osbert, Osburn, Osgar, Osmer, Osmund, Oswald, Oswin, Anselm</i>
• <i>-red-</i> (<i>-rad</i>)	< др.-англ. ræd (двн. rāt) — «совет, мудрость»	<i>Alfred, Eldred, Ethelred, Tancred, Conrad</i>
• <i>rich-</i> , <i>-ric(k)</i>	< др.-англ. rīce (двн. rīchi) — «богатый, правящий»	<i>Richard, Alaric, Edric, Frederick, Garric</i> (<i>Garreth</i>), <i>Roderic, Theodoric, Ulric(k)</i>
• <i>ro-</i> , <i>rod-</i> (<i>rud-</i>)	< двн. hrōd, hruod — «слава»	<i>Roald, Robert, Roderic, Roger, Roland, Rudolph</i>
• <i>se-</i> (<i>si-</i>), <i>sieg-</i>	< др.-англ. sige, sigor — «победа»	<i>Seward</i> (<i>Siward</i>), <i>Sewell, Siegfried, Siegmund</i>
• <i>-stan</i>	< др.-англ. stān — «камень»	<i>Athelstan, Dunstan, Wulfstan, Wystan</i>
• <i>-wald-</i> (<i>wal-</i>), <i>-old-</i> (<i>-ald</i>)	< др.-англ. wealdan (двн. waltan) — «править (власть)»	<i>Waldermar, Walter, Oswald, Berthold, Reynold</i> (<i>Reginald</i>), <i>Harold, Roald</i>

Маркер	Этимологический апеллятив	Примеры имен
• <i>-ward (-ard)</i>	< др.-англ. <i>weard</i> — «страж, защитник»	<i>Edward, Hereward, Kennard, Millard, Seward, Steward, Willard</i>
• <i>wil(l)-</i>	< др.-англ. <i>will(a)</i> — «воля, желание»	<i>Willard, Wilbert, Wilbur, Wilfred, Wiliam, Wilmer</i>
• <i>-win- (-vin, -bin)</i>	< др.-англ. <i>wīne</i> — «друг»	<i>Winthrop, Winston, Arvin, Eldwin, Erwin, Godwin, Kelwin, Lubin, Oswin</i>
• <i>wulf- (ul-), -ulph (-olph)</i>	< др.-англ. <i>wulf</i> — «волк»	<i>Wulfstan, Ulrick, Adolph, Bardolph, Biddulph, Randolph, Rudolph</i>

В современном английском антропонимиконе существует еще одна группа двухкомпонентных имён, которые также восходят к германским основам, но при этом качественно существенно отличаются от приведенных выше. Это антропонимы, появившиеся в системе английских ЛИ позднее, начиная с VII века, когда начала развиваться фамильная система англичан как ответ на бурное развитие всех сфер жизнедеятельности общества и обусловленную этим необходимость дополнительной идентификации человека как члена современного ему социального коллектива [2, 7–8; 8, 7]. Во многих случаях фамилии (само слово *surname* образовано сложением двух основ: *super* + *name*, что означает «имя, дававшееся в дополнение к первому имени» [7, 29]), указывая на тип социально-юридических отношений именуемого ребенка или его родителей, их место проживания, род занятий или иные отличительные черты, функционировали самостоятельно и становились основами для образования ЛИ.

Анализ ЛИ германского происхождения, образованных от фамильных имён, показал, что *структурно* они могли быть и простыми и композитными. В *семантическом* плане специфика их состоит в том, что наиболее частотные в составе апеллятивных основ антропонимов этой группы элементы отсылают исследователя к совершенно иной, чем в рассмотренных выше именах, концептуальной сфере бытия социума — к сфере *онтологической*, т.е. к указанию на особенности окружающего человека природного мира, к сфере *материального* бытия человека в этом мире. При номинации именами данной группы на первый план выходят домены, обозначающие место жительства, социальный статус, этническую принадлежность или род занятий родителей нарекаемого именем ребенка. Так, Джордж, который жил неподалеку от рощи из ясеневых деревьев, был известен как *George atten asce / ash* (*atten* = *at the* перед гласной буквой), что позднее трансформировалось в ЛИ *Nash*, которым именовали сына Джорджа [7, 30]. А называя мальчика, например, *Marmion* («тот, кто живет у озера, пруда»), *Manley* («тот, кто живет у луга, находящегося в общем пользовании»), *Denton* («тот, кто живет в городе, расположенном в долине»), *Atwell* («тот, кто живет у колодца»), *Vance* («житель у болот»), *Calvert* («пастух телят»), *Calderon* («тот, кто изготавливает котлы»), *Millard* («мельник»), *Walcot* («хижина валлийца — древнего бритта»), *Charlton* («город, поселение свободного человека — керла»), *Eyre* («наследник»), *Nevin(s)* («племянник»), *Haldane* («полудатчанин»), *Scot* («шотландец»), родители в имени ребенка отражали реалии своей повседневной жизни, составлявшие их главную заботу.

Семантика апеллятивных основ антропонимов данной группы содержит также отдельные ЛИ родителей ребенка, некоторые из которых указывают на личностные качества их обладателей. Так, интерпретация имени *Hastings* — «сын человека, по имени Хаста» — даёт возможность установить личность самого имядателя, поскольку др.-англ. имя *Hæsta* восходит к апеллятиву *hæst* — «яростный, вспыльчивый». Имя *Graham* — двухкомпонентный антропоним со значением «дом, жилище человека, по имени Гранта», где *Granta* — ЛИ со значением «ворчун» или «зубоскал». Имя *Washington* этимологически складывается из компонентов *Wassa* (личное имя) + *tūn* (город, поселение), при этом ЛИ представляет собой уменьшительно-ласкательную форму др.-англ. существительного *hunt* — «охота» (< др.-англ. *huntian* — «охотиться»).

В доказательство высказанных предположений ниже (см. табл. 2) мы приводим список наиболее частотных элементов, встречающихся в современных английских антропонимах, которые генетически восходят к фамилиям или топонимическим обозначениям (в рамках предлагаемого исследования имена такого типа мы определяем как «бытовые»). Данные элементы сигнализируют, с одной стороны, о принадлежности носителя имени и его родителей к низшим социальным слоям общества, с другой — служат своеобразными временными маркерами, указывая на то, что эти антропонимы появились в английской антропонимической системе после VII века.

МАРКЕРЫ «БЫТОВЫХ» АНТРОПОНИМОВ ГЕРМАНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Маркер	Этимологический апеллятив	Примеры имен
• <i>-ay, -ey, -y</i>	< др.-англ. ī(e)g — «остров»	<i>Lindsey, Ramsay (Ramsey), Rodney, Whitney, Brady</i>
• <i>-by</i>	< др.-англ. bī — «рядом, близко»	<i>Crosby, Digby, Kirby, Selby, Willoughby</i>
• <i>-dal-, -tal-</i>	< др.-англ. dæl — «долина»	<i>Dallas, Dalton, Talbot, Kendal(l)</i>
• <i>-den-</i>	< др.-англ. denu — «долина»	<i>Denton, Denham</i>
• <i>-dun-, -don</i>	< др.-англ. dūn — «холм»	<i>Dunstan, Gordon, Langdon, Lyndon, Sheldon</i>
• <i>-ford</i>	< др.-англ. ford — «брод»	<i>Bradford, Clifford, Crawford, Radford, Walford</i>
• <i>-ham-</i>	< др.-англ. hām — «дом, поместье»	<i>Hamlet, Hamlin, Hammond, Denham, Graham, Grasham, Isham, Wyndham</i>
• <i>-land</i>	< др.-англ. land (двн. lant) — «земля, страна»	<i>Cleveland, Harland, Garland, Leland, Roland</i>
• <i>-lay (-ley), -lee</i>	< др.-англ. lēa(h) — «луг»	<i>Ashley, Berkley, Beverl(e)y, Bradley, Burley (Burleigh), Stanley, Wesley, Yardley</i>
• <i>-mor- (mos-), -rom-</i>	< др.-англ. mōr — «торфяное болото, торфяник»	<i>Morley, Morton, Mostyn, Romney</i>
• <i>-stan-</i>	< др.-англ. stān — «камень»	<i>Stanfield, Stanford, Stanley, Stanton</i>
• <i>-ton</i>	< др.-англ. tūn — «поселение, город»	<i>Appleton, Branton, Houston, Merton, Norton, Stanton, Winston</i>
• <i>-throp</i>	< др.-англ. ðorp — «деревня, хутор»	<i>Lathrop, Winthrop</i>
• <i>-well</i>	< др.-англ. wella — «колодец»	<i>Atwell, Bramwell, Maxwell, Rockwell</i>
• <i>-wood-</i>	< др.-англ. wi(o)du, wudu — «лес»	<i>Woodrow, Atwood, Heywood, Norwood, Sherwood</i>
• <i>-worth</i>	< др.-англ. worð — «дом, усадьба»	<i>El(l)sworth, Wadsworth</i>

Подводя итог всему сказанному выше, подчеркнём следующий момент. Признание того факта, что всякая языковая единица несёт в себе информацию не только о языковой, но и о внеязыковой действительности, об индивидуальном восприятии внешнего мира, позволяет утверждать, что многие слова в лексиконе невозможно проанализировать без обращения к экстралингвистическим фактам. Для их понимания необходимо располагать знаниями о том широком (социокультурном) контексте, в котором происходит их формирование и функционирование. Ономастическая лексика в целом и антропонимы как один из её разрядов относятся к данной группе слов в силу того, что их семантическая структура тесно связана со структурой внеязыковой среды. Анализ одной из подсистем английского ономастического пространства позволил сделать вывод о том, что современные имена, восходящие к германским основам, как структурно простые (односоставные), так и сложные (двухкомпонентные), на уровне холистического слоя их плана выражения представляют собой целостные образования, каждое из которых, будучи членимым и анализируемым на уровне его текстологических (структурных и семантических) связей, обладают собственным единым значением, поскольку идентифицирует нарекаемого данным именем индивида как члена определенного социального сообщества и сигнализирует о включённости его в сферу ограниченной временными и социальными рамками общественно обусловленной деятельности членов этого сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межязыковая коммуникация): дис... д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 / Ольга Петровна Воробьева. — М., 1993. — 382 с.
2. Гусынина Е.Б. Становление английской фамильной системы (По материалам источников VII—XVII в.в.): автореф ... дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Е.Б. Гусынина. — Л., 1982. — 18 с.

3. Лотман Ю.М. Миф — имя — культура / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Труды по знаковым системам: Учен. зап. / Тартуский гос. ун-т. — 1973. — Вып. 308. — Т. VI. — С. 282—306.
4. Сватко Ю.И. Мир имени: явленность смысла (Ещё одна попытка осмысления философии имени) / Ю.И. Сватко // Руденко Д.И., Сватко Ю.И. Философия имени: в поисках новых пространств. — Харьков: Око, 1993. — С. 3—68.
5. Топорова Т.В. Культура в «зеркале языка»: Древнегерманские двучленные имена собственные / Татьяна Владимировна Топорова. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 253 с.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

6. Cottle B. The Penguin Dictionary of Surnames / Basil Cottle. — Harmondsworth (Middl'x): Penguin, 1969. — 334 p.
7. Nurnberg M., Rosenblum M. What to Name Your Baby. The Meaning and Story of Names / Maxwell Nurnberg, Morris Rosenblum. — New York: Macmillan Publishing Co., 1978. — 349 p.

У статті лінгвістичний статус власної назви обґрунтовується у термінах понять когнітивної науки та лінгвокультурології. На основі інтерпретації семантичної структури апелювативів сучасних англійських імен германського походження доводиться думка про текстову природу оніма. Антропонім як згорнутий національно-культурний текст аналізується на рівні текстonomічних зв'язків між його компонентами, пов'язаними внутрішніми відносинами в межах холистичного утворення.

Ключові слова: власна назва, антропонім, згорнутий національно-культурний текст, холистичний рівень, текстonomічні відносини.

The article focuses on the problem of ontological status of a proper name, the latter treated in terms of the basic concepts of cognitive science and culture studies. The basis for considering onyms as condensed ethnic-cultural texts is illustrated by means of interpreting linguistic and cultural potential encoded in semantic structure of the appellatives of modern English personal names of Germanic origin. The paper considers the names under study as holistic unities which are analysed with respect to internal structural and semantic relationships between their elements.

Key words: proper name, anthroponym, condensed ethnic-cultural text, holistic layer, textonomic relationships.

УДК 811.111

АПЛІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В ЛІНГВІСТИЦІ

Домброван Т.І.,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті визначається місце синергетики у парадигмальному просторі сучасної науки, розглядаються можливості застосування до філологічних студій понятійного апарату і методологічних принципів дослідження, запропонованих синергетикою. Окреслюється проблемне поле лінгвістичної синергетики, наводиться огляд основних фундаментальних праць у цій галузі та намічаються перспективи подальших розвідок.

Ключові слова: наукова парадигма, синергетика, лінгвосинергетика.

*Час від часу слід виходити зі звичних русел мислення,
щоб стати спроможним знайти новий шлях
наукового або художнього пошуку [9, 226]*

Сучасна наука характеризується розмаїттям методологічних підходів до вивчення свого об'єкта, розширенням спектра дослідження, введенням нових понять та розробкою нових методів аналізу. Не стоїть осторонь і лінгвістика. Наука про мову поволі виходить зі стану методологічної кризи [22, 10], у якій вона опинилася наприкінці ХХ ст.

Відмінною рисою нинішнього розвитку лінгвістики є міждисциплінарність як прагнення до інтеграції досвіду різних галузей, розширення понятійного апарату, перегляд старих проблем у новому ракурсі, результатом чого стало виникнення і подальший стрімкий розвиток так званих маргінальних наук, як-то соціолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвосинергетика тощо. «Фокус дослідницьких інтересів закономірно зміщується з вивченого центру до проблемної периферії та закріплюється на стику галузей наукового знання, <...> де процес міждисциплінарного синтезу та симбіозу продовжується» [7, 64]. Міждисциплінарність є виявом методологічного принципу експансіонізму, який полягає у «прагненні розширити галузі лінгвістичних досліджень, появи виходів до інших наук, активному використанні доробку культурології, біології, соціології, антропології, етнології, психології, нейронауки тощо» [16, 11].

За словами І.Г. Кошевої [10, 4], переживаючи зараз новий період творчого розквіту, лінгвістика потребує нових форм систематизації та викладення своїх основ. Такими формами, на нашу думку, може збагатити лінгвістику нова наукова парадигма — синергетична.

Під науковою парадигмою Т. Кун [12, 11] розумів загально визнані наукові досягнення, які протягом певного часу надають науковому товариству модель постановки проблем і їх вирішення. Проте з часом і в результаті широкого використання у спеціальній літературі поняття «наукова парадигма» розширило своє значення і тепер, за спостереженнями О.О. Селіванової [22, 14], воно об'єднує: 1) спосіб пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках; 2) представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (дескриптивістська, генеративна парадигма в мовознавстві); 3) зразки наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (європейська, азіатська або західна, східна наукова парадигма; американська, європейська, радянська наукова парадигма і т.ін.). Зазначимо, що найпоширенішим у сучасній лінгвістиці є розуміння наукової парадигми як сукупності принципів дослідження, що відповідають певній домінуючій теорії або системі поглядів на об'єкт аналізу.

Погляди змінюються, насамперед, під впливом значних досягнень та відкриттів у природознавчих науках. Так, протягом останнього століття наукова картина світу зазнала якісних змін завдяки низці відкриттів у фізиці та хімії, що спричинило методологічний перехід від детермінізму до квантової механіки, а потім до еволюційно-синергетичної концепції [див.: 1; 3; 13; 18; 25].

Ретроспективний погляд на історію мовознавства дозволяє говорити про те, що наука про мову також знаходиться у постійному пошуку все більш досконалих методів дослідження свого об'єкта.

На думку М.В. Піменової [16, 8], у лінгвістиці виокремлюють такі три наукові парадигми: порівняльно-історичну, системно-структурну й антропоцентричну. Уважаємо за необхідне додати до цього переліку функціональну, комунікативно-прагматичну та когнітивну наукові парадигми. У цьому контексті зазначимо, що антропоцентризм, за О.С. Кубряковою [11, 207], є одним із загальних методологічних принципів сучасного мовознавства, а тому ми не схильні переміщувати методологічний принцип у ранг наукової парадигми. Проте це наша особиста думка.

Названі наукові парадигми утворюють послідовний ряд тільки за хронологією виникнення. Не є коректним розуміння «зміни» парадигм як переключення з однієї домінанти на зовсім іншу або як відмову від «старих» поглядів і переконань та «початок з чистого аркуша». Ми не можемо повністю погодитися і з твердженням П. Серіо [цит. за: 16, 8] про те, що наукові парадигми «накладаються і співіснують, ігноруючи одна одну». Уважаємо, що парадигмальний простір науки не потрібно сприймати як щось багатошарове чи слоїсте, скоріше, це *переплетення* методологій та світобачень. Не зовсім коректно вести мову і про «ігнорування»: загальновідомо, що наука — кумулятивна, наше знання про світ взагалі й про об'єкт дослідження зокрема не формується в інформативному вакуумі. Виникнення наукових парадигм як певних підходів до вивчення об'єкта з використанням спеціальної категоріальної сітки спричинене, на наше глибоке переконання, зміщенням фокусу дослідження, постановкою та вирішенням нових дослідницьких завдань. Іншими словами, сучасний стан мовознавства характеризує поліпарадигматичність — наукові парадигми виникають і співіснують, не заперечуючи одна одну, а взаємозбагачуючи.

Останнім часом як у галузі природознавчих, так і в галузі гуманітарних наук, включаючи мовознавство, все частіше говорять про синергетичну (або еволюційно-синергетичну) наукову парадигму, виникнення якої було закладене значними досягненнями у так званих «точних» науках у другій половині ХХ ст. У центрі уваги синергетики знаходяться складні відкриті динамічні системи, предметом дослідження виступають закономірності виникнення, самоорганізації та функціонування цих систем у режимах «із загостренням». Категорійний апарат синергетики включає такі поняття, як *нелінійність*, *нерівноважність*, *порядок*, *хаос*, *біфуркація*, *флуктуація*, *аттрактор*, *фрактал*, *самоорганізація складних систем* та деякі інші.

Синергетика не є чимось принципово новим, революційним у науці. Ми приєднуємось до думки тих науковців [1; 20; 25], які розглядають синергетику як новий напрям системних досліджень, як черговий етап у розвитку теорії систем, що спрямований на розкриття природи мінливості, виявлення механізмів переходу системи в якісно новий стан, «розпакування» поняття «діалектичного стрибка» в еволюційному розвитку системи.

Методологічні принципи синергетики, вперше викладені у 1995 р. В.Г. Будановим і його колегами [2; 5], включають два структурні принципи Буття (гомеостатичність та ієрархічність) і п'ять принципів Становлення (нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархічність і спостереження). Якщо принципи Буття описують фазу «порядку», стабільного функціонування системи, то принципи Становлення характеризують фазу трансформації, оновлення системи, проходження нею певних етапів на шляху до «нового порядку». Вищезазначені принципи були успішно застосовані в гуманітарних науках і надали нового імпульсу дослідженням у галузі соціології, історії, психології, економіки тощо. Використання синергетичного підходу виявилось плідним і для лінгвістики. Зараз виокремлюється один із перспективних напрямів міждисциплінарного дослідження різних аспектів функціонування мови — лінгвістична синергетика, або лінгвосинергетика.

Мета цієї статті — окреслити аплікативний потенціал синергетичної парадигми у мовознавстві. **Актуальність** дослідження вбачаємо у нагрілій необхідності побудови моделі мови як відкритої динамічної системи та включення до категоріальної сітки лінгвістики основних понять і термінів синергетики. Теоретичним підґрунтям нашої роботи служать праці сучасних науковців: філософів В.І. Аршинова, В.Г. Буданова, О.М. Князевої та ін., фізиків Б.П. Безручка, С.П. Курдюмова, Д.І. Трубецькова та ін., математиків Г.Г. Малінецького, О.Б. Потапова, а також філологів Р.Г. Піотровського, І.А. Герман, Л.С. Піхтовнікової, В.А. Піщальникової, Є.В. Пономаренко та небагатьох інших дослідників, які вже зробили перші спроби залучення нового категоріального апарату до вивчення мови.

Концептуальну базу лінгвосинергетики як окремого інтегративного напрямку лінгвістичних студій складають основні методологічні принципи філософії, лінгвістики і синергетики. Із позицій останньої, мова розглядається як складна відкрита нелінійна еволюційна система, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму), перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги і має регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи [22, 34; 17; 18].

На відміну від традиційної лінгвістики, яка в межах структурно-системної парадигми досить детально описала «стійкі» стани мовної системи, лінгвосинергетика звертає увагу на ситуації так званого фазового переходу — переорганізації та перебудови системи, що зумовлені впливом зовнішніх чинників. Іншими словами, сутність синергетичної парадигми в лінгвістиці полягає у пошуку прихованих від безпосереднього спостереження механізмів самоорганізації та саморозвитку систем мови й мовлення [17].

Аналізуючи перші результати, отримані лінгвосинергетикою, Р.Г. Піотровський звертає увагу на ті сфери мовленнєво-розумової діяльності, які у перспективі можуть служити матеріалом для вивчення внутрішніх механізмів самоорганізації та саморозвитку [18]. Учений прогнозує, що синергетика мовних парадигм буде відрізнятися від мовленнєвої або текстової синергетики, і зазначає, що синергетичний феномен можна спостерігати при порівнянні ентропійних характеристик текстів різних жанрів, при дослідженні ідіолекту, включаючи різноманітні патології індивідуального мовлення, при вивченні процесів креолізації тощо.

Отже, попередній обрис проблемного (топікального) поля лінгвістичної синергетики може бути представлений у вигляді схеми:

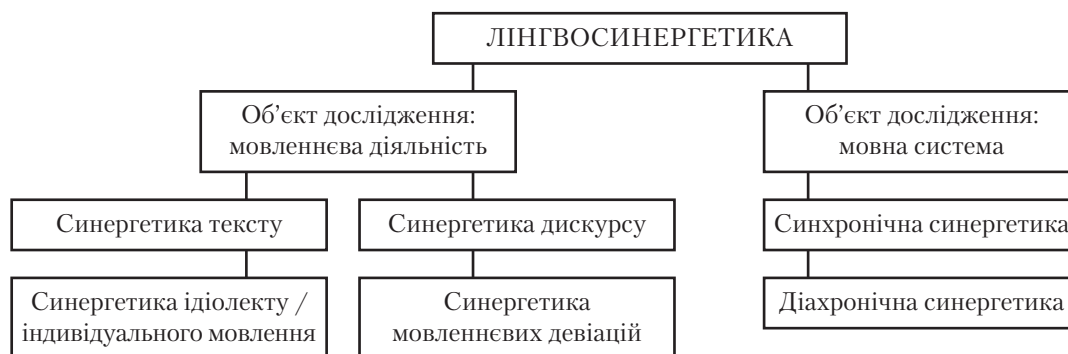

Схема 1. Топікальний простір лінгвістичної синергетики

Звичайно, що у схемі неможливо відтворити всі аспекти досліджень. Так, жоден із напрямів не є гомогенним і при залученні додаткових критеріїв класифікації може бути далі поділений на більш деталізовані групи і підгрупи.

Огляд спеціальної літератури за останнє п'ятиріччя свідчить про активізацію досліджень у галузі синергетики тексту. Саме текст, за К.І. Белоусовим [4, с.4], виступає полігоном для апробації численних мовознавчих концепцій та напрямків, а тому стає можливим не тільки урівноважити відцентрові сили, чинні в науці про мову, але й здійснити синтез різнорідного, на перший погляд, різноприродного знання. Г.Г. Москальчук [14] розглядає структуру тексту як синергетичний процес, виділяє елементи його структурної організації і досліджує структурну гармонію художнього тексту. Текст із позицій синергетики розглядають також О.І. Глазунова [8], В.А. Піщальникова, І.А. Герман [20] та ін.

Серед досліджень синергетики дискурсу необхідно назвати праці М.Ф. Алефіренка, О.Ю. Муратової, Л.С. Піхтовнікової, Є.В. Пономаренко. Так, наприклад, Є.В. Пономаренко доходить висновку, що «комбінований системний аналіз функціональної перспективи англійського ділового дискурсу (відтворюваної у структурних, семантичних, лексичних, прагматичних властивостях) викриває різнобічну, когерентну, сумісну – синергійну – взаємодію елементів дискурсу, яка формує його загальний функціональний простір» [21, 69–70].

Лінгвістична синергетика ідіолекту українського письменника Є. Маланюка стала об'єктом вивчення для О.О. Семенець. На основі синтезу ідей синергетики, традиційної лінгвістики (в її межах – фоностилістики, лексичної семантики, функціональної граматики, семантичного синтаксису), а також філософії мови, модальної логіки і лінгвосеміотики дослідниця розглядає закономірності формування ідіостилу письменника [23].

Синергетика мовленнєвих девіацій широко досліджується в межах психіатричної лінгвістики. Так, наприклад, за результатами лінгвістичного, статистичного та інформаційно-семіотичного вивчення патологічних текстів, отриманих від психічно хворих людей, пропонується типологія мовленнєво-розумових розладів [15].

Звернення до синергетики у процесі дослідження мовної системи є цілком виправданим, адже воно зумовлене ознаками мови як динамічної, складно організованої, когерентної системи. Розподіл на синхронічну синергетику і діахронічну синергетику (див. *схему 1*) має умовний характер, оскільки мовна система завжди рухома. Розведення синхронного і діахронного підходів передбачає лише тимчасове виокремлення вивчення мови у стані рухомої рівноваги (синхронія) та у стані міжфазового переходу та / або режимів «із загостренням», які спричиняють якісні зміни в організації та функціонуванні мови (діахронія).

Синхронія та діахронія являють собою дві невід'ємні площини дослідницького процесу, й, мабуть, неможливо віддати перевагу одній з цих площин. Вони перебувають у відношеннях комплементарності, повного доповнення (так би мовити, лінгвістичні «інь і ян»), оскільки дуже важливим є знання сучасного стану досліджуваної системи або її фрагмента (назвемо це «знанням ушир»). Проте не менш суттєвим видається проникнення в історію становлення і змін системи, вияв закономірностей її організації, пояснення її «поведінки» на тому чи іншому етапі існування, окреслення тенденцій і можливих шляхів розвитку на майбутнє (назвемо це «знанням вглиб»). На нашу думку, діахронію можна уявити у вигляді парадигми синхронічних різночасових зрізів, своєрідним генеалогічним деревом станів системи, в якому гілки виступають траєкторіями руху системи, а місця відгалуження – точками біфуркацій, у яких система знаходилась перед вирішальним для неї на той момент вибором подальшого розвитку.

Дослідження мови як синергетичної системи, на жаль, залишається поза увагою широкого кола лінгвістів. Більш того, як констатує М.Г. Сенів [24, 181], протягом останніх десятиріч основна увага в мовознавчих дослідженнях приділялась синхронному опису явищ, унаслідок чого діахронний аспект відійшов на другий план. Проте, відомо, що «найповніше розкриття перебігу змін у будь-якій мові з погляду джерел, процесів і механізму переходу можливе тільки шляхом зіставлення декількох її станів, а не початкової і кінцевої точок трансформації. <...> Особливий інтерес і актуальність мають причини, умови і наслідки змін, а також численні перехідні процеси, градаційні простори, зони і механізми, завдяки наявності і дії яких при безперервному оновленні структурних елементів мови і їх відношень на всіх рівнях зберігається наступність ближчих відрізків її історії» [там само]. Перспективним, на думку І.Р. Бунятової [6, 8], видається встановлення кореляції внутрішньо- та зовнішньомовних чинників і аналіз із цих позицій відповідних зрушень, які відбувалися в системі мови на різних етапах її розвитку.

Отже, залучення категоріального апарату синергетики до розгляду проблем мовної (і мовленнєвої) організації видається актуальним, оскільки відкриває перед дослідником нові можливості опису «звичного» об'єкта аналізу іншою метомовою. Міждисциплінарна за природою, синергетика

виступає у ролі «каталізатора, який не замінює самі базові дисципліни <...>, але який стимулює, прискорює їх власний розвиток, збагачує “генофонд” їх уявлень та ідей» [9, 73–74]. Лінгвосинергетика пропонує нову метамову для опису і новий ракурс аналізу та моделювання процесів, які відбуваються в мовній системі, розширює «віконця» нашого знання і виводить на нові орбіти крос-дисциплінарного полілогу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аршинов В.И. Синергетика как инструмент формирования новой картины мира / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов // Человек, наука, цивилизация: К 70-летию акад. В.С. Степина; отв. ред. И.Т. Кавсин. — М., 2004. — С. 428–463.
2. Аршинов В.И. Принципы процессов становления в синергетике / В.И. Аршинов, В.Г. Буданов, В.Э. Войцехович // Тр. XI Междунар. конф. «Логика, методология, философия науки». — Т. VII. — М.-Обнинск, 1995. — С. 3–7.
3. Безручко Б.П. Путь в синергетику: Экскурс в десяти лекциях / Б.П. Безручко, А.А. Короновский, Д.И. Трубецков, А.Е. Храмов; предисл. С. Мирова, Г. Малинецкого. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. — 304 с. (Сер. «Синергетика: от прошлого к будущему»).
4. Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме: [монография] / К.И. Белоусов. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2008. — 248 с. (Синергетика в гуманитарных науках).
5. Буданов В.Г. О методологии синергетики / В.Г. Буданов // Вопр. философии. — 2006. — №5. — С. 79–94.
6. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.): [монографія] / І.Р. Буніятова. — К.: ВЦ КНЛУ, 2003. — 327 с.
7. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. — 2001. — №1. — С. 64–72.
8. Глазунова О.И. Синергетика творчества: Опыт анализа художественного текста / О.И. Глазунова. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 344 с. (Сер. «Синергетика: от прошлого к будущему».)
9. Князева Е.Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов; вступ. ст. Г.Г. Малинецкого. — М.: КомКнига, 2011. — 272 с. (Сер. «Синергетика: от прошлого к будущему».)
10. Кошева И.Г. Проблемы языкознания и теории английского языка: Принципы языковой интеграции. Теоретический курс / И.Г. Кошева. — Изд. 2-е, доп. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 152 с.
11. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. — М.: ИНИОН РАН, 1995. — С. 144–238.
12. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; [пер. с англ. И.З. Налетова] / общ. ред. и послесл. С.Р. Микулинского и Л.А. Марковой. — М.: Прогресс, 1977. — 300 с.
13. Малинецкий Г.Г. Математические основы синергетики. Хаос, структуры, вычислительный эксперимент / Г.Г. Малинецкий. — Изд. 7-е. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 312 с. (Сер. «Синергетика: от прошлого к будущему».)
14. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс: [монография] / Г.Г. Москальчук. — М.: Едиториал УРСС, 2010. — 296 с. (Сер. «Синергетика в гуманитарных науках».)
15. Пашковский В.Э. Психиатрическая лингвистика / В.Э. Пашковский, В.Р. Пиотровская, Р.Г. Пиотровский. — М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2013. — 168 с.
16. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение: [учеб. пособ.] / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. — М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. — 176 с.
17. Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г. Пиотровский // Научно-техническая информация. — Сер. 2 «Информационные процессы и системы». — 1996. — №12. — С. 1–12.
18. Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. — СПб.: Филол. фак-т СПб.ГУ, 2006. — 160 с.
19. Піхтовнікова Л.С. Стилїстика і синергетика дискурсу / Л.С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / під загальн. ред. Шевченко І.С. — Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. — С. 29–35.
20. Пищальникова В.А. Лингвосинергетика как методологическая основа исследования текста / В.А. Пищальникова, И.А. Герман // Человек — коммуникация — текст. — Вып. 4 / под ред. А.А. Чувакина. — Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. — С. 29–40.
21. Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): [монография] / Е.В. Пономаренко. — М.: МГИМО-Университет, 2010. — 151 с.

22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
23. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова : [монографія] / О.О. Семенець. — Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. — 338 с.
24. Сенів М.Г. Деякі аспекти становлення прийменникової системи у контексті створення теоретичної граматики класичних мов / М.Г. Сенів // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. — №6. — Кн. 2. — К. : Прайм-М, 2002. — С. 174—186.
25. Степин В.С. Саморозвиваючі системи і постнекласическа раціональність / В.С. Степин // Вопр. філософії. — 2003. — №8. — С. 5—15.

В статье определяется место синергетики в парадигмальном пространстве современной науки. Рассматриваются возможности применения в филологических студиях понятийного аппарата и методологических установок исследования, предлагаемых синергетикой. Очерчивается проблемное поле лингвистической синергетики, приводится обзор фундаментальных трудов в этой области и намечаются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: научная парадигма, синергетика, лингвосинергетика.

In the article, synergetics is positioned as a novel research paradigm. Special focus is laid on application potential of the synergetic approach to dynamic systems in linguistic research. Language is considered as a non-linear and self-organized complex dynamic system. The problematic space of linguistic synergetics is outlined. It is argued that application of synergetic methodology will cast light on longstanding issues of language functioning and development.

Key words: scientific paradigm, synergetics, linguistic synergetics.

УДК 811.11 37 "7/12"

ВЕРБАЛІЗАТОРИ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МАГІЧНИХ ТЕХНІК ПРИ ПРОРОКУВАННІ ДОЛІ

Троць О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

*У розвідці на основі лінгвокультурологічного підходу здійснюється аналіз давньогерманських магічних технік при пророкуванні долі у давньогерманських манускриптах. Магічні техніки, які практикували жінки, були представлені у давніх текстах лексемами *seiðr*, *spá* (*sprae*), *galdr* (ворожіння). Етимологія наведених лексем підтверджує факт існування детермінованого зв'язку між формою та значенням цих слів. Магічні техніки допомагали жінкам-пророчицям віщувати долю, майбутні події або накладати магічні чари.*

Ключові слова: вербалізатор, давньогерманські магічні техніки, доля, етимологія, жінка-пророчиця, лінгвокультурологія.

Магічні техніки та сакральні феномени вже тривалий час привертають увагу як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. **Актуальним** на сьогоднішній день виявляється їх вивчення у термінах лінгвокультурологічної теорії, що дозволяє розглядати мовні знаки, які репрезентували ці поняття у давньогерманських текстах, крізь культурологічну призму. Попри досить широке висвітлення даної проблематики відомими лінгвістами, існує певна лакуна у дослідженні використовуваних жінками-пророчицями давньогерманських магічних технік, які дозволяли їм пророкувати майбутнє, відкривати *долю* людини або накладати чари.

Метою нашого дослідження є аналіз мовних та позамовних фактів, які дозволяють розкрити зміст давньогерманських магічних технік, які жінки-пророчиці використовували для віщування *долі* або ворожіння. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких **завдань**: розглянути лексеми, що вживалися на позначення давньогерманських магічних технік; виокремити у давньогерманських текстах імена жінок-пророчиць та проаналізувати їх; висвітлити етимологію лексем, що стосуються магічних технік.

Матеріалом слугують лексичні одиниці, вибрані з давньогерманських писемних пам'яток.

Згідно з уявленнями, що побутували у давньогерманському суспільстві в епоху Раннього середньовіччя, деякі жінки були наділені особливою магічною силою, тому представниці прекрасної статі користувалися неабиякою владою та шаною у давніх германців, на відміну від жінок інших племен. Ці «священні людські створіння» володіли знаннями, які допомагали їм відкривати *долю* людини та накладати магічні чари. Процес передбачення *доли*, ворожіння у давньогерманських манускриптах позначався лексемами: двн.-ісл. *seid, seiðr* (чари; ворожіння; магічне закляття) [10, 353] або двн.-ісл. *galdrar, galðrar* (ворожіння; чаклунство) (= множина від двн.-ісл. *galdr, galðr* (магічна пісня)) [10, 158]; пор., також: двн.-англ. *gealdor* або *galdor* та двн.-в.-нім. *Galstar* (ворожіння, магія) [8, 365]. У давньоісландській мові є навіть слово, в якому інтегровано ці дві лексеми — *seiðgaldr* — (магічне закляття) [10, 353]. Приклади, вибрані з давньогерманських манускриптів, є ілюстрацією вживання цих лексем у тексті:

— двн.-ісл.: *Þau bjuggust svá við, at seiðr skyldi fram fara um nóttina eptir* [13, 2] — «Він домовився з нею, що вночі вона буде ворожити»;

— двн.-англ.: *Be ðam gealdre* [8, p. 365] — «За допомогою ворожіння»;

— двн.-англ.: *eacencraeftig, iumonna gold galdre bewunden* [8, 3051–3052] — «Золото того чоловіка було під магічними чарами».

Давньоісландський іменник *seiðr*, за однією з етимологічних гіпотез, буквально означає «кипіння, булькотіння», що свідчить про зв'язки цієї практики з шаманізмом та іншими формами примітивної магії. Під *кипінням* тут варто розуміти спеціальний психологічний стан *зміненої свідомості*, якого мала досягти пророчиця під час ворожіння [7, 134–156]. Згідно з іншою гіпотезою іменник *seiðr* має спільний корінь із двн.-англ. дієсловом *sittan* (сидіти) (пор.: гот. *sitan*; двн.-сакс. *sittian*; двн.-фриз. *sitta*; двн.-в.-нім. *sizzan*; двн.-ісл. *sitja*) [2, 97]. Зв'язок цих лексем пояснюється тим фактом, що під час магічного сеансу чаклунка *seiðr* сиділа на підвищенні — *seið-hjallr* (букв. — підмостки; ешафот).

Під час *seiðr* пророчиця перебувала в стані магічного трансу, який і дозволяв робити передбачення. Мистецтво *seiðr* було мистецтвом одиначок, самітниць. Чаклунки-*seiðr* не складали магічної спільноти, не збиралися разом на зразок шабашу відьом, який характерний для інших індоєвропейських традицій, хоча під час ворожіння їм іноді асистували дівчата, які співом ритуальних пісень допомагали сейтконі увійти в стан трансу. Магію *seiðr* використовували також для того, щоб вплинути на свідомість людини, викликати забуття або жах, створити певну ілюзію [6, 313]. У давніх текстах цей стан носив назву *sjónhverfing* із значенням «галюцинація; запаморочення свідомості, викликане дією магічних чар» [10, 365]. Роль *seiðr* у створенні ілюзії добре задокументовано у давньоісландських сагах, до ворожки звертаються для того, щоб приховати людину від ворогів. Наприклад, у «Сазі про людей з піщаного берега» — *Eyrbyggja saga* (частина 20) — жінка, на ім'я Катла, яка добре розумілася на *seiðr*, у такий спосіб хотіла врятувати свого сина Ода від воїнів, які мали намір його вбити. За допомогою магії жінці вдавалося це зробити, і він був у безпеці, доки не з'явилася інша *seiðr* — чаклунка Гейрід — і не пододала чарів Катли:

— *Mun Geirriður tröllid þar komin og mun þá eigi sjónhverfingum einum mega við koma* [12, 20] — «Сюди прийшла троліха Гейрід, і тому буде неможливо врятуватися за допомогою магічних чарів, ілюзії».

Континентальні германці також практикували магію, але слова, споріднені з двн.-ісл. *seiðr*, вживалися ними у контексті, де йшлося про магію ельфів, пор.: *ælfisiden* (чари ельфів; жах) [3, 117–130]. Наприклад:

— двн.-англ. *Dis is se hālgā draenc wið ælfisidene* [8, 115] — «це святий наній проти чарів ельфів».

Етимологія двн.-ісл. *galdrar, galðrar* та двн.-англ. *gealdor, galdor* є більш прозорою. Ці іменники утворилися від двн.-англ. сильного дієслова *gellan, giellan* (кричати, співати) та, відповідно, від двн.-ісл. дієслова *galla*. Названі лексеми походять від прагерманської основи **gelnanan* < і.-е. **ghel-* із тим же значенням [9]. На нашу думку, вибір саме лексем *galdrar, galðrar* (=двн.-ісл.) та *gealdor, galdor* (двн.-англ.) на позначення магічної техніки був також не довільним, а детермінованим специфічним характером магічної процедури, як і у випадку з *seiðr*, адже під час ворожіння жінка-пророчиця мала перебувати в стані трансу, який можна було викликати за допомогою магічної пісні або монотонного виголошення окремих звуків. Підтвердженням цієї гіпотези є ритуал ворожіння, опис якого буде наведений нами далі.

Слова на позначення давніх магічних технік не вийшли з часом із ужитку, а збереглися і донині. Наприклад, у сучасних германських мовах лексема *seith* або *seid* позначає різновид північної магії, відомий як «техніка» або «магія сейту». Сучасні німецькі іменники *Galsterei* (ворожіння) та *Galsterweib* (відьма) походять від двн.-в.-нім. *Galstar* (ворожіння, магія). Сучасне англійське дієслово *to yell* (кричати) та ісландське *að gala* з тим же значенням етимологічно пов'язані з двн.-англ. *gealdor, galdor* та двн.-ісл. *galdrar, galðrar* (ворожіння; чаклунство) [9].

Окрім наведених вище лексем, у давньоісландській традиції на позначення *ворожіння, віщування* вживався також іменник *spæ* або *spá*, і тому жінок, які використовували *техніку sne* та *техніку сейту*, називали, відповідно, спаконами та сейтконами (двн.-ісл. *spákona* та *seiðkona*). Давньоісландська чаклунка *völva* (пор.: двн.-в.-нім. *völva, vala, wala* (провидиця, чаклунка)) також практикувала *spá*. Підтвердженням цього є назва однієї з пісень «Старшої Едди» — *Völuspá* (*völva* (чаклунка) + *spá* (віщування)) або назва однієї з частин давньоісландської саги «Про Оду Стрілу», пор.: *Völvan spáði Oddi* (чаклунка пророкує майбутнє Одові). Іменник *völva* має спільний корінь з двн.-ісл. іменником *völr* зі значенням «магічний жезл, ціпок», можливо, тому у давньоісландських текстах пророчиць переважно, зображають із ціпком у руці.

Варто також зазначити, що між давньоісландськими магічними техніками *seiðr* та *spæ* є певні відмінності. Зокрема, якщо іменник *seiðkona* вживався на позначення пророчиці, яка практикувала чорну магію (пор.: богиня Фрея із «Саги про Хедіна та Хьогні» накладає чари забуття на короля Хьогні, що спричинило жорстоку битву), то іменники *spákona, völva* в давньогерманських джерелах репрезентують чаклунок білої магії (пор.: пророкування Вольвою майбутніх подій із єдиної пісні «Віщування Вольви»). Всі три чаклунки віщували *долю*, але для цього сейтконі необхідно було викликати магічних духів, які розкривали їй майбутнє, тоді як спакона та вольва самі були наділені необхідними для цього таємними знаннями. Проте різниця між ними у пізніших давньоісландських текстах нівелюється, і дві назви вживаються як характеристики однієї особи, наділеної магічною силою, пор., наприклад:

— *Hún var völva ok seiðkona ok vissi fyrir óorðna hluti af fróðleik sínum* [13, 2] — «Вона була пророчиця та чаклунка і знала як минуле, так і теперішнє»;

— *Hon var spákona ok var kölluð lítilvölva* [11, 4] — «Вона була пророчиця, її називали малою вольвою».

Ворожінням переважно займалися жінки, яких називали по-різному, в залежності від назви магічної техніки, якою вони володіли, пор.: *völva; seiðkona; spákona, spádis, spákerling; galdrakind, galdrakona*. Проте і серед представників чоловічої статі були чаклуни, які в давньоісландській мові мають назви: *seiðmaðr, seiðskratti, seiðberendr* (мн.); *spámaðr; galdramaðr, galdraraumr, galdrasmidr*. Однак в епоху вікінгів двн.-ісл. іменник *seiðr* набирає забарвлення, що притаманне двн.-ісл. іменнику *ergi* (жінкуватість; слабкість; пасивна гомосексуальність), унаслідок того, що маніпуляційні здібності, необхідні для техніки ворожіння, суперечили рішучій, відкритій поведінці, властивій справжньому чоловіку. Згодом для характеристики нерішучої, пасивної, боязкої, підступної поведінки почали вживати двн.-ісл. прикметники *ragr* та *argr* (пор.: двн.-англ. *earh, earg*, двн.-в.-нім. *arg*).

Зазвичай пророчиці — це самотні літні жінки, які багато подорожують. По їхню допомогу звертаються у скрутні часи, прислухаючись до їхніх порад. У сазі «Про Еріка Рудого» розповідається про *Völva Þorbjörg*, яку було запрошено для того, щоб вона розкрила майбутнє жителям Гренландії, які потерпали від голоду. Як розповідає сага, чаклунка *Þorbjörg* з'явилася ввечері, на ній був довгий темний плащ, прикрашений дорогоцінними каменями. У руці вона тримала традиційну *stafr* (прядку, ціпок), також прикрашену коштовностями:

— *Þat var hátt Þorbjargar um vetrum, at hon fór at veizlum, ok buðu þeir menn henni mest heim, er forvitni var á at vita forlög sín eða árferð. En er hon kom um kveldit ok sá maðr, er móti henni var sendr; þá var hon svá búin, at hon hafði yfir sér tuglamöttul blán, ok var settr steinum allt í skaut ofan. Hon hafði á hálsi sér glerötur, lambskinnskofra svartan á höfði ok við innan kattarskinn hvít. Ok hon hafði staf í hendi* [11, 4] — «У Торбьйорп (пророчиці) була звичка відвідувати взимку звані обіди, її постійно запрошували до себе в гості ті, хто хотів дізнатися про свою долю. Коли вона прийшла ввечері з чоловіком, який її зустрів, на ній був синій плащ, зав'язаний спереду та прикрашений дорогоцінними камінцями. На її шиї висіло скляне намисто, на голові — чорна шапка з білого котячого хутра. У руці вона тримала прядку».

Подібний вигляд має і *seiðkona Heiðr* з іншої давньоісландської саги «Про Оду Стрілу». Її також запросили для того, щоб вона розкрила *долю*, пор.:

— *Hún fór á veizlur ok sagði mönnum fyrir um vetrarfar ok forlög sín* [13, 2] — «Усі люди запрошували її, щоб вона розповіла їм про їхню долю».

Коли пророчиця входила в дім, її приймали як поважного гостя та відводили для неї почесне місце, садили у високе крісло. Біля неї сиділи молоді жінки, які допомагали їй під час *seiðr*. Ворожіння було магічним ритуалом, який супроводжувався спеціальними піснями — *varðlokkur* (магічна пісня; чари) [10, 472] або вигуками — *seiðlaeti* (звуки, що виголошуються під час магічного ритуалу) [10, 353], потрібними для того, щоб увійти у стан трансу та викликати сили, до яких чаклунка хотіла звернутися:

— *Hon bað ok fá sér konur þær, er kynni fræði þat, sem til seiðsins þarf ok Varðlokur hétu* [11, 4] — «Вона попросила, щоб їй допомогли жінки, які знають пісню, необхідну для ворожіння, яку називають вардлок».

Найдавніші згадки про жінок-пророчиць зафіксовані у творах римських авторів, де розповідається про германське войовниче плем'я кімбрі. Чаклунок цього племені зображали літніми жінками в білому одязі. Приносячи в жертву військовополонених, вони розбризкували їхню кров і в такий спосіб віщували майбутні події. Ритуальні техніки із застосуванням крові жертви (двн.-ісл. *blót*, двн.-англ. *blót* (жертва)) у північних германців позначалися двн.-ісл. іменником *Blót* (жертвопринесення). Доказом того, що плем'я кімбрі практикувало *Blót* слугує також археологічна знахідка *Haraldskær Woman*, виявлена в Ютландії (Данія) у 1835 р. Тіло жінки покоїлося у торф'яному болоті і тому добре збереглося: скелет був майже неушкоджений, виявили залишки шкіри та внутрішніх органів. Учені на підставі проведених дослідів висунули гіпотезу, що цю жінку було принесено в жертву під час *Blót* [4, 125–186].

Язичницькі жертвопринесення *Blót* були явищем, поширеним не тільки у північних, а також і в континентальних германців. За язичницькими віруваннями кров мала магічну силу: чаклунки використовували її під час ворожіння. Зазвичай жертвами були тварини, свині та коні. Їхнє м'ясо готували у великих казанах, а кров розбризкували на статуї богів, на стіни, на всіх учасників цього ритуалу. Потім присутні збиралися на священну вечерю, як вони вважали, разом зі своїми богами. Приносячи жертви, давні германці намагалися схилити на свій бік богів, благаючи їх про добрий урожай, здоров'я, мир та злагоду. Північні германці святкували *Blót* три рази на рік: восени (у середині жовтня), взимку (у грудні) під час сонцестояння та навесні (у квітні) під час весняного рівнодення. В англосаксів ритуал жертвопринесення відбувався тільки один раз на рік, у визначений місяць, який мав назву *blótmónaðr* (двн.-англ. *blót* + *mynao* (місяць)). Цим місяцем був листопад — *Novembris*, бо саме в цей період вони запасалися харчами на зиму та пропонували в жертви багатьох тварин, яких вони тоді вбивали. У фрагменті з одного давньоанглійського тексту цей ритуал описаний так:

— *Se mónaðr is nemned on Léden Novembris, and on úre geþeóde blótmónaðr, forðon úre ylðran, ðá hý háðene wéron, on ðam mónþe hý bleóton á, ðæt is, ðæt hý betáhton and benémdon hyra deófolgyldum ða neát ða ðe hý woldon syllan* [8, 113] — «Цей місяць називають Новембрис латиною, нашою мовою це місяць, коли приносять жертви богам, тому що наші пращури, коли вони були язичниками, завжди приносили жертви в цей період, тобто вони дарували своїм ідолам домашню худобу жертв».

У цьому контексті особливої уваги заслуговує етимологія лексем, пов'язаних із ритуалом жертвопринесення. Назва ритуалу *Blót* — це двн.-ісл. іменник зі значенням (жертвопринесення, жертва; святкування під час жертвопринесення). Його відповідник є тільки у давньоанглійській мові: *blōt*, *geblōt* (жертвопринесення, жертва). Норвезький філолог Сорфус Буге у 1879 р. висунув гіпотезу, за якою найдавніше значення *Blót* (зібрання для магічних заклинань) етимологічно пов'язане з лат. *flamen* (з давнішої форми **flādmēn* — жрець). Обидві ці лексеми походять від і.-є. основи **bhlād-(s)men* (жрець) [9]. Етимологічно двн.-ісл. *Blót* є дериватом від двн.-ісл. дієслова *blóta* (приносити жертву богам, щоб схилити їх на свою користь). Його відповідники: гот. *blōtan*, двн.-англ. *blōtan*, двн.-в.-нім. *bl zan* або *pluozan*. Показовим є вживання цих дієслів у текстах, пор.:

— двн.-ісл.: *blóta til friðar, sigrs, langlífis, árs, byrjar* [10, 60] — «Принести в жертву задля миру, перемоги, довголіття, доброго врожаю та погожого вимру»;

— двн.-англ.: *Ða burhleode on Cartaina bleóton men hira godum* [8, 113] — «Жителі Карфагена приносили людей у жертву своїм богам».

Відголоски язичницького ритуалу жертвопринесення простежуються в сучасному англійському іменнику *blood* (кров) та дієслові *to bless* (благословляти, робити священним). Сучасне слово *blood* походить від двн.-англ. *blod* (кров) (пор.: двн.-фриз. *blod*, двн.-ісл. *blöð*, двн.-в.-нім. *bluot*, гот. *bloþ*), утворене від прагерманської основи **blodam* (кров, яку розбризкують на язичницьких жертвниках). Дериватом від германської основи **blodam* є прагерманське дієслово **blothisoian* (окропляти, позначати кров'ю), від якого походить сучасне дієслово *to bless* (двн.-англ. *bletsian*, *bledsian*, двн.-ісл. *bleza*, гот. *bleiþuan* (мати милосердя)). Показово, що саме це дієслово у перекладі Біблії на давньоанглійську мову глосувало лат. *benedicere* та грец. *eulogein* (добре говорити про щось або когось, вихвалити), а в Святому Письмі використовувалося для перекладу давньоєврейського *brk* (ставати навколішки, вихвалити). Наприкінці давньоанглійського періоду значення двн.-англ. *bletsian*, *bledsian* змінилося на «дарувати щастя, добробут» [9].

Треба також зазначити, що обидва двн.-англ. слова *blod* та *bletsian* походять від і.-є. основи **bhlo-to-* (набухати, литися потоком, і те, що раптово починається, розпускається). У даному контексті не можна залишити поза увагою той факт, що для давніх германців характерним є уникнення творення слів зі значенням «кров» від інших і.-є. коренів, наприклад, від і.-є. коренів **esen-* (пор.: грец. поет. *ear*, лат. *aser*, санскр. *Asrk*) або **krew-* (кров, що тече в людині), від якого утворилося слово *кров* у балто-слов'янських та інших мовах (пор.: лат. *cruour* (кров з рани), грец. *kreas* (м'ясо, серцевина)). Факт ігнорування давніми германцями синонімічних і.-є. форм при творенні лексеми зі значенням «кров» можна пояс-

нити існуванням певного табу на їхнє вживання, викликане особливим ставленням до крові як до сакральної субстанції, а не як до звичайної рідини, яка тече в організмі людини або тварини.

Повертаючись до аналізу найдавніших згадок про германських пророчиць у писемних пам'ятках, звернімося до римського історика Тацита, який згадував у своєму творі «Історія» (латин. *Historiae*) Веледу — чаклунку германського племені бруктерів. Ім'я *Veleda*, скоріш за все, було просто титулом на зразок днв.-ісл. *völva* або навіть кельт. *Veleta* (пророчиця), хоча паралель з кельтським словом є сумнівною через те, що *Veleda* не жила в регіоні, де говорили кельтською. Існує також гіпотеза, що *Veleda* походить від західногерманського *waldon* (мати силу) [5, 26—85]. Ця жінка стала відомою під час повстання батавів (69—70 рр. н.е.), коли навіщувала першу перемогу повстанців над римськими легіонами. Її вважали *святою* і тому позбавили будь-яких контактів із зовнішнім світом. Вона жила самотницею у високій башті, передаючи свої пророцтва через посередниць. Ними були жінки з її родини або її учениці. Згодом римляни взяли її в полон та зробили своєю пророчицею [1, 259—268]. Ось що про германських чаклунок пише Тацит:

— лат. *Veledae. ea virgo nationis Bructerae late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas et augescente superstitione arbitrantur deas. tuncque Velledae auctoritas adolevit; nam prosperas Germanis res et excidium legionum praedixerat* (Histories, 4.61) — «Велета була незайманою жінкою, яка мала великий вплив на бруктерів. Традиційно германці вважали, що жінки були наділені магічною силою передбачення та надавали їм священного статусу. Про магічні здібності Веледи говорили тоді багато, тому що вона передрекла перемогу германців та поразку римських легіонів».

Готський історик VI ст. Йордан (латин. *Jordanes* або *Jordanis*) у своєму творі «Про походження та справи готів» — *Getica* говорить про готських чаклунок *Halju-runnos* (ті, що керують пеклом або володарюють у світі мертвих) і розповідає, як їх вигнав зі своїх земель готський король Філімер — *Filimer* (дуже відомий): латин. *Filimer < ... > repperit in populo suo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone "haliurunnas" is ipse cognominat, easque habens suspectas, de medio sui proturbat longeque ab exercitu suo fugatas in solitudinem coegit errare* (*Getica* XXIV: 121) — «Філімер < ... > знайшов поміж своїх людей відьом, яких він назвав своєю рідною мовою "ті, що керують пеклом". Підозрюючи цих жінок у чаклунстві, він вигнав їх зі свого племені та примусив блукати далеко від його війська». Згадування Йорданом готських чаклунок ще раз підкреслює факт існування таких жінок, але через їхню магічну силу вони являли собою загрозу для релігійно заангажованого готського суспільства і тому мали бути вигнані з племені.

Отже, ключовими лексемами на позначення давньогерманських магічних технік, зафіксованими у давніх писемних пам'ятках, виступають днв.-ісл. *seid, seiðr; galdrar, galðrar; spæ, spá* (ворожіння; чаклунство). Етимологія цих лексем дозволяє говорити про детермінований зв'язок між формою та значенням обраних давніми германцями лексем на позначення ворожіння, віщування *доли*. Залежно від використовуваної техніки у давньоісландській мові представлені декілька іменників зі значенням «чаклунка, пророчиця», серед яких виділяються з етимологічного і культурологічного погляду лексеми *völva, seiðkona* та *spákona*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Aswynn F. *Northern Mysteries and Magic: Runes and Feminine Powers* / F. Aswynn. — Llewellyn Publications, 2002. — 251 p.
2. Gloseki S.O. *Shamanism and Old English Poetry* / S.O. Gloseki. — New York : Garland, 1989. — 257 p.
3. Hall A. *The meanings of Elf and Elves in Medieval England* / A. Hall. — Glasgow : University of Glasgow, 2004. — 227 p.
4. Hamerow H. *Early Medieval Settlements: The Archaeology of Rural Communities in North-West Europe 400–900* / H. Hamerow. — Oxford : Oxford University Press, 2003. — 240 p.
5. Henderson J. *Figuring out Roman nobility: Juvenal's eighth Satire* / J. Henderson. — Exeter : University Press of Exeter, 1997. — 168 p.
6. Jochens J. *Old Norse Images of Women* / J. Jochens. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1996. — 380 p.
7. Richardson E. *Seiðr Magic* / E. Richardson // *Chaos International magazine*. — № 20. — 1998. — P. 34–52.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. *An Anglo-Saxon Dictionary* [ed. and enc. by N. Toller]. — London; Oxford : Oxford University Press, 1898. — 1302 p.
9. Klein E.A. *Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* / E. Klein. — Amsterdam : Elsevier Publishing Co., 1966–1971. — Vol. 1–2. — 1176 p.
10. Zoëga G.T. *A Concise Dictionary of Old Icelandic* / G.T. Zoëga. — Oxford : At the Clarendon Press, 1910. — 560 p.

11. Eiriks saga rauða. — [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.sagadb.org/eiriks_saga_rauda
12. Eyrbyggja saga. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.northvegr.org/lore/eyrbyggja/index.php>
13. Órvar-Odds saga. — [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.northvegr.org/lore/sagas_oi/index.php#orvar

В статье на основе лингвокультурологического подхода проанализированы древнегерманские магические техники, определяющие судьбу, выделенные из древнегерманских манускриптов. Магические техники были представлены в древних текстах следующими лексемами: и seiðr, spá (spae), galdr (ворожба). Как правило, эти техники практиковали женщины. Этимология приведенных лексем подтверждает факт существования детерминированной связи между формой и значением этих слов. Магические техники помогали женщинам-пророчицам определять судьбу, будущее либо налагать магические чары.

Ключевые слова: вербализатор, древнегерманские магические техники, женщины-провидицы, лингвокультурология, судьба, этимология.

The article offers the linguocultural approach to the analysis of Old Germanic magic in its correlation with the fate in Old Germanic manuscripts. The author holds that magic in the old texts was represented as seiðr, spá (spae), galdr (witchcraft, incantation), and was considered to be the province of women. Etymology of the lexemes lends support to the idea of connection between their form and meaning. The magic techniques helped women-practitioners to foresee the fate, the future events, or to cast a magic spell.

Key words: cultural linguistics, etymology, fate, Old Germanic magic arts, women-practitioners.

УДК 81 — 13:81'42

ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ І ПРИНЦИПИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕСТУ

Чеснокова Г.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті пропонується огляд принципів застосування у сучасній лінгвістичній парадигмі емпіричних методів дослідження — доволі нової для мовознавства методології, яка закорінена у суспільні науки, утім наразі широко використовується у лінгвістиці й літературознавстві. Такий підхід, за багатьох причин, демонструє переваги порівняно з більш традиційним герменевтичним. Уважаємо, що лінгвістичні розвідки отримають користь від його використання, а результати студій, які часто є контрінтуїтивними, відкриють нові сфери наукового знання, що й досі залишаються поза увагою дослідників.

Ключові слова: емпіричні методи дослідження, емпіричне вивчення художнього тексту, експеримент.

Сьогодні мовознавчі розвідки все частіше здійснюються із залученням емпіричних (*грец.* *empeireia* — досвід) методів дослідження (надалі — ЕМД) [25]. ЕМД ми визначаємо як методологію, у якій емпіричні (досвідні) спостереження або дані ретельно збираються задля того, щоб відповісти на певне дослідницьке питання, представлене у формі гіпотези. Емпірична традиція «своїм витоком має суспільні науки ..., спочатку запозичивши психометричні моделі, а потому — антропологічні» [11, 389]. Такі студії підтримують Третю культуру Ч.П. Сноу, який вважав, що вчений-лінгвіст має «розмовляти однією мовою» із представником точних наук [15, 71], оскільки вони мають багато спільного. До речі, емпірично виявлено, що студенти-технарі, всупереч стереотипу, що існує, читають більше як навчальної, так і художньої літератури, аніж студенти-філологи [19]. Такий контрінтуїтивний висновок навряд чи можна було б отримати без використання ЕМД.

Не заперечуючи цінності герменевтичних поглядів, зазначимо, що реакція на текст теж є певного роду інтерпретацією. Вона структурується завдяки навичкам читання, які люди отримують крізь призму своєрідної декодуючої сітки — соціально зумовленої культури. Тут ми погоджуємося із думкою П. Моранди про те, що будь-яка інтерпретація не є відкритим чи вільним процесом, а натомість завжди виконується в межах певної культурної матриці [12, 173]. Особливості і наслідки такого процесу можна розкрити саме шляхом застосування ЕМД до вивчення художнього тексту.

Ми послуговуємося розумінням емпіричної методології як такої, що спирається та три ключові принципи: «спостереження, вимірювання і теоретичне підґрунтя» [27, 13, 16]. Загалом ЕМД ґрунтуються на незалежному спостереженні, контрольованому досвіді та експерименті. Незалежність передбачає, що спостереження не підлягає впливу суб'єктивної позиції вченого та може бути повторене іншими дослідниками. Інші вчені також можуть здійснити контрольний аналіз зібраних даних (контрольованість експерименту), які не залежать від преференцій чи наукових поглядів дослідника. Отримані результати, звичайно, потребують наукової інтерпретації, утім її межі суворо лімітуються емпіричною методологією, яка задає стандарти можливих аргументів на користь чи проти конкретного трактування.

У мовознавстві залучення ЕМД допомагає зрозуміти феномени реального життя, наприклад, естетичний досвід читача художнього тексту, адже вивчається *справжній* досвід *справжнього* читача *справжнього* тексту [22, 21].

ЕМД додають лінгвістичним дослідженням якості, достовірності й об'єктивності, яких подекуди бракує у наукових розвідках, що базуються на інтуїції та особистих враженнях автора. Контраст об'єктивного й суб'єктивного є надзвичайно важливим для обґрунтування доцільності застосування емпіричної методології у мовознавстві: «об'єктивність, по-перше, вимагає того, щоб люди визнали, що їхній погляд може бути обмежений обставинами і викривлений певними їхніми уподобаннями; по-друге, об'єктивність вимагає відмежування від таких уподобань і пошуку шляхів подолання обмежень ... у намаганні отримати результат, який буде однаково правильним для усіх» [18, 44]. Натомість «суб'єктивність, зазвичай, є наслідком невиправданого залучення людини в систему (ідей, вірувань, теорій), що містить знання» [18, 179]. Саме небажаної суб'єктивності закликають уникати вчені, які виконують дослідження із використанням ЕМД.

За умов застосування такої методики літературна система (або система ЛІТЕРАТУРИ¹) розглядається, перш за все, як соціальна із урахуванням важливої ролі всіх її агентів [1, 32]. Внутрішня структура такої системи передбачає чотири дії або ролі: продукування тексту, посередництво (роль видавця), рецепцію та пост-обробку [14]. У такий спосіб емпіричне вивчення художнього тексту (надалі — ЕВХТ) означає дослідження дій усіх чотирьох агентів, залучених у ЛІТЕРАТУРУ, а також з'ясування, як така система співвідноситься із іншими суспільними системами.

Міждисциплінарне за своєю природою, ЕВХТ особливої уваги надає вивченню психології та соціології сприйняття художнього тексту на противагу індивідуальній інтерпретації твору. На думку Г. Стена і Д. Шрама, у центрі уваги ЕВХТ перебуває прагнення зрозуміти елементи та агентів, що складають систему ЛІТЕРАТУРИ, наприклад, виявлення того, ким саме є читачі тексту, як вони сприймають певний текст, чи втручаються у процес читання елементи-посередники тощо [17]. Для виконання таких дослідницьких завдань ЕВХТ спирається на використання ЕМД — як якісних, так і кількісних, що традиційно використовуються у суспільних науках. ЕМД дозволяють ученим чіткіше зрозуміти досліджувані явища, оскільки гіпотези перевіряються експериментом, а не приймаються на віру.

Історичний початок ЕВХТ бере із семантичних праць Ф. Голтона. У ХІХ ст. вчений вивчав значення іменників у тексті через асоціації, які вони викликають у читачів. Пізніше шляхом експерименту зв'язок мислення й мовлення дослідив Л.С. Виготський [26]. Принципово новим етапом у роботі таких учень стало залучення до лінгвістичних розвідок кількісного аналізу наприкінці 1950-х — у 1960-х рр. [16, 638]. Такий погляд був насправді інноваційним, адже більшість учених-мовознавців, що на той час вивчали процес читання, не прагнули досягти генералізованих висновків, як це дозволяє кількісний підхід, а зосереджувалися на вузьких аспектах процесу сприйняття тексту чи на суто естетичному враженні від твору.

На різних етапах розвитку ЕВХТ мусило протистояти скептичному ставленню, оскільки «ті з нас, хто став повнолітнім ученим-лінгвістом у 1960-х і 1970-х рр., були оточені людьми, які стверджували, що лінгвістика не потребує емпіричних даних та що вона розвиватиметься швидше й ефективніше, якщо уникне важких спостережень над природнім використанням мови, натомість ґрунтуючись на власних інтуїтивних “знаннях” мови» [13, 16]. Систематичне залучення ЕМД до лінгвістичних студій і сьогодні залишається новим підходом, особливо в Україні.

Формальний початок ЕВХТ бере від розвідок групи вчених NIKOL (Nicht Konservativ Literaturwissenschaft — нетрадиційне вивчення художнього тексту) у 1970-х і заснування у 1987 р. З. Шмідтом IGEL — Міжнародного товариства емпіричних досліджень художнього тексту. На думку Л. Халаша, «започаткувавши емпіричні дослідження художнього тексту, З. Шмідт проклав широку дорогу, яка

¹ Слово «література» ми пишемо великими літерами у випадку, коли маємо на увазі систему, розроблену З. Шмідтом [14].

відтоді систематично поєднує всі доречні метатеоретичні, емпіричні, філософські, історичні, лінгвістичні, соціологічні та психологічні дослідження заради того, щоб презентувати сучасний мультидисциплінарний підхід» [6, 11]. На важливості емпіричного, міждисциплінарного дослідження поетичного тексту наполягає й один із засновників когнітивної поетики Р. Цур [20], який вважає, що такі два підходи до вивчення поетичного тексту (когнітивний та емпіричний) цілком можливо й доцільно поєднувати.

ЕВХТ відрізняється від герменевтичної перспективи тим, що вивчає не сам текст, а те, що люди «роблять» із текстом. Аналіз перетворюється на міждисциплінарний, оскільки з метою валідації припущень використовуються одночасно кількісні та якісні методи. У цьому плані ЕВХТ розглядає художній текст не як смисл, а як дію. Дослідження фокусується не на тому, що той чи інший текст «значить» (а саме за таким принципом здебільшого навчаються студенти гуманітарних спеціальностей в Україні), а на тому, як процес читання змінює життя людей: «залучення читача як особистості передбачає, що його реакція відбиватиме когнітивний стиль читача, його культурні і соціальні норми, систему цінностей і очікування» [2, 12].

Отже, ЕМД, які застосовуються у мовознавчих дослідженнях, поділяються на два типи: якісні і кількісні [24, 58–59]. Якісні ЕМД спираються на логіку наукового мислення, оскільки висновки робляться за результатами спостережень, письмових свідчень та інтерв'ю. Кількісні ж ЕМД ґрунтуються на принципах статистичного аналізу, коли дані збираються у вигляді цифрових показників й аналізуються за допомогою комп'ютерних програм обробки даних. Основна різниця між такими двома підходами полягає у тому, яким саме чином підтверджується чи спростовується робоча гіпотеза дослідження: шляхом логічних умовиводів на підставі внутрішньої логіки (якісні методи) або ж шляхом отримання більш надійних висновків, що підтверджуються математично (кількісні методи). Як правило, кількісні ЕМД використовуються для удосконалення добре розвинутих наукових теорій за умов наявності багатой бібліографії із теми дослідження. З іншого боку, навіть у такій ситуації корисними стають якісні ЕМД, які варто використовувати для подальшої розробки проблематики.

Із метою формулювання нової гіпотези треба використовувати якісні ЕМД у той час, як кількісними ЕМД доцільно користуватися у випадку, коли вчені перевіряють гіпотези та припущення, що вже існують.

Для дослідників-початківців якісні ЕМД є складнішими для застосування, оскільки потребують більше фонових знань, обізнаності з відповідною науковою літературою, навичок писемного мовлення тощо. Натомість кількісні ЕМД, які, на перший погляд, можуть відлякувати мовознавців значною кількістю цифр, таблиць, схем і формул, насправді є простішими саме для новачків у науці [24, 59]. У будь-якому разі в сучасному мовознавстві існує потреба у використанні як якісних, так і кількісних ЕМД, так само, як важливим є проведення ретельно організованого експерименту.

Експеримент у лінгвістиці ми визначаємо як системний метод дослідження, що дозволяє вченим дати відповідь на досліджуване питання підконтрольним шляхом. Так, експеримент передбачає створення ситуації читання, яка забезпечує встановлення зв'язків між змінними, наприклад, емоціями, що їх відчуває людина під час читання, і її гендерною приналежністю. Отже, якщо дослідник хоче з'ясувати, наприклад, чи однаково чоловіки й жінки реагують на зображення насилля у тексті, єдиним шляхом отримання достовірної відповіді є проведення експерименту, в якому учасники обох статей звертатимуться до того ж самого тексту та відповідатимуть на однакові запитання після прочитання. Звичайно, така ситуація читання є штучною, втім це не впливає на вірогідність результату, адже обидві групи стикатимуться із однаковою «нереальністю» ситуації, а вимірюватиметься лише різниця у відповідях.

ЕМД у мовознавстві є ширшими за звичайний статистичний підрахунок, і закиди в редукціонізмі такого підходу можна легко спростувати. За У. Марголіном, у лінгвістиці треба говорити про експеримент у тому сенсі, що ми можемо «маніпулювати текстуальними та контекстуальними даними, а потім спостерігати й вимірювати результати і їхні варіації у різних випадках» [10, 9], як це роблять, наприклад, П. Діксон та М. Бортолуссі [3], вивчаючи текстові та позатекстові маніпуляції як експериментальний засіб дослідження реакції читача на текст.

Наразі ЕМД широко використовуються практично в усіх сферах мовознавства: в дискурс-аналізі, наратології, когнітивній лінгвістиці, розвідках реакції читача на висунення у художньому тексті, корпусній лінгвістиці, комп'ютерній лінгвістиці, стилістиці тощо. Цілком слушною є думка Д. Фрімена про те, що сучасна наука потребує так званої «Нової Філології» (термін автора). Цей підхід «охоплює такі сфери досліджень: стилістику, дискурс-аналіз, наратологію, сучасну метрику, емпіричний підхід до літературознавства, європейську школу поетики, що бере свій початок у Празькій школі та російському формалізмі, стрімко прогресуючі розвідки когнітивної метафори, а також достатню кількість неспеціалізованих знань у сучасній лінгвістиці, щоб ефективно працювати у зазна-

чених напрямках» [5, 35–36]. Таку «Нову Філологію», за Д. Фріменом, варто відрізнити від традиційного германського мовознавства, а також від «теоретичної революції у лінгвістиці» Н. Хомського і його послідовників, і саме такої філології потребує сучасна парадигма досліджень.

Міждисциплінарний підхід є прийнятним для аналізу як прозового, так і поетичного тексту. Поетику ми розуміємо у яacobсонівському сенсі як таку, що «у широкому значенні слова має відношення до поетичної функції не тільки у поезії, де така функція домінує над іншими функціями мови, але й поза межами поезії, коли над поетичною функцією домінує інша функція» [9, 79], наприклад, соціальна. Як уже зазначалося вище, у вивченні віршованого тексту важливо студіювати не те, що немов би «міститься» у тексті, а те, що текст «робить» із його читачем, оскільки «не поетичні риси зумовлюють увагу читача, а навпаки — увага читача спричиняє появу поетичних ознак» [4, 326], і це можливо дослідити емпіричним шляхом.

Незважаючи на новітність і прогресивність, використання емпіричної методології у вивченні художнього тексту не є підходом виключно ХХІ ст., адже понад двадцять років тому В. ван Пір перевіряв теорію висунення шляхом проведення експерименту, до якого інформантами залучав студентів [21]. На думку вченого, «оскільки теорія стверджує вплив висунення на читачів, дивно, що й досі не проводилося емпіричних досліджень із метою вивчення передбачуваного ефекту» [21, 175]. Отже, В. ван Піром було виконано розвідку, яка фокусувалася на мовних і фонетичних аспектах висунення. Спочатку вченим було студійовано шість поетичних текстів з огляду на їхні фонетичні, граматичні й семантичні риси, а потім такі вірші було впорядковано з урахуванням наявності висунення у тексті. Після власне проведення аналізу учасникам експерименту було запропоновано оцінити рядки кількох поезій за такими параметрами, як сила враження від прочитання, легкість запам'ятовування, важливість і цінність для обговорення, адже саме такими за теоретичним підґрунтям дослідження В. ван Піра є основні риси висунення. Отже, емпіричним шляхом вдалося з'ясувати, чи фіксуються такі аспекти у реакції читача на запропоновані тексти, позначені елементами висунення, і якою мірою.

Ще одне емпіричне дослідження поетичного тексту було виконано Д. Ганауером [8]. За твердженням автора, поезії, сповнені графічних і фонетичних стилістичних прийомів, вважаються критиками більш «літературними». Задля перевірки такої тези Д. Ганауер вирішив вивчити роль формальних текстуальних рис і освітньо-літературного фактора в оцінюванні віршованих текстів, у яких він попередньо зманіпулював специфічними текстуальними ознаками. У його експерименті поетичні тексти було графічно й фонетично змінено й запропоновано для оцінювання респондентам, яких поділили на «новачків» та «експертів» залежно від попереднього досвіду читання. Учасниками експерименту, яких було позначено як «новачки», стали студенти-першокурсники, а до «експертів» дослідник зарахував випускників бакалаврату й магістратури за спеціальністю «англійська література». Усім респондентам було запропоновано прочитати низку віршів і позначити на рейтинговій шкалі, чи вважають вони текст поетичним і наскільки.

В іншому дослідженні [7] Д. Ганауер застосовував емпіричні дані для перевірки того, чи розвивають прямі й непрямі методи навчання навички інтерпретації поетичного тексту студентом. Із такою метою він провів експеримент із двома групами. Першу досвідчений викладач літератури навчав розуміти й аналізувати художній текст. Учасники другої групи читали текст самі або у студентських колективах. Отже, емпіричний підхід дозволив з'ясувати, чи може формальне навчання оптимізувати розуміння поетичного тексту.

Прикладом емпіричного підходу до вивчення поетичного тексту та його впливу на читача є також експериментальна текстова маніпуляція поетичним метром, здійснена В. ван Піром, що мала дослідити естетичну та мнемонічну реакцію читача на метричну побудову віршованого тексту [23].

Оскільки у нашій роботі маємо на меті лише окреслити потенціал емпіричної методології у вивченні поетичного тексту і перевіряти літературознавчих або педагогічних теорій, ми не наводимо детальної методології й висновків розвідок В. ван Піра і Д. Ганауера. Сподіваємося, що читачі матимуть нагоду провести власні дослідження, які відкриють досі невідомі сторони буття, мови і культури й дадуть відповіді на найцікавіші дослідницькі запитання.

За умов використання ЕМД у мовознавстві треба дотримуватися чіткої процедури дослідження. Перед початком розвідки вченому варто визначитися із її принциповим типом, що допоможе обрати адекватну методику її виконання.

Усі емпіричні студії можна умовно розподілити на три основні групи: пояснювальні, розвідувальні та описові [24, 60]. Пояснювальне дослідження відповідає такій схемі: «Якщо А, то Б» або «Б можна пояснити за допомогою А», наприклад, «інтерес українців до вивчення іноземної мови залежить від мови, якою вони навчалися у середній школі». Гіпотези пояснювального дослідження найкраще перевіряти експериментальним шляхом.

Розвідувальна студія дозволяє вченому зануритися у сферу, про яку ще мало відомо науковцям, та знайти відповіді на несподівані запитання, наприклад: «Чому прочитання художніх текстів певного типу позитивно впливає на самопочуття пацієнтів у лікарнях?» Однак, тут важливо зробити певне застереження. З огляду на активне розширення сфери застосування розвідувальних студій, украї важливо переконатися, що досліджуване питання є інноваційним — вірогідність того, що на запитання, яке видається новим, уже існує науково обґрунтована відповідь, є досить високою.

Описова розвідка дозволяє науковцеві описати предмет дослідження. Наприклад, вона може мотивуватися таким дослідницьким запитанням: «Якими є характерні ознаки українських перекладів Емілі Дікінсон?»

Визначення типу дослідження є важливим кроком у його проведенні, адже це надає змогу обрати адекватний метод або комбінацію методів, які можна використовувати як одночасно, так і послідовно. Так, відповіді на закриті запитання анкет зазвичай обробляються кількісно, тоді як відповіді на відкриті запитання зазнають якісного трактування. Таке поєднання дозволяє отримати точну, статистично обраховану й обґрунтовану відповідь та отримати достовірні результати. До того ж якісні ЕМД дозволяють генерувати робочу гіпотезу, яку згодом можна підтвердити або спростувати за допомогою кількісних ЕМД.

Основними способами отримання даних у мовознавчих розвідках, виконуваних за допомогою ЕМД, є спостереження, ведення щоденника, інтерв'ю, метод фокус-груп, контент-аналіз, анкетування, протоколювання думок, що виникають у респондента у процесі заповнення анкети, і проведення власне експерименту. Варто навчитися вміло користуватися всіма цими методами задля того, щоб зрозуміти, який із них якнайкраще відповідає меті та завданням конкретного дослідження. Треба пам'ятати, що такі методи використовуються з різною метою — як для формулювання наукового припущення, так і для його експериментальної перевірки, а отже, потребують правильної інтерпретації отриманих даних.

Анкетування — один із найбільш важливих методів отримання даних у сучасних емпіричних мовознавчих дослідженнях. Дані, отримані шляхом заповнення учасниками експерименту анкет, надають можливості як якісного, так і кількісного аналізу відповідно до обраного вченим типу запитання. Від якості укладання анкети безпосередньо залежить якість експерименту, отже, дослідникові варто серйозно поставитися до цього кроку у розв'язанні наукової проблеми.

Загалом запитання в анкеті можна розподілити на дві великі групи: відкриті і закриті. Відповідь респондента на відкрите запитання передбачає власне вільне висловлення, а обмеження, як правило, стосуються лише його обсягу. У закритому запитанні учасник має обрати свій варіант відповіді на запитання із тих, що йому пропонуються, та позначити його в певний спосіб. Наприклад, учений хоче з'ясувати, чи впливає наявність ілюстрацій у статтях із важливої суспільно-політичної проблематики на сприйняття інформації читачем. У такому випадку можна просто поставити запитання перед учасниками експерименту, сформулювавши його так: «Як, на Вашу думку, наявність ілюстрацій у статтях із важливих суспільно-політичних питань впливає на Ваше сприйняття публікації?», і надати змогу респондентам вільно висловитися. Після отримання відповідей у письмовій формі вчений може зробити певні узагальнення, втім існує досить великий ризик того, що відповіді будуть неконкретними, і узагальнити отримані результати буде важко або взагалі неможливо. Натомість можна застосувати інший вид запитання — закриті, і проаналізувати отримані дані шляхом використання статистичних підрахунків.

Відкриті запитання дозволяють учасникам відповідати на них у довільній формі. Натомість закриті запитання певним чином обмежують відповіді респондента, і як наслідок, досліднику легше їх аналізувати і представляти в кількісному вигляді. Процес обробки відповідей на відкриті запитання вимагає додаткових зусиль і від ученого. Крім того, учасники експерименту часто залишають відкриті запитання, на відміну від закритих, зовсім без відповіді.

Звичайно, емпіричні розвідки, як і будь-яка інша методологія, не є стовідсотково досконалими. Існує нагальна потреба у подальшій розбудові емпіричних учень. Таку ситуацію можна покращити тільки за умови переорієнтації уваги вчених у напрямку справжнього, а не уявного, ідеального читача, адже справжній читач є єдиним агентом, який матеріалізує текст.

Наша розвідка жодною мірою не претендує на всебічне висвітлення проблеми чи деталізований аналіз ЕМД як таких. Натомість ми намагалися донести до читача думку про те, що широка площина наукового знання у галузі вивчення художнього тексту ще й досі лишається, певною мірою, поза увагою дослідників, які переважно користуються більш традиційними для лінгвістів методиками. Таку прогалину у знаннях можливо, на нашу думку, заповнити саме завдяки використанню емпіричної методології.

1. Barsch A. The Empirical Theory of Literature — Current Aspects / A. Barsch // *Conhecimento e Imaginação* / [ed. by S. Zyngier, P.A. do Prado, R.M. de Britto Figueiredo]. — Rio de Janeiro : UFRJ, 2001. — P. 32–41.
2. Dias P.X. Reading and Responding to Poetry / Patrick X. Dias. — Portsmouth: Boynton / Cook Publishers, Heinemann, 1996. — 124 p.
3. Dixon P., Bortolussi M. Textual and Extra-Textual Manipulations in the Empirical Study of Literary Response / P. Dixon, M. Bortolussi // *Directions in Empirical Literary Studies* / [ed. by S. Zyngier, M. Bortolussi, A. Chesnokova, J. Auracher]. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2008. — P. 75–87.
4. Fish S.E. How To Recognize a Poem When You See One / S.E. Fish // *Is There a Text in this Class? : The Authority of Interpretive Communities*. — Cambridge, London : Harvard University Press, 1980. — P. 322–337.
5. Freeman D.C. Notes Towards a New Philology / D.C. Freeman // *Directions in Empirical Literary Studies* / [ed. by S. Zyngier, M. Bortolussi, A. Chesnokova, J. Auracher]. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2008. — P. 35–47.
6. Halász L. IGEL — Seven Years After / L. Halász // *Empirical Approaches to Literature. Proceedings of the Fourth Conference of IGEL. Budapest, August 1994* / [ed. by G. Rusch]. — Siegen : LUMIS, 1995. — P. 10–15.
7. Hanauer D. Attention-Directed Literary Education: An Empirical Investigation / D. Hanauer // *Literature and Stylistics for Language Learners: Theory and Practice* / [ed. by G. Watson, S. Zyngier]. — Hampshire : Palgrave-Macmillan, 2006. — P. 169–180.
8. Hanauer D. Integration of Phonetic and Graphic Features in Poetic Text Categorization Judgements / D. Hanauer // *Poetics*. — 1996. — № 23. — P. 363–380.
9. Jakobson R. The Speech Event and the Functions of Language / R. Jakobson // *On Language* / [ed. by L.R. Waugh, M. Monville-Burston]. — Cambridge, London : Harvard University Press, 1995. — P. 69–79.
10. Margolin U. Studying Literature and Being Empirical: A Multifaceted Conjunction / U. Margolin // *Directions in Empirical Literary Studies* / [ed. by S. Zyngier, M. Bortolussi, A. Chesnokova, J. Auracher]. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2008. — P. 7–19.
11. Marshall J. Research on Response to Literature / J. Marshall // *Handbook of Reading Research* / [ed. by M.L. Kamil, P.B. Mosenthal, P.D. Pearson, R. Barr]. — Volume III. — Mahwah, London : Lawrence Erlbaum, 2000. — P. 381–402.
12. Moranda P. Mother Culture is Watching Us or Probabilistic Structuralism / P. Moranda // *Reader Responses to Literature: the Empirical Dimension* / [ed. by E. Nardocchio]. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1992. — P. 173–188.
13. Sampson G. Quantifying the Shift Towards Empirical Methods / G. Sampson // *International Journal of Corpus Linguistics*. — 2005. — Volume 10. — № 1. — P. 15–36.
14. Schmidt S. Foundation for the Empirical Study of Literature / Siegfried Schmidt. — Hamburg : Buske, 1982. — 207 p.
15. Snow C.P. The Two Cultures / Charles Percy Snow. — Cambridge, New York : Cambridge University Press, 1998. — 110 p.
16. Squire J.R. Research in Reader Response, Naturally Interdisciplinary / J.R. Squire // *Theoretical Models and Processes of Reading* / [ed. by R.B. Ruddell, M.R. Ruddell, H. Singer]. — Newark : International Reading Association, 1994. — P. 637–652.
17. Steen G., Schram D. The Empirical Study of Literature: Psychology, Sociology and Other Disciplines / G. Steen, D. Schram // *The Psychology and Sociology of Literature* / [ed. by D. Schram, G. Steen]. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2001. — P. 1–16.
18. Tiles M., Tiles J. An Introduction to Historical Epistemology: The Authority of Knowledge / M. Tiles, J. Tiles. — Oxford, Cambridge : Blackwell, 1993. — 224 p.
19. Tsiknaki E. Literatur und Persönlichkeitsentwicklung. Eine empirische Untersuchung zur Erfassung des Zusammenhangs zwischen literarischem Lesen und Emotionaler Intelligenz / Eirini Tsiknaki. — Munich : Meidenbauer, 2005. — 236 p.
20. Tsur R. Poetic Rhythm. Structure and Performance: An Empirical Study in Cognitive Poetics / Reuven Tsur. — Brighton, Portland : Sussex Academic, 2012. — 460 p.
21. van Peer W. Stylistics and Psychology. Investigation of Foregrounding / Willie van Peer. — London : Croom Helm, 1986. — 220 p.
22. van Peer W. The Inhumanity of the Humanities / W. van Peer // *New Beginnings in Literary Studies* / [ed. by J. Auracher, W. van Peer]. — Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2008. — P. 1–23.
23. van Peer W. The Measurement of Metre / Willie van Peer // *Poetics*. — 1990. — № 19. — P. 259–275.

24. van Peer W., Hakemulder J., Zyngier, S. *Muses and Measures: Empirical Research Methods for the Humanities* / W. van Peer, J. Hakemulder, S. Zyngier. — Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2007. — 390 p.
25. van Peer W., Hakemulder J., Zyngier, S. *Scientific Methods for the Humanities* / W. van Peer, J. Hakemulder, S. Zyngier. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2012. — 328 p.
26. Vygotsky L.S. *Thought and Language* / Lev Semyonovich Vygotsky / [ed. by E. Hanfmann, G. Vakar]. — Cambridge : The M.I.T. Press, 1981. — 168 p.
27. Wiseman M. *The Empirical Study of Literature in the 21st Century* / M. Wiseman // Fatos & Ficções — Estudos Empíricos de Literatura / [ed. by S. Zyngier, A. C.F. Valente]. — Rio de Janeiro : UFRJ, 2002. — P. 11–16.

В статье предлагается обзор принципов применения в современной лингвистической парадигме эмпирических методов исследования — достаточно новой для языковедения методологии, зародившейся в сфере общественных наук и широко используемой в лингвистике и литературоведении. Такой подход, по многим причинам, демонстрирует преимущества по сравнению с более традиционным герменевтическим. Считаем, что лингвистические исследования получают пользу от его использования, а результаты работ, часто являющиеся контринтуитивными, откроют новые сферы научного знания, которые до сих пор остаются вне поля зрения учёных.

Ключевые слова: эмпирические методы исследования, эмпирическое изучение художественного текста, эксперимент.

The article offers an overview of the way modern linguistics may use empirical research methods — a fairly new methodology in the Humanities, which is rooted in Social Sciences and is currently widely used in Language and Literary Studies. The tool, on a number of reasons, demonstrates obvious advantages as compared to traditional hermeneutic approach. In our paper, we claim that research in the field of linguistics will benefit from observing and verifying real readers' responses to literary texts by empirical testing of the hypotheses. The results, often counter-intuitive, will open up new spheres of knowledge, which otherwise remain unexplored.

Key words: empirical research methods, empirical studies of literature, experiment.

УДК: 81'37'42

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА ТА ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ

Безугла Л.Р.,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті виділяються три етапи розвитку лінгвістичної прагматики — комунікативний, когнітивний, дискурсивний. Сучасний етап характеризується інтегрованістю у дискурсивний аналіз як наслідок розширення принципу антропоцентризму, збагачення когнітивним і інтеракційним аспектами та інтеграційних процесів у мовознавстві. Пропонується широке й вузьке розуміння антропоцентризму.

Ключові слова: антропоцентризм, дискурсивний, когнітивний, комунікативний, прагматика.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях спостерігається тенденція до спрощення прагматичного підходу до аналізу комунікативних аспектів мови. Розвідки в межах кандидатських дисертацій демонструють поверхове володіння методологією прагматичного аналізу, яке зводиться або до ототожнювання прагматики зі стилістикою, або до застосування методів і методик, які були притаманні лінгвопрагматиці 70-х років минулого століття.

Лінгвістична прагматика не стоїть на місці, вона розвивається, як і кожна наукова дисципліна, демонструючи тенденції до розширення предмета, поглиблення аналізу, інтеграції з іншими дисциплінами. Тому **актуальною** є потреба узагальнити, систематизувати закономірності розвитку лінгвопрагматики, що сприятиме забезпеченню методологічного підґрунтя сучасних комунікативно спрямованих досліджень мови й мовлення.

Мета цієї статті — окреслити основні етапи розвитку лінгвопрагматики (лінгвістичної прагматики, прагмалінгвістики, прагматики мови) у руслі розвитку антропоцентричного принципу та становлення дискурсивної парадигми лінгвістики.

Лінгвопрагматика, яка поширилася в мовознавстві другої половини ХХ століття і дала потужний поштовх розвитку інших антропоцентричних дисциплін, пройшла у своєму розвитку три етапи —

комунікативний, когнітивний та дискурсивний. Вони корелюють із трьома антропоцентричними поворотами, які сколихнули лінгвістику останніх десятиліть — комунікативно-прагматичним (або «прагматичним бумом» [21, 119]), когнітивним і дискурсивним.

На першому етапі (70–80 роки ХХ ст.) прагмалінгвістика зосереджується на невідповідностях між знаковими засобами та їхнім уживанням, які становлять підґрунтя непрямих мовленнєвих актів та імплікатур спілкування, що відбивається в перших дефініціях цієї дисципліни. Першопроходець прагмалінгвістики у ФРН Д. Вундерліх у 1970 р. визначив її як «аналітичний опис відношення мовних засобів вираження до процесів комунікації» [43, 9]. Хоча здебільшого прагматика ототожнюється на цьому етапі з теорією мовленнєвих актів Дж. Л. Остіна [9] і Дж. Р. Серля [37], вона залучає й дослідницькі галузі, пов'язані з її семіотичним корінням. Приміром, Б. Шлібен-Ланге об'єднала «під дахом» прагматики три напрями комунікативно спрямованих досліджень мови: вчення про вживання знаків, лінгвістику діалогу й теорію мовленнєвих актів [36, 11].

Як першочергові предмети дослідження у фундаментальних роботах з лінгвопрагматики на цьому етапі розглядаються явища, пов'язані з імпліцитними смислами, — непрямі МА, імплікатури й пресупозиції [36, 91]. Прагматичні розвідки врешті-решт зводяться до спроб пояснення випадків розбіжності буквального смислу висловлення з актуалізованим. «Прагматика рятує нас від марнотратної вербальності», — писав наприкінці 1970-х років Дж. Катц [30, 20].

Імпліцитні смисли зіграли вирішальну роль у бурхливій дискусії про співвідношення семантики й прагматики, яку викликав у західному мовознавстві прагматичний поворот: одні лінгвісти розглядають ці лінгвістичні дисципліни як рівноправні [34, 107; 40, 234], інші бачать прагматику як продовження семантики, своєрідну «пост-семантику» [27, 483; 35, 1], треті відстоюють точку зору, відповідно до якої прагматика й семантика взаємозумовлені: прагматика працює і «перед-семантично», і «пост-семантично» (так зване «замкнуте коло Грайса» — *Grice's circle*) [31, 172]. Однак усі погляди сходяться на думці про те, що розходження семантики й прагматики є розходженням між вивченням буквальних і небуквальних смислів: «буквальне значення висловленого речення досліджується семантикою, у той час як аспекти значення, реалізовані на основі контексту, є предметом прагматики» [32, 4].

Подальше розширення предметної сфери лінгвопрагматики й розвиток антропоцентризму не виключає актуальності вивчення імпліцитних смислів. Для стану розвитку прагмалінгвістики у 1980–1990-ті роки характерною стала тенденція до її зближення із загальною комунікативною теорією, до розширення предмета наукового пошуку. Лінгвопрагматичні дослідження починають збагачуватися залученням історичного [28; 33], соціального [24; 25], контрастивного [1; 26], етнокультурного [12] й, у першу чергу, когнітивного [23; 34] аспектів. Тому закономірним є те, що на другому етапі свого розвитку лінгвопрагматика стала розумітися найбільш широко, про що свідчить визначення Дж. Ферсгойрена: «Прагматика є загальною функціональною перспективою будь-якого аспекту мови, тобто підхід до мови, який враховує весь комплекс її когнітивного, соціального й культурного функціонування в житті людей» [41, 13].

Якщо на етапі свого становлення лінгвістична прагматика зосереджувалась на окремому мовцеві, на вербальних аспектах його мовлення, випадках невідповідності між буквально вираженими й реально здійснюваними мовленнєвими діями, то поступово вектор аналізу мовно-мовленнєвих явищ «від мовних виразів до інтенцій мовця» змінився на прямо протилежний — «від інтенцій мовця до мовних засобів їх вираження», що зумовило когнітивізацію лінгвістичної прагматики — її зближення з когнітивною лінгвістикою, сутністю якої є розвиток антропоцентричного принципу в бік поєднання когнітивно-семантичних і комунікативно-прагматичних досліджень мови й мовлення.

Становлення когнітивної прагмалінгвістики зумовлено логікою розвитку лінгвістичної думки в цілому:

- Ф. де Соссюр [15, 58] відстоював примат мови, а лінгвістику мовлення вважав залишковою;
- лінгвістична прагматика ствердила двоїстість об'єкта лінгвістики, яким стала єдність мови й мовлення [3, 240];
- когнітивна лінгвістика сконцентрувалася на проблемі «мова й мислення», яка становить «сукупність питань щодо зв'язку мови, мислення, свідомості й пізнавальних процесів» [16, 59];
- когнітивна прагмалінгвістика залучає до аналізу мовленнєвої діяльності когнітивний аспект, адже мовна комунікація не може бути адекватно описана без розуміння мисленнєвих процесів, які мають місце у свідомості мовців, у такий спосіб для неї стає характерним діалектичне розведення предмета говоріння (думка), засобу говоріння (мова) та способу говоріння (мовлення).

У західній лінгвістиці термін «когнітивна прагматика» вживається з кінця 1980-х років і охоплює два дослідницькі напрями:

- частина когнітивних досліджень мови, що стосуються системи прагматичних знань її користувачів (менталістська, модулярна прагматика) [29; 39];
- частина прагматичних досліджень мови, які виходять із того, що інтеракція базується на когнітивних структурах, які є залученими у процес створення смислів і забезпечують основу для взаєморозуміння комунікантів [22; 23; 34].

Перший напрям постає як «експансія когнітивістики у сферу комунікативного аналізу», другий — як «розширення прагмалінгвістичних досліджень на область когнітивістики», що зумовлює взаємне інтегрування когнітивної й комунікативної парадигм [18, 10]. Якщо в першому випадку в центрі уваги опиняються властивості людської когніції (properties of the mind), яка репрезентує вживання мови, то для другого центральним є вживання мови комунікантами, яке розпочинається в мисленні. Лінгвістично релевантним є другий напрям когнітивно-прагматичних досліджень, оскільки лінгвоцентрична спрямованість аналізу потребує зосередження на мисленнево-мовленневих процесах у їх взаємозв'язку. Отже, когнітивна прагмалінгвістика постає як мовознавча дисципліна, яка намагається пояснити особливості комунікативних дій реалізацією певних когнітивно-комунікативних структур.

Витоки когнітивної прагмалінгвістики знаходимо в менталістській концепції Г. Гійома, яка значною мірою визначила її появу: «спостереження для досягнення повноти розуміння має простягатися від мисленневих операцій, які передують створенню мовних одиниць, і через них до мовленневих одиниць, що здійснюють мову», отже, «лінгвіст має справу з триномом: 1) думка як першопричина, яка спричиняє створення мови, 2) мова, що складається з комплексу елементів, 3) мовлення як реалізація елементів мови» [11, 9], тобто формулу Ф. де Соссюра «мовленнева діяльність = мова + мовлення» Г. Гійом замінює триномом «мовленнева діяльність = мисленнева операція, яка породжує мову — породжена мова — реалізація мови» [2].

Ідею інтегративного опису одиниць мови, мовлення й мислення висловлював і В.А. Звєгінцев, який уважав, що «думка виступає в якості лакмусового паперу, за допомогою якого встановлюється, маємо ми справу з мовою чи з мовленням. Саме своїм відношенням до думки визначаються мова й мовлення», «адже лише в мовленні мова зустрічається з думкою, вступає з нею в безпосередній зв'язок, і саме в мовленні здійснюється акт спілкування, який потребує неодмінної участі й мови, і мовлення, а також і діяльності думки» [3, 240–242].

Від класичної, комунікативної прагматики когнітивну прагмалінгвістику відрізняє залучення когнітивістської методології дослідження. Класична прагматика мови вивчає прагматичні властивості висловлень або мовленневих актів незалежно від когнітивної діяльності людини. Йдеться про ілокутивну інтерпретацію висловлень, звідси — вирази на зразок «ілокутивна мета мовленнєвого акту», «ілокутивний потенціал висловлення», «ілокутивна логіка» тощо [35; 38; 42]. Створивши ілокутивне розширення логічної семантики, змістивши акцент дослідження значення висловлення з пропозиції на його діяльнісну сутність, класики прагматики мови зосередилися на дослідженні ілокутивної інтерпретації висловлень і, отже, залишилися на об'єктивістських позиціях.

Натомість у когнітивній прагмалінгвістиці ті ж самі одиниці — мовленнєві акти, вивчаються не як відірвані від реального спілкування висловлення, а як комунікативний процес, що бере початок у ментальній сфері мовця. Мовленнєвий акт розуміється як двоступеневий, мисленнево-мовленнєвий («речемыслительный» — термін С.Д. Кацнельсона). Вихідною точкою аналізу стає комунікативна інтенція як різновид ментальної репрезентації, ментальний стан комуніканта, що передбачає спрямованість свідомості на певну пропозицію і його намір донести цю спрямованість до адресата [13]. Комунікативна інтенція передбачає наявність у комуніканта ілокутивної і перлокутивної мети і зумовлює формування смислу мовленнєвого акту. У такий спосіб семантика (пропозиціональний смисл) і прагматика (ілокутивний і перлокутивний смисли) постають взаємопов'язаними й взаємозумовленими завдяки виходу на когнітивний рівень аналізу.

Отже, комунікативна прагматика мови акцентує акціональні аспекти мовної комунікації, а когнітивна прагматика наголошує на інтенціональних аспектах, які, власне, і визначають акціональні.

На третьому етапі, у XXI столітті, фокус прагмалінгвістичних зацікавлень переміщується на чинник адресата, з мовленнєвої дії — на мовленнєву взаємодію. Дослідження інтерактивних аспектів мовленнєвої діяльності знаходить прояв у інтеграції лінгвістичної прагматики з дискурсивним аналізом, який уможливив розширення розуміння антропоцентричності — лінгвістику цікавить не тільки людина-індивід, але й її зв'язок з іншими індивідами, які спілкуються, людські групи, об'єднані соціальними чинниками, відносинами, процесами, що не можуть не позначатися на природній мові. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають розвідки, у яких намагаються поєднати антропоцентризм у вузькому та широкому розумінні [14] — у них людина-мовець постає як перший чинник у низці соціальних відносин: людина-мовець — людина-адресат — соціальна група — соціум.

Лінгвістична прагматика, яка розуміється вже як не-картезіанська, дискурсивна прагматика [22], стала базою для нової, дискурсивної методології, що зумовила існуючі у сучасній лінгвістиці процеси інтеграції комунікативної й когнітивної парадигм [10; 17; 18].

У сучасному трактуванні мовленнєвого акту — класичного предмета прагмалінгвістики — ключове місце посідає поняття мовленнєво-дискурсивної взаємодії, порівн. визначення І.С. Шевченко: «мовленнєвий акт — мовленнєва взаємодія мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення у ході спілкування» [19, 116]. Таке розуміння акцентує, по-перше, спільну мовленнєву діяльність комунікантів (а не діяльність одного мовця, як це розуміється в класичній теорії мовленнєвих актів), по-друге, зануреність мовленнєвої діяльності в широкий дискурсивний контекст (а не її ізольованість від когнітивно-комунікативної активності мовців). Без адресата реалізація мовленнєвого акту неможлива, і ця думка неодноразово представлена в працях Дж. Р. Серля, хоча й в імпліцитному вигляді: «Гіпотеза про те, що мовленнєвий акт є основною одиницею комунікації, разом із принципом виразовості вказує на те, що існує ціла низка аналітичних відношень між смислом мовленнєвого акту; тим, що мовець має на увазі; тим, що висловлене речення (або інший мовний елемент) означає; тим, що розуміє слухач; і правилами, які є визначальними для мовних елементів» [37, 36].

Дискурсивну сутність мовленнєвого акту відбиває і визначення В.І. Карабана: це — «певна сукупність мовленнєвих операцій <...>, що характеризується довільністю, цілеспрямованістю, усвідомленістю, контекстуальністю, динамічністю, можливістю як самостійного вживання в мовленнєвій взаємодії, так і включення в іншу форму діяльності або сприяння іншій формі діяльності» [4, 8].

Обґрунтовуючи дискурсивну природу мовленнєвого акту, А.М. Приходько підкреслює когнітивні й комунікативні параметри мовленнєвого акту — інтенціональність, конвенціональність, пропозиціональність, адреса/н/тність [9, 30]. Отже, говорячи словами М.Л. Макарова, «категорія “мовленнєвий акт” вийшла за межі теорії мовленнєвих актів *per se*» і склала поряд із дискурсом об'єкт аналізу в дискурсивній онтології [7, 162].

Мовленнєва взаємодія постала сукупною ланкою, яка зв'язала лінгвопрагматику з конверсаційним аналізом, аналізом розмови й теорією розмовної мови та інтегрувала їх до дискурсивного аналізу. У такий спосіб розвиток окремих лінгвістичних дисциплін є закономірним у руслі інтегративних тенденцій сучасної науки загалом. Розширюються міждисциплінарні зв'язки, горизонти бачення явищ, поглиблюється рівень наукового узагальнення, охоплюючи всі рівні мови й усі аспекти мовлення у взаємозв'язку з мисленням і соціальною взаємодією. Як зазначає І.С. Шевченко, «щодо дискурсивного повороту в лінгвістиці, то напевно чи можна говорити про появу невідомого раніше лінгвістичного феномену або мовного/мовленнєвого рівня: у випадку дискурсу скоріше маємо справу з новим фокусом досліджень, новим горизонтом бачення мовленнєвої комунікації» [18, 10].

У сучасних лінгвістичних студіях дискурс постає і як об'єкт лінгвістичного аналізу, і як його предмет, і як матеріал. Таке розуміння дискурсу зумовило різночитання у його тлумаченні. Тлумачення дискурсу як матеріалу аналізу притаманне концепціям, які прирівнюють його до тексту [3, 170; 6] або до сукупності текстів певної тематики: він є заключною ланкою у послідовності «звук — слово — речення — текст — дискурс», де кожне явище складається із сукупності одиниць безпосередньо попереднього явища, тобто дискурс є корпусом текстів (юридичний, політичний, рекламний дискурс тощо) [28]. Дискурс, як і текст, визнається продуктом, результатом діяльності мовців. Визначальним поняттям у таких дефініціях дискурсу незмінно є поняття «текст», порівн.: «Дискурс — це зв'язний текст у контексті багатьох конституюючих і фонових чинників — соціокультурних, психологічних /і т.д. Дискурс називають зануреним у життя текстом» [20, 87].

Розуміння дискурсу як об'єкту лінгвістичного аналізу спостерігаємо у концепціях, які зосереджуються на його процесуальному тлумаченні як динамічного, інтерактивного процесу, що протиставляється своєму знаковому продукту — тексту [3, 172; 17, 5]. Дискурс виникає на основі тексту як процес конструювання смислів. Це «ситуативно зумовлена інтерсуб'єктивна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на взаємну орієнтацію у життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості» [8, 11].

Концепції, що розуміють дискурсивний підхід як предмет, методологічний кут зору на одиниці мови й мовлення, зосереджуються на взаємодії процесу й продукту комплексу комунікативної, когнітивної та мовленнєвої діяльності, яка й становить дискурс. Дискурс і текст є нерозривними, як нерозривні процес і продукт: продукт немислимий без процесу, як і процес неминує зумовлює продукт, тобто «дискурс є не тільки сам твір, але й діяльність (узята в сукупності процесу й результату), у процесі якої мовленнєво-мисленнєвий продукт і породжується» [5, 113] (а також [18, 17; 19, 108]).

Процесуально-результативне розуміння дискурсу демонструє найвищий рівень розвитку лінгвопрагматики як дисципліни про вживання мовних знаків. Як підкреслює І.С. Шевченко, «дискурс являє собою багатоаспектну мовно-когнітивно-комунікативну систему-гештальт, яка визначається єдністю трьох аспектів — аспекту мовного використання, передаванням / конструюванням ідей і переконуваль (когнітивний аспект), соціально-прагматичним аспектом — взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах і ситуаціях» [19, 116]. Лінгвопрагматика, відтак, увійшла до аналізу дискурсу як невід'ємний чинник, який уможливило його вихід на рівень соціальної взаємодії.

Когнітивний аспект дискурсивного аналізу втілює антропоцентризм у вузькому розумінні, оскільки вивчення когнітивних станів, процесів та операцій стосується окремого індивідуума, в ментальній сфері якого мають місце процеси концептуалізації, категоризації, створення інтенцій, реалізація дискурсивних стратегій і тактик тощо. Натомість антропоцентризм у широкому розумінні, як залучення комунікативної, когнітивної та мовленнєвої взаємодії людських індивідуумів та їхніх груп, стосується прагматичного чинника аналізу дискурсу, в тому числі когнітивно-прагматичного.

Підсумовуючи викладене, треба зазначити, що три етапи розвитку лінгвістичної прагматики — комунікативний, когнітивний і дискурсивний — є відбитком розширення принципу антропоцентризму. На першому (комунікативному) етапі антропоцентричний принцип у лінгвопрагматичі передбачає зосередження на мовленнєвих діях одного комуніканта. Другий (когнітивний) етап характеризується зверненням до інтенціональних станів комуніканта з метою окреслення взаємозв'язків «мова — мислення — мовлення», з одного боку, та залученням міждисциплінарного аналізу, з іншого. На третьому, сучасному етапі антропоцентричний принцип охоплює великі соціальні групи комунікантів, їхню когнітивну й мовленнєву взаємодію в дискурсах різних типів, що знаменує провідну роль лінгвопрагматики у становленні лінгводискурсології.

Проведений історіографічний аналіз має широкі **перспективи** щодо методологічного обґрунтування лінгвістичних досліджень у галузі лінгвопрагматики й дискурсивного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. К проблеме сопоставительно-типологического анализа речевого акта и текста / В.Г. Гак // Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку. — М. : Наука, 1987. — С. 37–48.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. — М. : Прогресс-Культура, 1992. — 218 с.
3. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория / В.А. Звегинцев. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 248 с.
4. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В.И. Карабан. — К. : Вища школа, 1989. — 131 с.
5. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. — М. : Гнозис, 2003. — 375 с.
6. Кусько К.Я. Когнітивно-дискурсивний потенціал інформативного трансферу / К.Я. Кусько // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — 2004. — № 635. — С. 91–93.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. — М. : Гнозис, 2003. — 280 с.
8. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П. Мартинюк. — Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. — 196 с.
9. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. — 1986. — Вып. 17. — С. 22–130.
10. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.
11. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Гюстава Гийома / Е.А. Реферовская. — СПб. : Академический проект, 1997. — 126 с.
12. Сахарчук Л.І. Теорія мовленнєвих актів та міжкультурна порівняльна лінгвістика / Л.І. Сахарчук // Проблеми семантики слова, речення та тексту. — К. : КНЛУ, 2001. — Вип. 7. — С. 220–223.
13. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний / Дж. Р. Серль // Философия, логика и язык. — М. : Прогресс, 1987. — С. 96–127.
14. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / [под. ред. Т.Н. Ушаковой, Н.Д. Павловой]. — СПб. : Алетейя, 2000. — 320 с.
15. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Труды по языкознанию. — М. : Прогресс, 1977. — С. 31–274.
16. Фрумкина Р.И. Проблема «язык и мышление» в свете ценностных ориентаций / Р.И. Фрумкина // Язык и когнитивная деятельность. — М. : Наука, 1989. — С. 59–71.
17. Цурикова Л.В. Межкультурное взаимодействие с позиций когнитивно-дискурсивного подхода / Л.В. Цурикова // Вопросы когнитивной лингвистики. — 2006. — № 1 (007). — С. 5–15.

18. Шевченко І.С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. — Харків: Константа, 2005. — С. 9–20.
19. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. — Харків : Константа, 2005. — С. 105–117.
20. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І.Б. Штерн. — К. : АртЕк, 1998. — 335 с.
21. Bierwisch M. Wörtliche Bedeutung — eine pragmatische Gretchenfrage / M. Bierwisch // Sprechakttheorie und Semantik. — Fr./M. : Suhrkamp, 1979. — S. 119–148.
22. Bosco F.M. The Fundamental Context Categories in Understanding Communicative Intention / F.M. Bosco, M. Bucciarelli, B.G. Bara // Journal of Pragmatics. — 2004. — Vol. 36. — P. 467–488.
23. Carston R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics / R. Carston // Mind and Language. — 2002. — Vol. 17. — № 1–2. — P. 127–148.
24. Culperer J. Historical sociopragmatics / J. Culperer // Historical pragmatics. — B., N.Y. : de Gruyter, 2010. — P. 69–96.
25. Dräxler H.-D. Soziolinguistik, Pragmalinguistik und Sprachgeschichte / H.-D. Dräxler. — Alsbach : Leuchtturm, 1989. — 99 S.
26. Fillmore Ch. Remarks on Contrastive Pragmatics / Ch. Fillmore // Contrastive Linguistics: Prospects and Problems. — B. etc. : de Gruyter, 1984. — P. 119–142.
27. Gibbs R.W. A New Look at Literal Meaning in Understanding What is Said and Implicated / R.W. Gibbs // Journal of Pragmatics. — 2002. — Vol. 34. — P. 457–486.
28. Jung M. Diskurshistorische Analyse — eine linguistische Perspektive / M. Jung // Sprachgeschichte als Zeitgeschichte. — Hildesheim et al. : Olms, 2005. — S. 165–193.
29. Kasher A. Modular Speech Act Theory / A. Kasher // Foundation of Speech Act Theory. — L., N.Y. : Routledge, 1994. — P. 312–322.
30. Katz J.J. Propositional Structure and Illocutionary Force / J.J. Katz. — N.Y. : Crowell, 1977. — 249 p.
31. Levinson S.C. Presumptive Meanings / S.C. Levinson. — Cambridge (Mass.) : MIT Press, 2000. — 480 p.
32. Meibauer J. Pragmatik / J. Meibauer. — Tübingen : Stauffenburg, 2001. — 208 S.
33. Presch G. Zur Begründung einer historischen Pragmalinguistik / G. Presch // Institutionen — Konflikte — Sprache. — Tübingen: Niemeyer, 1981. — S. 206–238.
34. Preyer G. Kognitive Semantik — Sprechaktsemantik / G. Preyer // Intention — Bedeutung — Kommunikation. — Opladen : Westdeutscher Verl., 1997. — S. 74–138.
35. Récanati F. Meaning and force / F. Récanati. — Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. — 278 p.
36. Schlieben-Lange B. Linguistische Pragmatik / B. Schlieben-Lange. — Stuttgart et al. : Kohlhammer, 1979. — 155 S.
37. Searle J.R. Sprechakte / J.R. Searle. — Fr./M. : Suhrkamp, 1971. — 306 S.
38. Searle J.R. Foundations of illocutionary logic / J.R. Searle, D. Vanderveken. — Cambridge et al. : Cambridge Univ. Press, 1985. — 227 p.
39. Sinclair M. Fitting Pragmatics into the Mind: Some Issues in Mentalist Pragmatics / M. Sinclair // Journal of Pragmatics. — 1995. — Vol. 23. — P. 509–539.
40. Sgall P. Towards a pragmatically based theory of meaning / P. Sgall // Speech act theory and pragmatics. — Dordrecht : Reidel, 1980. — P. 233–246.
41. Verschueren J. The pragmatic perspective / J. Verschueren // Handbook of Pragmatics. — Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1995. — P. 1–19.
42. Viehweger D. Semantik und Sprechakttheorie / D. Viehweger // Richtungen der modernen Semantikforschung. — Berlin : Akademie, 1983. — S. 145–245.
43. Wunderlich D. Die Rolle der Pragmatik in der Linguistik / D. Wunderlich // Der Deutschunterricht. — 1970. — Heft 22/4. — S. 5–41.

В статье выделяются три этапа развития лингвистической прагматики — коммуникативный, когнитивный, дискурсивный. Современный этап характеризуется интегрированностью в дискурсивный анализ как следствие расширения принципа антропоцентризма, обогащения когнитивным и интеракционными аспектами и интегративных процессов в языкознании. Предлагается широкая и узкая трактовка антропоцентризма.

Ключевые слова: антропоцентризм, дискурсивный, когнитивный, коммуникативный, прагматика.

The paper presents three stages of development of linguistic pragmatics: communicative, cognitive, and discursive. The modern stage is characterized by integration in discursive analysis as a result of anthropocentric principle expansion, enrichment with cognitive and interactive aspects and the integrative processes in linguistics. Thus, wide and strait treatment of anthropocentrism is proposed.

Key words: anthropocentrism, discursive, cognitive, communicative, pragmatics.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ В ЗАРУБІЖНІЙ І ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

Соколовська С.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано основні підходи і напрями, пов'язані з розвитком лінгвістичної прагматики як дисципліни, що розглядає відношення між мовними одиницями й умовами їх використання у певному комунікативно-прагматичному просторі. Здійснено огляд основних наукових досягнень, що засвідчують поступовість в еволюції прагмалінгвістики з семіотичного періоду й до сьогодні; визначено основні тенденції розвитку лінгвістичної прагматики на різних етапах її становлення в зарубіжній і вітчизняній науці.

Ключові слова: лінгвістична прагматика / прагмалінгвістика, тенденції розвитку прагмалінгвістики, етапи становлення / періоди розвитку, теорія мовленнєвої діяльності.

Сучасна лінгвістична прагматика є наукою, що досліджує функціонування мовних знаків у процесі взаємодії комунікантів з урахуванням їхніх особистісних характеристик і ситуації спілкування. Розвиваючись у контексті комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістика постійно збагачується новими ідеями. Коло досліджуваних проблем пов'язане з багатьма аспектами мовленнєвої діяльності, що потрапляють у поле зору функціональної наукової парадигми.

Уважають, що прагмалінгвістика розглядає мову як засіб взаємного впливу комунікантів; вивчає соціокультурні, ситуативно-поведінкові, статусні, лінгвокогнітивні та інші чинники комунікативної взаємодії суб'єктів. З іншого боку, існує певний різнобіч у трактуванні сутнісних ознак мовленнєвого акту як одиниці прагматичного аналізу, принципів і максимум мовлення, дискурсу, інших релевантних питань, так само, як і самої прагмалінгвістики, її поняттєвого апарату. Названі чинники засвідчують **актуальність** заявленої до розгляду проблеми, а відтак необхідність виділення основних напрямів розвитку прагмалінгвістичних студій, їхнє місце у сучасному лінгвістичному процесі.

Мета статті — проаналізувати історію становлення лінгвістичної прагматики і визначити тенденції її розвитку в зарубіжній і вітчизняній науці.

З огляду на вищезазначене, вважаємо за доцільне звернутися до витоків лінгвістичної прагматики, поява якої з-поміж інших дисциплін пов'язана із семіотичним підходом Ч. Пірса, Ч. Морріса, К. Бюлера, У. Джеймса, Дж. Дьюї, Р. Карнапа, Г. Клауса та ін. У працях другої половини ХІХ ст. — першої половини ХХ ст. уперше були сформульовані загальні положення про функціонування знаків і знакових систем, визначені основні поняття семіотики [12; 14; 18; 21]. Упродовж цього періоду термін «прагматика», використовували у значенні, еквівалентному сучасному «лінгвістична прагматика».

Принагідно нагадаємо, що Ч. Пірс і Ч. Морріс звертали увагу на важливість урахування фактора суб'єкта практичної та комунікативної діяльності в загальній теорії знаку [12; 14]. Інтерпретанта, одне з ключових понять семіотики, не має однозначної дефініції у трикутнику Ч. Пірса. Уперше філософ кваліфікує її як знак іншого знака; вплив знака на інтерпретатора; його навичку реагувати на знак; або значення, що розглядається з позицій наслідків і практичних результатів, а також вибору дій, які сприяють успішній комунікації [14]. Ч. Морріс трактував інтерпретанту як тип поведінки, зумовлений реакцією на знак; схильність до різних реакцій під впливом знака тощо. Саме Ч. Моррісу належить термін «прагматика» (*грец.* прагма — справа, дія), який він наповнив лінгвістичним змістом, запропонувавши три виміри мовної діяльності (1938): семантику як відношення знака до поняття, синтактику як відношення знаків один до одного та прагматику як відношення знаків до інтерпретатора [12].

Щодо цієї тріади, то, на думку А.Г. Баранова, такий поділ семіотики є умовним і прийнятним лише в галузі логічних штучних мов; у природній мові прагматику треба трактувати як власне семіотику, що включає і семантику, і синтактику [2]. Натомість І.С. Шевченко пише про існування двох підходів: радикального та синтезованого. Перший відмежовує прагматичний аналіз висловлення й дискурсу від семантичного, а другий — зосереджує на них свою увагу [22, 51]. Як зауважує Л.М. Мінкін, сучасна прагматика вийшла за межі інтегрованого із семантикою та синтаксисом розділу загальної семіотики і перетворилася на загальну теорію комунікації [11, 21].

Отже, сучасна дискусія щодо зв'язку прагматики з семантикою і синтаксисом, з одного боку, а з іншого, — з семіотикою, бере свій початок із часів становлення семіотики. Пріоритетним на цьому етапі було визначено фактор суб'єкта для дослідження мовної комунікації, що й зумовило розвиток лінгвістичної прагматики як самостійної науки.

Розквіт ідей лінгвістичної прагматики припадає на другу половину ХХ ст., коли відбувся вихід за межі вузького мовнозорієнтованого підходу, який передбачав дослідження мови лише як системи знаків і правил їх сполучення. Це дало змогу зосередити увагу на висвітленні умов та особливостей функціонування мовних одиниць, зокрема екстралінгвальних чинників, соціального контексту, ситуацій спілкування тощо [10; 18; 21]. Названі чинники були запозичені мовознавцями із філософської концепції Л. Вітгенштейна і покладені в основу формування теоретичних засад лінгвістичної прагматики.

Знаковою подією досліджуваного напрямку став так званий «прагматичний бум» 60–70-х років ХХ ст., що висунув такі базові постулати: мова є засобом динамічної взаємодії комунікантів; діяльнісний підхід є основоположним у трактуванні процесу спілкування; функціонування мовних засобів зумовлене контекстом і ситуацією [10; 18; 21; 22]. Відповідно на другий план відійшли структуралізм і генеративізм, що залишають поза увагою людину і контекст, у якому відбувається спілкування. Як твердить І.П. Сусов, «прагматичний бум» означав, що увагу зосереджено на живій мові в дії, в усьому розмаїтті її функцій та варіантів. Абстрактний та ідеальний мовець поступається місцем конкретному, реальному мовцю, який реалізує спілкування щоразу в новому комунікативно-прагматичному просторі; прагматика будується не просто на засадах антропоцентризму, а на принципі егоцентризму [21, 37].

Уважають, що «прагматичний бум» у мовознавстві був ініційований працями Г. Грайса, Дж. Остіна, Дж. Сьорля, П. Стросона та деяких інших дослідників, які використали ідеї філософії для розв'язання лінгвістичних проблем. Дж. Остін наголосив на діяльнісній і телеологічній природі мови, а мовлення розглядав як засіб втілення намірів мовця в діяльнісній ситуації мовленнєвого акту [13]. Таким чином, за пріоритет Дж. Остіна висунув діяльнісну функцію мови, замість дескриптивної або репрезентативної. Тим самим він започаткував акціональну лінію у розвитку лінгвістичної прагматики, яку підтримали інші лінгвісти, насамперед Дж. Сьорль.

У свою чергу Г.П. Грайс довів, що використання мови та інтерпретація мовних форм здійснюється відповідно до певних правил і принципів спілкування, сформулював постулати принципу кооперації і продемонстрував можливості смислової інтерпретації висловлень у контексті розмовних імплікатур [25]. Г. Грайс і П. Стросон, фундатори контенсивного (семантичного) підходу в лінгвістичній прагматичній, заклали основи аналізу прагматичного значення. Отже, синтез акціонального і контенсивного підходів до трактування мовного значення, зумовлений синтезом ідей філософії і лінгвістики, знаменував новий етап у розвитку прагмалінгвістики як самостійної науки.

Важливою віхою нового етапу небезпідставно вважають теорію мовленнєвих актів, автором якої є англійський філософ і логік Дж. Остін. Він запропонував цілісну концепцію мовленнєвого акту шляхом виділення в ньому трикомпонентної структури у вигляді «локуція — ілокуція — перлокуція», створив першу класифікацію мовленнєвих актів, увів поняття перформативного речення як висловлення у процесі мовленнєвої дії. За Дж. Остіном, локутивний акт являє собою процес проговорювання висловлення, що характеризується в термінах фонетичної, лексико-граматичної і семантичної структур. Ілокутивний акт вказує не лише на значення, а й на комунікативну мету або намір висловлення, маючи певну ілокутивну силу. Перлокутивний акт забезпечує вплив на адресата, досягнення результату мовленнєвого акту [13]. Потрібно зазначити, що названі три акти здійснюються одночасно, їх розрізнення необхідне з методичною метою [21, 110] і для розуміння самого висловлення, яке виходить за межі буквального значення, що у цілому відкриває нові можливості інтерпретації граматики мови [18].

Незважаючи на впливовість концепції Дж. Остіна, зокрема обґрунтування ілокутивної сили як базового поняття теорії мовленнєвих актів, у лінгвопрагматичних студіях і досі триває полеміка стосовно визначення перлокутивного акту і тих випадків, коли реальні результати мовлення не збігаються з інтенціями мовця [18, 562–563]. Свого часу П. Стросон долучився до уточнення поняття перлокуції через визначення інтенції як складного концепту, виокремивши намір, спрямований на впізнання реципієнта, і намір адресанта викликати певну реакцію в адресата; причому терміну «реакція» дослідник надавав перевагу порівняно з терміном «перлокутивний ефект» за Дж. Остіном [20]. Таким чином, дослідження П. Стросона зумовило визначення перлокутивного ефекту у двох аспектах: як очікуваного мовцем результату здійснення власного наміру і як досягнення певного результату засобами мовленнєвого акту. Це сприяло розумінню поняття мовленнєвого акту як зна-

ряддя керування діяльністю співрозмовника. Зазначимо, що перлокутивний ефект Дж. Сьорль називає перлокутивним наслідком, який він відмежовує від перлокуції. На його погляд, перлокуція входить до інтенції адресанта як перлокутивна ціль, а перлокутивний наслідок не залежить від інтенції [19]. Отже, наукова дискусія на етапі «прагматичного буму» щодо сутності перлокуції відіграла визначальну роль у становленні досліджуваної галузі.

Американському логіку Дж. Сьорлю, послідовнику Дж. Остіна, належить особливе місце у цій парадигмі мовного знання, оскільки він вніс суттєві зміни в теорію мовленнєвих актів, визначив їхню структуру, типологію, умови і правила успішної комунікації. Він також уточнив компоненти мовленнєвого акту «локуція — ілокуція — перлокуція», увів до його складу пропозиційний акт, який охоплює референт висловлення (акт референції) і ознаку референта (акт предикації). Іншим його здобутком була класифікація мовленнєвих актів, створена з урахуванням ілокутивної мети, напрямів пристосування об'єктів дійсності до позначуваних слів і слів до об'єктів дійсності, а також фактора щирості і психологічного стану мовця. Класифікація включає репрезентативи або асертиви (повідомлення про дійсний стан справ та його оцінка); директиви (спонукання адресата до певних дій у формі наказу, прохання, поради); комісиви (повідомлення про прийняті зобов'язання виконати обіцянку); експресиви (вираження певного психологічного й емоційного ставлення — співчуття, вітання, вибачення тощо); декларативи (декларування нових справ, встановлення будь-яких правил і позицій — призначення на посаду, присвоєння звань, винесення вироку тощо) [19].

Зазначимо, що подальші класифікації мовленнєвих актів побудовані на типології Дж. Сьорля, оскільки її визнано більш чіткою й логічною порівняно з першою класифікацією Дж. Остіна, похідну від розподілу перформативних дієслів. Обраний критерій виявився довільним і неоднозначним, це відбилося на таксономії мовленнєвих актів (вердиктиви, екзерсітиви, комісиви, бехабітиви та експозитиви) [13]. З одного боку, зазначена класифікація містить певні недоліки, проте, з іншого, її вирішальна роль у розвитку теорії мовленнєвих актів підтверджена практикою мовознавчих досліджень, у процесі якої поступово вдосконалювалася їх типологічна класифікація. Так, Дж. Сьорль розробив концепцію прямих і непрямих мовленнєвих актів, запропонував процедуру їх інтерпретації і визначив феномен непрямих висловлень, ілокутивний тип яких не збігається з ілокутивною силою, тобто у випадку, коли мовець передає інший зміст, ніж той, що він позначає [19].

Отже, доходимо висновку про те, що дослідники періоду «прагматичного буму» заклали концептуальні засади теорії мовленнєвих актів, а саме: поняття мовленнєвого акту, його трикомпонентної структури в єдності локуції, ілокуції, перлокуції; типології, інші характеристики, зумовлені лінгвальними й екстралінгвальними факторами. Це означає, що на цьому етапі розвитку лінгвопрагматики теорія мовленнєвих актів становила достатньо сформовану галузь. Було також закладено основи дискурсології і конwersаційного аналізу.

«Прагматичний бум» зумовив підвищений інтерес до проблем лінгвістичної прагматики багатьох дослідників (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Л.Р. Безугла, В.В. Богданов, В.З. Дем'янков, П.В. Зернецький, В.І. Карабан, В.І. Карасик, М.Л. Макаров, Г.Г. Почепцов, Г.Г. Почепцов мол., О.Г. Почепцов, Л.П. Риждова, О.А. Романов, Ю.С. Степанов, І.П. Сусов, С.О. Сухих, І.С. Шевченко та інші). На 80–90-і роки ХХ ст., «період наукового розквіту», припадає найбільша кількість публікацій, навіть порівняно з першою декадою ХХІ ст. Лінгвістичну прагматику прийнято називати «прагмалінгвістикою» (переважно), «лінгвопрагматикою», прагматичною лінгвістикою, прагматикою мови, або прагматичною трансформацією речення. У науковому обігу з'являється велика кількість її дефініцій, об'єднаних у групи [1]:

- 1) тлумачення, в яких домінантою виступає фактор комуніканта;
- 2) визначення, в яких підкреслюється функціональний аспект прагмалінгвістичних досліджень та їх контекстуальна зумовленість;
- 3) визначення, що зосереджують увагу на дослідженні ефекту мовної комунікації у зв'язку із взаємним впливом суб'єктів у процесі спілкування;
- 4) дефініції, в яких наголошується на інтерпретаційному аспекті прагмалінгвістичних досліджень мовленнєвих контекстів — прагматичних значень висловлень.

Аналіз розробок останніх десятиліть показує, що визначення прагмалінгвістики здебільшого залежить від вихідних позицій дослідника і суттєво відрізняється у працях із проблем синтаксису, семантики, стилістики і риторики, мовленнєвої діяльності. У зв'язку з цим, необхідно звернути увагу на три напрями у розумінні мети і завдань прагматики: конwersаційний (мовленнєвоактовий), функціональний (риторико-стилістичний) і психолінгвістичний (породження і сприйняття мовлення) [9]. З урахуванням специфіки означених напрямів відповідне тлумачення отримують поняття і дефініції прагмалінгвістики.

У межах аналізованого періоду 80–90-х років ХХ ст. продовжується висвітлення проблем теорії мовленнєвих актів у контексті концепції Дж. Сьорля, що, наприклад, засвідчується кількома десятками створених класифікацій (Ю.Д. Апресян, В.В. Богданов, Д. Вундерліх, В.І. Карасик, Дж. Ліч, Г.Г. Почепцов та інші), серед яких здобутки українських дослідників мають важливе значення.

Г.Г. Почепцов, фундатор Київської школи лінгвістичної прагматики, запропонував типологію мовленнєвих актів, що охоплює констатив, директив, квеситив, комісив, перформатив, які, у свою чергу, мають підтипи: директив включає ін'юнктив (наказ) і реквестив (прохання), комісив поділяється на менасив (обіцянка) і промісив (погроза) [7, 271–281]. Ця типологічна схема виступає інструментом для проведення коректного семантико-прагматичного аналізу мовленнєвих актів. Окрім того, Г.Г. Почепцов виділив окремих тип фатичного метакомунікату, що передбачає встановлення і підтримку мовленнєвого контакту [16]. Його внесок у прагмалінгвістику включає також окреслення прагматичного аспекту речення, що дало змогу по-новому подивитися на цю мовну одиницю [15; 7; 17].

Розробка теорії складного мовленнєвого акту в комплексних, складених і композитних різновидах належить українському досліднику В.І. Карабану (1989) та його послідовникам. Складний мовленнєвий акт кваліфікується як сполучення простих мовленнєвих актів, представлене складносурядною або складнопірядною синтаксичною конструкцією, що з прагматичної точки зору складається з акта-тезиса, акта-функції і прагмасемантичних відношень між ними [8].

Радикальною є, на наш погляд, позиція П.В. Зернецького (1987), який запропонував об'єднати мовленнєвий акт і дискурс, тобто здійснювати аналіз мовленнєвих актів у межах дискурсу, а не ізолювати. Дослідник виділяє топікальні й оформлювальні акти і розглядає їх у зв'язку з типами мовленнєвих ходів (ініціальних, підтримуючих, обрамляючих) [6].

Становлення Київської школи прагмалінгвістики відбувалося на чолі з Г.Г. Почепцовим за активної участі Г.Г. Почепцова мол., О.Г. Почепцова, Т.Д. Четіані, Н.Ф. Гладуш, П.В. Зернецького та інших. Пріоритетними були питання, пов'язані з різними типами мовленнєвих актів, прагматикою складних мовних одиниць, дискурсом, комунікативними інтеракціями, імплікаційними значеннями, прагматичною структурою висловлень тощо. Одночасно з Київською науковою школою здійснювалося становлення Тверської лінгвістичної школи на чолі з І.П. Сусовим (Л.Г. Васильєв, О.А. Романов, Л.П. Риждова, С.О. Сухіх та інші). Значний внесок зроблено вченими у дослідженні таких питань: місце прагматики в лінгвістиці, взаємозв'язок семантики і прагматики, природа прагматичних значень, прагматична структура висловлення, прямі і непрямі мовленнєві акти, дискурси різних типів, роль пресупозицій і референції, фактори комунікативних невдач та інше. Діяльність названих лінгвістичних шкіл давала можливість широкому колу вітчизняних науковців уперше ознайомитися з новими ідеями в галузі прагмалінгвістики, що раніше розвивалися переважно за кордоном, а також засвідчувала новий рівень прагмалінгвістичних досліджень.

На початку ХХІ ст. у межах дисертацій, виконаних в Україні, досліджено еволюцію директивів, квеситивів, експресивів, фатичних метакомунікативів та інших мовленнєвих актів (Т.П. Андрієнко, Т.О. Биценко, Т.М. Буренко, Л.М. Грижак, О.Ю. Жигadlo, Л.І. Клочко, Ю.В. Косенко, О.Ю. Малая, Ю.В. Матюхіна, Л.В. Михайлова, Н.А. Одарчук, І.М. Осовська, Н.І. Романишин, І.В. Рудік, М.Г. Тер-Григорян, Т.В. Терещенко, О.П. Черняк та інші). Зауважимо, що прагматичний компонент представлений у більшості сучасних праць українських дослідників. Головними здобутками теорії мовленнєвих актів можна вважати висвітлення сутнісних характеристик успішності / неуспішності, конвенційності / неконвенційності, інтенційної визначеності / невизначеності мовленнєвих актів, їх класифікаційного ряду, дослідження складних мовленнєвих актів, аналіз засобів локуції, ілокуції, перлокуції і т. ін.

Услід за теорією мовленнєвих актів пріоритетом у прагмалінгвістичних дослідженнях став дискурс, його види, стратегії і тактики, комунікативні принципи і максими. Уперше ці питання були окреслені Г. Грайсом [25], завдяки чому в сучасному мовознавстві увагу сфокусовано на проблемі контексту і ситуації мовленнєвого акту між мовцем і слухачем. Поняття «контекст» у лінгвістичній прагматиці співвідноситься не лише з текстом, а виступає для позначення умов комунікації і включає різні аспекти: вербальний і невербальний, історико-культурний, психологічний, соціальний тощо. Контекст реалізується у вигляді дискурсу як певної послідовності мовленнєвих актів, пов'язаних у глобальні і локальні текстові структури, у вигляді «фонового знання про світ», організованого засобами фреймів, сценаріїв, що зберігаються у семантичній пам'яті індивіда.

Різні підходи до інтерпретації поняття «дискурс» відображено у дослідженнях Львівської та Харківської шкіл. У межах формального підходу дискурс визначають як усний чи письмовий текст або комплекси усної комунікації, логічно та послідовно структуровані й «об'єднані мовними зв'язками локального і глобального змісту» з метою реалізації певної авторської проблематики [4, 29]. Із позицій функціонального підходу дискурс визначають «як інтегральний феномен, як мисленневокому-

нікативну діяльність, що являє собою сукупність процесу і результату і включає як екстралінгвальний, так і власне лінгвальний аспект. В останньому, крім тексту, виділяються пресупозиція і контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), що зумовлюють вибір мовних засобів» [5, 79].

Початок нового століття характеризується всебічним вивченням різних типів дискурсу у низці українських дисертаційних досліджень (І.А. Бехта, Т.О. Бехта, А.А. Бігарі, Н.О. Бігунова, Я.О. Бондаренко, Г.В. Висоцька, С.В. Вострова, О.Б. Галицька, Я.В. Гнезділова, О.М. Гніздечко, Н.В. Гончарова, О.В. Дудолодова, Г.Л. Жуковець, Л.Л. Ільницька, О.М. Ільченко, Н.Є. Коваль, П.Г. Крючкова, Е.О. Куш, Е.Ф. Маліновський, В.Г. Ожидрянова, І.І. Пірог, К.В. Піщікова, Т.А. Скуратовська, Л.В. Солощук, О.Є. Ткачук-Мірошніченко, В.А. Ущина, О.Б. Франко, Т.В. Чрділелі, І.М. Шукало та інші). У представлених працях досліджено різні типи дискурсу на матеріалі германських, романських та інших мов, проаналізовано процес взаємодії партнерів по комунікації з урахуванням усього комплексу прагматичних компонентів. Особливу вагу приділено мовленнєвим інтенціям адресата, комунікативним стратегіям і тактикам, оцінкам, емоціям, які викликає реальна дійсність, а також адресату й змісту повідомлення.

Важливим орієнтиром для визначення поняттєво-категоріального апарату більшості доробків названих дослідників вважаємо цілісну концепцію аргументативного дискурсу А.Д. Белової (1997), у якій розглядається аргументація з точки зору когнітології, конфліктології, психології, аксіології, епістемології, логіки, риторики тощо; визначаються стратегії і тактики, продуктивні для різних типів дискурсу.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. — на початку ХХІ ст. у лінгвістичній прагматичній посилуються процеси міжпарадигмальної і міждисциплінарної інтеграції. Так, за І.С. Шевченко, існують такі напрями лінгвістичної прагматики: історична, етнокультурна, соціальна, психологічна, когнітивна. Дослідниця акцентує увагу на об'єктивній суміжності параметрів різних парадигм знань у межах досліджуваної галузі [22].

Нагадаємо, що наукові пошуки прагмалінгвістики під когнітивним кутом зору є результатом наполегливої праці дослідників ХХІ ст., і тому, очевидно, має сенс визначити цей напрям окремо як «когнітивно-прагматичний». В українській лінгвістиці теоретичне осмислення цих проблем пов'язують із працями І.С. Шевченко, де йдеться про конструювання смислів у дискурсі [5], Л.Р. Безуглої, яка аналізує інтендовані непрямі смисли в німецькому дискурсі [3] та ін. Когнітивну прагматику розглядають як «одну з субпарадигм прагмалінгвістики, що поєднує в одне ціле когнітивне та комунікативне (прагматичне) начала функціональної мегапарадигми.

Когнітивна прагматика сфокусована на ментальних операціях, пов'язаних із смислами, що передаються в дискурсивних ситуаціях. Її предмет складає породження і тлумачення смислів як ментальних / мисленнєвих феноменів у мовленнєвій діяльності суб'єктів. При цьому про дві прагматики — традиційну і когнітивну — можна говорити лише в термінах переваги тих чи інших параметрів аналізу. Іншими словами, залежно від акцента дослідника формуються два перспективних дослідницьких вектори: акціональний (комунікативний) та інтенціональний (когнітивний), що відповідають двом іпостасям єдиної науки — лінгвістичної прагматики» [23, 7]. Розвиток ідей когнітивної прагмалінгвістики стимулюється завдяки тандему української наукової школи, представленої І.С. Шевченко, Л.Р. Безуглою та однодумцями (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), із російською науковою школою (Тверський державний університет) на чолі з І.П. Сусовим. І.П. Сусов, фундатор основних наукових постулатів, здійснив системний аналіз прагмалінгвістичних досліджень, теоретично осмислив та інтерпретував базові поняття у багатьох своїх працях, у тому числі в одній з останніх монографій «Лінгвістична прагматика» (2009) [21], що зокрема покладено в основу представленої статті.

Отже, аналіз існуючої літератури з проблем прагмалінгвістики дозволив сформулювати тенденції розвитку лінгвістичної прагматики як узагальнення дослідницьких пошуків щодо сутності, змісту і структури обраного напрямку та підходів до його трактування на різних етапах становлення.

Упродовж «семіотичного періоду» (II половина ХІХ ст. — I половина ХХ ст.) вчені, досліджуючи мову як систему знаків, висунули фактор суб'єкта та інтерпретанти для вивчення мовної комунікації. Це сприяло тому, що у дослідженнях про мову і мовлення почали враховувати особистісні чинники комунікантів. Останнє, на наш погляд, зумовило актуалізацію антропоцентричного принципу в лінгвістиці. Період «прагматичного буму» (60–70-х роки ХХ ст.) висунув діяльнісний підхід основоположним у трактуванні процесу спілкування. Вивчення формальної сторони мови, її структури незалежно від комунікативних умов використання було витіснено вивченням мови як засобу комунікативної взаємодії суб'єктів з урахуванням ситуації спілкування і соціального контексту. Утвердилася тенденція аналізувати мовне значення у різноманітті комунікативних функцій на основі

діяльнісного і семантичного підходів, а також розглядати мовленнєвий акт в єдності локутивного, ілокутивного і перлокутивного актів.

«Період наукового розквіту» (80–90-х роки ХХ ст.) позначився активною діяльністю вітчизняних наукових шкіл прагмалінгвістики, а відтак посиленням її теоретичного підґрунтя. До накопиченого потенціалу в галузі теорії мовленнєвих актів додалися аспекти дослідження принципів мовного спілкування, методи тлумачення прагматичних пресупозицій, імплікацій і наслідків, прагматичної референції; пізніше — діяльнісно орієнтовані аналіз дискурсу і конверсаційний аналіз. Розширення меж предметної галузі зумовило різні інтерпретаційні можливості прагмалінгвістики та її поняттєвого апарату, що відбилося в низці підходів до визначення лінгвістичної прагматики як науки. Упродовж сучасного «когнітивно-прагматичного періоду» (початок ХХІ ст.) лінгвістична прагматика набуває чітко окресленого інтегративного характеру, синтезує досягнення суміжних напрямів і формує самостійні відгалуження, серед яких нове — когнітивна прагмалінгвістика як поєднання прагмалінгвістичного та когнітивно лінгвістичного підходів, що складають основу сучасних досліджень. У межах лінгвістичної прагматики посилюються тенденції до збагачення дослідницького потенціалу й наукової інтерпретації мовної комунікації шляхом аналізу особистості адресанта й адресата в усій сукупності соціальних, когнітивних, психологічних і комунікативних характеристик.

У цілому, викладений матеріал є відображенням основних тенденцій розвитку лінгвістичної прагматики на різних етапах її становлення, тому, безперечно, не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. **Подальшого дослідження** потребує комплекс питань, пов'язаний із визначенням когнітивно, психологічно і соціально зумовлених характеристик різних типів мовленнєвих актів та дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Азнаурова Э.С. — Ташкент : Фан, 1988. — 186 с.
2. Баранов А.Г. Текст в функционально-прагматической парадигме / Баранов А.Г. — Краснодар : КубГУ, 1988. — 148 с.
3. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія / Л.Р. Безугла. — Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. — 332 с.
4. Дискурс іноземномовної комунікації: колективна монографія / Під заг. ред. К.Я. Кусько. — Львів, 2002. — 495 с.
5. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : колективна монографія / ред. І.С. Шевченко. — Харків : Константа, 2005. — 356 с.
6. Зернецкий П.В. Единицы речевой деятельности в диалогическом дискурсе // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин, 1987. — С. 89–95.
7. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов : учеб. — М. : Высш. шк., 1981. — 285 с.
8. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / Карабан В.И. — К., 1989. — 131 с.
9. Карасик В.И. Язык социального статуса / Карасик В.И. — М. : Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. — 330 с.
10. Маслова А.Ю. Введение в прагмалінгвістику : учеб. пособие / А.Ю. Маслова. — 3-е изд. — М. : Флинта: Наука, 2010. — 152 с.
11. Минкин Л.М. Аспекты синтезированной теории прагматики / Минкин Л.М. // Вісник Київського лінгвістичного ун-ту. Сер. Філол. — К., 1998. — Т. 1. — № 1. — С. 20–24.
12. Моррис Ч.У. Основания теории знаков / Моррис Ч.У. // Семиотика. — М., 1983. — С. 37–89.
13. Остин Дж. Слово как действие / Остин Дж. // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — Вып. 17. — М., 1986. — С. 22–130.
14. Пирс Ч.С. Элементы логики. Grammatica speculative / Пирс Ч.С. // Семиотика. — М. : Радуга, 1983. — С. 151–210.
15. Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения / Почепцов Г.Г. // Иностранные языки в школе. — 1975. — № 6. — С. 15–25.
16. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Почепцов Г.Г. // Семантика и прагматика синтаксических единств. — Калинин, 1981. — С. 52–59.
17. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения / Почепцов О.Г. — К., 1986. — 115 с.
18. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. / Селіванова О.О. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
19. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Серль Дж. // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. — Вып. 17. — М., 1986. — С. 170–194.

20. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / Стросон П.Ф. // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. — М., 1986. — С. 130–150.
21. Сусов І.П. Лингвистическая прагматика / Сусов І.П. — Винница : Нова Книга, 2009. — 272 с.
22. Шевченко І.С. Прагмалінгвістика: Quo Vadis? / Шевченко І.С. // Наук. вісник каф. Юнеско КНЛУ. — Вип. 7. — 2003. — С. 51–57.
23. Шевченко І.С. Абрис когнитивного вектора прагмалінгвістики / І.С. Шевченко, І.П. Сусов, Л.Р. Безуглая // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — № 811. — 2008. — С. 3–7.
24. Gibbs R.W., Orden G.V. Pragmatic Choice in Conversation / Gibbs R.W., Orden G.V. // Topics in Cognitive Science. — January 2012. — Volume 4. — Issue 1. — P. 7–20.
25. Grice P. Logic and conversation / Grice P. // Syntax and Semantics. — New York : Academic Press, 1975. — P. 41–58.
26. Foundations of pragmatics / Ed. By Wolfram Bublitz and Neal R. Norrick. — De Gruyter Mouton, 2011. — 710 p.

В статье рассмотрены основные подходы и направления, связанные с развитием лингвистической прагматики как дисциплины, которая рассматривает отношения между языковыми единицами и условиями их использования в определенном коммуникативно-прагматическом пространстве. Сделан обзор основных научных достижений, свидетельствующих об эволюционных процессах прагмалингвистики с семиотического периода по современный этап; определены основные тенденции развития лингвистической прагматики на разных этапах ее становления в зарубежной и отечественной науке.

Ключевые слова: лингвистическая прагматика / прагмалингвистика, тенденции развития прагмалингвистики, этапы становления / периоды развития, теория речевой деятельности.

The article reviews the main approaches and directions in pragmatics as the branch of linguistics which studies the relation between language units and the conditions of their functioning in a certain communicative and pragmatic space. The author offers an overview of major research in the area that shows how pragmalinguistics has evolved since the semiotic period till today. Additionally, the main tendencies of pragmalinguistics development at different periods of its formation in foreign and native sciences are outlined.

Key words: linguistic pragmatics / pragmalinguistics, tendencies of the development of pragmalinguistics, periods of formation / periods of development, theory of speech activity.

УДК 81'27

ЛІНГВОКОМУНІКАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПРАВООХОРОННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Лисичкіна І.О.,

Академія внутрішніх військ МВС України

У статті окреслено комунікативну специфіку іміджу правоохоронної організації. З'ясовано сутність, комунікативні характеристики і стратегії формування іміджу правоохоронної організації на матеріалі іміджевих відео внутрішніх військ МВС України, Національної Гвардії США і Національної жандармерії Французької Республіки. Запропоновано комунікативну модель формування позитивного іміджу правоохоронної організації.

Ключові слова: імідж, образ, імідж організації, комунікативна стратегія, мовленнєва тактика, іміджеформувальна категорія.

Імідж як одна з форм віддзеркалення у свідомості людини предметного світу та соціальної дійсності існував на всіх стадіях розвитку суспільства, однак значний інтерес до цього феномену в останні роки пов'язаний із прогресом інформаційних і комунікаційних технологій, які утворили матеріальні умови для ефективного управління індивідуальною, колективною і масовою свідомістю. Імідж набуває особливого значення в контексті професійної діяльності окремих організацій. Питання формування позитивного іміджу органів правопорядку є актуальним на сучасному етапі ре-

формування силових структур у світлі необхідності порозуміння з громадськістю для ефективного виконання правоохоронцями свого службового обов'язку. Наразі поняття «імідж» активно використовується в політології, соціології, психології [9; 10], проте не в лінгвістиці, хоча саме мовні засоби частіше виступають базою для його формування.

Теперішньому етапу розвитку науки властива глобалізація, яка призводить до синтезу парадигм наукового знання і формуванню нового інтегрального підходу [17], з позицій якого вивчення мови неможливе без одночасного звернення до свідомості, мовної системи, культури і соціуму [11, 150]. Сучасна парадигма лінгвістики є інтегральною, оскільки в її основі лежить комплексне міждисциплінарне дослідження з урахуванням взаємодії різних галузей мовознавства. Актуалізованим варіантом загальної інтегральної моделі визначається когнітивно-дискурсивна парадигма лінгвістичного знання (О.С. Кубрякова), яка передбачає обов'язковий розгляд кожного мовного явища за його участю у виконанні двох найважливіших функцій мови — когнітивної та комунікативної [7, 519].

Викладене свідчить про **актуальність** окреслення комунікативного аспекту формування іміджу правоохоронної організації, що є **метою** цього дослідження. **Завданнями** дослідження визначено такі: 1) уточнити поняття імідж організації в сучасних лінгвістичних студіях; 2) схарактеризувати комунікативну модель формування іміджу правоохоронної організації. **Матеріалом** дослідження слугували відео Національної Гвардії США, Національної жандармерії Французької Республіки та внутрішніх військ МВС України, розміщені на офіційних сайтах цих організацій [18; 20; 24] та спеціальному каналі youtube [23].

Розгляд еволюції наукових студій іміджу свідчить, що спочатку дослідження фокусувалися на ефективній подачі людиною себе. Це спричинило звернення дослідників і практиків до проблем формування іміджу політичних діячів, а потім і політичних партій. Наступною сферою досліджень іміджології як науки постав зумовлений загостренням конкуренції в умовах ринкової економіки імідж корпорацій, організацій, установ, імідж товару, послуги тощо. В умовах глобалізації важливою складовою бізнес-проектів постає не стільки їхній зміст, скільки представлення проекту і суспільна думка, яка створюється спеціальними засобами.

Незважаючи на становлення іміджології як окремої науки, численні праці, присвячені корпоративній ідентичності й іміджу [15; 16], не існує загальноприйнятого визначення цього поняття, яке б відповідало інтегральному підходу. У великому тлумачному словнику сучасної української мови [2], як і в більшості інших словників і довідників, «імідж» визначено через «образ», що свідчить про тісний зв'язок цих двох понять. Цей підхід реалізується і в низці лінгвістичних праць.

У своїй презентаційній теорії дискурсу А.В. Олянич зазначає, що через необхідність бути завжди на виду, індивідуум формує для себе образ (або цей образ для нього формують інші), який слугує йому за соціальний одяг та укриття від допитливих суспільних поглядів [8, 96]. Визначаючи дванадцять характеристик образу, серед яких синтетичність, наявність у свідомості тільки за умови віддаленості об'єкта з поля сприйняття, уподібнення реальному об'єкту, але не повний збіг із ним, Н.Д. Арутюнова зауважує, що через популярність кіно і телебачення образи проникли у повсякденне життя людини, причому образи суспільних діячів коректуються експертами і радниками, в результаті чого образ став іміджем [1, 322–323].

Факт трансформації образу в імідж переводить цю проблему у площину з'ясування його семіотичної природи, визначення способів формування й форм існування, а також процесів, які відбуваються, коли вже когнітивно опанований образ стає комунікаційним об'єктом людини [8, 100].

Імідж визначається як цілісний, якісно визначений образ певного об'єкта, стійкий і відтворюваний у масовій і / чи індивідуальній свідомості [8, 107]. Однак імідж повинен мати оцінну складову як думку, що формується у свідомості адресата на основі образу [9, 145]. Оскільки імідж виникає та коректується як результат сприймання інформації, що надходить із зовнішнього середовища про певний об'єкт через сітку діючих стереотипів [8, 107], а його найважливішою характеристикою визначено соціальну зумовленість, цілком коректно вважати іміджем соціально-орієнтований відбиток образу [8, 114].

Розуміння іміджу в сучасному дискурсі не обмежується значеннями «уявний образ», «уявлення» [6, 8]. Наразі слову «імідж» все частіше приписують негативне значення через розходження між тим, ким / чим насправді є об'єкт, і тим, ким / чим він хоче здаватися, або бажаним уявленням. У такому трактуванні імідж стає швидше позначенням маски, тієї ролі, яку об'єкт хоче або мусить грати [6, 10]. Отже, поняття іміджу можна пов'язати з низкою не тільки таких концептів, як КОРПОРАТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, РЕПУТАЦІЯ, ОБРАЗ, УЯВЛЕННЯ, ОБРИС, ВИД, а й із такими, як ГРА, РОЛЬ, МАСКА, ЛИЦЕМІРСТВО, ОБМАН тощо.

У зарубіжних дослідженнях з корпоративної комунікації [12; 14; 15] наголошується на складності розмежування понять «імідж» та «репутація». У цьому плані зауважимо, що репутація формується

на основі певних попередніх дій об'єкта, а імідж є соціальним образом об'єкта, сформованим на основі уявлень, стереотипів, інформації, що надходить іззовні.

Отже, імідж організації є соціальним конструктом, базованим на «інтерпретативних здатностях та уподобаннях відповідної аудиторії» [16]. Імідж відповідає стереотипним або прототиповим уявленням про те, ким / чим має бути об'єкт, і є образом, який має замінити реальний об'єкт або представляти об'єкт перед зором (сприйняттям) інших людей [6, 9]. Позаяк імідж створюється засобами масової інформації, літературою або самим індивідом [5] з метою психологічного впливу та формування в масовій свідомості певного ставлення до об'єкта або, відбиваючи ключові позиції, на які реагує масова свідомість, імідж викликає автоматичні реакції у населення [8, 110].

Серед основних іміджеформувальних категорій у риторичному контексті О.С. Іссерс виділяє семантичну категорію «своє коло» із розрізненням «своїх» і «чужих», категорію персоніфікації із чергуванням «я – ми» [3, 202–206]. Наші спостереження свідчать, що визначені поширені категорії формування іміджу особи знаходять своє місце і в контексті формування іміджу правоохоронної організації, оскільки їх професійний дискурс характеризують такі фактори: монологічність комунікації, авторитет державних осіб, пріоритет емоційної складової над раціональною, широко вживані апробовані риторичні схеми: «друг – ворог», «ми – вони».

Формування іміджу правоохоронної організації як стійкого образу у свідомості цільової групи здійснюється у процесі комунікації, у межах якого транслюється інформація іміджеформувального характеру (вербальні, візуальні, аудіовізуальні іміджеві повідомлення).

Формування іміджу правоохоронної організації в комунікативному плані має окремі етапи (рис. 1):

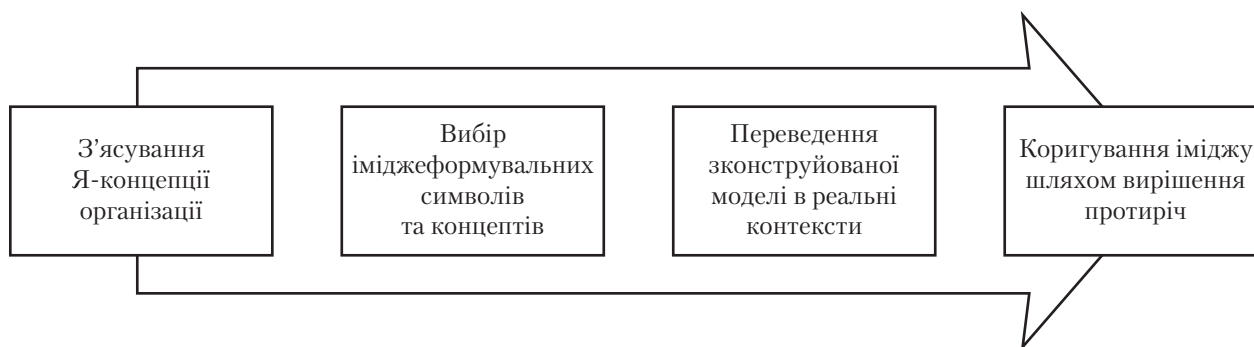

Рис. 1. Модель формування іміджу організації

В основі змісту іміджу організації лежить Я-концепція суб'єкта-прообразу іміджу [4, 25], яка постає першим етапом його формування. На цьому етапі важливим є розуміння власного «реального Я», «ідеального Я» та ставлення інших до себе. Це дозволить сформувати ідеальний образ себе для інших, що є ідеальною моделлю майбутнього іміджу. Важливо враховувати, що «бажаний імідж» є компромісом, мінімізацією протиріч між елементами Я-концепції («реальним Я» й «ідеальним Я») та між Я-концепцією та ставленням інших до суб'єкта-прообразу іміджу. Наступним етапом визначають вибір іміджеформувальних символів [4, 27], які максимально адекватно виражають ідеальний образ себе для інших. У контексті формування іміджу організації на цьому етапі мають бути з'ясовані базові концепти, які вербалізуються в іміджевих повідомленнях, та концепти, яких доцільно уникати. Так, зловживання засобами реалізації концепту СИЛА, який більше властивий Морській піхоті, ніж Національній Гвардії, спричиняє несприйняття відео [22], викликає протест, а отже, таке відео не може бути успішним іміджеформувальним.

Потім відбувається переведення сконструйованої моделі в реальні контексти (візуальний, вербальний, подійний тощо) [8, 110], що характеризується активним використанням комунікативних стратегій і мовленнєвих тактик.

Результати дослідження доводять, що основними стратегіями створення іміджу правоохоронної організації є: емоціоналізація, вербалізація, деталізація, акцентування інформації, візуалізація та запровадження моделей сприйняття. Емоціоналізація є перекладом інформації з раціональної мови мовою емоцій, оскільки вона легше сприймається, засвоюється, запам'ятовується і їй більше довіряють, наприклад: *Build a stronger you! Build a stronger community!* Вербалізація полягає в закріпленні ідей у гаслах, які легко запам'ятовуються, і висловленнях у вигляді «наклеювання ярликів», наприклад: *The National Guard is the oldest military branch* [24]; *California National Guard – Always ready, always there* [24]; *Gendarmerie – une force humaine* [20]; *Etre gendarme c'est être du côté des gens* [20]; *Військові: Честь, Мужність, Закон* [18]. Деталізація полягає в тому, що інформація переводиться на рі-

вень особистісного спілкування, коли образ стає близьким, домашнім, оскільки деталі довше запам'ятовуються, наприклад: *I am the Guard. I bowed briefly on the grim road at Bataan. Through the jungles and on the beaches I fought the enemy ... beat, battered, and broke him. I scrambled over Normandy's beaches — I was there!* [21]. Акцентування інформації є потрібною розстановкою акцентів при передачі інформації. У фокусі постає лексика з оцінною семантикою, зокрема сім цінностей сухопутних військ (*Loyalty, Duty, Respect, Selfless Service, Honor, Integrity and Personal Courage* [19]). Візуалізація — це поява об'єкта в супроводі зрозумілих візуальних символів. Запровадження моделей сприйняття передбачає схвалення інформації шанованими і популярними людьми.

Основу фінальної стадії формування іміджу становить діяльність суб'єкта-прообразу щодо коригування власного іміджу шляхом вирішення протиріч. Доцільно зазначити, що імідж передбачає навмисне зміщення ракурсу сприйняття й акцент лише на певних сторонах об'єкта, а відтак імідж може поєднувати як реальні властивості об'єкта, так і неіснуючі, приписувані.

Отже, із позиції інтегрального підходу імідж організації є цілісним, якісно визначеним образом цієї організації, стійко існуючим та відтворюваним у масовій і / або індивідуальній свідомості. Формування іміджу правоохоронних структур здійснюється у процесі комунікації, причому особливого значення у цьому процесі набуває його соціальна зумовленість. У загальній комунікативній моделі формування іміджу правоохоронної організації виокремлюються чотири етапи: з'ясування Я-концепції організації, вибір іміджеформувальних символів та концептів, переведення сконструйованої моделі в реальні контексти (візуальний, вербальний, подійний тощо) та коригування власного іміджу шляхом вирішення протиріч.

Перспектива подальших розвідок полягає у встановленні інвентаря комунікативних стратегій і тактик формування позитивного іміджу правоохоронних організацій з урахуванням мовних і позамовних чинників, що розглядаються як внесок у становлення корпоративної комунікації та мають прикладний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. — 2-е изд., испр. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К. : Видавництво «Перун», 2005. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/LingvoDictionaries>. — Заголовок з екрана.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. — Изд. 5-е. — М. : Издательство ЛКИ, 2008. — 288 с.
4. Калюжный А.А. Социально-психологические основы имиджа учителя: автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора псих. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А.А. Калюжный. — Ярославль, 2006. — 51 с.
5. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2006. — 1308 с.
6. Кубрякова Е.С. К определению понятия имиджа / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. — 2008. — №1. — С. 5—11.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
8. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса : [монография] / А.В. Олянич. — М. : Гнозис, 2007. — 407 с.
9. Панасюк А.Ю. Формирование имиджа: стратегия, психотехнологии, психотехники / А.Ю. Панасюк. — 2-е изд., стер. — М. : Издательство «Омега-Л», 2008. — 266 с.
10. Перельгина Е.Б. Психология имиджа: учебное пособие / Е.Б. Перельгина. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 223 с.
11. Хомутова Т.Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т.Н. Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. — 2009. — № 35 (173). — Вып. 37. — С. 142—151.
12. Balmer J.M.T. Revealing the Corporation / J.M.T. Balmer, S.A. Creyser. — L. : Routledge, 2003. — 356 p.
13. Belasen A.T. The Theory and Practice of Corporate Communication: A Competing Values Perspective / Alan T. Belasen. — L. : SAGE Publications, 2007. — 271 p.
14. Cornelissen J. Corporate Communication: A Guide to the Theory and Practice / J. Cornelissen. — 2nd ed. — L. : SAGE Publications, 2008. — 280 p.
15. Kitchen P. Corporate Reputation / Philip Kitchen // Handbook of Corporate Communication and Public Relations: Pure and Applied [Ed. by Oliver S.M.]. — N.Y. : Taylor & Francis e-Library, 2005. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.eBookstore.tandf.co.uk>. — Заголовок з екрана.

16. Oliver S.M. Reputation and Leadership in a Public Broadcast Company / Sandra M. Oliver, Anthony Clive Allen // Handbook of Corporate Communication and Public Relations: Pure and Applied [Ed. by Oliver S.M.]. — N.Y. : Taylor & Francis e-Library, 2005. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.eBookstore.tandf.co.uk>. — Заголовок з екрана.
17. Wilber K. Introduction to Integral Theory and Practice: IOS Basis and the AQAL Map / K. Wilber // AQAL Journal of Integral Theory and Practice. — Spring 2006. — Vol.1, No.1. — P. 1–38.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Внутрішні війська МВС України : офіційний сайт : головна сторінка. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.vv.gov.ua>.
19. At this moment. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=AbfPj00pTNY>.
20. Gendarmerie nationale: site officiel. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/fre//Media/Videos>
21. I am the Guard // National Guard of the USA. — [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.atpl.net.au/2/sample/pdf/atpsample_8206.pdf.
22. Let's all join the National Guard!!! : Internet forum. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://forums.totalwar.org/vb/archive/index.php/t-126324.html>.
23. National Guard: youtube channel. — [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.youtube.com/user/nationalguard>.
24. US National Guard: official page. — [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.Nationalguard.Com/Guard-Basics/Videos?Icid=Sitemap_Videos_20120514

В статье рассматривается коммуникативная специфика имиджа правоохранительной организации. Определяются сущность, коммуникативные характеристики и стратегии формирования имиджа правоохранительной организации на материале имиджевых видео внутренних войск МВД Украины, Национальной Гвардии США и Национальной жандармерии Французской Республики. Предлагается коммуникативная модель формирования позитивного имиджа правоохранительной организации.

Ключевые слова: имидж, образ, имидж организации, коммуникативная стратегия, речевая тактика, имиджеформирующая категория.

The article highlights the communicative specificity of law-enforcement organizational image. The nature, communicative features and strategy of law-enforcement organizational image formation are identified on image videos of the Interior Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the US National Guard and the National Gendarmerie in France. The communicative model of law-enforcement organizational image formation is suggested.

Key words: image, organizational image, communicative strategy, verbal tactics, image formative category.

УДК 811. 61.81'342.8/9

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСПАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Наваренко І.А.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У роботі обґрунтовано теоретичні засади іспанської народної казки, а також на підставі використання комплексного підходу досліджено її жанрово-композиційну й лінгвопрагматичну специфіку. Розглянуто вплив жанрових особливостей казкових оповідей на їх мовне оформлення та на формування структурно-змістової організації тексту. Створено інваріантну композиційну модель іспанської народної казки, з'ясовано прагматичні функції незмінних структурно-змістових компонентів іспанського казкового тексту. Визначено способи та засоби вербалізацій авторських інтенцій в тексті казки.

Ключові слова: іспанська народна казка, засоби вербалізації, прагматична спрямованість тексту, композиційна структура, інваріантна й варіантна композиційні моделі.

Тексти казок є предметом вивчення вже багато століть. Вони привертати увагу етнографів (М.І. Костомаров, П.О. Куліш, І.І. Манжура, Є.М. Мелетинський), літературознавців (А. Арне, О.М. Афанасьєв, О.Ю. Бріцин, В.Я. Пропп), педагогів (А.О. Маніченко, Л.Б. Фесюкова), філософів (М. Луїза фон Франц, К. Густав Юнг), які досліджували джерела фольклорних казок і підготували ґрунт для

глибокого аналізу казки як невичерпної духовної скарбниці народу. Так, філологи розглядали жанрові особливості літературної казки (Л.В. Овчинникова); мовну картину фантастичної казки (О.Ф. Лавриненко, К.П. Єсипович); семантико-синтаксичну структуру казки (О.Ф. Леонтєва, С.В. Шевчук); структурну форму мовлення персонажів (Т.І. Вавринюк); жанрові особливості різних видів казок (А.В. Анікін, О.Д. Нефьодова). Були визначені поетико-стильові традиції фантастичної казки, особливості комунікативно-прагматичної організації (Н.Л. Мастилко); питання інтонаційної динаміки казки (Т.І. Саєнко).

Саме тому **актуальність** роботи зумовлюється загальною спрямованістю сучасних досліджень на вияв механізму побудови комунікативно ефективного дискурсу з урахуванням інтеграції одиниць різних мовних рівнів для створення ефективного моделі мовленнєвого акту.

Метою дослідження є визначення лінгвопрагматичних особливостей текстів іспанської народної казки шляхом виявлення їх комунікативних стратегій і тактик.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких **завдань**:

— встановити концептуальні основи дослідження процесу актуалізації текстів іспанської народної казки;

— окреслити жанрові ознаки цих текстів;

— визначити комунікативний та прагматичний потенціал текстів іспанської народної казки;

— виявити їх лінгвопрагматичні особливості.

Матеріалом дослідження слугують тексти іспанських казок, дібрані зі збірників фольклорних творів іспанської літератури.

Досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань дослідження ґрунтується на загальних положеннях *системного аналізу* із застосуванням таких методів та прийомів: *метод лінгвістичного спостереження* при визначенні жанрових характеристик іспанської народної казки, *метод семантичного й комунікативно-прагматичного аналізу* для визначення структурної будови зв'язного тексту, *статистичний* — для опрацювання отриманих результатів.

Періодом становлення іспанської народної казки як жанру називають конкретний історичний період: від можливої появи перших усних жанрів місцевою мовою до перших писемних пам'яток іспанською мовою (XV—XVII ст.). Це початок становлення національної мови й літератури, який є періодом виокремлення художнього повідомлення на фоні інших. Національна літературна мова з'явилася раніше, ніж безпосередньо сама національна література, але писемна літературна мова не є первісним утворенням, вона з'являється на ґрунті усної народної творчості та використовує досвід дописемної літератури [1, 12]. Історичний взаємозв'язок мови й літератури виражає закономірності розвитку самотньої духовної культури народу, животворні сили якої — історія, звички, бажання, мета, віра, почуття, пісні, казки — сприяють динаміці вдосконалення мовних форм думки, мовних процесів у мовленнєвій діяльності [2, 32].

Сучасні дослідники іспанської народної казки як пам'ятки усної творчості (А. Родрігес Альмодовар, М. Аурільо Еспіноза) говорять про приналежність казкових творів до конкретного історичного періоду, про їхню роль в історії формування національної мови й літератури. Тому, за їх визначенням, текстам іспанської народної казки притаманні закріпленість тематики, інваріантність композиційної структури, чітка співвіднесеність із жанровими ознаками.

Саме слово «казка» з'являється в писемних джерелах не раніше XVI ст. і набуває сучасного значення з кінця XVIII — початку XIX ст. Відомо, що слово «казка» (*исп.* — cuento; *фр.* — conte) увійшло в романські мови з латинської від *compitus*, що означає *переказування, перерахування*. У XVIII ст., коли казка почала своє самостійне існування, термін *cuento* або еквівалент *fábula* (хронологічно послідовне зображення подій і пригод у художньому творі; розповідь про події, змальовані в епічних, драматичних, ліро-епічних сюжетах твору) у літературознавстві є рівноправним з термінами *роман, повість, оповідання (cuento, novela)*.

Незважаючи на те, що публікувалися численні збірки казок і казкових оповідань, лише у XIX ст. казка була визначена як літературний твір, домінантними ознаками якого є фольклорна основа та обов'язкова настанова на відсутність вірогідності (*relato sin garantía histórica / оповідання без історичної достовірності*, як визначив Х. Коромінос). Для позначення відповідного виду усної прози в європейських мовах використовувався також термін «байка» (*cuento corto, fabulilla*), який був витіснений новим — «казка» (*cuento, fábula*). Підтвердженням цього є підручники з риторики, які дозволяють говорити про початковий період визначення іспанської народної казки як окремого літературного жанру.

Іспанські усні народні казки (*cuento áureo* — золота казка) — це невеликі за обсягом прозові оповіді усної форми. Їх розповідали у час спекотної сієсти або біля нічного ліхтаря, на відпочинку або під час подорожі, на вечірках або зібраннях, в селах або містах селянам, поважним персонам, навіть ко-

ролям та їх оточенню. Ранні іспанські казки були схожі на анекдоти, якими пожвавлювали бесіду. Дослідники іспанської народної казки визначають такі функції усної казки періоду її формування як жанру: розвеселити, захопити, зацікавити [6, 27–30].

Казки здавна посідали в історико-культурному житті народу Іспанії одне з чільних місць, що зумовлювалось їх здатністю проникати в різноманітні сфери життя, відбивати найхарактерніші риси повсякденного буття, конкретним виявом прагнень захопити художню уяву найширшого кола різних за своїм характером слухачів. Неодмінною передумовою життєвості казки, запорукою популярності є гармонійне поєднання художнього вимислу з установкою на те, щоб розважити, заінтригувати слухача, полонити його уяву неймовірністю відображуваних подій та ситуацій. В іспанській казці, як і в казках інших європейських народів, фантастичне органічно поєднується з історичним елементом.

Іспанська народна оповідальна творчість, зберігаючи характерні національні риси, водночас виразно тяжіє до загальносвітової фольклорної традиції, перегукується з нею. Розвиваючись протягом тривалого часу, вона постійно збагачувалась, засвоюючи кращі здобутки місцевих традицій та активно взаємодіючи з казками інших народів. Унаслідок цього в іспанських народних казках склалась характерна поетика, розвинувся суто народний стиль художнього відбиття дійсності.

Дослідники фольклору називають три джерела походження іспанської народної казки, яка в XVII ст. виокремилась у самостійний жанр, а саме:

- 1) зі Стародавнього Сходу — старі теми і сюжети, які були розповсюджені по всій Європі (*misoginia* — про презирливе відношення жінки, *adulterio* — про подружні зради; *burlesco* — гумористичні);
- 2) численні греко-латинські казки, які наслідують лінії католицьких і латинських сюжетів — захоплення класичним світом, гуманізм, релігійна спрямованість казкових творів;
- 3) короткі анекдоти про відомих людей [6, 30].

У текстах іспанських народних казок змальовано антагоністичні стосунки в соціальній сфері — між бідняками й панівною верхівкою (“*El pandero de piel de piojo*”), у сім’ї — між чоловіком і дружиною (“*Pereza y testarudez*”), в особистих стосунках між простими людьми — лінивим і працьовитим, дурнем і мудрим (“*El préstamo*”, “*Simón el Tonto*”). Іспанська народна казка порівняно з іншими казковими оповідями є найбільш наближеною до реальної дійсності суспільства. Конфлікт у цих творах переважно виникає у сфері соціальних відносин або сімейних стосунків і розв’язується не за допомогою магічного помічника, а завдяки власним зусиллям героїв [3].

У XVI–XVII ст. надається перевага літературним опрацюванням, ніж усним народним текстам, через що народні казки починають витіснятися. Так, Іспанія «золотої доби» — це батьківщина провідного прозового жанру новоєвропейської літератури. Саме в Іспанії роман бере свій початок. Науковці говорять про два варіанти появи жанру: від «*Дон Кіхота*» Сервантеса і від шахрайських романів («*Життя Ласарільо з Тормес*»), прообразом яких є народні казки. Іспанська література «золотої доби» утворюється і розвивається під впливом італійської новелістики. Як жанр, новели остаточно оформились під пером Сервантеса — творця “*Novelas ejemplares*”. Вони стали різновидом оповідань (*novela pintoresca, novela picaresca, novela corta, cuento novelado*), суть яких полягала у розширенні можливостей новели порівняно з традиційною казкою [6, 50]. До таких перехідних творів — від казки до новели — відносять перші друковані твори: “*Las olas del padre Felipe*”, “*La historia de Quiquibio*”, “*El patrañuelo*”, “*Novela cortesana*”.

Кортасар і Більєрі, досліджуючи іспанську казку епохи Відродження, характеризують її як вже остаточно сформований окремий жанр і говорять про виникнення в той час чарівної казки і пригодницьких коротких оповідань, першоджерелом яких була казка. Казкові герої епохи Відродження набувають характерних рис, персоніфікуються, ускладнюється сюжет. У тексти вкраплюються діалоги з метою надання мовленню казки більшої експресивності й виразності.

Традиційність норм побудови народної казки, які поширюються як на форму, так і на зміст оповіді, її універсальність та відсутність авторського права на текст остаточно відмежовують у той період народну казку від літературно опрацьованого авторського тексту.

Проте з часом в іспанській бароковій прозі починає переважати риторичний початок. Він підпорядковує собі ренесансне «наслідування природі». Образ «персонажа внутрішнього» в літературі того періоду змінюється типом «персонажа зовнішнього», стурбованого тим, як він виглядає в очах інших, що вибудовують своє «я» за канонами, які йому нав’язуються соціумом. Стиль прози бароко характеризує химерне переплетіння алегоричної образності й натуралістичного гротеску, фантастики й побутописання. Усе частіше прозаїки (наприклад, Ф. де Кеведо) тяжіють до розробки (у тому числі й пародійної) вже існуючих фабульних схем, до стильових кліше фольклорних текстів. Разом із тим, «літературність» їх текстів парадоксально поєднується з використанням прийомів стилізованого мовлення, «майданного» гротескного слова, низового фольклору (José Manuel Blecua).

У цілому іспанська проза першої половини XVII ст. розвивається шляхом відходу від романної традиції: перевага надається алегоричній «епопеї в прозі» (*“El Criticón”* Б. Грасіана), дотепним повчальним висловлюванням (*“Oráculo manual”* Б. Грасіана), сатиричному “баченню” (*“Los Sueños”* Ф. де Кеведо), виходом перших збірок казок (*“Emblemas morales”* С. де Коаррубіаса). Усупереч труднощам історичного шляху, іспанська казка еволюціонувала і свідчила про те, що в мистецьких пошуках іспанські письменники йшли в ногу з письменниками Європи і світу.

М. Аурільйо Еспіноза, дослідник “«золотого періоду», пише, що тексти казок того часу, які збирали і відбирали, підлягали літературній інтерпретації. Вони подорожували від одного автора до іншого, і кожний довершував казковий текст своїми варіантами. Педро Руїс Перес у своїй праці *“La historicidad del discurso y el carácter oral del cuento no literario”* зазначає, що XVI–XVIII ст. — це процес розмежування між фольклорною і літературною казками, це формулювання наукової парадигми, яка наслідуються дотепер.

Вказаний хронологічний період є періодом виокремлення піджанрів казки: дидактична фабула — *didácticos*, новели про видатних людей — *facecia*, оповідання про класичних героїв — *apoteigma*, фабула про тварин — *cuento etiológico*, виховні короткі оповідання обов’язково з прислів’ям, гумористичні оповідання — *chiste*. З’являються перші спроби класифікації казки (П. Руїс Перес, М. Чевальєр), ускладнюється її визначення, додаються чарівні й релігійні казки. Герої цих казок — жінки і чоловіки, дурні та кмітливі, красиві або потворні герої, але найбільш поширеними й популярними все ще залишаються гумористичні казки.

Час і простір іспанських казок (як і казок інших народів) обмежені — немає передісторії, зображуються лише деякі фрагменти з життя. Мова йде про події, які почалися й закінчилися в конкретний хронологічний проміжок. Наприклад: *Un día... / Одного дня...; Era maravilloso día de primavera... / Був чудовий весняний день...*

Парадокс текстів іспанської народної казки полягає в тому, що за умови мінімальної інформації віддзеркалюється максимальна площа соціальних звичок: (зображується побут, традиції, відносини між людьми, колорит національної мови тощо). Іспанська казка — це картинка епохи, де є усі соціальні класи, звичай релігійної церемонії, життя простих і титулованих людей (селян, королів, суддів, шахраїв, хвастливих кавалерів тощо).

Характерною особливістю є також невелика кількість персонажів (1–3). Наприклад, у казці *“La cigarra y la hormiga”* діють цикада й мураха, *“Pulgarcito”* — чоловік і блоха, *“Sarita y sus ovejitas”* — дівчина і двоє незнайомих, *“La abejita Isabel”* — бджілка, *“La rana que se durmió”* — одна жабка.

Казкар — хроніст подій, який лише дозволяє діяти персонажам, він не оцінює героїв, тільки дає їм характеристику: *кульгавий (cojo), потворний (feo), боягузливий (cobarde), дурний (tonto)*. Наприклад: *Los dos mayores eran inteligentes y aplicados, pero el tercero era algo simplete y le gustaba más jugar que estudiar (“La gaita maravillosa”). / Два старших були розумними і старанними, але третій був трохи простуватий, і йому більше подобалося грати, ніж вчитися.*

Зазвичай казкар для аудиторії залишається незнайомим: нам нічого не відомо про його соціальний статус, походження. Ми лише чуємо його розповідь. Наприклад: *Cuéntase que había una vez un Príncipe llamado Andana, hijo del rey Perico y la reina Mari-Castaña, que tenía gravísimo defecto de carecer de memoria (“El príncipe desmemoriado”). / Розповідають, що жив одного разу принц, на ім’я Андана, син короля Періко і королеви Марі-Кастаньї, у нього була дуже важка вада — відсутність пам’яті.*

Кожний твір іспанської народної казки має свою внутрішню систему, індивідуальну особливість викладення сюжету. Письменники-фольклористи збирали казки, відбирали і згрупували їх за жанровими ознаками. Спочатку це були зібрання без класифікації за темами або за іншою організацією. Так, першими друкованими збірниками казок, що дійшли до наших часів, і в які увійшла казка як рівноправний художній текст, є *“Libro de Alejandro”* (XIII ст.). У цьому збірнику надруковані різні за жанром стародавні тексти, а також збірники казок Тімонеди і видавництва Санта Крус (*“La Floresta española”*).

Збірки казок зазначеного періоду відповідають законам художньої літератури. Якщо в усних казках не наявні складні форми, то художньо опрацьовані казки стають більш розлогими, описовими. Вони вже не нагадують розмову в цей момент, не є продовженням попередньої розмови. Це — самостійні художні твори з детальними описами, системою образів і домінуванням естетичної ідеї. Але в усіх текстах залишається центральною ідеєю боротьба *добра і зла* і обов’язкова перемога добра.

Іспанські народні казки збереглися у вигляді манускриптів чи друкованих текстів. У манускриптах залишилися казки, які видавництво вважало несерйозними для того, щоб надрукувати (*“Luis de Pinedo”, “Caribay, Arguijo”, “Zapata”*). Але збереглися збірки, які були не лише видані, а й перевидані десятками примірників (*Мехна* — 26 примірників, *Santa Cruz* — 20). Дослідник іспанської народної казки «золотого періоду» Педро Руїс Перес вважав, що доступ до видавництва отримали лише ті тек-

сти, які мали виховне значення, а решту не було необхідності друкувати. Надруковані розважальні казки потрапили до збірки Тімонеди лише тому, що він сам був видавцем і самостійно добирав тексти для друку.

Іспанська казка зазнає великого впливу італійської культури у період свого становлення. У цей час виходить значна кількість збірників із перекладеними італійськими та іспанськими казками із запозиченими італійськими сюжетами, мотивами й персонажами.

Р. Менендес Пидаль зауважував, що з появою друкованих текстів з'явилася велика кількість варіантів казок. До традиційних усних оповідань додалися нові персонажі, змінилися місця подій і час, але жорсткий каркас самого тексту й головна його мета залишилися провідними. Важлива деталь: художньо опрацьовані казки набувають соціального забарвлення. У діалогах яскраво відбивається походження персонажів: мовлення звичайних людей характеризується простими реченнями, вигуками, однозначними висловлюваннями, тоді як у мовленні титулованих персонажів наявні поширені речення, метафоричність, багатозначність лексики.

Наприклад, **розмова двох селян, чоловіка й жінки:**

— *¡María, no me hagas enfadar!*

— *¡Quico, no me pongas nerviosa!*

— *¡Yo no amaso!*

— *¡Yo tampoco!*

— *¡No riñamos!*

— *Eso, de tí depende. (“Pereza y testarudez”);*

розмова лікаря й султана:

— *El remedio más eficaz para curarte, señor, no se encuentra aquí, en Turquía...*

— *¿Qué remedio es eso?*

— *Una especie de unguento hecho con manteca de cristiano y unas hierbas milagrosas que sólo yo conozco...*

Pero, desgraciadamente, aquí es muy difícil encontrar un cristiano...

— *¿Y las hierbas?*

— *Las hierbas, pues sí, señor...*

— *Prepara entonces las hierbas y mis médicos te sacarán la manteca a ti mismo... (“El príncipe desmemoriado”).*

У наведених прикладах можна побачити різницю між мовленням простих людей і людей, що належать до кола привілейованих осіб: прості люди висловлюються простими непоширеними реченнями, а титуловані персонажі говорять поширеними реченнями, використовуючи вставні слова (*entonces, pues, sí*), складні граматичні конструкції (напр., дієприкметниковий зворот — *ungüento hecho con manteca de cristiano*). Експресивність мовлення простих людей досягається вживанням окличних речень, дієслова стоять у наказовому способі (*no me pongas, no riñamos*). У мовленні заможних людей для надання експресивності застосована оціночна лексика (*desgraciadamente*), метафори (*te sacarán la manteca a ti mismo*) й епітети (*unas hierbas milagrosas*), широко використовуються ступені порівняння прислівників та прикметників (*más eficaz*).

Мета літературної казки — донести якусь ідею чи поняття, привернути увагу до проблеми, показати зразки високої моральності, тоді як головним у фольклорній казці є переважно сюжет. Розмежовуються функції казки: фольклорні (від розповіді до слухання) та новелістичні (для читання).

У цей період уже чітко виокремлюється як різновид «чарівна казка» (*cuentos maravillosos*). На особливу увагу в чарівних іспанських казках заслуговує образ феї. Під час аналізу виявляється, що феї є всесильними, всемогутніми, вони не підкоряються законам світобудови, вони незрозумілі простим смертним [10].

Герої чарівних казок вже не такі схематичні, як прийнято у фольклорній традиції. З'являється психологічний аналіз персонажів: вони думають, страждають, вагаються тощо. Цей психологічний аналіз мотивів поведінки людей знайде свій розвиток і в інших авторських текстах казок початку ХІХ ст.

Отже, можна зробити висновок, що іспанська казка як жанр із давніх часів посідає важливе місце серед фольклорних творів усіх народів світу. На текстах казки позначився вплив різних історичних епох, починаючи від первісного суспільства і до наших днів. Усе це свідчить про важливе місце іспанської народної казки у культурно-побутовій практиці іспанського суспільства на різних етапах історичного розвитку і про тісний зв'язок із життям народу. Цей жанр найлегше долає кордони. Поширюючись за межі державних кордонів, казки зазнають місцевого впливу і змін. Казкар вплітає нові мотиви, взяті з інших казок, і деякі з цих мотивів перетворюються на самостійні твори.

Із часом тексти деяких казок зазнавали істотних змін, але дотепер основна їх ідея «боротьба добра і зла» не втратили своєї актуальності, про що свідчить звернення сучасних авторів до казкових традицій фольклорних текстів.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьев В.П. Становление языка испанской национальной литературы / В.П. Григорьев. — Л. : Изд-во гос. пед. ин-та, 1975. — 87 с.
2. Данилич В.С. Феномен человека в системе языка и картине мира (по памятникам эпохи становления национального языка и национальной литературы Испании) / Валентина Стефановна Данилич. — К. : Издат. центр КГЛУ, 2000. — 246 с.
3. Мастилко Н.В. Испанська народна казка: жанрово-композиційний та лінгвопрагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Наталія Володимирівна Мастилко. — Київськ. нац. лінгв. ун-т. — К., 2004. — 186 с.
4. Almodóvar A.R. Los cuentos populares, o la tentativa de un texto infinito / A.R. Almodóvar. — Murcia : Universidad de Murcia, 1989. — 128 p.
5. Espinosa M. Cuentos populares espaoles / M. Espinosa // Cuento folclórico y literaturas del siglo XI. — Brasil : Rio de Janeiro, 1967. — № 78. — P. 384–387.
6. Chevallier M. Cuentecillos tradicionales en la España del Siglo de Oro / Máxime Chevallier // Cuento tradicional, cultura, literatura. — Salamanca : Universidad de Salamanca, 1999. — P. 12.
7. Biglieri A. Inserción del explum medieval. El Libro de buen amor / Anibal Biglieri // Revista de Filología española. — Auster, 1990. — P. 81–101.
8. Kortasar J. Algunos aspectos del cuento / Julio Kortasar // Casa de las Américas. — 1962. — № 15–16. — P. 63.
9. Menéndez P.R. Cervantes y la epopeya / Pidal Ramón Menéndez // Homenaje a Cervantes. — Valencia, 1950. — P. 419–443.
10. Zarzuela A.R. Leyendas de hadas [Електронний ресурс] / Alejandra Ramírez Zarzuela. — Режим доступу: Alejandra Ramírez Zarzuela. Leyendas de hadas [Електронний ресурс] / Alejandra Ramírez Zarzuela. — Editoria LIBSA, 2005. — Режим доступу: <http://www.elmundodelashadas.com/>

В работе обоснованы теоретические положения испанской народной сказки, а также на основе использования комплексного подхода исследована жанрово-композиционная и лингвопрагматическая специфика испанской сказки. Рассмотрено влияние жанровых особенностей сказки на нарративное оформление и на формирование структурно-содержательной организации текста. Было построено инвариантную композиционную модель испанских народных сказок, выяснено прагматические функции неизменных структурно-содержательных компонентов испанского сказочного текста. Определены способы и средства вербализаций авторских интенций в тексте сказки.

Ключевые слова: испанская народная сказка, средства вербализации, прагматическая направленность текста, композиционная структура, инвариантная и вариантная композиционная модель.

This paper motivated theoretical foundations of Spanish folk tale, and based on the use of integrated approach, investigated their genre and compositional lingvopragmatic specifics. The influence of genre features fairy tales in their language processing and the formation of structural and semantic organization of the text. Compositional model of Spanish folk tales is preserved, pragmatic functions constant structural and semantic components of fabulous Spanish text are found. Ways and means of verbalizations of copyright intentions in text stories are identified.

Keywords: Spanish folk tale, means of verbalization, pragmatic orientation of text, composition structure, invariant and variant composite models.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ДИСКУРС ТА ПРАГМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ

Федорова Л.О., Янко Ю.В.,

Національний технічний університет України «КПІ»

Відтворення прагматичного потенціалу оригіналу посідає важливе місце при перекладі сучасного філософського дискурсу. У статті робиться спроба з'ясувати суть та лінгвістичні особливості філософського дискурсу, визначити завдання перекладача задля збереження комунікативно-прагматичного потенціалу оригіналу та забезпечення адекватного сприйняття перекладу читачами цільової мови.

Ключові слова: філософський дискурс, адекватний переклад, прагматично зумовлені трансформації.

Сучасна теорія перекладу, трактуючи переклад як особливу форму міжмовної комунікації в усій сукупності мовних та екстралінгвістичних факторів, науково обґрунтувала й довела, що переклад як особливий тип комунікації не може не зазнавати впливу прагматичних категорій мови. Відтак урахування прагматичного фактора є необхідною умовою для досягнення повної перекладацької адекватності. Проблемам прагматичного аспекту при перекладі присвячено багато лінгвістичних та перекладознавчих робіт [1, 2, 3, 5, 7]. Разом із тим проблеми прагматичної адаптації при перекладі спеціального тексту потребують постійної, прискіпливої уваги. Тому ми вбачаємо **актуальність** даної розвідки в дослідженні проблем прагматики як релевантного для адекватного перекладу наукового дискурсу явища. **Мета** даної статті полягає в тому, щоб з'ясувати суть та лінгвістичні особливості філософського дискурсу, визначити завдання перекладача задля збереження комунікативно-прагматичного потенціалу оригінала та забезпечення адекватного сприйняття перекладу читачами цільової мови.

Ґрунтуючись на загальноприйнятому визначенні дискурсу як сукупності мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем та осмисленням мовної картини світу адресанта адресатом, під дискурсом ми розуміємо зв'язний текст у поєднанні з екстралінгвальними факторами: соціокультурними, прагматичними, психологічними та ін. Відповідно до семантико-тематичного критерію класифікації дискурсів вважаємо за можливе виділити філософський дискурс в окремий тип, визначивши його як набір текстів, що є дотичними до філософії як сфери пізнання дійсності й свідомості людини. У свою чергу структурно-формальний критерій класифікації дискурсів, який передбачає виявлення й узагальнення способу організації філософських текстів, їх композиційних характеристик, властивостей текстових одиниць різних рівнів, ліг в основу підходу до його вивчення [8].

Філософський дискурс постає як надзвичайно різномірний із лінгвістичної точки зору масив індивідуальних текстів, які за формальними — мовними та мовленнєвими — ознаками лише умовно можна об'єднати в повноцінну єдність. Причина згаданої парадоксальної різномірності, яка відрізняє мову філософії від решти наукових дискурсів, лежить у позамовній сфері і є результатом унікальної природи самої філософії. Філософія, з одного боку, — це «раціональна самосвідомість людства, наслідки його прагнень збагнути глибинні основи буття і місце людини у світі» [6], з іншого — галузь знань, що тяжіє до строгої науки. Філософський дискурс перетинається (і в цьому його кардинальна відмінність від інших дискурсів) з усією сукупністю знань — природничих, науково-технічних, гуманітарних, які доступні його творцю у момент створення.

Наступна особливість філософського дискурсу — його інтуїтивізм. Філософія, як указував О.Ф. Лосєв, народжується з інтуїтивних глибин мовленнєвої стихії. Сама ж мова інтерпретується ним як велика стихія, що є перехідною ланкою між неформальними інтуїціями початкового світосприйняття та закінченими філософськими теоріями. У системі взаємовідносин мова і філософія, мова філософії посідає центральне місце. Живлячи філософію своїми інтуїціями, вона виявляється органом усвідомлення цих інтуїцій [7].

У найбільш поверхневому вигляді лінгвальними ознаками філософського дискурсу називають: а) термінологічну невизначеність і певну хаотичність, тобто відсутність дефініцій для термінів, використання того самого терміна в протилежних або далеких за смисловим навантаженням контекстах; б) багаторазові повтори близьких за смислом визначень або доказів у різних вербалізованих формах; в) алогічність викладу; г) використання великої кількості одиниць, що вербалізують концепти «сумнів», «невпевненість», «припущення» [7]. Оскільки свідомість кожного філософа є унікальною, то дискурсів філософії буде стільки, скільки дискурсів мислення [6, 278].

Вищезазначене свідчить про нестандартність дослідження мови філософських дискурсів, унікальність останніх. Головною характеристикою філософських дискурсів є те, що їх відрізняє найвищий рівень лексичної абстракції. Їхнє когнітивне ядро становлять як загальноновизнані філософські терміни, пов'язані з узагальненим описом будови всесвіту, можливостями та способами його пізнання, так і категоріальні терміни, притаманні здебільшого окремому напрямку або автору. Відтак, філософський дискурс із лінгвостилістичної точки зору це різномірний масив індивідуальних текстів, і оскільки свідомість кожного філософа унікальна, філософських дискурсів стільки, скільки дискурсів мислення.

Схарактеризуймо суть адекватного перекладу філософського дискурсу. По-перше, адекватне відтворення філософського оригіналу забезпечує вирішення прагматичних завдань перекладацького акту на максимально можливому рівні еквівалентності, охороняє норми та узус мови перекладу, захищає дотримання жанрово-стилістичних вимог до текстів певного типу. Одним із основних завдань перекладача для досягнення адекватності є вмiла передача прагматичного значення слова при перекладі, яка охоплює стилістичну характеристику слова, його реєстр, емоційне забарвлення та конотацію. По-друге, прагматична адаптація оригіналу, до якої вдається перекладач, забезпечує адекватне сприйняття повідомлення реципієнтами. Урахування її необхідності призводить до включення в текст додаткових елементів та виключення з нього надлишкових з погляду іншомовного одержувача елементів, до ряду перетворень значення, до зміни пунктуаційних знаків. Необхідність прагматичної адаптації виникає через відсутність у читачів перекладу фонових знань, необхідних для розуміння фактів, які зрозумілі читачеві оригіналу. Усі перекладацькі трансформації викликані розбіжностями мовних систем і несуть у собі прагматичний компонент: завдяки ним перекладений твір не сприймається як зовсім чужорідний.

Численними дослідженнями встановлено, що для досягнення рівноцінного комунікативного ефекту оригіналу та перекладу часто використовуються такі прагматично зумовлені трансформації, як модуляція, додавання, вилучення деяких деталей оригіналу у перекладі, заміна, генералізація, конкретизація, розчленування або об'єднання речень [5, 123]. Сутність перелічених трансформацій потребує їх більш детального аналізу. На жаль, рамки даної статті не дають змоги детально зупинитися на кожній, тому розглянемо принаймні деякі з них, звернувшись до наступного прикладу.

Depuis le fond du Moyen Age le fou est celui dont le discours ne peut pas circuler comme celui des autres: il arrive que sa parole soit tenue pour nulle et non avenue, n'ayant ni vérité ni importance, ne pouvant pas faire foi en justice, ne pouvant pas authentifier un acte ou un contrat, ne pouvant pas même, dans le sacrifice de la messe, permettre la transsubstantiation et faire du pain un corps; il arrive aussi en revanche qu'on lui prête, par opposition à toute autre, d'étranges pouvoirs, celui de dire une vérité cachée, celui de prononcer l'avenir, celui de voir en toute naïveté ce que la sagesse des autres ne peut pas percevoir [10, 12].

Із глибин середньовіччя, божевільний — це той, у кого мовлення відбувається не так, як у інших: буває, його слово визнається недійсним, тобто словом, що не відповідає дійсності, не має юридичної сили, неспроможне засвідчити вчинок чи угоду, неспроможне навіть вчинити таїнство і перетворити хліб на тіло під час жертвоприношення на месі. // Проте буває й так, що, на відміну від усіляких інших слів, слово божевільного наділяється дивною могутністю, владою ректи приховану істину, владою віщувати майбутнє, владою бачити по простоті душевній те, чого мудрість інших не в змозі осягти [9, 7].

По-перше, аналізуючи переклад, бачимо, що єдина синтаксична структура була замінена у процесі перекладу двома складними реченнями. Спроба зберегти структуру речення або призвела б до втрати змісту, або до створення надгроміздкого для сприйняття українським читачем речення, тож розчленування речення є прагматично зумовленою синтаксичною трансформацією. По-друге, застосовано прийом конкретизації. Французький іменник *naïveté* має українські відповідники, однак жоден із них не використано, а перекладено атрибутивним словосполученням *простота душевна*. Перекладач застосував так звану контекстуальну конкретизацію разом із декомпресією. По-третє та по-четверте, він використав два протилежні за своєю суттю прийоми: додавання (*par opposition à toute autre — на відміну від усіляких інших слів, слово божевільного*) і вилучення (*nulle et non avenue — недійсний; n'ayant ni vérité ni importance — не відповідає дійсності; il arrive aussi en revanche — Проте буває й так, займенник on*). По-п'яте, відбулася заміна числа (*les pouvoirs — могутність*). Нагромадження такої великої кількості перекладацьких трансформацій в одному реченні дає підстави говорити про їх комплексний характер, про те, що різні прийоми перекладу найчастіше використовуються в певній комбінації, а не окремо один від одного; про те, що взаємодія мовного контексту із екстралінгвальними чинниками розглядається як один із головних чинників, що спонукають перекладача до їхнього використання; про те, що експліцитне або імпліцитне вираження частини змісту оригіналу в тексті перекладу

повністю відповідає адекватності перекладу трансформації, адже вони дозволяють перекладачеві не переважувати читача несуттєвими деталями.

Отже, під дискурсом ми розуміємо зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними факторами: соціокультурними, прагматичними, психологічними тощо. Філософський дискурс — це набір текстів, що є дотичними до філософії як сфери пізнання дійсності й свідомості людини. Із лінгвостилістичної точки зору цей різномірний масив індивідуальних текстів має свої лінгвістичні ознаки, серед яких термінологічна невизначеність і певна хаотичність, багаторазові повтори близьких за змістом виражень або доказів у різних вербалізованих формах, алогічність викладу, використання концептів «сумнів», «невпевненість», «припущення», високий рівень лексичної абстракції. Адекватне відтворення філософського оригіналу забезпечує вирішення прагматичних завдань перекладацького акту на максимально можливому рівні еквівалентності, охороняє норми та узус мови перекладу, захищає дотримання жанрово-стилістичних вимог до текстів певного типу. Прагматична адаптація оригіналу забезпечує адекватне сприйняття повідомлення реципієнтом і полягає у включенні додаткових та вилученні надлишкових із погляду іншомовного одержувача елементів, у перетворенні значення, у зміні пунктуаційних знаків. Прагматичної адаптації потребують також певні класи слів, як то: слова-реалії, інтернаціоналізми, власні назви, фразеологічні одиниці тощо. Але ці класи будуть предметом іншої розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес О.П. Прагматика языка как переводческая проблема. Тетради переводчика. — Вып. 16 / О.П. Брандес. — М. : Международные отношения, 1979. — 65 с.
2. Ванников Ю.В. Проблемы адекватности перевода. Типы адекватности, виды перевода и переводческой деятельности / Ю.В. Ванников. — М. : Наука, 1988. — 343 с.
3. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі : автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02. 16 / В.В. Демецька / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2008. — 36 с.
4. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. — Вінниця : Нова книга, 2004. — 576 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. — М. : Высш. шк., 1990. — 253 с.
6. Причепій Є.М. Філософія / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекалю. — К. : Академія, 2001. — 576 с.
7. Язык и философия. — [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/en/gumanitarnienauki/filosofiya/>.
8. Mounin G. Les problèmes théoriques de la traduction / Mounin G. — Paris : Gallimard, 1963. — 297 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Фуко М. Правила промови / Фуко М. — К. : «Д.Л.», 1993. — 62 с.
10. Foucault M. L'ordre du discours / Foucault M. — P. : Gallimard, 1971. — 82 с.

При переводе современного философского дискурса важное место отводится передаче прагматического потенциала оригинала. В статье предпринята попытка установить суть и лингвистические особенности философского дискурса, определить задачи переводчика с целью сохранения коммуникативно-прагматического потенциала оригинала и обеспечения адекватного восприятия перевода.

Ключевые слова: философский дискурс, адекватный перевод, прагматически обусловленные трансформации.

Rendering of the source text pragmatic potential is highly significant when translating modern philosophical discourse. The article attempts at establishing the essence and the linguistic peculiarities of philosophical discourse. Additionally, the authors define translator's goals in preserving the source text communicative and pragmatic potential which will thus guarantee adequate reception of the translation by target language readers.

Key words: philosophical discourse, adequate translation, pragmatic transformations.

КОЛЬОРОНАЗВИ «ЖОВТИЙ» ТА «СИНІЙ» У СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Мельник В.І., Качан О.Ю.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядається феномен кольору та його відображення у фразеологічних одиницях англійської та французької мов. Особлива увага приділяється фразеологічним одиницям з кольороназвами «синій» та «жовтий». Вказується на спільні та відмінні риси трактування кольору обома мовами. У висновку робиться спроба пояснити розбіжності у використанні фразеологічних одиниць з кольороназвами «синій» та «жовтий» у зазначених мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця (ФО), кольороназва, мовна картина світу.

У сучасному мовознавстві особливої ваги набуває вивчення мови з точки зору ментальних процесів. За О. Потебнею, мова є не лише «найкращою, а й найвірнішою, єдиною прикметою, за якою ми впізнаємо народ, а разом із тим єдиною, незмінною і неодмінною умовою існування народу» [6, 187]. Виходячи з гіпотези Е. Сепіра та Ф. Уорфа про те, що мова й мислення кожного народу тісно пов'язані, можна зробити припущення, що, дослідивши мову, можна встановити ті образи, які фігурують у свідомості окремого народу. Фразеологізми є найоптимальнішим матеріалом для дослідження, тому що в них якнайяскравіше відображається специфіка сприйняття світу. Більше того, етимологія фразеологізму часто пов'язана з реаліями, відомими лише одному народу. Наше дослідження присвячене кольору у складі фразеологічних одиниць (ФО) англійської та французької мов. Ми вважаємо, що, зіставивши та порівнявши фразеологізми з елементом «кольороназва» в англійській та французькій мовах, можна знайти відмінне та спільне у сприйнятті світу кожним народом. Встановивши першоджерельні образи, якими мислять два народи, можна говорити про відтворення фрагмента мовної картини кожного з них. Мовна картина світу — цілісне зображення мовою всього того, що існує в об'єктивній дійсності [7, 76]. Мовну картину світу можна уявити у вигляді мозаїки і, розшифрувавши код, який несуть ФО з елементом «кольороназви», відтворити її. **Актуальність** дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних досліджень на комплексне вивчення ФО загалом, та їх різних компонентів зокрема. Проблема нашого дослідження полягає у встановленні причин вживання англійцями й французами одного і того ж кольору у складі фразеологічних одиниць в однакових та радикально протилежних життєвих ситуаціях. Серед лінгвістів-дослідників цим питанням займалися І.І. Гуменюк, Д.Ю. Кузнецова, М.О. Шевчук-Черногородова, А.Г. Назарян, Г.Г. Соколова та ін. Ми ж ставимо на меті, зіставивши ФО з кольороназвою «жовтий» та «синій» у французькій та англійській мовах, виявити їх семантичні особливості та окреслити їхню культурно-національну специфіку.

Колір та колірні лексика давно стали об'єктами експериментування в лінгвістичній галузі. Теорію кольору намагався розробити ще Платон, у якого колір — це «четвертий елемент відчуття» [1]. Як фізичне явище колір описав І. Ньютон. Але, на нашу думку, величезним внеском у розвиток дослідження про колір стала праця Й.В. Гете «До теорії про колір». «Кольори — діяння світла і діяння страждання. У цьому розумінні ми можемо чекати від них розкриття природи світла. Кольори і світло стоять, правда, в самому точному взаємовідношенні один із одним... Колір є закономірною природою по відношенню до відчуття зору» [1, 125, 131–132].

Колір із психологічної точки зору розглядав М. Люшер [4]. Ми зосередимо нашу увагу на сприйнятті кольору англійцями та французами та на його трактуванні з психолінгвістичної точки зору, тому що колірне сприйняття не може бути звичайним результатом роботи сенсомоторної системи людини, воно має тісний зв'язок із такими когнітивними процесами, як мислення та пам'ять [9].

За Й.В. Гете, жовтий — «це колір, наблизений до світла... У своїй найвищій чистоті він володіє завжди світлою природою і вирізняється ясністю, веселістю, ніжною привабливістю». Прикладом є англійський фразеологізм *yellow as gold*, який уживається на позначення золотистого кольору. У французькій мові ФО *le maillot jaune* — *жовта майка лідера* — вживається для позначення лідера або новатора в будь-якій галузі. Колір майки дозволяв легко визначити місцезнаходження лідера перегонів «Тур де Франс». Завдяки цим змаганням жовтий став кольором чемпіонів. Хоча в той же час «незначний і непомітний рух перетворює прекрасне враження від вогню й золота у відчуття бридке, і колір поваги і радості переходить у колір сорому, відрази та незадоволення» [2, 42].

Колір «жовтий» має під собою і біблійне підґрунтя. Як відомо з Біблії, Іуда продав Ісуса Христа за 30 срібняків. Починаючи з XII ст. Іуду почали зображувати в жовтому. Жовтий колір набув негативного забарвлення. Пізніше продажних жінок зобов'язували носити *жовті пов'язки*, а згодом — *жовтий білет* [8]. У фразеологічному складі французької та англійської мов укоренилося значення цього кольору як продажності та брехливості. Так, ФО *presse jaune* — *жовта преса* (франц.) та *the yellow press* — *жовта преса* (англ.) мають ідентичні значення — ЗМІ, які несуть викривлену, неправдиву інформацію.

В англійській «мові» жовтий асоціюється із легкодухістю: ФО *yellow streak* — *схильність до боягузтва, зради, yellow dog* — *підступна, боягузлива людина*. Кожен працівник при вступі на роботу мав дати так званий *жовтий обов'язок* — це обов'язок не вступати в профспілку і не брати участі в боротьбі за свої права.

У французькій мові ФО *rire jaune* має значення *прикидатися; що смієшся; сміятися крізь сльози*. Для кращої ілюстрації цієї ФО подамо наступний приклад: *Tout le monde s'est moqué d'Éric. Pour faire bonne figure, il a ri jaune*. Уважається, що в людини, яка сміється не з власної волі, нібито виділяється жовч, яка надає жовтого відтінку її обличчю. ФО *colère jaune* — *сильний гнів*, скоріш за все, теж пов'язана із процесом виділення жовчі при такій негативній емоції, як гнів. Жовтий — колір брехні, нещирості [5, 147]. На думку Гійома де Машо, французького поета епохи Середньовіччя, «жовтий» означає лицемірство, брехню:

*Le noir se montre en la coulour
Signifiance de doulour;
Blanc, joie; vers, nouvellete;
Et le jaune, c'est fausseté.*

Назва хвороби *жовта лихоманка* збігається в обох мовах: *yellow jack* (англ.) та *fièvre jaune* (франц.). Характерною ознакою цієї хвороби є жовтянистість склер та шкіри, тому кольороназва «жовтий» присутня у цих ФО. Спалахи епідемії жовтої лихоманки часто виникали в англійських колоніях Америки та Африки. Цю хворобу називали *Жовтим Джеком*, тому що за наявності на кораблі хворого на жовту лихоманку, капітан був зобов'язаний сповістити при вході в порт про це. Замість англійського прапора «Юніон Джек» вивіщували жовтий карантинний прапор «Жовтий Джек». Звідси і назва. Хоча для позначення карантинного прапора існує окрема ФО «*yellow flag*» (англ.).

ФО *yellow pages* — *телефонний довідник* (англ.), *les pages jaunes* — *телефонний довідник* (франц.) збігається в обох мовах. У друкарні американської телефонної компанії закінчився білий папір, тому було використано жовтий. Дешевий жовтий папір для друкування довідників використовується і до сьогодні.

За словами Й.В. Гете: «Як жовтий несе у собі світло, так і про синій можна сказати, що він завжди приносить щось темне» [2, 43].

Англійська ФО *be in blues* — бути в пригніченому стані та *blue ruin* — *падіння, загибель* — яскравий тому приклад. Треба зазначити що, прослідкувавши походження назв кольорів *black* та *blue*, можна помітити звукову подібність цих слів у давньоанглійській мові: *black* — *blæk*, *blue* — *blæw* [3]. Отже, можна зробити висновок, що синьому кольору притаманне негативне, похмуре забарвлення. На прикладі англійських ФО *blue devils* — *меланхолія, смуток*, *blue fear* — *паніка, страх* можна простежити похмурість та моторошність, яку надає ФО кольороназва «*blue*».

Щодо французьких ФО, то негативне забарвлення у кольороназві «*bleu*» теж наявне. *Il a peur bleu* — *душа в н'ятках* (тобто страх), *être bleu de colère* — *позеленіти від злості*, *nuit bleu* — *ніч з терористичними вибухами*.

Й.В. Гете зазначає, що синій колір «продукує енергію; хоча він знаходиться на негативній стороні, і у своїй величній чистоті являє собою привабливе ніщо... протилежне роздратуванню і спокою» [2, 44]. Англійські ФО *a bit of blue sky* — *промінь надії* та *once in a blue moon* — *дуже рідко*, чудово ілюструють думку Й.В. Гете про те, що «як високе небо, далекі гори ми бачимо синіми, так і загалом синя поверхня ніби відносять нас у далечінь» [2, 44]. По-суті, це думка про синій колір як міраж, щось недосяжне. Так, французькі ФО *le voyage dans le bleu* — *мріяти, літати в хмарах*, *être fleur bleue* — означають саме такий стан. ФО *passer au bleu* означає *зникнути, приховати щось*, у буквальному значенні — «*підсинити білизну*» (*passer du linge au bleu*). Відомо, що при підсинюванні білизни жовтизна «безслідно зникає». Це явище і стало джерелом метафоричного образу. Друге значення ідіоми побудоване на асоціативному наближенні зникаючої жовтизни з тим, що зникає із пам'яті [12, 41].

Значна частина ФО з кольороназвою «синій» в обох мовах має значення, що пов'язане із забарвленням тварин або кольором речей. Так, англійська ФО *Blue Hen's Chicken* означає назву *мешканців штату Делавер*, що походить від бійцівських півнів із синім оперенням, яких розводив один із

капітанів батальйону ще за часів Американської Революції [10]. *Blue noses* — *посинілі носи* (прізвисько канадійців, особливо з Нової Шотландії). Можна припустити, що робиться натяк на суворий північний клімат. У такий спосіб забарвлення однієї частини тіла ототожнюється з усіма мешканцями штату Нова Шотландія.

Французька ФО *contes bleus* (букв. *блакитні казки*) — *небилиці, байки, нісенітниці* вперше трапляється в 1664 р. у Мольєра. Уважається, що цей колір пов'язаний із колекцією дитячих книг у синіх обкладинках, які випускалися в серії «Блакитна бібліотека» (*Bibliothèque bleue*) друкарем Жаном Удо в кінці XVII ст. і пізніше [12, 79–80]. Знову ж таки, забарвлення книжкової палітурки ототожнюється з тим, про що в книжці йдеться. На нашу думку, таке явище має місце тому, що, як правило, у середньостатистичної людини розвиток зорової пам'яті домінує над усіма іншими. Як наслідок, при згадуванні назви предмета в людській пам'яті спливає його образ, вигляд. А найсуттєвішою ознакою предмета є або його форма, або колір. Оскільки всі книжки здебільшого мають прямокутну форму, то найлогічніше припустити, що саме колір карбується в глибинах пам'яті. Тому, скоріш за все, відбулося змішування поля зовнішнього вигляду та поля змісту, у результаті чого утворилося нове поняття, ФО.

Французькі ФО *blue blood* та *sang bleu* — *блакитна кров* — збігаються у значенні. Але походження цієї ФО — іспанське. Воно відноситься до однієї з найдавніших сімей Кастилії, яка заявляла, що ніколи не вступала в шлюб із маврами, євреями чи представниками інших народів. Найвірогідніше, що *блакитна кров* асоціюється не із самою кров'ю, а із кольором вен, який краще видно у людей зі світлою шкірою.

В англійській мові є ФО *blue ribbon* (букв. *блакитна стрічка*) означає *перший приз, вища нагорода*. Французька ФО *cordon blue* буквально теж перекладається як «блакитна стрічка», але означає *людину з високими заслугами* (застар.) та *майстерного кухаря* (розм.). Уважається, що цей вираз пов'язаний з орденом Св. Духа, заснованим 1578 р. французьким королем Генріхом III. Кавалери цього ордену належали до високої знаті (сам король їх очолював) і носили через плече блакитні стрічки — *cordons bleus*. Як наслідок, так були названі самі члени ордену. До другого значення Ш. Робер дає наступне пояснення. У школах для дівчаток, як винагороду за зразкову поведінку, кращій учениці надавали право носити блакитну стрічку протягом певного періоду. Цей знак став символом відмінної господарки та майстерної куховарки.

Цікавим є наступний приклад ФО з кольороназвою «синій». Англійська ФО *a blue stocking* — *синя панчоха* та французька *bas-bleu* збігаються в обох мовах. «Зібранням синіх панчох» голландський адмірал Боскавен називав один із лондонських літературних салонів середини XVIII ст., оскільки відомий учений Стіллінгфліт з'являвся в цьому салоні у синіх панчохах. Синьою панчохою часто називають *стару діву*. Найвірогідніше, людина, яка займається наукою, ототожнюється із непримітною особою, яка не вміє підтримати розмову. Це, як правило, людина нудна і нецікава. Тому така людина приречена на самотність.

У ФО французької та англійської мов збігається поняття «море». Так, в англійській мові — це *blue water*, а у французькій — *Le Grand Bleu* — *Середземне море*. Очевидно, що синій колір води ліг в основу цих фразеологізмів.

Отже, зіставивши ФО з кольороназвами «жовтий» та «синій» в англійській та французькій мовах, можна стверджувати, що положення Й.В. Гете про колір на прикладі ФО підтверджується лише частково. Так, жовтий, за Й.В. Гете, більшою мірою є кольором сонця та радості, синій — темряви, пригніченості. У ФО ці кольори позначають більше негативної оцінки: «жовтий» тяжіє до низького значення, як от лицемірство, нещирість; «синій» неоднозначно трактується в обох мовах. В англійській мові він носить відтінок смутку та печалі, у французькій — романтики та мрій. Якщо взяти до уваги те, що синій — колір неба та води, то можна припустити, що кліматичні умови також впливають на формування мовної картини світу кожного народу. Це пояснюється тим, що на території кожної країни кліматичні умови та навколишнє середовище мають власну специфіку. Якщо кліматичні умови Франції сприяють безперешкодному спогляданню неба та моря, то англійців через вологість і мряку оточує туман, тому синій колір останні бачать дещо викривлено. У результаті — різне сприйняття світу, яке яскраво простежується на прикладі фразеологічних одиниць із кольороназвами «жовтий» та «синій».

Подальше наше дослідження буде спрямоване на зіставлення ФО з компонентом інших кольорів в англійській та французькій мовах із метою виявлення специфіки сприйняття світу кожним народом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гете И.В. Избранные философские произведения / Гете И.В. — М. : Наука, 1964. — 520 с.
2. Гете И.В. Учение о цвете. Теория познания: Пер. с нем. / Гете И.В. — Изд. 3-е. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 200 с.

3. Гуменюк І.І. Кольористика у фразеології — ключ до культурної інтерпретації (на мат. англ. та укр. мов) / Гуменюк І.І. // Наук. пр. — Кам'янець-Подільський, 2005. — Вип. 11. — Т. 1. — С. 211—217.
4. Люшер М. Цветовой тест Люшера / Люшер М. — М. : АСТ, 2005. — 190 с.
5. Назарян А.Г. Фразеология современного франц. языка (Для институтов и факультетов иностранного языка) : учеб. пособ. / Назарян А.Г. — М. : Высшая школа, 1976. — 318 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. / А.А. Потебня. — М. : Искусство, 1976. — 614 с.
7. Психология мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Л.О. Калмикова, Г.В. Калмиков, І.М. Лапшина, Н.В. Харченко; за заг. ред. Л.О. Калмикової. — К. : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут: Фенікс, 2008. — 235 с.
8. Фомина В.С. Формирование и развитие фразеологических единиц с названием основных цветов спектра как их компонентов: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.С. Фомина. — Минск, 1992. — 25 с.
9. Семантика кольороназв у номінаціях виразу обличчя. — [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/nvnu/filog/2010_8/R3/Kuznyetsova.pdf
10. The Delaware Blue Hen: Fact and Fancy. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.udel.edu/research/kids/challenge/bluehenimages/bluehenfactsheet.pdf>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь / Кунин А.В. — Изд. 4-е, перераб. и доп. — М., 1984. — 944 с.
11. Назарян А.Г. Почему так говорят по-французски / Назарян А.Г. — М. : Наука, 1968. — 347 с.

В статье рассматривается феномен цвета и его отображение во фразеологических единицах английского и французского языков. Особое внимание уделяется фразеологическим единицам с цветообозначениями «синий» и «желтый». Раскрываются общие и отличительные черты трактовки цвета в обоих языках. В выводе делается попытка объяснить расхождения в использовании фразеологических единиц с цветообозначениями «синий» и «желтый» в исследуемых языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица (ФЕ), цветообозначение, языковая картина мира.

The article deals with colour phenomenon and its representation in English and French phraseological units. Common and distinctive features of colour treatment in the two languages are illustrated. The analysis of phraseological units with yellow and blue components in English and French is offered, and an attempt is made to explain the divergence in their usage

Key words: phraseological unit (PU), colour terms, image, language world.

УДК 811.161.2

МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ ІМЕННИКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI—XVIII ст.

Русаченко Н.П.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті зазначено важливість урахування морфонологічних характеристик при творенні іменників староукраїнської мови другої половини XVI—XVIII ст. Виявлено ступінь поширеності та особливості функціонування вокалічних та консонантних альтернацій у системі іменникового словотвору.

Ключові слова: морфологія, діакронія, іменниковий словотвір, альтернація, староукраїнська мова XVI—XVIII ст.

Дослідження морфонологічних процесів залишається **актуальною** проблемою історичної граматики української мови, оскільки не до кінця з'ясовано як суто теоретичні питання, так і практичні аспекти морфонологічного опису в діакронії. Ґрунтовного аналізу вимагають причини та механізми розвитку фонемних модифікацій морфем у словотворчих і словозмінних парадигмах української мови.

Мета дослідження полягає у встановленні морфонологічних модифікацій, що виникають у процесах іменникового словотвору, виявленні їхньої ролі і характеру в історії мови. Для досягнення по-

ставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати регулярність і функціональне навантаження вокалічних, консонантних альтернатив та лінійних модифікацій основ, простежити історичні зміни, виявити специфіку морфонологічної структури іменникових дериватів у староукраїнських текстах XVI–XVIII ст.

Проблеми словотвірної морфонології в україністиці добре висвітлені у функціональному аспекті. Зокрема, внутрішні типи морфонологічних змін у процесі деривації досліджували Н. Клименко, Є. Карпіловська, М. Кравченко, В. Горпинич, М. Федурко, І. Демешко та ін.

Для вивчення морфонологічних модифікацій в історії української мови основоположне значення мають ідеї Ю. Шевельова, П. Тимошенка, О. Мельничука, С. Бевзенка, С. Самійленка, М. Жовтоброуха, В. Русанівського, І. Матвіяса, А. Грищенка та ін.

Кожна конкретна морфонологічна зміна на морфемному шві відбувається лише за наявності відповідних умов, які формують морфонологічну позицію, складовими елементами якої є суб'єкт (детонатор зміни), об'єкт (структура, яка змінюється) та напрямок мотивації. Роль суб'єктів морфонологічних трансформацій найчастіше (але не завжди) виконують словотворчі афікси [8, 39]. Вивчення морфонологічних трансформацій дає можливість виділити морфонологічні моделі, за допомогою яких можна описати морфонологічну структуру похідних лексем певної частини мови і синтезувати план вираження всіх можливих.

В історичному словотворі, як і в описовому, синхронному, умови, необхідні для функціонування морфонологічних явищ, визначаються особливостями взаємодії твірної основи і дериваційного форманта. Вихідним для характеристики цих умов є поняття морфонологічно релевантної позиції, під якою розуміють позицію сполучуваності непрямого варіанта твірної основи з тим дериваційним суфіксом, перед початком якого фіксується інший, аніж у попередньому варіанті, фонологічний сегмент основи. Сама наявність дериваційного суфікса ще не створює зазначеної позиції, яка реально виникає тоді, коли має місце морфонологічна сполучуваність суфікса й основи.

Елементами морфонологічного синтезу є комплексні за своєю формою і семантикою одиниці — твірна основа і дериваційний формат. Саме особливості їхньої взаємодії є умовою для функціонування морфонологічних явищ у процесах словотвору. Найважливішими виявляються ті зміни голосних та приголосних у складі морфем, які знаходяться в позиції додаткової дистрибуції і формують нові різновиди мотивуючих основ у складі мотивованих. Ці процеси зумовлені історично, в їх основі лежать певні діяхронічні мовні явища, за аналогією до яких формуються і сучасні новотвори.

Мотивуючі засоби не завжди семантично повністю відповідають вимогам словотвірної моделі. Фонемна структура основи не буває ідеальною, тобто такою, яка безпосередньо, без перешкод має змогу поєднуватися з дериваційним афіксом. Зазвичай словотвірний процес супроводжується різними змінами фонологічного складу морфем. Саме тому для утворення нового слова необхідно правильно оформити компоненти його словотвірної структури. Останнє неможливе без урахування закономірностей, що встановлюються під час морфонологічного аналізу.

Процес сполучуваності твірної основи і дериваційного форманта проходить три етапи: підготовку твірних засобів до сполучуваності; їхнє безпосереднє з'єднання і пристосування відповідно до семантичних, граматичних, фонематичних, орфоепічних закономірностей мови; акцентуаційне оформлення новоутвореної морфосполуки як слова [5, 182]. Кожному етапові відповідає певна словотвірна функція морфонологічних явищ. Так, усічення твірного слова та інтерфіксація твірного форманта діють на першому етапі, аглютинація та фузія забезпечують перебіг другого етапу, а наголос завершує процес сполучуваності твірних засобів [6, 29].

Використовуючись головним чином із метою пристосування фонологічного складу поєднаних морфем, морфонологічні перетворення, що відбуваються на межі твірних основ і деривативних афіксів, виконують низку завдань, а саме: 1) допомагають зрозуміти глибинні процеси словотворення, визначити специфіку моделювання в межах окремих лексико-граматичних розрядів слів; 2) координують формальну сполучуваність словотвірних одиниць, перешкоджаючи накопиченню на морфемному шві приголосних, які ускладнюють вимову слів; 3) надають структурно-семантичної виразності похідним словам; 4) не допускають семантичного спустошення основи, створюючи умови для творення нового слова з новим значенням; 5) маркують окремі моделі деривації, виділяючи найпродуктивніші серед них; 6) підвищують валентність мотивуючих основ, служать джерелом появи їхніх морфонологічних варіантів [1, 172].

Морфонологічні характеристики пронизують цілі ланки парадигм і створюють основу для наступного внутрішнього та зовнішнього парадигматичного протиставлення [7, 24]. Зазвичай морфонологічно маркуються ті сегменти словотвірних морфем, які безпосередньо поєднуються один з

одним під час деривації. У такий спосіб кореневі морфемі модифікуються у своїй фінальній частині, а для суфіксальних істотною стає фонологічна позиція зачину.

Система словотвору української мови складалася протягом віків, у ній нагромаджено утворення з часів праїндоевропейського, праслов'янського та українського періодів. У праслов'янській і слов'янських мовах серед способів словотвору найпродуктивнішим був суфіксальний. Він характеризувався великою кількістю суфіксальних формантів, багатством і різноманітністю їхніх значень. У процесі деривації саме приєднання певного суфікса до словотвірної основи найчастіше призводить до появи морфонологічних явищ. Із цієї причини суфіксальний спосіб творення слів є найважливішим для розкриття причин фонологічних модифікацій морфем.

Характерною особливістю словотвору староукраїнської мови XVI–XVIII ст. була морфологічна строкатість, викликана утворенням у цей період складних суфіксів та появою нових словотвірних моделей, оскільки занепад редукованих у складі суфіксів призвів не тільки до змін їхньої структури, але й викликав видозміни мотивуючих основ.

Іменний словотвір здійснюється в основному за допомогою суфіксації, із нанизуванням одного суфікса на інший, більшість із яких є результатом поєднання первинних вокалічних суфіксів — тематичних голосних $-*ō$, $-*ī$, $-*ū$, $-*ā$, $-*ī$ і консонантних суфіксів k , n , t , r , l , тобто сама формула V–C для іменного словотвору виникла в результаті тенденції до нанизування суфіксів [4, 98].

Вокалічні альтернативи в іменному словотворі не належать до продуктивних і в аналізованих текстах трапляються у процесі творення окремих слів. Найактивнішими виявляються альтернативи $\langle \emptyset \sim e \rangle$, $\langle \emptyset \sim o \rangle$, які виступають у суфіксах $-очк-$, $-єчк-$ під час творення здрібнених іменників. Приклади знаходимо в текстах XVIII ст.: *м'ярочки* (ДН, 160), *галочки* (АД, 82), *косточками* (72), *хусточку* (77), *ложечки* (89), *щипочко* (ІВМ, 122 зв.), *батечку* (122 зв.). Зазначені альтернативи зафіксовані у творенні відчислівникового іменника *сотня* (АК, 15) за допомогою суфікса $-н-$, а також відіменного *огнива* (ЖС1, 552) за допомогою суфікса $-ив-$.

Поодинокими прикладами в текстах пам'яток XVIII ст. представлено чергування $\langle e \sim o \rangle$ в іменниках, утворених від дієслів за допомогою нульового суфікса — *потокъ* (ДН, 164), *отокъ* (АД, 87) та від прикметника за допомогою суфікса $-иц-$ — *че(р)ницею* (ЖС1, 525 зв.).

Чергування $\langle o \sim \emptyset \rangle$ $\langle e \sim \emptyset \rangle$ маємо у відіменних утвореннях із суфіксами $-ар-$ — *шинкарцѣ* (ЛС, 9 зв.); $-(є)ств-$ — *отчєства* (КЗ, 199), *во старчєствѣ* (Пч.1, 33); у віддієслівних із $-ен-$ — *по докончєнню* (Вел., 265). Альтернатива $\langle и \sim ш \rangle$ трапляється під час творення віддієслівних іменників за допомогою різних суфіксів (*позвы* — ВГ, 37; *названей* — АД, 110; *по прозванію* — ПЛ, 58; *посланецѣ* — АК, 175). Чергування $\langle и \sim o \rangle$ характеризує іменники, утворені від дієслова збирати (*заборѣ* — ДН, 171; *зборѣ* — Нег., 128; *сѣборани* — Виш., 43; *зборщикоми* — АК, 225). Діалектна форма *перевѣ(з)ника* (АЧ, 138) фіксує чергування голосних під час творення віддієслівного іменника, утвореного за допомогою суфікса $-ник-$.

Консонантні альтернативи в іменниковому словотворі виявляють більшу активність і представлені значною кількістю фіксацій в усіх проаналізованих нами текстах.

Чергування задньоязикових приголосних [к], [х] та горлового [г] із передньоязиковими ясенними [ч], [ш] та [ж] виявляються типовими для тих морфологічних розрядів, де знаходимо останній приголосний похідної основи перед секундарним голосним, який входить до суфікса $-ок-$: *міжокъ* (АЧ, 135), *кожѣшокъ* (ВН, 10); *дячокъ* (ДН, 177), *кѣбочок* (АД, 77), *денєжокъ* (ПЛ, 52), *шажокъ* (ІКД, 22 зв.), *поточок* (Сп.2, 91), *рочкѣвъ* (Заг., 63). Чергування $\langle к \sim ч \rangle$ маємо в утвореннях із суфіксом $-очк-$: *мірочка* (ДН, 160), *галочки* (АД, 82), *косточками* (77), *ложечки* (85), *цвѣточки* (Виш., 207), *хусточку* (АД, 77) та ін.

Названий вид альтернативи виявляє продуктивність у творенні прізвищ за допомогою специфічного для української мови суфікса $-єнк-$. Останній утворився від давнього суфікса $-к(о)$, який, у свою чергу, виник на базі двох зменшувально-пестливих суфіксів $-ьк(о)$ та $-ѣк(о)$, ускладнившись суфіксальним формантом $-єн-$. Первісно суфікс $-єнк(о)$ виконував демінутивну функцію, вказуючи на відтінок зменшеності; пізніше він набув патронімічного значення, утворюючи назви синів за родом професії, діяльності, що згодом ставали прізвищами [3, 105].

Використання названого виду альтернатив залежить від жанрових особливостей проаналізованих пам'яток. Так, у текстах ділового стилю, де прізвища знаходимо частіше, альтернативі $\langle к \sim ч \rangle$, $\langle г \sim ж \rangle$ та $\langle х \sim ш \rangle$ представлені значно більшою кількістю прикладів, ніж у художніх та науково-популярних: *Попруже(н)кѣ* (АЧ, 140), *Сташѣченко* (ВН, 153), *Ложѣче(н)ом* (АЧ, 105), *Индиче(н)ко* (30), *Червѣченка* (215), *Панченкоми* (ЛР, 84), *Пакуѣченѣнка* (84); *Ильченко* (ДН, 165), *Лєвченку* (171), *Марченко* (148), *Жученко* (Вел., 266 зв.), *Ривалченко* (АК, 14 зв.), *Близнюченко* (15), *Дяченко* (16), *Гердюченко* (16), *Тимченко* (16 зв.), *Фавченко* (85), *Тонконоженко* (85) та ін. В окремих прізвищах фіксуються вокалічні чергування, зокрема $\langle e \sim \emptyset \rangle$, представлено у формі *Дворцовєнка* (АЧ, 150).

Чергування відбувається також у відіменних похідних, утворених найчастіше за допомогою суфіксів: а) **-ник-**: *присл(ж)ники* (АО, 41), *торжниковъ* (КЗ, 195), *поручника* (Розм., 33а), *должніками* (Розм., 21а); XVII ст. — *азбѣчники* (Зин., 8), *грѣшников* (ВХ, 109); *мѣрочникъ* (ДН, 160), *пирожник* (ІС, 184); б) **-(є)ств-**: *долженство* (Сл., 206); *друже(с)тво* (Гр., 61 зв.), *козачество* (АК, 391); в) **-ат-**: *вноучатой* (АО, 45); *внчати* (ІКД, 224); г) **-ан-**: *в катайконімах* — *поточане* (ДН, 163), *в тчане* (УВ, 30); д) **-ищ-**: *полчище* (Вл., 334); ж) **-ш-**: *батожьямъ* (ДН, 174), *подьячи* (ІС, 184); з) **-ин-**: *брюшина* (ІС, 183 зв.), *молочина* (ІС, 184 зв.); і) **-єньк-**: *собаченки* (Сл.2, 12), *вороженки* (12 зв.), *дороженьку* (13 зв.).

Альтернативі < г ~ ж >, < х ~ ш > виявлені в окремих іменниках, утворених за допомогою суфіксів **-чик-** (*невожчика* — ВГ, 35; ВН, 149), **-к-** (*пташкү* — ІС, 183 зв.), **-үг-** (*лашүга* — ІВО, 228).

Зазначений вид чергування зафіксований також у творенні назв осіб жіночої статі за допомогою суфіксів **-к-** та **-нү-**: *єдиначка* (ЖС1, 9); XVII ст. — *Горькавчи҃ха* (АЧ, 75), *Ясчи҃ха* (ЛР, 88) (хоча фіксується паралельна форма *Ящи҃ха* — ЛР, 88).

Тексти пам'яток фіксують чергування < г ~ ж >, < к ~ ч >, < х ~ ш > в іменниках, що виражають абстрактні поняття, мотивуються дієслівними основами на приголосний та **-н-**, утворюються за допомогою **-єн-**, **-єнств-**, що виділилися внаслідок перерозкладу пасивних дієприкметників на **-н-**: *приречення* (ВГ, 34); *стереженьє* (Лек. Б, 12), *злоречен(ъ)* (ЖС1, 522); *непослушенство* (ВН, 154); *реченіє* (АД, 79), *попеченіє* (УВ, 33), *в(ъ)споможения* (АК, 254), *изнеможения* (Гр., 59); *послушенства* (ДН, 158), *погрешеніє* (ІС, 182). Зазначені альтернативи зафіксовані в окремих віддієслівних іменниках, які утворилися за допомогою нульового суфікса (*на сѣчъ* — ІКД, 198 зв.) та **-н-** (*пашню* — ЛР, 80).

Одиничними прикладами фіксуються альтернативи < г ~ ж > і < к ~ ч > під час творення відприслівникового іменника — *множество* (Сл., 214) та відприкметникових — *величества* (ДН, 146), *убожества* (ДН, 164) за допомогою суфікса **-(є)ств-**.

Чергування < к ~ ч' > разом із суфіксом **-нищ(я)**, **-ищ(я)** використовується для творення назв осіб жіночої статі: *мѣданиць* (ПЄ, 152 зв.); *великомүчница* (ЖС1, 9 зв.), *вл(дү)чице* (Сл.2, 30), *каверзницѣ* (ІВ, 122 зв.).

Чергування < г ~ з > представлено у старих формах слів у текстах пам'яток XVI та XVII ст. під час творення іменника мноства (Нег., 129) від прислівника *много* та *убозъство* (ЛР, 84) від прикметника *убогий*.

Альтернатива передньоязикового зубного [ц'] із передньоязиковим ясенним [ч] не виявляє активності у словотворі іменників і зафіксована у текстах пам'яток XVII—XVIII ст. у декількох дериватах, утворених за допомогою суфіксів **-ар-**, **-(є)ств-**, **-єн-**: *овъчар* (ЛР, 79), *отчєства* (КЗ, 199), *по доконченю* (Вел., 265), *во старчєствѣ* (Пч.1, 33).

Альтернативі передньоязикових зубних, зімкнено-проривних [д], [д'], [т], [т'] із передньоязиковими ясенними [ч] та [ж] виявляють активність тільки у процесі віддієслівного словотвору. Іменники утворюються від дієслівних основ на **-н** за допомогою суфікса **-єн-**: *нароження* (ВГ, 63), *згромаже(н)* (Нег., 132); *страченє(м)* (АО, 48), *о(д)плаченє(м)* (51); *о(т)хоженъ* (ЖС1, 373 зв.), *нароження* (ВН, 151), *сүженєм* (151), *прироженє(ц)* (АЧ, 22), *загорожен(ь)є* (Лек. Б, 40); *невиста(т)чен(ъ)є* (АК, 178), *незаплаченю* (ВН, 151), *посв(я)чен(ъ)є* (ЖС1, 373 зв.); *үтраченіє* (АД, 87), *страченнѣя* (КЗ, 44), *гаченню* (ПЛ, 46), *поираченію* (АД, 265 зв.), *позолочені* (Гр., 61), *насыченю* (Виш., 420).

Названий вид трапляється під час творення іменника *мачєхою* (АО, 55) від іменника *мати* та прізвища *Кудлаченки* (АЧ, 128) від прикметника *кудлатий*.

Продуктивними у віддієслівному словотворі за допомогою суфікса **-єн-** виявляються чергування передньоязикових зубних [з], [з'], [с], [с'] із передньоязиковими ясенними [ж] та [ш]. Численні приклади маємо в текстах усіх періодів та жанрів: *примүшеня* (ВГ, 29), *прошенємъ* (ВГ, 30); *оввоженємъ* (ВН, 148); *ношеніє* (ЖС1, 3 зв.), *примүшенъ* (АЧ, 122), *прошеніє* (АЧ, 295), *вымышленьє* (Бер., 21); *мороження* (АД, 87); *доношенню* (ДН, 158), *прошенѣя* (172), *үкүшенѣя* (АД, 87), *҃мишеніє* (Вел., 405), *превозношеніє* (НЛ, 92), *напрошеніє* (ЛС, 9), *үкрашенія* (АД, 87).

Чергування < з' ~ ж > зафіксоване в текстах в особових утвореннях від іменника *князь*: *княжъна* (ВН, 159), *княжича* (150), *княжатъ* (151).

Альтернативі передньоязикових [д], [т], [с], [н], [р], [л] із парними м'якими у словотворі іменників використовуються зрідка, особливо в контрольних текстах для підрахунків. Проте інші пам'ятки XVI—XVIII ст. фіксують поодинокі приклади, що є переважно відіменними утвореннями. Чергування знаходимо у творенні назв осіб за місцем проживання, походженням, сферою діяльності за допомогою суфіксів **-ян-** та **-яр-**: *сєлян* (ВН, 148), *сѣверанє* (УВ, 28), *мирианъ* (Заг., 61 зв.), *школярхъ* (КЗ, 192). Названий вид фіксується в окремих утвореннях: *генералітет* (ПЛ, 58), *братіє* (КЗ, 197), *вєззаконіям* (40). Альтернативі засвідчені під час творення відприкметникових іменників: *веселіє* (Сл., 217), *досто-віріє* (ДН, 149). Сфера дії названого виду чергування охоплює і віддієслівний словотвір. Тексти всіх

проаналізованих пам'яток засвідчують < д ~ д' > у творенні іменника *судя* (ВГ, 37; ЖС1, 528; ЛР, 83; ДН, 149) від дієслова *судити*. Альтернативі твердих та парних м'яких фонем засвідчені в іменниках *пис(ь)ма* (Нег, 131), *спасенія* (Вел., 301), *дозволенія* (ВГ, 30), *грѣхопаденія* (КЗ, 41), *порожденія* (189), утворених від дієслів за допомогою суфікса -ен- та усічення кінцевого сегмента дієслівної основи.

Чергування м'яких [н'], [т'], [д'] із твердими [н], [т], [д] малопродуктивне. Воно представлене похідними іменниками з суфіксами: а) -ник-: *пусты(н)никъ* (ЖС, 373 зв.), *чел дник* (ВН, 148), (ДН, 160); б) -к-: *польчвертки* (АЧ, 154); в) -ост-: *лѣност* (КЗ, 191); г) -ик-: *коники* (КЗ, 190); д) -ин-: *дитина* (АД, 89).

Тексти XVII–XVIII ст. засвідчують чергування < т ~ шч > і < д ~ дж >, які виникли під впливом церковнослов'янської мови. Відповідні лексеми переважають у книжному стилі, оскільки для них характерне більш абстрактне, «високе» значення [2, 98]. Форми з цими альтернативами утворюються від мотивуючої основи дієслів доконаного та недоконаного видів за допомогою суфікса -ен-: *недопущене* (ВН, 156), *вкрещеніє* (Сл., 214), *ко в(т)мщенію* (213 зв.), *прелщеніє* (203 зв.); *извѣщенія* (КЗ, 199), *крещенія* (40), *прощенія* (18 зв.), *причашенъя* (43), *поглощеніє* (Вел., 405), *обогащенія* (Гр., 64 зв.), *очищенію* (Виш., 43), *хощенія* (КЗ, 197), *порожденія* (АД, 82), *рожденія* (КЗ, 197).

У віддієслівному іменнику *прирожене(ц)* (АЧ, 122), утвореному за допомогою префіксально-суфіксального способу, представлена альтернатива < д ~ ж >.

Чергування < ск ~ шч > виявлене під час творення окремих іменників за допомогою суфіксів: а) -ик-: *розищики* (ДН, 165); б) -ан-: *пищаніє* (АД, 105 зв.); в) -ин-: *вощинамы* (Заг., 55).

Під час творення віддієслівних іменників за допомогою суфікса -ен- тексти пам'яток XVIII ст. фіксують форми з чергуваннями губних [б], [п], [в] зі сполуками [бл'], [пл'], [вл']: *наставленію* (Сл., 201), *обновленіє* (206 зв.); *утрапленіє* (КЗ, 44), *потопленіє* (Заг., 70), *згубленя* (КЗ, 44), *вигубленію* (Вел., 405), *взлюбленіє* (МБ, 362), *уциновленіє* (ПЛ, 45), *исправленіє* (Вел., 265 зв.); *поступленіє* (ДН, 160), *правленіє* (ПЛ, 88); *направленіє* (Вел., 286 зв.), *постановленію* (300 зв.) та ін.

Проте зрідка тексти пам'яток фіксують у зазначених позиціях форми без згаданого чергування: *күпєня* (Розм., 5), *мовєню* (31а); *злүпєнъю* (ВН, 161); *үстановєня*, *ровєня* (АД, 102 зв.), *үтрапєнѧ* (ФП, 155). Ці форми вказують на вплив українських південно-західних говорів на писемно-літературну мову зазначеної доби [9, 95]

У підсумку констатуємо, що морфонологічні чергування розширюють валентнісні властивості словотворчих морфем, уможливають появу похідних будь-якої словотвірної структури. Серед морфонологічних процесів у словотворі іменників найактивнішими виступають консонантні чергування, а вокалічні характеризують окремі форми. Найчастіше альтернативі голосних та приголосних супроводжують відіменні та віддієслівні утворення. При творенні відприкметникових та відчислівникових форм трапляються зрідка.

Можна констатувати, що дослідження фонологічних модифікацій морфем у діяхронії — **перспективний** напрям, здатний забезпечити системне вивчення історичної морфонології української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипов А.Г. Алломорфное варьирование суффикса в словообразовательном типе (на материале русских говоров) / А.Г. Антипов. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001. — 188 с.
2. Бекасова Е.Н. Статус чередований (т'-шч) і (д'-дж) в системі форм русського глагола / Е.Н. Бекасова // Русский глагол в сопоставительном освещении. — Самарканд: Изд-во Самарк. гос. ун-та, 1987. — С. 95–102.
3. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника / П.І. Білоусенко. — К.: КДПІ, 1993. — 215 с.
4. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология, словообразование и этимология / Ж.Ж. Варбот. — М.: Наука, 1984. — 237 с.
5. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В.О. Горпинич. — К.: Вища школа, 1999. — 207 с.
6. Кравченко М.В. Словообразовательная морфонология украинского языка : автореф. дис. ... док. филол. наук: 10.02.01 / Ин-т языковедения им. А.А. Потебни / М.В. Кравченко. — К., 1990. — С. 30
7. Кубрякова Е.С. Морфонология в описании языков / Е.С. Кубрякова, Ю.Г. Панкрац. — М.: Наука, 1983. — 119 с.
8. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні / М.Ю. Федурко. — К., 2005. — 36 с.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. — Харків: Акта, 2002. — XII, 1054 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- АД** — Лікарський порадник «Аптека домова» за зб-кою 1760—1780 рр. Рукоп. НБУ, ш. ДА/905л.
- АО** — Акти села Одрехови. — К. : Наук. думка, 1970.
- АЧ** — Зб. селянських земельних актів із Чернігівщини, XVII—XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. І.62458-62655.
- Бер.** — «Лексикон словенороський» Памви Беринди / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
- ВГ** — Волинські грамоти XVI ст. / Підгот. до вид. В. Задорожний та А. Матвієнко. — К. : Наук. думка, 1995.
- Вел** — «Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками» (1720) С. Величка. Рукоп. РНБ ім. М.Є. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі, фонд 588, № 2020 (мікрофільм).
- Виш** — Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П. Еремина. — М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1955.
- ВН** — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини / Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. — К. : Наук. думка, 1981.
- ВХ** — «Вѣнецъ Х[ристо]въ зъ проповѣдій неделныхъ» А. Радивиловського, друкарня Києво-Печерської лаври, 1688 р. Примірник НБУ, ш. Кир. 59.
- Гр** — Літопис Г. Грабянки, список II пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.149/49.
- ДН** — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : (Акти сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1986.
- ЖС1** — Книга житій святих, XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. 371п/156.
- Зин** — Вірші, народні прислів'я та приказки Кл. Зиновієва, кін. XVII — поч. XVIII ст. Рукоп. зб. НБУ, ш. VIII.73(193).
- ІВМ** — Інтермедії до драми «Воскресеніє мертвих» Г. Кониського за зб-кою 1760—1780 рр. Рукоп. НБУ, ш. ДА/905л.
- КД** — Інтермедії до драми М. Довгалецького «Комическое дѣйствіє на Рождество Христово», 1736 р. Рукоп. НБУ, ш. 521п/1710.
- ІС** — Інтермедії до драми «Стефанотокоць», I пол. XVIII ст. Рукоп. зб. НБУ, ш. І. 2027.
- ЛР** — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : Зб. актових документів / Підгот. до вид. О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило. — К. : Наук. думка, 1986.
- ЛС** — «Кнѣга, глагулемая Листувня» братів Данила, Дем'яна і Мойсея Гирманів, 1712 р. Рукоп. НБУ, ш. І.7378.
- Нер.** — Євангеліє в перекладі Валентина Негалевського, 1581 р. Рукоп. НБУ, ш. 4511/1636.
- НЛ** — «Ніжинський літопис», повісті, легенди та ін., XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. Ніж. 34.
- ПЄ** — Пересопницьке Євангеліє 1556 — 1561рр. — К. : Друкарня Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — 670 с.
- ПЛ** — Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1987.
- Пч. 1** — «Пчела», 1739 р. Рукоп. НБУ, ш. 276 п/77.
- Розм.** — Розмова (близько 1575 р.).
- Сл.** — Ораторські «Слова» Ф. Прокоповича та ін., I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. І.6527.
- Сп. 2** — Співаник, I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII. 210(21).
- Ув** — Вірші зі зб., укладеної «въ ключу Уманскомъ», ост. чверть XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.216 (199).
- ФП** — Зб. повістей, легенд, повчань та ін. Пилипа Федоровича, 1693 р. Рукоп. НБУ, ш. 478п/1734.

В статье указана необходимость использования морфонологических характеристик в процессах словообразования имен существительных староукраинского языка XVI—XVIII ст. Выявлена степень распространённости и особенности функционирования вокалических и консонантных альтернатив в системе именного словообразования.

Ключевые слова: морфонологія, діахронія, іменне словообразование, альтернатива, староукраїнський мовний XVI—XVIII вв.

The article indicates the importance of taking into account the morphological features in the process of the nouns formation in Old Ukrainian language in the second half of the XVI—XVIII centuries. The degree of spreading and the peculiarities of the vocalic and consonantal alternations functioning in the system of substantival formation are revealed.

Key words: morphonology, diachrony, substantival formation, alternation, Old Ukrainian language in the second half of the XVI—XVIII century.

УДК 821.111.09

КОД ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ У РОМАНІ АЙРІС МЕРДОК «СВЯТА І ГРІХОВНА МАШИНА КОХАННЯ»

Бугрій А.С.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена аналізу змін культурного коду ренесансної поетики у британському романі ХХ ст. Обіграння специфіки екзистенціального філософського роману «Свята і гріхозна машина кохання» А. Мердок на внутрішньому рівні веде до антиканонічності, інтертекстуального переплетення художніх реалій, алюзивних образів-символів, різних інтерпретацій одного і того ж джерела, утворення нової реальності та її подальшого руйнування.

Ключові слова: алюзія, подвійність, дихотомія, неоплатонізм.

Проблема укорінення людської свідомості у минулому, особистому і загальнонаціональному вирішується британськими авторами ХХ ст. шляхом звертання до образів «поетичного» Відродження. Формальною ознакою ренесансної традиції в тексті П. Зюмптор уважає наявність сталих елементів, які наближаються до максимально високої концентрації змісту [1, 94]. Щодо британського роману, то можемо говорити про використання сталих елементів або власне ренесансної поетики, або їх пізніших варіантів, що генетично походять від Середньовіччя. Згадка про засоби, що «створюють еквівалент просторових відчуттів» [1, 36], відноситься до різних середньовічних культурних та літературних кодів, що дозволяє говорити про максимальну узагальненість зображуваних явищ, виводити їх за межі соціально-побутового та психологічного рівнів на рівень всесвітній. І, як наслідок, досягати ефекту діалогу традицій, що дозволяє використовувати широкий спектр мотивів, прийомів та засобів виразності, у тому числі запозичених із образотворчого мистецтва.

Порівняння двох видів діяльності, письменницької і художньої, характерне для романів Айріс Мердок. «Мистецтво упорядковує наповнене випадковостями життя, дає простір для розмислів та енергію для очищення почуттів, наближує свідомість до просвітлення та досконалості, що дозволяє безгрішно дивитися на гріховний світ», стверджувала письменниця [9, 8]. Підкреслюючи явну та приховану значущість художніх картин у творах британської романістки, Дж. Бейлі писав: «Вона єдиний відомий мені письменник, здатний вмістити у свої романи увесь світ мистецтва» [2, 131]. Алюзії зі сфери живопису використовуються авторкою в усіх романах. Важливу роль відігравали алюзії на творчість Тінторетто, Хогарта, Карпаччо і, особливо, Тиціана. Венеціанський майстер згадується А. Мердок у творах «An Unofficial Rose» (1962), «The Unicorn» (1963), «The Nice and the Good» (1968), «An Accidental Man» (1971), «Henry and Cato» (1976), «The Sea, the Sea» (1978), «Nuns and Soldiers» (1980), «Jackson's Dilemma» (1995), «The Sacred and Profane Love Machine» (1974) (фрагмент алегоричного полотна Тиціана «Sacred and Profane Love» навіть з'явився на обкладинці перекладеного російською мовою видання («Слово», 2003).

Роман «Свята і гріхозна машина кохання» (літературна премія Великобританії Whitbread book award) — модерністська версія середньовічної легенди про Трістана та Ізольду. Смісл оригінального заголовка точніше можна передати словами «Машина кохання. Любов земна та небесна». Люди, як машини, зі своїм прихованим механізмом, живуть ніби заведені і прагнуть вирватися зі звичного кола життя, але це виходить не завжди — затуляє побоювання та лінощі, страх втратити своє обличчя перед оточуючими, близькими. Прагнення, пошук вірних рішень у ситуаціях, що вже склалися, брехня і кохання, страждання і переживання, ніби механічний хід, притягують їх до невідомого майбутнього.

Надто докладно, іноді жорстоко, можливо, у чомусь ірраціонально (як справжній екзистенціаліст) А. Мердок розглядає переживання героїв, руйнуючи видиму картину твору і виявляючи приховану за нею дійсність. Добропорядний зразковий сім'янин Блейз протягом багатьох років веде подвійне життя, намагаючись втримати віддану, всепрощаючу дружину Харріет, яка свято вірить у міцність та непорушність їхньої родини, і нервову, сексуальну, запальну та змучену невизначеністю Емілі, впевнену в їх щасливому спільному майбутньому. Неможливість жити у двох паралельних світах — святому і гріховному — та бажання вирватися з цього замкненого кола приводить героїв до «задзеркалля» найбільш загадкової картини італійського відродження «Кохання земне та Кохання небесне» (1514) Тіціана Вечелліо.

На картині зображені три фігури — дитина та дві молоді вродливі жінки: ошатно вдягнена світська дама (праобразом стала натурниця Тіціана Віоланта) та оголена, які сидять біля фонтана (у формі саркофага). Жінка з миртовим вінком на голові вдягнена у білу сукню з червоним рукавом, як венеціанська наречена XVI ст. У лівій руці вона тримає посудину (на думку деяких дослідників — мандоліну), у правій — невеликий букет троянд. Оголена жінка, що сидить праворуч в ореолі біло-рожевих драпіровок, тримає у піднятій руці невелику посудину, з якої клубочиться дим. Якщо не зважати на одяг та атрибути, то жінки виглядають наче двійники (схожість жінок у композиції може передавати неоплатонічну ідею праобразу та його земної подоби, що була популярна за часів пізнього Середньовіччя та Відродження).

Дослідники припускають, що полотно було створено у 1514 році як «весільна картина», призначена для уславлення шлюбного союзу Ніколо Авреліо, секретаря Ради десяти Венеціанської республіки, і доньки професора юриспруденції Лаури Багаротто. Історія інтерпретації полотна надає широкий спектр тлумачень [12], але повністю переконливого пояснення, яке змогло б об'єднати не лише всі деталі композиції, а й версії в історії образотворчого мистецтва, надано не було. Е. Панофський в «Іконологічному дослідженні» стверджує, що картина була написана під впливом неоплатонічної теорії кохання та зображує двох Афродіт [11, 150–160]. Парадокс існування двох богинь підтверджується матеріалом релігійної практики, оскільки існували храми обох богинь, паралельні ритуали.

Більш ранньою є версія хтонічного походження Афродіти (Urania), яка подала із крові Урана, що потрапила у море (Гесіод «Теогонія»). «Пінонароджена» богиня шлюбів мала космічні функції могутнього, пронизуючого увесь світ кохання. Поступово архаїчна богиня з її стихійною сексуальністю перетворилась у кокетну та грайливу версію класичної Афродіти (Pandemos) — богиню сластолюбства та відвертої чуттєвості. З насолодою викликаючи кохання у людей та закохуючись сама, донька Зевса та Діони стала уособленням краси та вищої чарівної сили (Гомер «Іліада»). Платону в «Бенкеті» належить протиставлення Афродіти Уранії та Афродіти Пандемос. Давня Афродіта перетворилась ним як «небесна» через божественне походженням (бог Урана *др.-гр. Ουρανός* — небо). Афродіта Пандемос для Платона — доступна і зрозуміла всім, не настільки давня і не пов'язана з небом. Термін «Pandemos» (всенародний) від самого початку відображав загальний характер поклоніння богині кохання, але Платон зволів тлумачити його як «вульгарний», «доступний», підкреслюючи низьку чуттєвість кохання.

Згідно із середньовічною традицією, небесне кохання традиційно символізує одягнена фігура, тоді як оголена означає земне, непристойне або гріхове кохання. Ідеї платонізму, які розвивалися флорентійською Платонівською Академією в епоху Ренесансу, створюють нову систему цінностей. На картині Тіціана «Кохання земне і Кохання гріхове» оголена жінка є персоніфікацією Небесної Афродіти, яка символізує красу чистого розуму. Щоб підкреслити її небесну природу, Тіціан зображає на задньому плані церкву, тоді як за елегантно вдягнутою дамою він змальовує замок. Більше того, відсутність одягу стає прийомом зображення добродетельності та цнотливості («оголена істина», «таємна краса»), благородного характеру оголеної фігури, увиразнюючи більш земний характер фігури одягнутої.

А. Мердок імпонувала платонівська подвійність трактовки Еросу — «посередника між природою вічною та смертною, демоном, що пов'язує небо і землю», яка відповідала принципам трактування кохання в художній практиці письменниці. Звертання до ідей Платона було пов'язано, перш за все, з пошуком моральної основи та шляхів удосконалення особистості у світі, що дозволяє говорити про філософську концепцію платонізму. Але властива А. Мердок еkleктичність виводить «руйнівний та двозначний дух» за межі філософської системи, утворюючи незвичайний союз фрейдівського «лібідо» та платонівського Еросу, в якому «низинна егоїстична енергія (низький Ерос) має трансформуватися в енергію духовну (високий Ерос)» [9, 24]. Заглиблюючись у текст роману «Свята і гріхозна машина кохання», поєднання механічної моделі душі та моральної моделі стає очевидним.

Психоаналітик Блейз, який звик уважати себе інтелектуалом, намагався вибудувати своє життя відповідно до ідей Фрейда та французьких філософів. Абсолютні, але некомфортні для життя переконання привели його до Харріет з її ангельською добротою, розпливчастою релігійністю та повною

відсутністю будь-яких «дивацтв». «Романічна» краса і вікторіанське вбрання світловолосої небесної Харріет (фр. — «домашня») нагадували видіння з нетутешнього, духовного світу. Внутрішнє благородство та великодушність цієї жінки межували зі святістю, і Блейзу було зрозуміло, що з нею «ніякі темні кути йому не загрожують» [10, 109]. Він потребував силу її духу, цінував витримку і співчуття і, сприймаючи характер дружини як частину себе самого, відчував себе завершеним. «Леді, янгол, богиня, рятівниця, чаклунка, жриця або пророчиця» [10, 167; 198; 228; 286; 347], вона і сама відчувала себе «якимось міфологічним персонажем» [10, 260]. Але в будь-якому подружньому житті завжди є рівні, на яких кохання зазнало невдачі. За декілька років, втомившись від постійної самопожертви, повної відсутності інтелектуальних амбіцій, її набожності, він знову повертається до інтелектуальних витоків і знаходить кохану на лекції Мерло-Понті. Темноволоса «земна» Емілі (латин. — «суперниця») внесла у їх стосунки ритуальний аспект, надавши Блейзу все, що він потребував: стимул, секс, небезпеку, гріх та власний інтелект для обговорення його ідей. За тендітною оболонкою приховувалась «справжня дияволиця — енергійна, жорстока, розважлива» [10, 318], ідеально вписуючись у всі його «відхилення». Подібно до лакмусового паперу, Емілі виявила те, що раніше було приховано, і Блейз вперше відчув себе собою.

Без найменшого моралізаторства, протиставляючи піднесені та низькі почуття, письменниця не судить, яке кохання «краще» — земне чи небесне. Вона лише констатує, що кожне має свій шлях. І якщо кохання до тілесної краси пов'язане з руйнівним початком смерті, тому що така краса — мінуща, то кохання до краси духовної поєднується для А. Мердок із творчим початком смерті як останнього та найвищого акту кохання та самозречення, звільняючи досконалість. «Адже вона (Харріет. — А.Б.) душа, а я — усього тільки тіло» [10, 146], — говорить Емілі, і Блейз розуміє, що його приховані відносини підтримують і живлять його кохання до Харріет. Обидві жінки йому потрібні, адже кохання таке багатоліке, і «<...> чому одне кохання неодмінно має виключати інше? Просто йому випало дві правди, два життя, дві дороги, і обидві однаково дорогі йому і однаково безцінні» [10, 125].

Харріет — покірпа та самовіддана дружина і мати, щаслива, доки її родина благоденствує. Вона беззастережно вірить, що вроджена «правильність» та непохитні християнські переконання надають їй «божественну» силу для врятування близьких: «Цього чекають від мене усі. І я маю їх усіх врятувати <...> чистота й невинність завжди допомагають» [10, 267]. Образ Харріет асоціюється із Богородицею з картини Тінторетто «Благовіщення» (1576—1581). Діва Марія сидить на руїнах, тому що Святий Дух з'явився перед нею як страшна руйнівна сила. «Але Богородиці руйнація принесла благу вість, а Харріет вона нічого не принесла. Тільки зрівняла її дім із землею — і все» [10, 222]. Харріет призначена стати священною жертвою, щоб звільнити Блейза від дилеми та змусити Емілі зайняти її місце.

На картині Тіціана «Кохання земне і Кохання небесне» образ одягненої жінки містить багато ознак, що зближують його з образом Діви Марії. Нещодавне дослідження полотна виявило, що первісне вбрання дами було червоним та більш скромним, без декольте [6, 138], і нагадувало традиційний одяг Богородиці. Відомо, що венеціанська мода XVI ст. надавала перевагу великим рукавам, прикрашеним різноманітними емблемами, символами, гербами та девізами [5, 204], тож, можемо припустити, що червоний рукав остаточної версії вбрання жінки говорить про зв'язок цього образу із Дівою Марією. Порівняння «Кохання земного і Кохання небесного» з полотнами «Мадонна з вишнями» (1515), «Благовіщення» (1535) Тіціана демонструє схожість між одягненою в білу сукню жінкою та зображеннями Богородиці [7, 34].

Еротичне кохання, яке «торкається не лише плоти, але й найвитонченішого з усіх духовних начал людини — сексуального начала», незаконної Емілі оголює та створює «ex nihilo чоловічий або жіночий дух, що виправдовує усе» [10, 497]. Земна Емілі алегорично протиставляється небесній Харріет і викликає асоціації з Євою, яка спокусила Адама.

Образ оголеної жінки на картині Тіціана викликає неоднозначну реакцію з боку глядача. Це може бути як «низька похоть», так і «найвище духовне поривання до злиття з божеством». Еротизм сприйняття, як характерна риса ренесансного мистецтва, ініціював зображення нагої, особливо в композиціях, пов'язаних із темою шлюбу (бажання викликати почуття з боку глядача сприяло формуванню особливої живописної техніки — пастозного живопису). Сцени рельєфу на фонтані-саркофазі співвідносяться з основними подіями в історії гріхопадіння. Зображення чоловіка та жінки праворуч нагадують сцену гріхопадіння (картина «Гріхопадіння» була написана Тіціаном ще у 1570 р., і в ній, як і в більш пізній композиції, на рельєфі підкреслена фігура Єви). Сцена побиття перекликається із розписом «Каїн вбиває Авеля» Агентського вівтаря (Ян і Губерт ванн Ейк), а також із картиною самого Тіціана «Каїн і Авель» (1542—1544). Відомо, що Тіціан знав твори нідерландських художників, вплив яких можна відчути в його творчості [8, 224]. Поява сцени вбивства поруч зі сценою гріхопадіння виправдана теологічно, і тому сцени на барельєфі під фігурою оголеної жінки можуть зображати на-

слідки непокірності волі Бога перших людей. Сцена, зображена ліворуч, може асоціюватися із пасхальними подіями та «Воскресінням Адама і Єви», символізуючи майбутнє спасіння всіх праведників (зображення воскресіння перших людей можна побачити на ксилографії Тіціана «Тріумф віри» (1508)). Значення зображеного на барельєфі коня може бути пов'язане із описом у Бестиарії [3, 103] і символізувати гармонійний стан, який протиставляється роздвоєнню та насильству (права сторона барельєфу).

Свята машина кохання у романі А. Мердок управляється себелюбством та власницьким інстинктом. У гріховній машині кохання, не зважаючи на нав'язливі сексуальні бажання, також є глибина та непорочність. Це виключає чітку дихотимічність «безгрішний — нечестивий». На картині Тіціана композиційна роль, відведена фонтану, розділяє та пов'язує між собою праву і ліву частини твору як емблеми гріховності (оголена фігура) та добродетності (одягнена фігура) та асоціюється з Еросом. Зображений між двома богинями, він безтурботно грається зі струменями води, вказуючи на відсутність грані між тілесними та духовними проявами життя.

Аналізуючи композицію в цілому, Е. Панофський стверджує, що вона відноситься до так званої «картини-діалогу», презентуючи дві алегоричні фігури, кожна з яких представляє одну сторону в диспуті на теологічні або філософські теми. У мистецтві Середньовіччя та Ренесансу були зображення таких парних фігур, як наприклад, «Природа» і «Благодать», «Природа» і «Розум». При цьому оголена «Природа» часто асоціювалася із Євою, а одягнена «Благодать» — із Богородицею «Новою Євою», проте дослідник стверджує, що картина Тіціана символізує не контрастне протиставлення двох протилежних принципів, а «*один принцип у двох аспектах його прояву та двох ступенях досконалості*» [11, 154]. Підтвердженням цієї теорії стала картина «Венера Урбінська» (1538). Змальований Тіціаном чуттєвий образ «*dona nuda*» знаходиться на межі між портретом юної нареченої Джулії Варано та міфологічної богині Венери.

Теорія Е. Панофського вплинула на багатьох дослідників, які прагнули інтерпретувати природу Ероса (у розвідках Р. Фрейхан, Е. Вінд, Р. Гоффен дві жінки символізують один принцип у двох варіаціях). Розглядаючи земне і небесне кохання у світлі юнгівської теорії архетипів свідомості, згідно з якою дві жінки — це аніма — жіночий принцип душі, Р. Блекні говорить про «*внутрішній психологічний процес становлення особистості, коли людина шукає вирішення конфлікту протилежностей всередині себе та знаходить психологічну цілісність*» [4, 58]. Уважне вивчення роману «Свята і гріховна машина кохання» і картини «Кохання земне і Кохання гріховне» веде до гармонізації протилежних динамічних начал, закладених у композиційній будові А. Мердок і Тіціана. Як наслідок, образ «гріховної» жінки має бути прочитаний двічі. На початку розгляду він буде забарвлений сценами роздвоєння / насильства, викликаючи негативне, або «низьке» значення. При другому прочитанні образ героїні набуває позитивного, «небесного» змісту і динамічного потенціалу, що дозволяє йому розвиватися за духовною шкалою вверх або вниз. Роздвоювання об'єкту дослідження відбувається внаслідок неспроможності прийняти можливі протиріччя того чи іншого явища. У творчості А. Мердок і Тіціана образи жіночих персонажів наділені здатністю до змін і внутрішнього перевтілення. Їх значущість у модерністській та ренесансній культурах пов'язана з впливом неоплатонізму та сприйняттям світу як ланцюга створінь, що поєднують небо і землю. Наділені схожими рисами, усі богині могли бути представлені як одна фігура у різних проявах чи модусах існування.

Отже, у романі «Свята і гріховна машина кохання» А. Мердок виходить за межі середньовічного моралізму, розглядаючи «праведне» та «гріховне» кохання як рівноцінні прояви Еросу. Мотив роздвоєності кохання знаходить відображення в алюзивних порівняннях у сфері образотворчого мистецтва, які використовуються автором для створення особливого естетичного та емоційного ефекту, що призводить до взаємозбагачення змісту вихідного та прецедентного текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зюмптор П. Опыт построения средневековой поэтики / П. Зюмптор; [пер. с фр. И. Стаф]. — СПб. : Алетейя, 2003. — 544 с.
2. Bayley J. Iris: A memoir of Iris Murdoch / J. Bayley. — Duckworth, 1998. — 189 p.
3. Bestiary. Being an English Version of the Bodeian Library Oxford. With All the Original Miniatures reproduced in facsimile. — Woodbridge : The Boydell Press, 1993. — 205 p.
4. Blakeney R. Language of Self in Titan's Sacred and Profane Love. Thesis / R. Blakeney. — Michigan : UMI Dissertation Services, 1987. — 192 p.
5. Boucher F. 2000 Years of Fashion: The history of costume and personal adornment / F. Boucher. — New York : H.N. Abrams, 1967. — 459 p.

6. Goffen R. «Titian's Sacred and Profane Love: Individuality and Sexuality in a Renaissance Marriage Picture», in Titian 500 / R. Goffen. — Washington, 1992. — 418 p.
7. Hope C. Titian / C. Hope. — London : Routledge, 1980. — 240 p.
8. Logan O. Culture and Society in Venice 1470—1790: The Renaissance and its Heritage / O. Logan. — London : Batsford, 1972. — 344 p.
9. Murdoch I. Metaphysics as a Guide to Morals / I. Murdoch. — London : Penguin Books, 1993. — 528 p.
10. Murdoch I. The Sacred and Profane Love Machine / I. Murdoch. — London : Vintage, 2003. — 352 p.
11. Panofsky E. Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of Renaissance / E. Panofsky. — New York : Oxford Univ. Press, 1939. — 262 p.
12. Wethey H. The Paintings of Titan. V. 3. The Mythological and Historical Paintings / H. Wethey. — London : Phaidon, 1969. — 216 p.

Статья посвящена анализу изменений культурного кода ренессансной поэтики в британском романе XX века. Обыгрывание специфики экзистенциального философского романа «Святая и греховная машина любви» А. Мердок на внутреннем уровне приводит к антиканоничности, интертекстуальному переплетению художественных реалий, аллюзивным образам-символам, различным интерпретациям одного и того же источника, образованию новой реальности и ее последующему нарушению.

Ключевые слова: аллюзия, двойственность, дихотомия, неоплатонизм.

The article is devoted to the analysis of cultural code changes of Renaissance poetics in British novel of the 20th century. Playing up the specificity of existential philosophic novel "The Sacred and Profane Love Machine" by I. Murdoch on the inner level leads to anticanonocity, intertextual tangle of artistic realities, allusion images-symbols, different interpretations of the same source, new reality formation and its subsequent breach.

Key words: allusion, duality, dichotomy, neoplatonism.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрушенко Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Безугла Лілія Ростиславівна — доктор філологічних наук, професор кафедри німецької філології та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Бєлєхова Лариса Іванівна — доктор філологічних наук, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

Бугрій Анастасія Сергіївна — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики та методики навчання англійської мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Буніятова Ізабелла Рафаїлівна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Воркачов Сергій Григорович — доктор філологічних наук, професор кафедри науково-технічного перекладу Кубанського державного технологічного університету.

Гурин Олег Володимирович — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри міжкультурної комунікації Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Гнаповська Людмила Вадимівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України».

Долгополова Лілія Анатоліївна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької мови і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Домброван Тетяна Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Жаботинська Світлана Анатоліївна — доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Кагановська Олена Марківна — доктор філологічних наук, професор кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Калитюк Лілія Петрівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Лисичкіна Ірина Олексіївна — кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України.

Мельник Валентина Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Качан Ольга Юріївна — магістрант Київського університету імені Бориса Грінченка.

- Наваренко Інна Анатоліївна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Плоткіна Марина Геннадіївна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.
- Полховська Марина Володимирівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.
- Приходько Анатолій Миколайович** — доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Дніпропетровського державного університету імені Олеся Гончара.
- Русаченко Наталя Павлівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Соколовська Світлана Володимирівна** — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри практики та методики навчання англійської мови Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Троць Олена Володимирівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Федорова Лариса Олександрівна** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «КПІ».
- Янко Юлія Володимирівна** — магістрант Національного технічного університету України «КПІ».
- Чеснокова Ганна Вадимівна** — кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Шевченко Ірина Семенівна** — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукове видання

STUDIA PHILOLOGICA

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1

За зміст публікацій відповідають автори.

Видання підготовлене до друку в НМЦ видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності, директор видавництва *М.М. Прядко*

Головний редактор,
відповідальна за випуск *Т.В. Карбовнича*
Редактор *Л.Ю. Столітня*
Дизайнер обкладинки *Т.В. Нестерова*
Технічний редактор *Т.М. Піхота*
Верстальник *В.І. Скрябіна*

Поліграфічна група: *А.А. Богадельна, Д.Я. Ярошенко,*
О.М. Дзень, Г.О. Бочарник, В.В. Василенко

Підписано до друку 31.12.2012 р. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 17,85. Обл.-вид. арк. 16,87. Наклад 70 пр. Зам. № 3-088.

Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Воровського, 18/2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких носіях, розміщена в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення закону призводить до адміністративної, кримінальної відповідальності.